

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ**

ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства ТА ПРАВОохоронної діяльності

Збірник наукових праць

**№ 4 (51)
2014**

**Виходить 4 рази на рік
Заснований у березні 1998 р.**

**Кривий Ріг
Донецький юридичний інститут МВС України
2014**

УДК 34+351.74] (082)

Рекомендовано до друку вченою радою ДЮІ МВС України, протокол № 3 від 25.12.2014

ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

№ 4 (51) 2014

Виходить 4 рази на рік

Заснований у березні 1998 р.

Збірник включено до переліку фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата юридичних наук (Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 4).

У збірнику розглядаються загально-теоретичні та історичні аспекти держави і права, висвітлюються актуальні питання адміністративного, кримінального, трудового та господарського права, проблем і боротьби зі злочинністю

Ø Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів

Ø Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів

Ø До друку приймаються статті, відредаговані належним чином, із дискетою 3,5 WinWord 98

Ø Розсилається до наукових бібліотек

України, вищих навчальних закладів системи МВС

Засновник та видавець:

Донецький юридичний інститут
Свідectво про державну
реєстрацію
ДК № 3573 від 3 вересня 2009 р.

Адреса редакції та
видавця: *Дніпропетровська обл.,
м. Кривий Ріг, вул. 7-й Зарічний
мікрорайон, 24*
Тел.: (056) 495 09 69

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Шелухін М. Л. – доктор юридичних наук, професор (голова редколегії);
Собакарь А. О. – кандидат юридичних наук, доцент (заступник голови редколегії);
Лобойко Л. М. – доктор юридичних наук, професор;
Мичко М. І. – доктор юридичних наук, професор;
Шевченко А. Є. – доктор юридичних наук, професор;
Гребеньков Г. В. – доктор філософських наук, професор;
Лефтеров В. О. – доктор психологічних наук, професор;
Пашутін В. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Горбачов В. П. – кандидат юридичних наук, доцент;
Денісова О. С. – кандидат юридичних наук, доцент;
Деревянко Б. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Іванов І. В. – кандидат юридичних наук;
Князькова Л. М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Лаврінченко О. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Мердова О. М. – кандидат юридичних наук;
Назимко Є. С. – кандидат юридичних наук;
Одерій О. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Палій М. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Петров Є. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Рижков Е. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Хараберюш І. Ф. – доктор юридичних наук, доцент;
Шаповалова Л. І. – кандидат юридичних наук, доцент;
Федотова О. І. – кандидат філологічних наук, доцент

© Донецький юридичний інститут МВС України, 2014

ЗМІСТ

Розділ I КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

- Потильчак Олександр Іванович
ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ДОТРИМАННЯ СТАТУСУ ПРОФЕСІЙНОГО СУДДІ..... 6
- Верещінська Ірина Вікторівна
МІСЦЕ МІЖНАРОДНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В НАЦІОНАЛЬНИХ
ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ СУВЕРЕННИХ ДЕРЖАВ..... 13
- Кадурін Сергій Євгенович
ЕКОЛОГІЧНЕ ЛІЦЕНЗУВАННЯ В СИСТЕМІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ
ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ..... 19

Розділ II КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

- Самойлов Станіслав Вадимович
ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ
ШАХРАЙСТВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕРЕЖІ
«ІНТЕРНЕТ», ВІДПОВІДНІ ЇМ СЛІДЧІ ВЕРСІЇ
ТА АЛГОРИТМИ ЇХ ПЕРЕВІРКИ 25
- Гапотченко Геннадій Миколайович
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЧАТКУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ..... 31
- Хараберюш Іван Федорович , Хараберюш Олександр Іванович
ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ОПЕРАТИВНО-ТЕХНІЧНИХ ЗАХОДІВ ТА
НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У ПРОТИДІЇ КОНТРАБАНДИ.. 37
- Одерій Олексій Володимирович
РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ: КРИМІНАЛІСТИЧНА
ХАРАКТЕРИСТИКА НАСЛІДКІВ 45
- Лавський Віктор Петрович
ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ НЕГЛАСНИХ
СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УКРАЇНІ 50
- Яковенко Микола Олексійович
ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВА
НОВОНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ..... 55
- Набруско Марія Степанівна
ТИПОВА СЛІДОВА КАРТИНА ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ
ХАРАКТЕРИСТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ 62

Костенко Марина Анатоліївна ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАДИ РІВНОСТІ ПЕРЕД ЗАКОНОМ І СУДОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	67
Бабошин Арсеній Миколайович ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ЗА ВИКОРИСТАННЯМ МАТЕРІАЛІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ.....	75
Грібов Михайло Леонідович ЗАКОННІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ.....	80
Жовтан Петро Валерійович ДОКУМЕНТУВАННЯ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ДОКАЗУВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ	87
Сухорада Іван Олександрович МЕТОДОЛОГІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДОКУМЕНТУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ.....	94
Сухачов Олексій Олександрович ПОНЯТТЯ НЕГЛАСНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ	101
Давидова Дар'я Вікторівна ДОКАЗИ ТА ЇХ ДЖЕРЕЛА: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ТА ЛЕГАЛЬНОГО ВИЗНАЧЕННЯ	107
Горбачов Василь Павлович ПРАВО НА ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ПРОКУРОРА (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)	116
Веселова Лілія Юріївна СКЛАДОВІ СИСТЕМИ «ДОРОГА-АВТОБОМІЛЬ-ВОДІЙ» ТА ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА БЕЗПЕКУ ДОРОЖНЬОГО РУХУ	123

Розділ III КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Пономарьова Тетяна Ігорівна ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ВІД ПОКАРАННЯ З ПЕРЕДАЧЕЮ ПІД НАГЛЯД.....	131
Лосич Сергій Васильович ВНУТРІШНЬО-СИСТЕМНІ ЗВ'ЯЗКИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 366 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ, ЗІ СКЛАДАМИ ОДНОРІДНИХ ЗЛОЧИНІВ	139

Крукевич Оксана Миколаївна ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ У КРАЇНАХ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОГО ТА АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКОГО ТИПІВ ПРАВОВИХ СИСТЕМ.....	143
Іскендерова Гульзіра Турганбаївна ПРАВА ПІДОЗРЮВАНОВОГО (ОБВИНУВАЧЕНОГО) В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ НА ПІДСТАВІ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ ...	149
Булейко Артем Олександрович ПІДХОДИ ДО ПРОВЕДЕННЯ ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ДІЙОВИМ КАЯТТЯМ	154
Нечипоренко Олександр Сергійович ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТА УМИСНОГО ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ТЕРИТОРІЙ,ВЗЯТИХ ПІД ОХОРОНУ ДЕРЖАВИ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ.....	161
Розділ IV ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО	
Дерев'янюк Богдан Володимирович СООТНОШЕНИЕ ОТНОШЕНИЙ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ С АДМИНИСТРАТИВНО- И ХОЗЯЙСТВЕННО- ПРАВОВЫМИ ОТНОШЕНИЯМИ.....	168
Громова Ольга Миколаївна ПРАВОВА РОБОТА ІЗ САМОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ УКРАЇНИ.....	176
Кузьменко Сергій Георгійович ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ДЕЯКИХ СИСТЕМ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	182
НАШІ АВТОРИ:	190
ПОРЯДОК подання матеріалів для публікації у збірнику наукових праць «ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства ТА ПРАВОохоронної діяльності»	192

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

УДК 347.962(477)

Потильчак Олександр Іванович,

Суддя судової палати у господарських справах Верховного Суду України

ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ СТАТУСУ ПРОФЕСІЙНОГО СУДДІ

У статті обґрунтовується незавершеність формування європейських стандартів забезпечення дотримання статусу професійного судді в зв'язку з новизною цього правового явища не тільки для пострадянських держав, але й для інших держав континенту. Пропонується авторське бачення визначення поняття європейських стандартів забезпечення дотримання статусу професійного судді, суб'єктів формування вказаних стандартів.

Ключові слова: суддя, статус судді, міжнародні стандарти, формування, незалежність, судова влада.

В статье обосновывается незавершенность формирования европейских стандартов обеспечения соблюдения статуса профессионального судьи в связи с новизной этого правового явления не только для постсоветских государств, но и для других государств континента. Предлагается авторское видение определения понятия европейских стандартов обеспечения соблюдения статуса профессионального судьи, субъектов формирования указанных стандартов.

Ключевые слова: судья, статус судьи, международные стандарты, формирование, независимость, судебная власть.

In the article the incomplete formation of European standards to ensure compliance status of a professional judge because of the novelty of the legal phenomenon not only for the post-Soviet states, but also for other countries of the continent. Copyright vision proposed definition of European standards to ensure compliance status of professional judges those forming these standards.

Keywords: judge, judge status, international standards, development, independence judiciary.

У вітчизняній науковій літературі міжнародні стандарти у сфері забезпечення дотримання статусу професійного судді розглядалися лише вибірково у межах загального огляду організації судових систем, у контексті досліджень процесуальних інститутів або нормативного регулювання суб'єктів судового управління. У працях багатьох дослідників міжнародних стандартів здійснення судочинства справедливо акцентовано роль міжнародно-правових актів стосовно захисту прав людини. Водночас лише незначну увагу приділено типологічному аналізу нормативного регулювання правового статусу професійного судді в регіональній, цивілізаційній площині держав, які входять до Ради Європи та їх спільних зусиль у формування європейських стандартів забезпечення дотримання статусу професійного судді.

Попри широке висвітлення у літературі проблемних питань запровадження європейських стандартів, часто такі публікації обмежуються лише окремими аспектами цієї теми. На нашу думку, це пов'язано із новизною відповідного політико-правового явища в історичному вимірі не тільки для українців, але й власне для європейців. Водночас окремі вітчизняні вчені переконливо обґрунтовують необхідність внесення

змін до Конституції України, пропонуючи запровадити європейські стандарти формування, наприклад, вищої ради юстиції, гарантій дотримання статусу суддів і т.і., але проблеми залишаються. Заявлений політичний і соціальний вектор розвитку сучасної України стосовно майбутнього її членства в ЄС безпосередньо пов'язаний не лише з географічним розташуванням нашої держави у центрі Європи, але також і з прикладом успішного функціонування судових систем як самого ЄС, так і його держав-учасниць, що також обумовлює актуальність теми дослідження.

Науковий аналіз запровадження європейських стандартів у сфері забезпечення дотримання статусу професійного судді привертає і привертає увагу багатьох вітчизняних науковців і практиків. Серед них слід назвати В.В. Комарова, І.Є.Марочкіна, С.В.Прилуцького та ін., роботи яких слугували відправною точкою для подальшого дослідження вказаних питань.

Метою і завданням статті є дослідження етапів, суб'єктів формування європейських стандартів забезпечення дотримання статусу професійного судді, визначення єдності підходів та тенденцій розвитку стандартів в розглядуваній сфері.

В літературі наголошено, що міжнародні стандарти – це міжнародно-правові норми і принципи, які закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права у тих чи інших сферах міжнародного співробітництва [1, с. 12]. Важко уявити, як наведене визначення можна екстраполювати на міжнародні стандарти забезпечення дотримання статусу суддів, оскільки лише незначна частина стандартів, про які йдеться, унормована міжнародно-правовими актами. Формування більшості принципів у цій сфері є результатом роботи неурядових міжнародних асоціацій суддів, регіональних асоціацій юристів і т.і., про що детальніше буде йтися нижче, тому ототожнення стандартів у цій сфері лише з міжнародно-правовими нормами було б неправильним.

Започаткування сучасних європейських стандартів у сфері судочинства і статусу суддів відбувалося у повоєнний час і було безпосередньо пов'язано з утворенням Ради Європи (РЄ) та її органів, зі становленням і розвитком судових органів ЄС, практичною діяльністю Комітету Міністрів (КМ) РЄ, Консультативної ради європейських суддів (КРЕС), національних органів влади держав-членів ЄС та інших органів і неурядових організацій. Беззаперечна роль у сфері захисту прав і свобод людини належить судовим рішенням Європейському Суду (ЄСПЛ), прийнятим відповідно до положень Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) та окремих рішень Генеральної Асамблеї ООН, якими було схвалено основні принципи щодо незалежності правосуддя.

Практика ЄСПЛ свідчить, що найбільш поширеним у правозастосовній діяльності є положення ст.6 ЄКПЛ, згідно з яким кожен при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону. Але не варто переоцінювати роль ЄСПЛ у формуванні певних стандартів статусу професійного судді в європейських державах, оскільки завдання цього органу зовсім інше і визначається нормами ЄКПЛ.

У формуванні європейських стандартів правового статусу професійних суддів значну роль відіграють дослідження КРЕС. У контексті розуміння джерел міжнародного права варто зауважити, що міжнародна неурядова організація – це об'єднання на постійній основі суб'єктів національного права декількох країн, що має правореалізуючу правосуб'єктність. Статути більшості міждержавних організацій визначають особливий механізм співробітництва з міжнародними неурядовими організаціями в межах так званого консультативного статусу. Так, згідно зі своїм статусом КРЕС готує власні висновки у певній сфері нормативної регламентації правил поведінки суддів, їх

кар'єрного просування тощо, адресовані КМ РЄ. З урахуванням теми дослідження необхідно звернути увагу на такі важливі документи КРЄС як висновок № 3 (2002) щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема питання етики, несумісної поведінки та безсторонності; висновок № 1 (2001) про стандарти незалежності судової влади та незмінюваність суддів; висновок № 2 (2001) щодо фінансування та управління судами у контексті ефективності судової влади та ст. 6 ЄКПЛ; висновок № 10 (2007) щодо судової ради на службі суспільства.

Провідне місце у формуванні європейських стандартів статусу професійного судді, на нашу думку, належить РЄ та її органам, зокрема виконавчому – КМ РЄ, і Європейській комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія).

РЄ утворена 5 червня 1949 р. шляхом підписання представниками урядів 10 західноєвропейських держав Лондонського договору про утворення РЄ та Статуту РЄ. Відповідно до Статуту РЄ її метою є здійснення спільних заходів у соціальній, економічній, культурній, науковій, правовій та адміністративній галузях, а також у сфері розвитку демократії, захисту і здійснення прав та основних свобод людини. Віденська декларація наради глав держав-членів РЄ 1993 р. визначила загальнообов'язкові вимоги щодо вступу до РЄ нових членів: а) приведення політичних інститутів і правової системи у відповідність до принципів демократії, верховенства права і поваги до прав людини; проведення вільних і справедливих виборів на основі загального виборчого права [3, с. 248].

Вступ України у 1995 р. до РЄ зобов'язав нашу державу внести відповідні зміни до національного законодавства згідно з прийнятими в РЄ стандартами. Значне збільшення у 90-х рр. минулого століття кількості членів РЄ за рахунок колишніх соціалістичних держав, проблеми, що виникли під час реформування національних правових систем, у т.ч. стосовно судоустрою, призвели до необхідності консолідованого визначення певних стандартів, що ними мають керуватися у своїй практичній діяльності державні органи. Визначення значної кількості стандартів забезпечення статусу професійного судді відбувалося шляхом ухвалення відповідних рекомендацій КМ РЄ.

Так, КМ РЄ належить ключове місце у системі органів РЄ. Він діє від імені РЄ та є її головним виконавчо-розпорядчим органом.

13 жовтня 1994 р. КМ РЄ ухвалив Рекомендацію № R (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів». У цьому документі наведено принципи, які охоплюють усі сфери роботи суддів. Звісно, ми не розглядатимемо функціональні принципи, а зупинимося на принципах, що визначають певні стандарти статусу суддів та гарантують їх дотримання. У Рекомендації № R (94) 12 КМ РЄ наголосив, що відповідно до правових традицій кожної із держав у системі внутрішнього права законом має бути визначено строк перебування суддів на посаді та встановлено рівень оплати їхньої праці. Зауважимо, що Закон України «Про судоустрій і статус суддів» регламентує відповідні аспекти, проте положення ст. 129 цього Закону стосовно розміру суддівської винагороди на практиці не дотримано.

У зазначеній рекомендації КМ РЄ, наводячи загальні принципи, що стосуються незалежності суддів, акцентує, що всі рішення стосовно професійної кар'єри суддів мають бути прийняті на основі об'єктивних критеріїв: обрання, кар'єрне просування суддів повинні відбуватися з урахуванням кваліфікації цих осіб, їх чеснот, здібностей і результатів праці. Орган, уповноважений приймати рішення про обрання і кар'єрне просування суддів, має бути незалежним від уряду та адміністративних органів. Для гарантування незалежності цього органу, наприклад, має бути запроваджено призначення його членів судовою владою, а також самостійне прийняття цим органом рішень про встановлення власних правил, процедур.

В Україні зазначеним критеріям не відповідає жоден із двох органів, які здійснюють призначення (обрання) на посаду судді. Об'єктивні критерії щодо кар'єрного просування судді законом не встановлено. Так, призначення на посаду судді здійснюється Президентом України (ст. 72 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), а обрання на посаду судді безстроково – Верховною Радою України, яка приймає відповідне рішення. Переведення судді, обраного безстроково, з одного суду до іншого суду того самого рівня і спеціалізації здійснюється Президентом України за письмовою заявою судді. Переведення судді, обраного безстроково, до суду іншого рівня та/або до суду іншої спеціалізації здійснюється Парламентом. У разі зміни спеціалізації переведення здійснюється на підставі подання ВККС за результатами складання суддею кваліфікаційного іспиту (ст. 80 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). У Рекомендації КМ РЄ зазначено, що у випадку, коли національні органи, котрі мають призначати або обирати суддів, не відповідають критеріям, про які йшлося вище, (i) для недопущення впливу на процедури призначення інших мотивів, крім пов'язаних з об'єктивними критеріями, має існувати відповідний запобіжний механізм, наприклад, у виді спеціального незалежного та компетентного органу, від якого уряд отримує поради і запроваджує їх на практиці; або (ii) має бути встановлено право особи подавати до незалежного органу апеляцію з метою оскарження рішення; або (iii) визначено орган влади, який прийматиме рішення про заходи запобігання будь-якому неправомірному та незаконному впливу.

З приводу зазначеного вище також важко погодитися, що в національному законодавстві враховано положення Рекомендації № R (94) 12 КМ РЄ.

На перший погляд, відповідно до Рекомендації (i), у нашій державі створений і діє спеціальний та незалежний орган – Вища рада юстиції (ВРЮ). Водночас нормативна регламентація формування цього органу вкрай невдала, оскільки, як засвідчила практика роботи цього органу в 2014 р., блокування його роботи скоріше є правилом, ніж винятком. Крім цього, всупереч задекларованому в ст. 1 Закону України «Про Вищу раду юстиції» принципу про незалежність ВРЮ, в лютому 2014 р. Парламент доповнив цей Закон положенням про необхідність узгодження рішень ВРЮ з профільним комітетом Верховної Ради України. Відтак, цілком зрозуміло, що ВРЮ не є незалежним органом, а отже, постає питання про невиконання державою своїх зобов'язань щодо забезпечення дотримання статусу професійного судді відповідно до стандартів, встановлених РЄ.

У багатьох державах Європи функції захисту незалежності суддів виконують вищі ради юстиції. Проте у Законі України «Про Вищу раду юстиції» не враховано рекомендації РЄ, КРЄС щодо гарантування статусу судді шляхом внесення відповідних доповнень до національного законодавства. За змістом п. 1.4 Європейської хартії про статус суддів закон гарантує кожному судді, який вважає, що його законні інтереси або в широкому сенсі його незалежність, незалежність судового процесу поставлені під загрозу або ігноруються, право звернутися до незалежного органу, наділеного повноваженнями виправити ситуацію, запропонувати конкретне рішення. Так, С. В. Прилуцький слушно зауважує, що навряд чи ВРЮ зможе виконати завдання з формування високопрофесійного та високоморального суддівського корпусу, якщо не буде обстоювати незалежність суддів [4, с. 240].

Право особи подавати до незалежного органу апеляцію у національному законодавстві реалізовано лише стосовно актів ВККС у разі відмови у призначенні кандидата на посаду судді. В цьому випадку апеляційною інстанцією є ВРЮ. Так, український законодавець знову неправильно тлумачить зміст рекомендацій КМ РЄ, оскільки право особи подавати до незалежного органу апеляцію з метою оскарження рішення включає право оскаржити рішення органу, який вирішує питання про

призначення на посаду судді та внесення відповідного подання або про відмову у цьому праві.

Таким органом відповідно до ч. 6 ст. 71 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» є ВРЮ. Закон України «Про Вищу раду юстиції» та інші акти законодавства України передбачають можливість оскарження рішень цього органу до Вищого адміністративного суду України.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження» від 13 травня 2010 р. внесено зміни до КАС України, який зокрема доповнено ст. 171¹, що регламентує особливості провадження у справах про оскарження актів, дій чи бездіяльності Президента України, Верховної Ради України, ВРЮ, ВККС. Вирішення спорів, передбачених цією нормою, здійснюється окремою судовою палатою Вищого адміністративного суду України. У цьому контексті виникає питання, чи формують склад цієї палати органи суддівського самоврядування? Формально відповідь позитивна, оскільки рішення про утворення судової палати, її склад, а також про призначення секретаря судової палати приймається зборами суддів вищого спеціалізованого суду за пропозицією голови суду (ч. 4 ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Із таким підходом законодавця до визначення предметної підсудності важко погодитися, оскільки не в усіх справах за формально визначеною підсудністю Вищий адміністративний суд України є компетентним.

На нашу думку, Вищий адміністративний суд України не є незалежним органом щодо відповідної категорії справ, оскільки вирішувати спірні питання стосовно членів суддівського корпусу (оскарження рішення у дисциплінарній справі, відмови у переведенні тощо) має лише суд, обраний судьями. Саме у такий спосіб можна гарантувати незалежність та неупередженість розгляду дисциплінарних проваджень, спірних питань щодо кар'єрного просування професійних суддів тощо. Так, питання про ухвалення актів індивідуальної дії органом, більшість складу якого становлять професійні судді, стосується внутрішньої діяльності судів, і це мають робити органи, підзвітні суддівському самоврядуванню. У цьому контексті варто наголосити, що неправильним буде зводити діяльність суддівського самоврядування лише до її організаційних форм, передбачених ст. 114 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Такий підхід у цілому суперечитиме і змісту суддівського самоврядування, функції якого логічно впливають із нормативно визначених завдань самоврядування (ст. 113 зазначеного Закону). Певна річ, органи суддівського самоврядування мають безпосередньо впливати на забезпечення неупередженого розгляду справ, які стосуються суддів, у т.ч. шляхом формування судів у справах суддів.

Необхідно зазначити, що відповідь на питання, кому мають бути підконтрольні органи, чії функції подібні за змістом до тих, якими наділено ВРЮ і ВККС, міститься в п. 3 принципу VI Рекомендації № R (94) 12 КМ РЄ «Незалежність, дієвість та роль суддів». У цьому пункті йдеться про те, що коли уповноважений орган (у нашому випадку – ВККС, ВРЮ) приймає рішення про притягнення професійного судді до дисциплінарної відповідальності, то цей орган має бути підконтрольним судовому органу найвищої інстанції. Далі зазначається, що у національному законі слід передбачити відповідну процедуру: суддя, якого це стосується, повинен мати можливість скористатися принаймні гарантованою судовою процедурою, передбаченою ЄКПЛ (розгляд справи упродовж розумного строку, право на відповідь і т.і.). Варто ще раз акцентувати, що визначена за наведеними у ст. 171¹ КАС України категоріями предметна підсудність справ Вищому адміністративному суду України як вищому суду в підсистемі спеціалізованих судів, а не найвищому судовому органу в системі судів

загальної юрисдикції – Верховному Суду України (ст. 125 Конституції України), суперечить Рекомендації № R (94) 12 КМ РЄ від 13 жовтня 1994 р.

Пунктом 3 принципу I Рекомендації № R (94) 12 КМ РЄ «Незалежність, дієвість та роль суддів» передбачено незмінюваність судді –судді (призначені, обрані) перебувають на посаді до досягнення ними віку обов'язкового виходу на пенсію або до закінчення строку їх повноважень. Ці аспекти детально регламентовано у відповідному розділі Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Проте сучасна правозастосовна діяльність державних органів свідчить про масове недотримання наведених стандартів. Зокрема, в умовах коли обрана кількість членів ВРЮ не дозволяє легітимно ухвалювати рішення цього органу щодо внесення подання про звільнення суддів із підстав, передбачених законом, варто говорити про порушення державою гарантій незалежності суддів та їх соціального забезпечення.

До числа суб'єктів, які беруть безпосередню участь у формуванні європейських стандартів дотримання статусу професійних суддів, належить і Європейська комісія «За демократію через право» – консультативний орган РЄ, утворений 10 травня 1996 р. рішенням КМ РЄ. Завданням Венеціанської комісії, у тому числі, є дослідження систем права держав Центральної та Східної Європи з метою майбутнього їх наближення. До складу Комісії входять незалежні експерти – по одному від кожної країни-члена РЄ. Результати досліджень і свої висновки, рекомендації та пропозиції Венеціанська комісія подає на розгляд РЄ [5, с. 379].

У контексті теми статті слід звернути увагу на доповідь Європейської комісії «За демократію через право» щодо призначення суддів [6, с. 126-134]. У своїх висновках Комісія констатує, що для Європи характерним є розмаїття систем призначення суддів, і не існує жодної прийнятної для всіх країн моделі. Водночас комісія пропонує запровадити певний європейський стандарт, який у належний спосіб забезпечуватиме незалежність суддів, – створення ради юстиції, склад якої, повноваження і незалежність мають бути гарантовані Конституцією.

Певний вплив на формування європейських стандартів статусу професійного судді відіграє ЄС.

Історія інститутів ЄС почалася із заснування у 1951 р. шістьма державами Європейського співтовариства з вугілля та сталі. Після створення Співтовариства керування відповідними галузями промисловості мали здійснювати чотири основні органи, у т.ч. Суд правосуддя. У подальшому відбувалася трансформація Співтовариства та його органів, що призвело до створення ради Європейських співтовариств (1965 р.), а у 1992 р. було підписано Договір про Європейський Союз. У літературі зазначається, що процес інституційних перетворень ЄС та еволюція статусу судової системи ЄС ще не завершилися. Наразі система ЄС є специфічною організаційною структурою, що має на меті розвиток європейської інтеграції.

Неабияке значення для встановлення європейських стандартів забезпечення статусу професійного судді у демократичній державі має прийняття 10 липня 1998 р. Європейської хартії про статус суддів. Під час проведення багатосторонньої наради з приводу законодавства про статус суддів в Європі, організованої РЄ, учасники цієї наради запропонували певні положення (стандарти), які має бути враховано у законодавстві про статус суддів європейських держав. Звісно, Хартія – не багатосторонній договір держав, і обов'язковість її виконання не забезпечена правилами і звичаями міжнародного права. Проте авторитет РЄ як одного з ініціаторів ухвалення Хартії, безперечно, надає ваги цьому документу. З іншого боку, і це, напевно, головне, однаковість розуміння стандартів статусу суддів досить складно забезпечити, зважаючи на специфіку здійснення державної влади у різних за адміністративно-територіальним устроєм, історичними традиціями тощо країнах. Вбачається, що на нинішньому етапі

інтеграції держав РЄ іншої форми домовленостей стосовно забезпечення статусу суддів не існує. Так, показовим є рівень інтеграції у відповідній сфері в ЄС, керівні органи якого також не застосовують нормативну визначеність щодо універсального статусу суддів. Єдність у регламентації зазначених питань запроваджується поступово через судову практику Суду ЄС та ЄСПЛ.

Європейська хартія про статус суддів містить загальні засади та шість положень про статус суддів, де наведено спеціальні стандарти.

У загальних засадах зазначено мету закону про статус суддів – забезпечення компетентності, незалежності та неупередженості судів і суддів. Крім того, акцентовано, що у законі має бути викладено основні засади поведінки суддів. За змістом Хартії гарантувати дотримання статусу судді під час добору на посаду, кар'єрного просування і припинення повноважень повинен спеціальний орган. Цей орган має бути незалежним від законодавчої та виконавчої влади, а не менше половини його складу мають становити судді, обрані у встановленому законом порядку іншими суддями. Закон має надавати судді право на звернення до незалежного органу щодо захисту свого статусу. Хартія встановлює право судді належати до професійної організації суддів, а також декларує право на участь в управлінні судами безпосередньо або через представника, визначенні судового бюджету та його розподілі на місцевому і національному рівнях. Обов'язковими є консультації з органами суддівського управління стосовно будь-яких змін до закону, а також із питань визначення розміру винагороди за працю та соціального забезпечення суддів.

У положенні Хартії про добір, призначення на посаду та початкову підготовку визначено загальні вимоги до кандидатів і заборони щодо процесу добору. Також визначено основні положення про призначення на посаду та незмінюваність визначено компетенцію незалежного органу призначати кандидата на посаду судді, вносити відповідні пропозиції або погоджувати кандидатуру. У цьому розділі Хартії наголошено про необхідність зазначення у законі конкретних обставин, за яких діяльність у минулому кандидата на посаду судді або його близьких родичів може перешкоджати призначенню. Розкрито особливості кар'єрного просування, а саме у разі, коли основу відповідної системи становить не вислуга років, то таке просування має відбуватися лише з урахуванням якостей і чеснот, проявлених суддею під час виконання професійних обов'язків.

У положенні Хартії про відповідальність зазначається, що у разі невиконання суддею одного зі своїх обов'язків, встановлених законом, цю особу може бути притягнуто до відповідальності на підставі рішення (пропозиції, рекомендації або за згодою) органу, більшість членів якого – судді, обрані у демократичний спосіб. Рішення про відповідальність має підлягати оскарженню у вищій судовій інстанції. Держава повинна гарантувати відшкодування збитків за шкоду, заподіяну внаслідок протиправної поведінки або незаконних дій судді під час виконання ним професійних обов'язків.

Положенням про винагороду за працю та соціальний захист передбачено, що розмір такої винагороди має гарантувати захист суддів від надмірного тиску. Розмір пенсії за віком має бути наближеним до розміру заробітної плати, яку ця особа отримувала на останній посаді судді.

Положення Хартії про припинення перебування на посаді визначає такі підстави: добровільна відставка; неможливість виконувати обов'язки судді, підтверджена медичним висновком; досягнення граничного віку або сплив строку перебування на посаді; звільнення як різновид відповідальності за невиконання обов'язків судді, чітко визначених законом. Підстави припинення перебування на посаді судді (крім досягнення граничного віку або спливу строку перебування на посаді) має перевіряти незалежний орган.

Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що провідна роль у запровадженні та удосконаленні європейських стандартів дотримання статусу професійного судді належить РС, її органам і міжнародним асоціаціям суддів.

Процес формування вказаних стандартів незавершений. На сьогодні характеризується ухваленням окремих принципів в сфері судоустрою, статусу професійного судді.

Так, Європейські стандарти статусу професійного судді, на нашу думку, – це визначена органами РС та/або міжнародними асоціаціями суддів система принципів щодо структури нормативного регулювання прав, обов'язків та відповідальності судді у національному законодавстві держав-членів РС, яка має щонайменше розкривати: порядок призначення, звільнення та кар'єрного просування суддів, строк їх повноважень, підстави притягнення до відповідальності, порядок оплати праці та роль суддівського самоврядування у забезпеченні дотримання статусу професійного судді.

Список використаних джерел:

1. *Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: Монографія.* – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 343 с.
2. *Юридична енциклопедія : в 6 т. / [Редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін.].* – К. : Українська енциклопедія, 1998. – Т. 3 : К–М. – 2001. – 792 с.
3. *Юридична енциклопедія : в 6 т. / [Редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін.].* – К. : Українська енциклопедія, 1998. – Т. 5 : П–С. – 2003. – 736 с.
4. *Прилуцький С. В. Вступ до теорії судової влади (суспільство, правосуддя, держава) : Монографія / С. Прилуцький.* – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – 317 с.
5. *Юридична енциклопедія : в 6 т. / [Редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін.].* – К. : Українська енциклопедія, 1998. – Т. 2 : Д–Й. – 1999. – 744 с.
6. *Доповідь Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії) щодо призначення суддів // Міжнародні стандарти у сфері судочинства.* – К. : Істина, 2010. – С. 126–134.

УДК 347.9

Верещінська Ірина Вікторівна,

здобувач кафедри правосуддя юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МІСЦЕ МІЖНАРОДНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В НАЦІОНАЛЬНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ СУВЕРЕННИХ ДЕРЖАВ

У статті розглядаються окремі інститути міжнародного цивільного процесу крізь призму низки законів про міжнародне приватне право деяких держав Європи та України. Аналізуються висновки вчених-процесуаліст про місце міжнародного цивільного процесу в національних правових системах та його предмет регулювання. Робиться висновок, що норми МЦП, закріплюють загальні стандарти національного цивільного процесу, дотримуватися яких держава зобов'язалася, ставши учасником відповідних міжнародних угод. Підкреслюється, що цивільні процесуальні норми, що застосовуються до вирішення спорів з «іноземним елементом», містяться й у цивільних кодексах деяких держав Європи. При цьому предмет регулювання МЦП виходить за рамки традиційного розуміння цивільних процесуальних відносин. Взаємодія національних правових систем і норм міжнародного права проявляється в узгодженому регулюванні відносин, що відносяться до предмету регулювання МЦП.

***Ключеві слова:** міжнародний цивільний процес, вибір права, підсудність, зміст права, міжнародний договір, іноземний елемент.*

В статье рассматриваются отдельные институты международного гражданского процесса сквозь призму ряда законов о международном частном праве некоторых государств Европы и Украины. Анализируются выводы ученых -процессуалистов о месте международного гражданского процесса в национальных правовых системах и его предмет регулирования. Делается вывод, что нормы МГП, закрепляют общие стандарты национального гражданского процесса, соблюдать которых государство обязалось, став участником соответствующих международных соглашений. Подчеркивается, что гражданские процессуальные нормы, применяемые к решению споров с «иностранным элементом», содержатся и в гражданских кодексах некоторых государств Европы. При этом предмет регулирования МГП выходит за рамки традиционного понимания гражданских процессуальных отношений. Взаимодействие национальных правовых систем и норм международного права проявляется в согласованном регулировании отношений, относятся к предмету регулирования МГП.

Ключевые слова: международный гражданский процесс, выбор права, подсудность, содержание права, международный договор, иностранный элемент.

This article addresses some institutions of international civil procedure in the light of a number of laws on private international law of some countries of Europe and Ukraine. Analyzed the findings of scientists protsesualist place international civil procedure in national legal systems and its subject of regulation. It is concluded that the norms MTSP enshrining common standards of national civil procedure, which the government has pledged to adhere to becoming a member of the relevant international agreements. It is emphasized that civil procedural rules applicable to the resolution of "foreign elements" contained in the Civil Code and some European countries. This item MTSP regulation goes beyond the traditional understanding of civil procedural relations. Interaction of national legal systems and international law is manifested in a consistent regulation of relations pertaining to the subject of regulation MTSP. Substantiates the conclusion that the objects of the International Civil Procedure applies, except for civil justice, the relationship of: 1) the courts (jurisdiction and jurisdiction) with respect to cases arising from civil, family, labor relations with foreign or international element in a legal sense proceedings this case brought in a foreign court and there is not completed; 2) procedural position of members of civil proceedings - foreign individuals and entities, states, diplomatic and consular agents, officials of international organizations; 3) the admissibility of evidence obtained in a foreign country; 4) the procedure to determine the content of a foreign (substantive and procedural) law and its application; 5) legal assistance in civil, commercial and family matters, including letters rogatory, recognition of foreign arbitration agreements, enforcement of foreign arbitration, recognition of foreign administrative provisions on personal status of citizens; 6) on the part of notaries and other authorities in the protection of moral and property rights of members internationally - legal relations. Explanations parties or questioning witnesses: some problems of regulatory civil proceedings.

Key words: international grazhdansky process, choice of law, jurisdiction, the content of law, international treaties, foreign yelement.

Незважаючи на процеси інтеграції і глобалізації в усіх сферах сучасного життя, процеси уніфікації норм міжнародного цивільного процесу відбуваються повільно. Окремі спроби прискорити цей процес, зокрема, створити спільний кодекс міжнародного цивільного процесу ні до чого не призвело. В цьому контексті цілком виправданим підходом до нормативного регулювання згаданих відносин є укладання двосторонніх міжнародних договорів. З іншого боку, вказана тенденція значно ускладнює правозастосовну діяльність судів.

У науці цивільного процесу останнім часом відзначається значне підвищення інтересу до міжнародно-правових питань цивільного процесу. Необхідність чіткого визначення даного феномену виникла на тлі тенденції до зростання ролі міжнародних угод з питань цивільного процесу. Інтеграція зумовила інтенсивну уніфікацію права, насамперед матеріального, але не завжди процесуального. Закономірність полягає в тому, що інтеграція економіки вимагає загального правового простору, в тому числі однакового застосування норм міжнародного права, ефективного механізму розгляду і вирішення транснаціональних спорів, виконання судових рішень. На даному етапі спостерігається тенденція до уніфікації норм, спрямованих на регулювання процесуальних відносин, що виникають у зв'язку з міжнародним цивільним (господарським) оборотом. В цьому контексті необхідно згадати, що минуло майже десять років з часу ухвалення Верховною Радою України Закону «Про міжнародне

приватне право», закону, який вміщує низку цивільних процесуальних норм і є, певною мірою, нормативною базою провадження у справах за участю іноземних осіб, про що йдеться в десятому розділі ЦПК України. Видається, що на цьому етапі вкрай важливим є аналіз механізму нормативного регулювання схожих відносин в окремих країнах та аналіз наукових напрацювань щодо місця і ролі міжнародного цивільного процесу в національних правових системах суверенних держав.

Науковий аналіз міжнародного цивільного процесу привертає і привертає увагу багатьох вітчизняних науковців і практиків. Серед них слід назвати В.А.Бігуна, С.С.Бичкову, О.С.Захарову, В.В.Комарова та ін., роботи яких слугували відправною точкою для подальшого дослідження вказаних питань.

Метою і завданням статті є дослідження проблем нормативного регулювання міжнародного цивільного процесу в контексті механізму вибору права, визначення підсудності, правосуб'єктності учасників міжнародного цивільного процесу, та порівняльний аналіз схожих процесуальних інститутів в окремих державах та визначення предмету регулювання міжнародного цивільного процесу (МЦП).

В юридичній науці під міжнародним цивільним процесом прийнято розуміти сукупність питань процесуального характеру, пов'язаних із захистом прав іноземців та іноземних підприємств і організацій у суді. Окремі вчені пропонують авторські визначення міжнародного цивільного процесу в контексті конкретної держави і це, на нашу думку, більш вдале і зрозуміле визначення, зокрема, «міжнародне цивільне процесуальне право – це сукупність процесуальних правових норм, що містяться у внутрішньому праві держави і в міжнародних договорах за участю цієї держави, які регулюють цивільні процесуальні відносини з іноземним елементом при здійсненні правосуддя у цивільних справах і наданні міжнародної правової допомоги» [1, с.1026]. Використовуючи термін «міжнародний цивільний процес», зазначають дослідники, необхідно пам'ятати про його умовність. Поняття «міжнародний цивільний процес» сформувалося внаслідок історичного розвитку міжнародного приватного права, тобто з часу виникнення конфліктів між законами іноземних правових систем [2, с. 350].

У вітчизняній науковій літературі стверджується, що питання міжнародного цивільного процесу охоплені складом міжнародного приватного права як такі, що мають тісний зв'язок з правовим регулюванням приватних правових відносин (цивільних, сімейних, трудових). З іншого боку, низка дослідників поділяють висловлену в свій час думку М. Штефана, про те, що питання цивільного судочинства з "іноземним елементом" є складовою частиною цивільного процесуального права України.

У науковій літературі до тепер є дискусійним питання про те, що є предметом міжнародного цивільного процесу. Російськи дослідники Л.А. Лунц, Н.І. Маришева вважають міжнародний цивільний процес галуззю внутрішньодержавного права, що регулює діяльність органів юстиції у цивільних справах [3, с. 369]. Коли мова йде про міжнародний цивільний процес як галузі права, відповідні проблеми, на думку зазначених авторів, слід віднести до науки міжнародного приватного права, бо всі вони тісно пов'язані з іншими питаннями регулювання цивільних, сімейних і трудових відносин, що містять іноземний елемент і виникають в умовах міжнародного життя [3, с. 370]. З критикою поділу міжнародного цивільного процесу (галузі та науки), а, відповідно, і неспівпадіння галузі та науки виступив М.Н. Кузнецов. Він вважає доцільним розглядати міжнародний цивільний процес в рамках однієї галузі - міжнародного приватного права [4, с.21-22]. Т.Н. Нешатаєва під міжнародним цивільним процесом розуміє комплекс міжнародних і внутрішньодержавних норм, що є інститутом МЦП і регламентує взаємозв'язок і взаємодію національних і міжнародних органів правосуддя (інших правоохоронних органів), які здійснюють провадження у

цивільних справах з метою визначення та захисту порушених або оспорюваних прав і законних інтересів особистості і суспільства [5].

Деякі автори розглядають міжнародний цивільний процес як самостійну галузь права. Так, Х. Шак розглядає міжнародний цивільний процес як самостійну галузь права. Він вважає, що мета міжнародного цивільного процесу швидше приватно - правова, в той час як засоби, якими він користується, швидше публічно-правові. «З цієї точки зору навряд чи слід зараховувати міжнародний цивільний процес до тієї чи іншої галузі; він повинен акцептуватися як самостійна правова матерія» Вказаний автор зазначає, що предметом міжнародного цивільного процесуального права є сукупність всіх норм національного права, що розповсюджуються на процесуальні відносини з іноземним елементом [6, с. 4]. Таким чином, палітра думок про міжнародний цивільний процес досить різнобарвна. Однак загальним для зазначених точок зору є те, що міжнародний цивільний процес розглядається незалежно від його належності до тієї чи іншої системи права. Процес як діяльність, як порядок провадження у цивільних, сімейних, кримінальних справах відображається в міжнародному цивільному процесуальному праві і визначається нормами МЦП.

В 2004 р. був прийнятий новий Цивільний процесуальний кодекс України, який, попри те, що вміщує розділ про провадження у справах за участю іноземних осіб, насправді для розуміння процесуальних прав та обов'язків іноземних осіб, відсилає до інших законів України, а також до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною радою України (ч. 2 ст. 410 ЦПК України). Невипадково в 2005 р. парламент України приймає Закон України «Про міжнародне приватне право», який вміщує низку цивільних процесуальних норм з іноземним елементом задля врегулювання питань, пов'язаних з розглядом суперечок з іноземним елементом, визначення правил підсудності, питань правової допомоги тощо. У відносинах з «іноземним елементом» вступають у взаємодію різні національні правопорядки, що знаходять вираз у внутрішньодержавних правових нормах. У цьому зв'язку виникає завдання регламентації вказаної взаємодії. Так, в ст. 2 Закону України «Про міжнародне приватне право» встановлює сферу застосування цього закону лише у приватноправових відносинах з іноземним елементом: 1) визначення застосування права; 2) процесуальна правоздатність і дієздатність іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб; 3) підсудність судам України справ з іноземним елементом; 4) виконання судових доручень; 5) визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів. Вказаним законом встановлено, що у випадку коли міжнародним договором України передбачено інші правила, ніж встановлені цим законом, застосовуються правила цього міжнародного договору (ст. 3).

Десятий розділ вищенаведеного закону визначає колізійні норми щодо спадкування, зокрема, встановлено, що спадкові відносини регулюються правом держави, у якій спадкодавець мав останнє місце проживання, якщо спадкодавцем не обрано в заповіті право держави, громадянином якої він був. Вибір права спадкодавцем буде недійсним, якщо після складання заповіту його громадянство змінилося. В ст. 71 вказаного закону встановлено, що спадкування нерухомого майна регулюється правом держави на території якої знаходиться це майно, а майна, яке підлягає державній реєстрації в Україні, - правом України. В ст. 72 цього закону нормативно врегульована здатність осіб на складання і скасування заповіту та визначена форма заповіту і акту його скасування.

У багатьох державах континентального права цивільні процесуальні норми, які застосовують до спорів з «іноземним елементом», знаходяться, в спеціальних законах з міжнародного приватного права. Найновіші кодифікації міжнародного приватного права майже завжди мають значну кількість процесуальних норм. Розділи, які об'єднують ці

норми, є, наприклад, у законах з міжнародного приватного права Швейцарії, Угорщини, Чехословаччини, Югославії, Туреччини. У деяких державах хоч і прийняті такі закони, але цивільні процесуальні норми містяться у галузевих кодексах, як, наприклад, у Республіці Польща, Франції. Найдетальніший із них – Федеральний закон Швейцарської Конфедерації «Про міжнародне приватне право» 1987 р. Вказаний закон регулює, зокрема, визначення компетенції суду, визнання та виконання рішень судів та інших органів іноземних держав. Окрему главу складають норми про міжнародну арбітражну підсудність. Загалом у цьому Законі процесуальні правила є майже у кожній главі. Вказаний закон містить оригінальні підходи щодо нормативного регулювання спадкування, зокрема ч. 2 ст. 88 цього закону встановлює, що коли майно знаходиться в різних місцях, компетентний швейцарський орган, якщо він першим відкрив провадження в спадковій справі.

Ст. 92 федерального закону Швейцарської Конфедерації «Про міжнародне приватне право» 1987 р. встановлює, що процесуальні питання регулюються правом держави, орган якої визнається компетентним. Цим правом регулюються, зокрема, заходи забезпечення та ліквідації спадкового майна, включаючи виконання заповіту. Право, що застосовується до спадкування, визначає з якого майна складається спадщина, хто відповідає за боргами спадщини, на які інститути спадкового права можливі посилання, які міри та на яких умовах можуть бути визначені. Вказаний закон містить правила про застосування аналогії окремих норм міжнародних конвенцій, а також містить низку бланкетних норм, зокрема, дійсність заповіту, з точки зору його форми, визначається за правилами Гагської конвенції від 5 жовтня 1961 р. про колізію законів з питань форми спадкових розпоряджень. Вказана конвенція за аналогією застосовується до форм інших розпоряджень на випадок смерті (ст. 93 вказаного закону).

В Кодексі міжнародного приватного права Болгарії 2005 р. є норми з питань компетенції національного суду з розгляду позовних заяв, які виникають із правовідносин з «іноземним елементом» (ст. 4). Зазначено категорію справ, провадження в яких проводить виключно суд Болгарії, а також позови, не підсудні йому. Передбачено правила провадження в судах Болгарії, порядок зносин з іноземними судами чи іншими установами з метою надання правової допомоги чи виконання доручень і надання інформації про національне право для забезпечення його дії за кордоном. У цьому акті передбачено норми про визнання та виконання рішень, ухвалених іноземними судами; про взаємність щодо визнання та виконання рішень.

Відповідно до ч. 3 ст. 89 вказаного закону Болгарії, спадкодавець може обрати варіант, коли спадкування на випадок його смерті відбувалося за законодавством держави, громадянином якої він був до моменту такого вибору. Умови дійсності вибору права, що буде застосовуватися і його скасування регламентуються обраним правом. Вибір про застосування певного права або скасування такого вибору має бути здійснено у формі спадкового розпорядження.

Федеральний закон Австрії 1978 р. «Про міжнародне приватне право» на відміну від багатьох аналогічних нормативних актів вміщує не тільки традиційні норми-правила, але й визначає норми-принципи правозастосування національного та іноземного закону. Так, ст. 4 вказаного закону встановлює припис, що зміст іноземного права з'ясовується внаслідок посадових повноважень особи. Допоміжними засобами в цьому процесі можуть бути сприяння сторін, відомості міністерства юстиції, висновки експертів. Якщо зміст іноземного права, незважаючи на здійсненні зусилля в межах розумного строку, не може бути з'ясовано, в цьому випадку застосовується австрійське право.

Ст. 5 вищенаведеного закону Австрії визначає правила про відсылні норми, зокрема, зазначається, що відсилка до іноземного закону охоплює також його відсылні

норми. Якщо іноземний закон відсилає зворотно, то застосовуються австрійські матеріальні норми права, за виключенням відсильних норм. У випадку наступної відсилки визначальними, за умов дотримання наступних відсилок, є матеріальні норми законодавства, яке далі не містить відсильні норми або відповідно до якого відсилка здійснюється в перший раз зворотно.

Ст. 9 вказаного закону Австрії визначає правила обрання закону у приватноправових відносинах з іноземним елементом. Спочатку визначено відомий підхід про те, що обрання права у згаданих відносинах фізичної особи визначається громадянством цієї особи. Визначальним у застосуванні права є громадянство Австрії, якщо особа має подвійне громадянство. Ст. 11 обмежує вибір сторонами права випадком, коли є сумніви щодо наявності відсильних норм у вибраному праві.

Закон Бельгії від 16 липня 2004 р. «Про кодекс міжнародного приватного права» визначає компетенцію бельгійських судів в міжнародній сфері, визначення застосовного закону і умов дії на території Бельгії судових рішень в цивільних і торгових справах, не торкаючись застосування міжнародних договорів, права ЄС і положень спеціальних законів (ст. 2). Ст. 15 вказаного кодексу, так само як і відповідні положення австрійського закону, встановлює правило про застосування бельгійського права у випадку неможливості своєчасно встановити зміст іноземного права. В обох випадках вирішення питання віднесено до суддівського розсуду з нечітко визначеними обмеженнями.

Цивільні процесуальні норми, що застосовуються до вирішення спорів з «іноземним елементом», містяться й у цивільних кодексах. Прикладом таких актів є Цивільний кодекс Французької Республіки 1804 р. (з наступними змінами та доповненнями). Так, ст. 14 ЦК Франції встановлює, що іноземець, незважаючи на те, що він перебуває за межами Франції, може бути викликаний до французьких судів для виконання зобов'язань, які виникли внаслідок укладення ним у Франції договору з громадянином Франції або якщо такі зобов'язання були прийняті ним на території іншої держави, але у відносинах з громадянином Франції.

Підсумовуючи викладене необхідно зазначити, що норми МЦП, закріплюють загальні стандарти національного цивільного процесу, дотримуватися яких держава зобов'язалася, ставши учасником відповідних міжнародних угод. При цьому предмет регулювання МЦП виходить за рамки традиційного розуміння цивільно-процесуальних відносин. Взаємодія національних правових систем і норм міжнародного права проявляється в узгодженому регулюванні відносин, що належать до предмету регулювання МЦП.

Крім питань цивільного судочинства до предмету МЦП входять відносини про: 1) компетенцію судів (підвідомчості і підсудності) відносно справ, що виникають з цивільних, сімейних, трудових правовідносин з іноземним або міжнародним елементом, юридичному значенні провадження у даній справі, порушень в іноземному суді й там не закінченому; 2) процесуальному становищі учасників цивільного судочинства - іноземних фізичних та юридичних осіб, держав, дипломатичних і консульських агентів, посадових осіб міжнародних організацій; 3) допустимості доказів, отриманих в іноземній державі; 4) порядок встановлення змісту іноземного (матеріального і процесуального) права і його застосування; 5) правову допомогу у цивільних, торгових, сімейних справах, включаючи судові доручення, визнання іноземних арбітражних угод, примусове виконання рішень іноземного арбітражу, визнання іноземних адміністративних актів з питань особистого статусу громадян; 6) про участь нотаріусів та інших органів у захисті особистих немайнових і майнових прав учасників міжнародно - правових відносин.

Список використаних джерел:

1. Курс цивільного процесу : підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.; за ред. В.В. Комарова – Харків : Право, 2011. – 1352 с.
2. Фединяк Г.С., Фединяк Л.С. Міжнародне приватне право: Навч. посіб. – 2-е вид., допов. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 416 с.
3. Луц Л.А., Марышева Н.И. Курс международного частного права. Т. 3: Международный гражданский процесс. М.: БЕК, 2002. – 869 с.
4. Кузнецов М.Н. Некоторые особенности развития международного частного права // Советский журнал международного права. 1991. – № 1. – С. 19-24.
5. Нешатаева Т.Н. Международный гражданский процесс. М.: БЕК, 2001. – 548 с.
6. Шак Х. Международное гражданское процессуальное право: Учебник / Пер. с нем.: М.: БЕК, 2001. – 560 с.

УДК 330.15:504.06**Кадурін Сергій Євгенович,**

здобувач кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності
Донецького юридичного інституту МВС України

ЕКОЛОГІЧНЕ ЛІЦЕНЗУВАННЯ В СИСТЕМІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття присвячена теоретичним та правовим аспектам екологічного ліцензування, визначення ефективності цього адміністративно-правового засобу забезпечення екологічної безпеки, а також основних проблем його практичного використання. Автором пропонується ряд положень щодо вдосконалення законодавства з питань регулювання екологічного ліцензування.

Ключові слова: засоби забезпечення екологічної безпеки, ліцензування, екологічне ліцензування, об'єкти екологічного ліцензування.

Статья посвящена теоретическим и правовым аспектам экологического лицензирования, определению эффективности этого административно-правового средства обеспечения экологической безопасности, а также основных проблем его практического использования. Автором предлагается ряд положений по усовершенствованию законодательства по вопросам регулирования экологического лицензирования.

Ключевые слова: средства обеспечения экологической безопасности, лицензирование, экологическое лицензирование, объекты экологического лицензирования.

The article is devoted to theoretical and legal aspects of environmental licensing, determination of the effectiveness of this administrative and legal means of ensuring environmental safety, and basic problems of its practical use. The author proposes a number of provisions to improve the legislation on the regulation of environmental licensing.

Key words: environmental safety, licensing, environmental licensing, subject to environmental licensing

Питання забезпечення екологічної безпеки в Україні стають темою загальнонаціонального значення, а пошук оптимальних, дієвих адміністративно-правових засобів актуальним завданням органів публічного адміністрування в цій сфері. Аналіз чинного законодавства України свідчить про широке розповсюдження дозвільної системи, через яку уповноважені органи виконавчої влади видають дозволи на здійснення певної діяльності в екологічній сфері. Конкретною формою дозвільної системи, через яку органи публічного адміністрування здійснюють контроль за охороною навколишнього середовища і природокористуванням є екологічне ліцензування. Нажаль, на сьогоднішній день у положеннях Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічне ліцензування не визначено у якості адміністративно-правового засобу забезпечення екологічної безпеки, проте

окремі норми цього акту (ст. 38) свідчать про активне його використання в сфері забезпечення екологічної безпеки. Крім того, розрізненість та фрагментарність норм, що регулюють питання екологічного ліцензування негативно позначаються на правозастосовній практиці. Слід відзначити, що і в адміністративно-правовій доктрині означена тематика є малодослідженою. Окремі питання ліцензування у сфері екології розкрито у роботах таких вчених, як О.В. Джафарова, О.І. Моргун, М.М. Романяк, М.В. Фролов. Все це, обумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є дослідження екологічного ліцензування в системі адміністративно-правових засобів забезпечення екологічної безпеки, удосконалення чинного законодавства, що регламентує зазначену діяльність.

На сьогоднішній день у сфері забезпечення екологічної безпеки існує кілька десятків різного роду дозвільних і реєстраційних документів, специфічність яких залежить від виду діяльності у сфері охорони навколишнього середовища і природокористування.

В юридичній літературі виділяють такі групи дозвільних документів у сфері забезпечення екологічної безпеки: дозволи як офіційні акти, що визначені чинним законодавством дозволами; документи дозвільного характеру як офіційні акти, що визначені чинним законодавством як висновки, погодження, ліміти тощо; ліцензії; сертифікат екологічного аудитора [1, с. 13; 2]. На наш погляд, цікавою є позиція І.Л. Радіка про те, що неможна визнати достатньо оптимальним дозвільний спосіб, який згідно чинного законодавства проявляється у різних правових формах, саме тому ним обґрунтовується необхідність уніфікації правового оформлення дозвільного способу, найбільш прийнятною уніфікованою формою ним визнається ліцензія для всіх видів ліцензійної діяльності у сфері екології [3, с. 166]. Слід відзначити, що на відміну від України, в російській правовій доктрині ліцензія визнається головним дозвільним документом у сфері забезпечення екологічної безпеки.

Ліцензування визначається як видача, переоформлення та анулювання ліцензій, видача дублікатів ліцензій, ведення ліцензійних справ та ліцензійних реєстрів, контроль за додержанням ліцензіатами ліцензійних умов, видача розпоряджень про усунення порушень ліцензійних умов, а також розпоряджень про усунення порушень законодавства у сфері ліцензування [4]. Слід відзначити, що в чинному законодавстві поняття екологічного ліцензування не закріплено, проте його вироблено наукою. В юридичній літературі екологічне ліцензування визначається як діяльність уповноважених державних органів та органів місцевого самоврядування, пов'язана з видачею ліцензій (дозволів) на природокористування або здійснення видів діяльності, що впливають або можуть вплинути на стан довкілля [5, с. 350; 6, с. 254-260; 7, с. 12].

Зазначимо, що екологічне ліцензування як засіб забезпечення екологічної безпеки має виражену адміністративно-правову природу, оскільки при здійсненні ліцензування забезпечуються публічно-правові цілі державного впливу. На думку О.І. Моргуна, ліцензування є одним з засобів з охорони раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього середовища, екологічного нормування, контролю за дотриманням вимог і умов законодавства, і відноситься до достатньо жорстких заходів втручання держави в діяльність суб'єктів здійснення екологічно значимої діяльності [8, с. 124].

Сутність екологічного ліцензування, на наш погляд, полягає у специфічному адміністративно-правовому впливі на діяльність суб'єктів господарювання за допомогою пред'явлення до них певних ліцензійних вимог у сфері забезпечення екологічної безпеки. Такий вплив переслідує цілі державного контролю за діяльністю, яка має підвищену соціальну цінність і значимість для публічного правопорядку, а також попередження ситуацій завдання шкоди життю, здоров'ю людей, навколишньому середовищу та іншим інтересам, що охороняються, внаслідок підвищеного ризику тих

або інших видів господарської діяльності. Отже, ліцензування як адміністративно-правовий засіб за своєю сутністю є системою правозабезпечуючих заходів, що сприяють самореалізації громадянами своїх екологічних прав і забезпеченню екологічної безпеки. Ліцензування необхідно для забезпечення виконання органами публічного адміністрування управлінських функцій, пов'язаних з проведенням державної політики в сфері забезпечення екологічної безпеки.

На сьогоднішній день, основним нормативно-правовим актом у сфері ліцензування в Україні є Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», який закріплює основні поняття і принципи при здійсненні ліцензування; критерії визначення ліцензованих видів діяльності, повноваження органів при здійсненні ліцензування; порядок здійснення ліцензування; види діяльності, на здійснення яких потрібна ліцензія. Однак, навряд чи можна вважати чинні норми цього закону досконалими щодо адміністративно-правового регулювання екологічного ліцензування.

Слід відзначити, що у нормах чинного законодавства чітко не визначено видів діяльності, які підлягають екологічному ліцензуванню. В юридичній літературі це питання також однозначно не вирішено. Так, в одному випадку зазначається, що обов'язковому ліцензуванню підлягають види діяльності, пов'язані з викидами і скидами забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, розміщення у ньому виробничих, комунальних, побутових та інших відходів, їх ввезенням в Україну і транзитом через її територію, а також проектуванням, будівництвом та експлуатацією екологічно-небезпечних об'єктів [9, с. 82]. В іншому – у сфері регулювання екологічних відносин діяльністю, що підлягає ліцензуванню визнається та, що: а) пов'язана зі спеціальним використанням природних ресурсів; б) стосується екологічних інтересів особи, держави та суспільства в цілому. До першої групи можна віднести: усі види діяльності щодо спеціального використання природних ресурсів: лісокористування, водокористування, надрокористування, користування атмосферним повітрям, об'єктами тваринного та рослинного світу тощо. До другої групи належать такі види діяльності: пов'язані з потенційною небезпекою для здоров'я людей, з виробництвом, зберіганням, транспортуванням та реалізацією пестицидів і агрохімікатів, діяльність у сфері використання ядерної енергії та поводження з радіоактивними відходами, централізованого водопостачання та водовідведення, поводження з відходами тощо [6, с. 255-256]. Проте, навряд чи зазначені переліки можна назвати вичерпними.

Аналіз норм Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» [4] з урахуванням положень переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку [10] дозволяє нам вважати, що стаття 9 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», поряд з іншими, зазначає такі види діяльності, ліцензування яких обумовлюється необхідністю забезпечення екологічної безпеки:

- виробництво та ремонт вогнепальної зброї невійськового призначення і боєприпасів до неї, холодної зброї, пневматичної зброї калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів на секунду
- виробництво вибухових матеріалів промислового призначення
- виробництво особливо небезпечних хімічних речовин, операції у сфері поводження з небезпечними відходами;
- торгівля пестицидами та агрохімікатами (тільки регуляторами росту рослин);
- виробництво спеціальних засобів, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії, індивідуального захисту, активної оборони та їх продаж;
- транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом, транспортування природного, нафтового газу і газу (метану) вугільних родовищ трубопроводами та їх розподіл;

- постачання природного газу, газу (метану) вугільних родовищ за регульованим та нерегульованим тарифом;
- зберігання природного газу, газу (метану) вугільних родовищ в обсягах, що перевищують рівень, встановлений ліцензійними умовами;
- централізоване водопостачання та водовідведення;
- заготівля, переробка, металургійна переробка металобрухту кольорових і чорних металів;
- діяльність, пов'язана з промисловим виловом риби, крім внутрішніх водойм (ставків) господарств;
- торгівля племінними (генетичними) ресурсами, проведення генетичної експертизи походження та аномалій тварин;
- проведення фумігації (знезараження) об'єктів регулювання, визначених Законом України «Про карантин рослин», які переміщуються через державний кордон України та карантинні зони;
- розроблення, виготовлення, реалізація, ремонт, модернізація та утилізація озброєння, військової техніки, військової зброї і боєприпасів до неї;
- виробництво теплової енергії, транспортування її магістральними і місцевими (розподільчими) тепловими мережами та постачання теплової енергії;
- генетично-інженерна діяльність у замкненій системі.

Розглядаючи екологічне ліцензування з позиції адміністративно-правового засобу забезпечення екологічної безпеки, окремо доцільно зупинитися на наслідках порушення ліцензіатами чинного законодавства у сфері екологічної безпеки.

В статті 20 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» зазначено, що орган ліцензування у разі виявлення порушення ліцензійних умов може прийняти рішення про видання розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов або анулювання ліцензії. В свою чергу, в ст. 21 зазначеного закону передбачено, що анулювання ліцензії може відбуватися як унаслідок правомірних дій чи подій (заява про анулювання ліцензії, смерть підприємця-ліцензіата), так і внаслідок порушення ліцензіатом вимог законодавства. Нажаль, у нормах зазначеного закону та в інших нормативно-правових актах у сфері забезпечення екологічної безпеки не передбачено такого превентивного заходу державного впливу, як тимчасове припинення дії ліцензії, що має на меті попередити або припинити протиправну діяльність ліцензіата. Такий захід, на нашу думку доцільно застосовувати у разі виявлення порушення ліцензійних умов і прийнятті рішення про видання розпорядження про усунення порушень, адже, у випадку продовження діяльності ліцензіата до усунення недоліків може бути завдано істотну шкоду об'єктам у сфері забезпечення екологічної безпеки, в свою чергу, тимчасове припинення дії ліцензії унеможливило б саму діяльність ліцензіата на певний термін.

Слід відзначити, що в національному законодавстві є прецеденти застосування зазначеного спеціального превентивного заходу в інших сферах. Наприклад, тимчасове припинення ліцензії відноситься до спеціальних заходів, спрямованих на негайне припинення порушень вимог Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування, матриць» [11]. Такий захід як тимчасове зупинення (обмеження) дії ліцензії вдало використовується у сфері здійснення страхової діяльності. Так, тимчасовим зупиненням (обмеженням) дії ліцензії є тимчасове позбавлення страховика права на провадження страхової діяльності. Тимчасове зупинення (обмеження) дії ліцензії передбачає можливість на підставі відповідного рішення Нацкомфінпослуг відновлення права на провадження страхової діяльності у разі усунення причин, які стали підставою для тимчасового зупинення (обмеження) дії ліцензії, без отримання нової ліцензії [12].

Саме тому, вважаємо доцільним ч. 13 ст. 20 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» викласти у такій редакції:

«Орган ліцензування не пізніше п'яти робочих днів з дати складання акта перевірки порушень ліцензійних умов видає розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов з тимчасовим припиненням дії ліцензії до усунення порушень ліцензійних умов або приймає рішення про анулювання ліцензії».

Враховуючи те, що в чинному законодавстві організаційно-правові аспекти організації та проведення екологічного ліцензування належним чином не врегульовано, вважаємо за доцільне прийняття окремого спеціалізованого нормативно-правового акту (за аналогією з Законом України «Про екологічну експертизу», Законом України «Про екологічний аудит») – Закону України «Про екологічне ліцензування», в якому визначити поняття, основні принципи екологічного ліцензування, види екологічної діяльності, що підлягає ліцензуванню, затвердити єдину систему органів екологічного ліцензування та визначити їх повноваження, встановити юридичну відповідальність учасників ліцензійних правовідносин.

Крім того, у нормах Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічне ліцензування необхідно визначити у якості адміністративно-правового засобу забезпечення екологічної безпеки, для цього доповнити його норми ст. 38-1 «Ліцензування у сфері охорони навколишнього природного середовища» такого змісту:

«Окремі види діяльності у сфері охорони навколишнього природного середовища підлягають ліцензуванню.

Перелік окремих видів діяльності у сфері охорони навколишнього природного середовища, що підлягають ліцензуванню та порядок його проведення встановлюється законодавством України».

Сподіваємося, що запропоновані нами положення щодо удосконалення законодавства з питань регулювання екологічного ліцензування сприятимуть покращенню правозастосовної діяльності у сфері забезпечення екологічної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Романяк М. М. *Адміністративно-правові засади дозвільної діяльності у сфері забезпечення екологічної безпеки* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / М. М. Романяк. – Ірпінь, 2010. – 18 с.

2. Джафарова О. В. *Дозвільна діяльність у сфері забезпечення екологічної безпеки: правові форми та їх види* / О. В. Джафарова // *Право і безпека*. – 2010. - №5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pb.univd.edu.ua/?action=publications&pub_article=274827&pub_id=270788&pub_name=pravo_i_bezpeka&year=2010.

3. Радик И. Л. *Правовые проблемы экологического лицензирования* : дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Радик Иван Львович. – Х., 2001. – 178 л.

4. *Про ліцензування певних видів господарської діяльності* : Закон України від 01 червня 2000 року № 1775-III // *Відомості Верховної Ради України*. – 2000. - №36. – Ст. 299.

5. Бринчук М. М. *Экологическое право (право окружающей среды)* : [учебник для высших юридических учебных заведений] / М. М. Бринчук. – М.: Юристъ, 1998. – 401 с.

6. *Екологічне право України. Академічний курс* : [підручник] / за заг. ред. Ю. С. Шемиученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. – 848 с.

7. Радик И. Л. *Правові проблеми екологічного ліцензування* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсове право» / І.Л. Радик Иван Львович. – Х: НЮАУ імені Ярослава Мудрого. – 2001. – 17 с.

8. Моргун О.И. *Административно-правовые средства борьбы с правонарушениями в сфере охраны морских биологических ресурсов* : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Моргун Ольга Ильинична. – Хабаровск., 2004. – 208 с.

9. Фролов М. *Правові засади ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності* / М. Фролов // *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. – 2002. - №1. – С. 81-83.

10. *Про затвердження Переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну безпеку* : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 року № 808 // *Офіційний Вісник України*. – 2013. – №87. – Ст. 3221.

11. *Про затвердження Порядку прийняття рішення про застосування до суб'єктів господарювання спеціальних заходів, спрямованих на припинення порушень вимог Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування, матриць»*: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 травня 2002 року № 675 // *Офіційний вісник України*. – 2002. -№ 21 – Ст. 1043.

12. *Про затвердження Ліцензійних умов провадження страхової діяльності* : Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 28 серпня 2003 року №40 // *Офіційний вісник України*. – 2003. – №38. – Ст. 2047.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.985.7

Самойлов Станіслав Вадимович

Науковий співробітник Науково-дослідного центру психотренінгових технологій Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н.

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕРЕЖІ «ІНТЕРНЕТ», ВІДПОВІДНІ ЇМ СЛІДЧІ ВЕРСІЇ ТА АЛГОРИТМИ ЇХ ПЕРЕВІРКИ

У дослідженні автором сформульовані типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування шахрайств, що вчиняються з використанням мережі "Інтернет", та відповідні слідчі версії. З огляду на специфічність зазначених злочинів, окремо зазначені різновиди типових ситуацій. Запропоновані алгоритми слідчих (розшукових) дій відповідно до слідчої ситуації та її різновиду.

Ключові слова: *типова слідча ситуація, типові слідчі версії, перевірка версій, "Інтернет-шахрайства".*

В исследовании автором сформулированы типичные следственные ситуации начального этапа расследования мошенничества, которые совершаются с использованием сети "Интернет", и соответствующие ситуация следственные версии. В виду специфичности рассматриваемых преступлений, отдельное внимание уделено разновидностям типичных следственных ситуаций. Предложены алгоритмы следственных (розыскных) действий в соответствии с ситуацией и ее разновидностью.

Ключевые слова: *типичные следственные ситуации, типичные следственные версии, проверка версий, "Интернет-мошенничество".*

The study authors stated typical investigative situations initial stage of investigation of fraud committed using the network "Internet", and the corresponding situation investigative leads. In view of the specificity of the crimes in question, special attention is given to species typical investigative situations. The algorithms of investigation (search) action in accordance with the situation and its species.

Keywords: *typical investigative situations typical investigative leads, check the versions "Internet fraud".*

На початковому етапі розслідування шахрайств, учинених із використанням мережі «Інтернет» можуть складатись різні за змістом, обсягом і складністю слідчі ситуації. Вони постають основою для визначення найбільш оптимального, повного та ефективного комплексу слідчих (розшукових) дій та організаційних заходів, спрямованих на встановлення істини в кримінальному провадженні. Водночас практика свідчить, що саме на цьому етапі розслідування й виникає коло питань, розв'язання яких становить певні труднощі для осіб, які займаються кримінальним провадженням, через що ефективність розслідування знижується, а іноді зводиться нанівець. Головною причиною такого стану речей є низька обізнаність практичних працівників про види типових слідчих ситуацій та відповідних їм слідчих версій, що в свою чергу, призводить до зниження ефективності початкового етапу розслідування через неправильне

визначення напрямів розслідування, неналежне обрання комплексу слідчих (розшукових) дій, послідовності їх проведення під час перевірки версій тощо.

Проблематиці слідчих ситуацій приділяло увагу багато науковців, серед яких Ю. П. Аленін, О. В. Батюк, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, С. В. Веліканов, Т. С. Волчецька, В. К. Гавло, І. Ф. Герасимов, В. Г. Гончаренко, Н. Л. Гранат, Г. Л. Грановський, Г. А. Густов, Л. Я. Драпкін, А. В. Дулов, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, Г. А. Матусовський, В. Т. Нор, А. Ф. Облаков, В. О. Образцов, В. Г. Танасевич, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. Однак питання, присвячені дослідженню типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування шахрайств, учинених із використанням мережі «Інтернет», на сьогодні залишилися поза увагою науковців.

Ситуаційний підхід вважають однією з панівних парадигм останнього часу, найбільш перспективним напрямком, у розвитку якого вбачається резерв удосконалення криміналістичної методики та слідчої діяльності загалом [1; 2, с. 113-114]. Оцінка та врахування ситуаційних факторів «дозволяють, з одного боку, розробляти диференційовані та більш конкретні тактичні та методичні рекомендації, а з іншого – ефективніше використовувати їх на практиці» [3, с. 6].

Залежно від обсягу та характеру елементів, що входять до складу слідчої ситуації, вона може розглядатись як у *широкому* (сукупність усіх умов, які позначаються на розслідуванні та визначають його особливості [4, с. 97–98; 5, с. 197]), так і у *вузькому* значенні (комплекс інформаційних даних, що їх має слідство на конкретному етапі розслідування [6, с. 69–70]). Тобто, більшу практичну значущість для розробки та вдосконалення відповідних методик розслідування злочинів становить саме розуміння слідчої ситуації у *вузькому аспекті*, про що йдеться й у роботах провідних вітчизняних науковців [7, с. 105; 8; 9, с. 183–184 та інші]. З огляду на це ми приєднуємося до думки тих науковців, які слідчу ситуацію розуміють як характеристику стану розслідування злочину, що обумовлена наявністю (відсутністю) доказової та оперативної інформації про обставини предмета доказування та компоненти криміналістичної характеристики, які обумовлюють систему безпосередніх завдань та напрямків розслідування [6, с. 64].

Класифікація слідчих ситуацій може бути здійснена за різними підставами, що докладно розглянуто у криміналістичній літературі [10; 11, с. 96–98; 12], проте ми зупинимося лише на тих типових слідчих ситуаціях, які становлять, на нашу думку, найбільшу науково-практичну значущість для процесу розслідування, адже саме в такій ролі вони, як тактичне поняття, мають важливе значення в побудові окремих методик і в узагальненому вигляді становлять елемент загальних положень криміналістичної методики [11, с. 95]. Не випадково, завдання з проведення типізації слідчих ситуацій, які постають перед вченими-криміналістами, визнаються пріоритетними [7, с. 103].

Отже, типова слідча ситуація – це наукова абстракція, яка сформована на підставі апріорних знань, є результатом узагальнення та аналізу значного емпіричного матеріалу і в якій відображено найбільш загальні риси, що характеризують перебіг і стан розслідування на певному етапі (вихідному, початковому, наступному) [7, с. 106]. Як високий ступінь наукової абстракції вона має велике теоретичне та методичне значення для розробки багатьох питань у криміналістиці [13]. При цьому, якщо конкретна ситуація є відображенням стану досудового розслідування кримінального провадження на певному етапі, то типова є результатом наукового узагальнення слідчої практики.

Виходячи з такого її (ситуації) розуміння та в контексті проведеного дослідження нами виокремлено три типові слідчі ситуації, які мають місце на початковому етапі розслідування шахрайств, вчинених із використанням мережі «Інтернет», та розроблено відповідні їм тактичні завдання розслідування й типові слідчі версії, а також найбільш

оптимальний алгоритм слідчих (розшукових) та організаційних дій та оперативно-розшукових заходів.

Ситуація 1. Виявлено ознаки шахрайства, що вчиняється з використанням мережі «Інтернет». Особу злочинця або встановлено, або достатньо даних для її встановлення.

Ситуація 2. Виявлено ознаки шахрайства, що вчиняється з використанням мережі «Інтернет». Особу злочинця не встановлено, однак є певні відомості, що можуть вказувати на неї.

Ситуація 3. Виявлено ознаки шахрайства, що вчиняється з використанням мережі «Інтернет». Особу злочинця не встановлено та відсутні будь-які дані, що можуть вказувати на неї.

Ситуація 1. Це є найсприятливіша типова слідча ситуація, оскільки слідчий має достатню кількість вихідних даних про події та особу злочинця. У таких випадках та незалежно від джерела первинної інформації про правопорушення, слідчий повинен:

- 1) встановити сутність події, що відбулася та встановити наявність ознак складу злочину в діях, які були вчинені особою, на яку вказує служба безпеки сервісу;
- 2) вжити заходів для встановлення та розшуку ще не встановлених осіб, які можуть бути причетні до шахрайства, якщо останнє вказує на організованість злочинців;
- 3) встановити наявність складу інших злочинів, які могли бути вчинені на стадіях підготовки, вчинення та приховання слідів шахрайства;
- 4) встановити можливих потерпілих, які могли стати жертвами внаслідок вчинених шахрайських дій, та розмір завданої шкоди.

Ситуація 1 може мати варіанти залежно від якісно-кількісної характеристики первинних даних.

Так, *ситуація 1.1* характеризується лише наявною інформацією щодо: а) реєстраційних та контактних даних особи злочинця (в деяких випадках навіть персональних даних (наприклад даних паспорта), що може бути обумовлено вимогами до реєстрації на певному ресурсі); б) дій особи на сервісі, на якому було вчинено шахрайство (у тому числі, починаючи з моменту реєстрації на сервісі); в) інформації про осіб, які могли стати жертвами протиправних дій зловмисника.

Ситуація 1.2. має місце в тому випадку, коли потерпілі безпосередньо знайомі зі зловмисником. У такій ситуації потерпілі можуть: а) прямо вказати на особу, що їх ошукала; б) надати інформацію про завдану шкоду та спосіб, в який було вчинено шахрайство; в) зробити припущення про інших імовірних осіб, що зазнали шкоди від злочину. Так, один з опитуваних нами респондентів (з оперативних співробітників) навів приклад, коли особа, що навчалася в одному з вищих навчальних закладів України, використовуючи соціальні Інтернет-мережі, відправляла своїм однокласникам повідомлення з описом свого важкого матеріального становища, поганого стану здоров'я своєї дитини та родичів, та просила перевести гроші на власний рахунок. Пізніше виявилось, що наведена особою інформація є неправдивою, а отримані кошти вона привласнила та розпорядилась на власний розсуд.

Особливостями *ситуації 1.3.* є наявність у правоохоронних органів відомостей про: а) особу, в діях якої вбачаються ознаки злочину; б) безпосередні дії, які вчинялися особою в межах злочину; в) інші дані, які були отримані під час розслідування кримінальних проваджень.

Зауважимо, що на відміну від типових слідчих ситуацій, які мають місце при досудовому розслідуванні, наприклад, крадіжок, пограбувань, тих же шахрайств, - нами не виявлено випадків затримання зловмисників саме під час вчинення шахрайств із використанням мережі «Інтернет». Як на наш погляд, це обумовлено наступними обставинами: а) технічною стороною способу вчинення злочину; б) географічним

розташуванням зловмисника та потерпілого; в) велика розбіжність у часі між вчиненими діями та настанням наслідків.

Що стосується типових слідчих версій, то в контексті аналізованої слідчої ситуації вони висуваються стосовно:

- 1) сутності скоєної події та її юридичної кваліфікації:
    - а) особа вчинила шахрайство з використанням мережі «Інтернет» уперше та цей випадок є єдиним за її участі;
    - б) особа вчинила шахрайство з використанням мережі «Інтернет» не вперше та необхідно встановити інші випадки злочину;
    - в) особа вчинила шахрайство з використанням мережі «Інтернет» без співучасників;
    - г) особа вчинила шахрайство з використанням мережі «Інтернет» та має співучасників;
    - д) особа не вчиняла шахрайства з використанням мережі «Інтернет», а має місце обмова чи незлочинне невиконання обов'язків у площині цивільного права;
  - 2) встановлення можливих співучасників злочину (членів організованої групи):
    - а) особа (виявлений злочинець) має інформацію про інших співучасників (членів групи) і може назвати їх;
    - б) особа (виявлений злочинець) не має інформації про інших співучасників групи, бо останні були одноразово залучені для виконання певної ролі під час вчинення злочину, між собою не знайомі і не є постійними членами організованої злочинної групи;
    - в) особи, що сприяли у вчиненні злочину не були поінформовані про злочинні дії, не мали наміру заволодіти майном чи правом на майно, а лише виконували дії, які не заборонені законодавством України (наприклад, розробка сайту, надання послуг з його розміщення, розробка програмних засобів тощо);
  - 3) встановлення в діях особи складу інших злочинів:
    - а) особа вчинила лише шахрайство з використанням мережі «Інтернет»;
    - б) в діях особи вбачаються дії, що утворюють склад інших злочинів.
  - 4) встановлення ймовірних потерпілих та розміру завданої шкоди від злочину:
    - а) шкоду завдано лише потерпілим, які звернулися з відповідною заявою;
    - б) потерпілих від злочинної діяльності значно більше, але вони не звернулися до правоохоронних органів з різних причин (через сором, що їх ошукали; через незнання, що вчинені зловмисником дії є злочином; через відсутність довіри до правоохоронних органів тощо).
- Для вирішення першої слідчої ситуації як оптимальний можна рекомендувати такий алгоритм слідчих (розшукових) та організаційних заходів:
- а) допит потерпілого, заявника, свідків;
  - б) огляд місця події;
  - в) вилучення у потерпілого обладнання, яке може містити сліди злочину;
  - г) витребування у Інтернет-сервісу, на якому вчинено шахрайство, документації, пов'язаної з організацією роботи сервісу, розміру завданих збитків (якщо такі завдані) та ін.;
  - д) витребування у Інтернет-провайдерів інформації про осіб, дії яких мають ознаки шахрайства;
  - е) проведення обшуків за місцем мешкання та роботи особи, що вчинила злочин;
  - є) призначення судових експертиз стосовно вилучених слідів, предметів та документів;

ж) інформування населення через засоби масової інформації про випадки шахрайства для встановлення потерпілих та профілактики аналогічних злочинів.

Ситуація 2 та 3 (їх різновиди) є найбільш складними для розслідування, оскільки характеризуються наявністю незначних або ж відсутністю будь-яких відомостей про особу (осіб), яка вчинила шахрайство. Такі ситуації мають місце у випадках, коли:

а) працівники служби безпеки Інтернет-сервісу не можуть надати будь-які конкретні відомості про користувача, дії якого містять ознаки шахрайства, через відсутність у процедурі реєстрації на сервісі механізмів, які б дозволили перевірити об'єктивність наданих користувачем даних;

б) на Інтернет-сервісі, на якому було вчинено шахрайства, відсутня служба безпеки;

в) на Інтернет-сервісі, на якому було вчинено шахрайства, відсутня процедура реєстрації;

г) на Інтернет-сервісі, на якому було вчинено шахрайства, відсутні механізми зберігання інформації про користувачів, які відвідують сервіс (IP-адреса, час відвідування тощо);

д) у потерпілих відсутні будь-які відомості про особу шахрая, крім логіну, а іноді – повна відсутність інформації;

е) потерпілі не зберігають докази спілкування із зловмисником (електронні листи, повідомлення в соціальних мережах, СМС-повідомлення тощо);

ж) провайдери не зберігають інформацію про користувачів, яким надається послуга з підключення до мережі «Інтернет» (час, IP-адреса видана в користування, інформація про відвідані ресурси мережі тощо).

Типовими напрямками розслідування в таких слідчих ситуаціях є:

1) встановлення сутності події, що відбулася та вирішення питання про наявність складу злочину;

2) встановлення особи злочинця (злочинців);

3) розшук та встановлення місця перебування осіб, які вчинили шахрайство;

4) збирання доказів, що підтверджують або спростовують причетність злочинця (злочинців) до вчинення злочину;

5) встановлення інших осіб, які постраждали внаслідок протиправних дій.

В означених ситуаціях висуваються наступні типові версії відносно:

1) *сутності скоєної події та її юридичної кваліфікації:*

а) особа вчинила шахрайство з використанням мережі «Інтернет» уперше, та цей випадок є єдиним за її участі;

б) особа вчинила шахрайство з використанням мережі «Інтернет» не вперше, та слід встановити інші випадки злочину, що може сприяти встановленню особи;

в) особа вчинила шахрайство з використанням мережі «Інтернет» без співучасників;

г) особа вчинила шахрайство з використанням мережі «Інтернет» та має співучасників;

д) особа не вчиняла шахрайства з використанням мережі «Інтернет», а має місце обмова чи незлочинне невиконання обов'язків у площині цивільного права;

2) *встановлення співучасників злочину (членів організованої групи):*

а) особа (виявлений злочинець) має інформацію про інших співучасників (членів групи) і може назвати їх;

б) особа (виявлений злочинець) не має інформації про інших співучасників групи, бо останні були одноразово залучені до виконання певної ролі під час вчинення злочину, між собою незнайомі і не є постійними членами організованої злочинної групи;

в) особи, що сприяли вчиненню злочину не були поінформовані про злочинні дії, не мали наміру заволодіти майном чи правом на майно, а лише виконували дії, які не заборонені законодавством України (наприклад, розробка сайту, надання послуг з його розміщення, розробка програмних засобів тощо);

3) *особи злочинця:*

а) злочинець – це особа, яка раніше вчиняла подібні злочини та має судимість за їх вчинення;

б) злочинець – це особа раніше не засуджена за вчинення злочинів;

в) злочинець раніше працював у Інтернет-сервісі, на якому вчинено шахрайство, чи має доступ до нього;

4) *встановлення в діях особи складу інших злочинів:*

а) особа вчинила лише шахрайства з використанням мережі «Інтернет»;

б) у діях особи вбачаються дії, що утворюють склад інших злочинів.

5) *встановлення ймовірних потерпілих від злочину та розміру завданої їм шкоди:*

а) завдано шкоду лише потерпілим, які звернулися з відповідною заявою;

б) потерпілих від злочинної діяльності значно більше, але вони не звернулися до правоохоронних органів з різних причин (через сором, що їх ошукали; через незнання, що вчинені зловмисником дії є злочином; через відсутність довіри до правоохоронних органів тощо);

в) шкоду завдано Інтернет-сервісу, однак останній не заявляє про це через намір зберегти репутацію в такий спосіб.

Для *слідчих ситуацій 2 та 3*, як оптимальний можна рекомендувати такий алгоритм слідчих (розшукових) та організаційних заходів:

а) огляд місця події (місця, де потерпілий спілкувався із зловмисником – домашня комп'ютерна система, робоча тощо);

б) допит потерпілого (потерпілих);

в) вилучення в потерпілого обладнання, яке може містити сліди злочину;

г) допити свідків (осіб, які мають інформацію про подію – про факт укладення договору купівлі/продажу, обставини його укладання, факт передачі коштів тощо);

д) призначення судових експертиз щодо вилученого в потерпілого обладнання;

е) аналіз матеріалів архівних, призупинених (за попереднім КПК) та нерозкритих кримінальних справ за фактами вчинення аналогічних злочинів для встановлення між ними спільних рис, висунення версій про їх вчинення одними особами;

є) витребування в Інтернет-сервісу, на якому вчинено шахрайство, документації, пов'язаної з організацією роботи сервісу, розміру завданих збитків (якщо такі завдані), а також інформації про подію, яка мала ознаки шахрайства;

ж) проведення комплексу негласних слідчих (розшукових) дій:

- відпрацювання сайтів та ресурсів мережі «Інтернет», які містять ознаки шахрайських;

- аналіз інформації, що надходить від користувачів мережі «Інтернет» про факти замахів на шахрайства, які розміщуються на форумах, соціальних мережах, чатах тощо.

Таким чином, аналіз кожної слідчої ситуації, особливо її інформаційного змісту, допоможе слідчому визначити її типовість та прийняти відповідні ефективні тактичні рішення на початковому етапі досудового розслідування шахрайств, вчинених із використанням мережі «Інтернет».

Список використаних джерел:

1. Лук'янчиков Б. Є. *Типові слідчі ситуації і шляхи їх розв'язання в окремих позавидових методиках розслідування [Текст] / Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков // Науковий вісник Дніпропетр. юрид. інст. МВС України. – 2001. – № 1 (4). – С. 261–268.*

2. Кудінов А. С. Особливості початкового етапу розслідування крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів [Текст] / А. С. Кудінов: десерт.... канд. юрид. наук «12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Луганськ, 2013. – 240 с.
3. Осипенко А. Л. Борьба с преступностью в глобальных компьютерных сетях: Международный опыт [Текст]: Монография. — М.: Норма, 2004. — 432 с.
4. Комиссаров В. И. Теоретические проблемы следственной тактики [Текст] / В. И. Комиссаров. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 156 с.
5. Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального юридического образования) [Текст] : учебник / отв. ред. М. В. Салтевский. – К. : НИИРИО КВШ МВД СССР, 1987. – 384 с.
6. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений [Текст] : учеб. пособие / А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. – Харьков : Юрид. ин-т, 1985. – 92 с.
7. Журавель В. А. Ситуаційний підхід до формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів [Текст] / В. А. Журавель // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матеріалів. – Х. : Право, 2008. – Вип. 8. – С. 102–108.
8. Великанов С. В. Ситуаційний підхід у методиці розслідування злочинів [Текст] / С. В. Великанов // Проблеми законності. – Х. : НЮАУ, 2008. – Вип. 96. – С. 173–179.
9. Синчук В. Типові слідчі ситуації в методиці розслідування вбивств [Текст] / В. Синчук // Вісник Академії правових наук України. – Х. : Право, 2002. – Вип. 2 (29). – С. 181–186.
10. Драккин Л. Я. Основы теории следственных ситуаций [Текст] / Л. Я. Драккин. – Свердловск : Изд-во Уральского ун-та, 1987. – 163 с.
11. Белкин Р. С. Криминалистика : проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике [Текст] / Р. С. Белкин. – М. : Юрид. лит., 1988. – 304 с.
12. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия [Текст] : монография / Т. С. Волчецкая; под ред. Н. П. Яблокова. – Калининград : Изд-во Калинингр. ун-та. – 1997. – 248 с.
13. Яблоков Н. П. Следственные ситуации [Текст] / Н.П. Яблоков // Вопросы борьбы с преступностью. – 1979. – № 30. – С. 18

УДК 343.13

Гапотченко Геннадій Миколайович

доцент кафедри кримінально - правових дисциплін

Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н., доцент

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЧАТКУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ

Досліджуються питання початку кримінально-процесуальної діяльності за новим КПК України. Автором висловлюються окремі зауваження та обґрунтовуються пропозиції щодо удосконалення правового регулювання вказаної діяльності.

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінальний процесуальний кодекс; єдиний реєстр досудового розслідування.

Исследуются вопросы начала уголовно-процессуальной деятельности по нового УПК Украины. Автором указываются отдельные замечания и обосновываются предложения по усовершенствованию правового регулирования указанной деятельности.

Ключевые слова: уголовное производство, уголовный процессуальный кодекс, единый реестр досудебного расследования.

The problems of the criminal procedural activities under the new Code of Ukraine. The author expressed some concerns and justified proposals for improving the legal regulation of the said activities.

Key words: *criminal proceedings, Criminal Procedure Code, single register of pre-trial investigation*

Реформа кримінальної юстиції, яка зараз активно провадиться в Україні та прагнення нашої держави до євроінтеграції передбачає приведення вітчизняного законодавства до рівня міжнародних демократичних стандартів.

В науці кримінального процесу питанням процесуальної діяльності на початкових стадіях кримінального процесу за різних часів приділялась достатня увага. Значний внесок у розробку і дослідження зазначених питань зробили М.І.Бажанов, О.М.Бандурка, С.В.Бородін, В.Н.Григор'єв, Ю.М.Грошевий, Е.А.Дідоренко, А.Я.Дубинський, Г.О.Душейко, М.В.Жогін, В.С.Зеленецький, Л.М.Карнеєва, Є.Д.Лук'янчиков, В.Г.Лукашевич, В.Т.Маляренко, О.Р.Михайленко, М.М.Михеєнко, Д.П.Письменний, М.А.Погорецький, Р.Д.Рахунов, С.В.Слинько, М.С.Строгович, В.М.Тертишник, Ф.Н.Фаткуллін, О.О.Чувильов та інші.

20 листопада 2012 року набрав чинності новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) [1].

Аналіз результатів роботи слідчих підрозділів за нормами нового КПК протягом 2013 р., а також думки науковців і практичних працівників щодо правової збалансованості нового КПК, дозволяють звернути увагу на його окремі дискусійні питання. Зокрема, йдеться про законодавче врегулювання процедури початку досудового розслідування.

Слід зазначити, що у новому КПК інститут порушення кримінальної справи взагалі відсутній як стадія кримінального процесу з усіма його складовими – приводами та підставами, перевіркою заяв та повідомлень, юридичною оцінкою викладених фактів та прийняттям підсумкового процесуального рішення у вигляді постанови про порушення кримінальної справи або про відмову в її порушенні.

Також в новому КПК відсутнє й саме поняття «кримінальна справа», а замість нього вживається термін «кримінальне провадження».

Відомо, що для початку кримінально-процесуальної діяльності необхідні визначені законом приводи та підстави. Їх чітке врегулювання нормами КПК є запорукою законності та однакового застосування посадовими особами, що уповноважені на таку діяльність.

В.С.Зеленецький слушно зауважує, що до приводів можуть відноситись не будь-які, а лише ті джерела інформації про злочин, які за своїм змістом є правовими. Більш того, з числа правових джерел, приводами є лише ті, що прямо зазначені в законі, а не у відомчих нормативних актах. Таким чином, наголошує вчений, для того, щоб джерело інформації про злочин стало приводом до порушення кримінальної справи, воно повинно бути передбачено законом, але не будь-яким, а саме кримінально-процесуальним, тобто КПК [2, с.53].

Норми попереднього КПК містили вичерпний перелік приводів для порушення кримінальної справи. Усі вони мали рівну юридичну силу, були чітко регламентованими та успішно застосовувалися на практиці.

У новому КПК поняття приводу до початку процесуальної діяльності взагалі відсутнє.

Норми ст. 214 КПК зобов'язують слідчого, прокурора невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР).

Таким чином, автори нового КПК суттєво обмежили попередній перелік джерел інформації про злочин, що вчинений або такий, що готується. З нього зникли, зокрема, явка з повинною та повідомлення, що опубліковані в пресі.

Суперечливою є позиція авторів нового КПК щодо відсутності в ньому такої підстави для початку досудового розслідування, як «повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину або з поличним». Норми ст.207 нового КПК **надають право** кожному затримати без ухвали слідчого судді особу:

- 1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення;
- 2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні, **та зобов'язують її** (виділено автором – Г.Г.) негайно доставити затриманого до уповноваженої службової особи або **негайно повідомити уповноважену службу особу про затримання** та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення. Логічне усвідомлення цієї норми вказує на беззастережний **обов'язок** слідчого розпочати досудове розслідування у кожному такому випадку, за наявності наведених обставин.

Не зрозумілим та некоректним, на нашу думку, є термін «з будь-якого джерела», оскільки він є досить абстрактним і до нього фактично можна віднести будь-які відомості (у тому числі, наприклад, анонімки, плітки з чужих слів та інше), що у кримінальному процесі є неприпустимим.

Зазначена норма нового КПК, не містить вимог щодо наявності достатніх підстав, а фактично зобов'язує слідчого у всіх випадках розпочати досудове розслідування. Вона прямо суперечить п.1 ч.2 ст.40 цього ж КПК «Слідчий органу досудового розслідування», де зазначено: «слідчий уповноважений починати досудове розслідування **за наявності підстав (виділено мною – Г.Г.),** передбачених цим Кодексом».

Відмова законодавця від стадії порушення кримінальної справи в новому КПК, дозволяє зробити неоднозначні висновки.

Теоретично, з позитивного боку, можна відмітити те, за що десятиріччями виступали науковці та практичні працівники - можливість проведення повноцінного досудового розслідування одразу після отримання заяви про злочин та виконання будь-яких необхідних слідчих дій.

З іншого, практичного боку, це призвело до того, що слідчі змушені починати досудове розслідування по всіх заявах, навіть там, де відсутні відомості про ознаки злочину та заздалегідь відомо, що провадження будуть закриті за відсутністю ознак або події злочину.

Аналіз окремих проваджень, які знаходились в провадженні слідчих підрозділів МВС м. Донецька може бути яскравим прикладом наслідків недосконалих норм нового КПК.

Так, до одного з райвідділів міліції з письмовою заявою звернулася громадянка П., яка просила притягнути до кримінальної відповідальності свою сусідку по перегородці громадянку Р. за те, що вона під час сварки кинула у двері квартири заявниці 2 помідори і 2 яйця, одночасно обізвавши її нецензурним словом, тим самим порушила громадський порядок.

Відомості про кримінальне правопорушення, вказані у заяві, були внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань за ст.296 ч.1 КК України (хуліганство). В подальшому слідчим винесено постанову про закриття кримінального провадження на підставі п.2 ч.1 ст.284 (відсутність в діях складу кримінального правопорушення) КПК України

В іншому випадку, до райвідділу міліції надійшла заява від директора підприємства громадянина Г. про те, що приватний підприємець громадянин Ц. не виконує умови укладеного між ними договору та не виплачує борг у розмірі 5300 гривень згідно укладеному згідно акту прийому – передачі.

Відомості про кримінальне правопорушення, вказані у заяві були внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань за ст.190 ч.1 КК України (шахрайство). В подальшому слідчим винесено постанову про закриття кримінального провадження на підставі п.2 ч.1 ст.284 (відсутність в діях складу кримінального правопорушення) КПК України, оскільки вбачаються цивільно-правові відносини.

Недосконалість норм, які регулюють початок кримінально-процесуальної діяльності в новому КПК, призвела до того, що в провадженні Ослідчих підрозділів МВС України у 2013 році перебувало 1780965 кримінальних проваджень. З них, на наслідками проведеного досудового розслідування, було закрито 1084685, що складає 87 % від загальної кількості закінчених проваджень.

Для порівняння, слід зазначити, що результати роботи всіх слідчих підрозділів МВС України у попередні роки, за КПК – 1960 р., суттєво відрізнялися від наведених:

- у 2011 р. в провадженні перебувало 469369 кримінальних справ, з яких закрито було лише 5974, що складає 3,22 % від загальної кількості закінчених справ;
- у 2010 р. в провадженні перебувало 399816 кримінальних справ, з яких закрито було лише 5384, що складає 2,93 % від загальної кількості закінчених справ;
- у 2009 р. в провадженні перебувало 374473 кримінальні справи, з яких закрито було лише 5940, що складає 3,31 % від загальної кількості закінчених справ;
- у 2008 р. в провадженні перебувало 356700 кримінальних справ, з яких закрито було лише 6728, що складає 3,79 % від загальної кількості закінчених справ [3].

Таким чином, загальна кількість кримінальних справ, які перебували в провадженні слідчих протягом чотирьох років (2008-2011) є меншою (1600358), ніж кількість кримінальних проваджень за один 2013 рік (1780965) за нормами нового КПК. Загальна кількість закритих кримінальних справ за вказані роки (2008-2011) складає 24026, у той час, як лише за 2013 рік було закрито 1084685 кримінальних проваджень.

Наявність нераціонального використання потенціалу та можливостей слідчих не викликає сумніву.

Причинами такого положення, на нашу думку, є те, що автори нового КПК відмовились від необхідності прийняття відповідного процесуального рішення у формі постанови, в якому надається правова оцінка отриманих відомостей та констатується факт необхідності початку досудового розслідування або, відповідно, відсутність підстав для його початку.

Ще до набрання новим КПК чинності, В.П.Шибіко слушно наголошував, що з метою дотримання прав громадян, необхідно передбачити в ньому перевірку заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення у максимально короткі строки та прийняття процесуального рішення про «порушення досудового розслідування» або про «відмову в порушенні досудового розслідування» [4, с.16-17].

Неоднозначну позицію до норм нового КПК, які регулюють процедуру початку процесуальної діяльності займають окремі науковці.

М.А.Погорецький у своїй фундаментальній науковій праці «Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі» робить висновок, що «стадія порушення провадження у кримінальній справі у новому КПК України має бути не лише залишена, а й отримати подальше вдосконалення, оскільки... має особливе значення в захисті прав людини від необґрунтованого втручання в них правоохоронних органів» [5, с.573]. Через рік після набуття чинності новим КПК, науковець вказує, що скасування стадії порушення кримінального провадження має позитивне значення [6, с.3].

Л.М.Лобойко проблеми початку кримінального процесу дослідив на рівні дисертаційного дослідження, за результатами якого ним «розроблено проект глави КПК під назвою «Дослідчий кримінальний процес», сорок п'ять статей якої повинні регламентувати порядок прийняття, реєстрації перевірки і вирішення заяв, повідомлень та іншої інформації про злочин». Цілями дослідного кримінального процесу, зазначає він, є встановлення ознак злочину або їх відсутності в діянні, у зв'язку з яким розпочата кримінально-процесуальна діяльність, а також обставини, які виключають порушення кримінальної справи [7, с.5,9]. У той же час, будучи одним з авторів нового КПК, Л.М.Лобойко, жодного із своїх зазначених наукових надбань так і не запровадив до його норм.

Негативне ставлення до ліквідації стадії порушення кримінальної справи в новому КПК висловлює Л.В.Черечукина [8, с.5-15], а І.В.Басиста, відмічаючи позитивні надбання КПК 1960 року, пропонує «передбачити внесення змін та доповнень до частини 1 статті 214 КПК, закріпивши у ній приводи та підстави для прийняття слідчим початкового процесуального рішення про внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань» [9, с.28-36].

В.П.Корж вказує, що запропонована в новому КПК модель початку досудового розслідування погіршує права учасників кримінального провадження і не відповідає принципу законності [10, с.31-35].

Вочевидь, що у такому вигляді положення нового КПК, які регулюють початок процесуальної діяльності, з урахуванням конструктивних думок науковців та практичних працівників, потребують удосконалення.

Як зазначалося раніше, слідчий, відповідно до п.1 ч.2 ст.40 нового КПК, уповноважений встановити наявність підстав для початку досудового розслідування. Таким чином, відбувається розумова діяльність, під час якої слідчий має вирішити низку питань:

- 1) чи є заява, повідомлення або інша інформація про кримінальне правопорушення законним приводом до початку досудового розслідування;
- 2) чи містять факти, про які йдеться в повідомленні, ознаки кримінального правопорушення;
- 3) чи достатні вказані дані про ознаки кримінального правопорушення для їх кваліфікації за певною статтею КК України;
- 4) до компетенції (слідності) яких органів належить проведення досудового розслідування;
- 5) чи достатні отримані дані для початку досудового розслідування тощо.

У новому КПК України законодавець вказав, що «процесуальними рішеннями є всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду», та визначив, що рішення слідчого або прокурора приймаються у формі постанови, а також регламентував, що «постанова виноситься у випадках, передбачених цим Кодексом, а також коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне».

Така позиція законодавця означає, що слідчий (прокурор), в окремих, прямо передбачених законом випадках, за наявності відповідних правових підстав зобов'язаний прийняти процесуальне рішення у формі постанови (наприклад, про закриття кримінального провадження).

Разом з тим, під час проведення досудового розслідування можуть виникати обставини, які потребують від слідчого (прокурора) надання правової оцінки та прийняття відповідного процесуального рішення, яке прямо не вказано у законі, але є важливим і необхідним для всебічності та повноти дослідження обставин вчиненого кримінального правопорушення. За таких обставин, слідчий, прокурор також мають повноваження прийняти відповідну постанову. Наприклад, постанова керівника відповідного органу прокуратури про визначення прокурора, який буде здійснювати

повноваження прокурора та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням у конкретному кримінальному провадженні.

Прийняття того чи іншого процесуального рішення – це підсумковий результат застосування норми права, певне вирішення правових питань.

Наведений аналіз вказаних норм КПК дозволяє зробити висновок, що слідчий, розглядаючи зміст отриманої заяви про кримінальне правопорушення, здійснює певну розумову діяльність щодо встановлення наявності законних підстав для початку досудового розслідування. Підсумковим результатом такої діяльності є його правове розумове рішення щодо необхідності початку досудового розслідування або відсутності підстав для цього.

У такому випадку слідчий, відповідно до норм КПК, **не лише уповноважений, але й зобов'язаний** своє розумове правове рішення викласти письмово у вигляді відповідної постанови – про початок досудового розслідування або про відмову у початку досудового розслідування.

Прийняття такої постанови не суперечить загальним положенням нового КПК, а навпаки, має стати процесуальним рішенням, яке надасть можливість слідчим починати досудове розслідування лише за наявності законних підстав та виключить випадки початку досудового розслідування за заявами, де такі підстави відсутні.

Відповідно до загальних засад кримінального провадження, таке процесуальне рішення слідчого або прокурора може бути оскаржено в порядку, передбаченому новим КПК України. Це є додатковою гарантією дотримання конституційних прав і свобод особи, якої воно стосується.

На нашу думку, потреба держави у новому КПК не викликає сумнівів, але під час його розробки не варто було відмовлятися від норм, які були напрацьовані десятиріччями, довели свою значущість і необхідність та успішно застосовувалися у практичній діяльності.

Список використаних джерел:

1. *Кримінальний процесуальний кодекс України (в редакції станом на 02.03.2014 р. – Офіційний сайт Верховної Ради України). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Назва з екрану.*
2. *Зеленецький В. С. Возбуждение уголовного дела / В. С. Зеленецький; НИИ изучения проблем преступности Акад. правовых наук Украины. – Х. : КримАрт, 1998. – 340 с.*
3. *Звіти (оперативні дані) про основні показники роботи слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України за 2008, 2009, 2010, 2011, 2013 роки // Статистична звітність ГСУ МВС України за 2008, 2009, 2010, 2011, 2013 роки.*
4. *Шибіко В. П. Положення проекту КПК України щодо процесуальних рішень органів, які здійснюють кримінальне провадження / В. П. Шибіко // Юридичний вісник України. – 2012. – №18-19 (879-880). – С. 16-17.*
5. *Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія / М. А. Погорецький. – Х. : Арсіс, ЛТД, 2007. – 576 с.*
6. *Погорецький М. А. Чинний КПК України: позитивні тенденції правового регулювання кримінального провадження та проблеми реалізації його норм // Європейські стандарти кримінального судочинства: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Донецьк, 27 вересня 2013 року). Ред. кол. : О.О.Волобуєва, В.П.Горбачов, Д.С.Паламар. – Донецьк: ДЮІ МВС України, 2014. – 377 с.*
7. *Лобойко Л. М. Актуальні проблеми дослідчого кримінального процесу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Л. М. Лобойко ; Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 1997. – 18с.*
8. *Черечукіна Л.В. Теперішні враження бувалоного слідчого на окремі положення нового КПК // Перспективи розвитку діяльності органів досудового розслідування: процесуальний та організаційний аспекти : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 29 квітн. 2013 р.*

/редкол.: Л.В. Черечукіна, О.Г. Русанова; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. – 592 с.

9. Басиста І.В. Прийняття початкових процесуальних рішень слідчого на стадії досудового розслідування за КПК 2012 та 1960 років // Перспективи розвитку діяльності органів досудового розслідування: процесуальний та організаційний аспекти: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 29 квітн. 2013 р. /редкол.: Л.В. Черечукіна, О.Г. Русанова; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. – 592 с.

10. Корж В.П., Наумова А.О. Деякі проблеми впровадження окремих положень Кримінального процесуального кодексу України в практичну діяльність // Європейські стандарти кримінального судочинства: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Донецьк, 27 вересня 2013 року). Ред. кол.: О.О. Волобуєва, В.П. Горбачов, Д.С. Паламар. – Донецьк: ДЮІ МВС України, 2014. – 377 с.

УДК: 351.746.1: 343.985

Хараберюш Іван Федорович

доктор юридичних наук, професор, начальник кафедри
(Донецький юридичний інститут МВС України)

Хараберюш Олександр Іванович

кандидат юридичних наук, заступник начальника відділу
(Управління СБ України в Донецькій області)

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ОПЕРАТИВНО-ТЕХНІЧНИХ ЗАХОДІВ ТА НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У ПРОТИДІІ КОНТРАБАНДИ

У статті розглядаються чинники введення в кримінально-процесуальне законодавство негласних слідчих (розшукових) дій. Визначаються окремі проблеми використання оперативно-технічних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій щодо протидії контрабанді.

Ключові слова: контрабанда, оперативно-розшукова діяльність, кримінальне провадження, негласні слідчі (розшукові) дії.

В статье рассматриваются факторы введения в уголовно-процессуальное законодательство негласных следственных (розыскных) действий. Определяются отдельные проблемы использования оперативно-технических мероприятий и негласных следственных (розыскных) действий для противодействия контрабанде.

Ключевые слова: контрабанда, оперативно-розыскная деятельность, уголовное производство, негласные следственные (розыскные) действия.

In article introduction factors in the criminally-remedial legislation of private investigatory (search) actions are considered. Separate problems of use of operating-technical actions and private investigatory (search) actions for counteraction to contraband are defined.

Keywords: contraband, operatively-search activity, a criminal proceeding, private investigatory (search) actions.

Побудова в Україні правової держави, втілення в життя нової соціальної політики немислимі без модернізації вітчизняної правової системи. Тому для забезпечення ефективної діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів щодо протидії контрабанді в умовах сьогодення важливим питанням є здійснення наукового пошуку вирішення проблем теорії та практики оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів, серед яких: проблеми правового забезпечення оперативно-розшукової діяльності ОВС; проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-

розшукової діяльності ОВС; проблеми проведення оперативно-технічних заходів (далі – ОТЗ) та використання спеціальної техніки під час оперативно-розшукової протидії злочинам; проблеми оперативно-розшукової протидії окремим видам злочинів; проблеми взаємодії оперативних підрозділів з іншими службами органів внутрішніх справ та правоохоронними органами під час протидії злочинам; проблеми проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) [1, с. 5].

Слід зазначити, що з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу низка оперативно-розшукових заходів, передбачених статтею 8 Закону (відповідно до Глави 21 КПК України), віднесені до негласних слідчих дій та здійснюються виключно на підставі ухвали слідчого судді. До них належать: аудіо-, відеоконтроль особи, накладення арешту на кореспонденцію, огляд і виїмка кореспонденції, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем. У свою чергу, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, спостереження за особою, річчю або місцем, аудіо-, відеоконтроль місця, контроль за вчиненням злочину, виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів [2, с. 6].

Як бачимо, відбулося поєднання оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної функцій у розслідуванні кримінальної справи, що, на думку ряду експертів, є не тільки неприродним, а й небезпечним, через те, що кримінальний процес став одночасно гласним, змагальним і таємним.

Разом з тим, ідея використання результатів негласної діяльності правоохоронних органів у кримінальному процесі неоднозначно сприймалася і сприймається при дослідженні доказів. Позиція багатьох науковців і практиків у галузі кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності завжди базувалася на безумовній неприпустимості самої можливості існування у правовій державі ситуації, коли уповноважені на те органи ніби то отримують у кримінальному провадженні докази в непроцесуальній формі. На це неодноразово вказували відомі українські науковці О.М. Бандурка [3], Е.О. Дідоренко, Б.Г. Розовський [4] та окремі російські вчені В.М. Мешков, А.Н. Соколов [5].

Також фахівцями вказується на те, що за своїм статусом слідчий має виконувати виключно гласну роботу, а досудове розслідування – це особливий вид діяльності, який як за завданнями, так і за процедурою відмінний від оперативно-розшукової діяльності, що, передусім, направлена на виявлення, припинення злочинів і викриття винуватих.

Питання «процесуалізації» оперативно-розшукової діяльності в останні роки розглядали у своїх наукових працях такі науковці, як В.О. Глушков, Д.Й. Никифорчук, В.Л. Ортинський, М.А. Погорецький, В.Д. Пчолкін, І.В. Сервецький, Є.Д. Скулиш та інші. Однак принципові питання щодо використання ОТЗ та НСРД для протидії контрабанді потребують окремого розгляду.

Ми в цій статті розглянемо підстави, які сприяли включенню по суті оперативно-розшукових заходів у кримінальний процес і які існують загальні проблеми щодо використання ОТЗ та НСРД у протидії контрабанді.

З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України діяльність правоохоронних органів щодо протидії контрабанді та іншим тяжким та особливо тяжким злочинам у найближчому часі буде вимагати суттєвої оптимізації, відповідно до новітніх засад здійснення кримінального провадження. Це пов'язано з тим, що в Україні триває реформування всієї системи протидії злочинності. Підґрунтям цього процесу стала зміна моделі правоохоронної діяльності відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу України. Це сприяло визначенню процесуального статусу

оперативних підрозділів та надання їм права проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні за дорученням слідчого, прокурора в порядку, передбаченому КПК України та зміненню переліку прав щодо проведення оперативно-розшукових заходів та порядку їх санкціонування.

Ідея процесуального використання в досудовому розслідуванні оперативних засобів абсолютно не нова [6, с. 186] і стосується, в першу чергу, введення в кримінально-процесуальне законодавство так званих «спеціальних» слідчих дій, що є аналогом, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» і здійснюваних на практиці, оперативно-розшукових (оперативно-технічних) заходів. Цьому сприяла як відсутність необхідної й адекватно сформованої законодавчої бази щодо протидії злочинності й існуюча до останнього часу її неупорядкованість, так і неминуче в перехідний період різке зниження ефективності роботи правозахисних структур [5, с. 71], як ми бачимо, в тому числі і оперативних підрозділів правоохоронних органів, які здійснюють протидію контрабанді. Останнє було обумовлено дуже різким падінням професійної кваліфікації працівників правоохоронних органів (у зв'язку зі звільненням за різних причин багатьох фахівців, особливо оперативних працівників, слідчих в інші сфери діяльності), невідповідністю наявної криміногенної ситуації матеріально-технічному забезпеченню правоохоронних органів, а також, як ми вже відзначали, корінними змінами у кримінальному процесуальному законодавстві.

Вивчення досвіду інших країн дає можливість правильно оцінити результати використання в законному порядку правоохоронними органами, насамперед України, «спеціальних» слідчих дій. Так, за офіційними даними, у ряді країн Європи (Великобританія, Німеччина, Франція, Нідерланди, Данія, Бельгія, Швейцарія, Греція й ін.) вже наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ століття в кримінально-процесуальному законодавстві були передбачені нові, як їх назвали, «спеціальні» («особливі») слідчі дії. Щодо їхньої значимості й ефективності свідчать, наприклад, результати соціологічного опитування серед французьких суддів, що незалежно один від одного заявили, що не менш 30% доказів, на які вони посилаються у своїх вироках, добуті саме цими «спеціальними» слідчими діями [5, с. 72]. Отже, ми бачимо, що їх впровадження на 1/3 підвищило ефективність протидії злочинності.

Певні напрацювання у використанні спеціальних слідчих дій мають у Латвії. Латвійський сейм прийняв законопроект щодо доповнення КПК новою главою. Глава 11 «Слідчі дії, що здійснюються в особливому порядку» складається з 25 статей. Усього в розробленому доповненні кримінально-процесуального закону Латвії передбачено дванадцять слідчих дій, здійснюваних в особливому порядку [5, с. 72-73].

З наведеного вище ми бачимо певну аналогію між спеціальними слідчими діями і НСРД, що зазначені в главі 21 КПК України і проводяться у випадках, якщо інформацію про злочин і особу, що його вчинила, неможливо одержати іншим способом [7, гл. 21]. У цьому ж контексті звернемо увагу на те, що ці норми нового КПК України мають багато загального зі змістом спеціальних слідчих методів і прийомів, визначених у підрозділі 3.7 Довідкового посібника з кримінального судочинства, підготовленого у 2007 році відділом стратегічних питань поліцейської діяльності Управління Генерального Секретаря Організації з Безпеки і Співробітництва в Європі (ОБСЄ) [8, с. 40]. У цій частині, ми бачимо, українське законодавство у певній мірі відповідає вимогам міжнародних стандартів щодо забезпечення верховенства права і законності в кримінальному провадженні.

Однак, варто зауважити, що правові норми глави 21 КПК України, які надають можливість слідчим провадити у кримінальній справі розшукові дії, не враховують специфіки теоретичної і практичної підготовки працівників слідчих підрозділів, професійні навички яких, безсумнівно, відрізняються від теоретичної та практичної

підготовки працівників оперативних підрозділів. У випадку проведення слідчими негласних слідчих (розшукових) дій виникає необхідність застосування засобів негласного отримання інформації, що без відповідної підготовки зробити неможливо.

Далі аналізуючи главу 21 КПК України та нову редакцію ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», ми можемо впевнено говорити, що НСРД, які визначені у статтях 260-265, 267-272 КПК України, є в той же час «оперативно-розшуковими заходами» (ОРЗ), які можуть проводитись оперативним підрозділам органів внутрішніх справ (ст. 41 КПК України). Різниця тільки в суб'єктах проведення цих дій слідчий (прокурор) та оперативні працівники відповідно [7, п. 4 ч. 2 ст. 36, п. 2 ч. 2 ст. 40]. Ми бачимо, що до кримінального процесу додається негласна процесуальна форма проведення певних дій.

Виходячи з норм кримінального процесуального закону впливає, що слідчий стає суб'єктом проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які в основному проводяться оперативно-розшуковими засобами. Це, по-перше, не відповідає процесуальним нормам зарубіжних країн, в яких особа, яка проводить слідство, дає доручення спеціальним підрозділам на проведення спеціальних слідчих дій, але сама не є суб'єктом їх проведення. По-друге, як було сказано вище, сучасна слідча практика та опитування показали, що навантаження, підготовка та досвід слідчих не дають змоги проводити НСРД, або керувати процесом їх проведення. По-третє, виникла проблема допуску всіх без виключення слідчих до державної таємниці, оскільки інформація про методи оперативно-розшукових заходів є таємною.

Це в свою чергу вимагає створення якісно нової системи підготовки слідчих. Однак, і це очевидно, що законодавцем вже передбачено існування цілих підрозділів у складі окремих правоохоронних органів, які мають здійснювати оперативно-розшукові функції (стаття 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність») [2, с. 8]. Тому, ми вважаємо, що доцільним буде корегування ст. 40 КПК України щодо ролі слідчого у проведенні НСРД.

Проводячи аналогію між ОТЗ та НСРД, ми повинні підкреслити, що усі вони проводяться за допомогою оперативної техніки, яка у відповідності до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» є прерогативою оперативних підрозділів. Нагадаємо, що під оперативною технікою ми розуміли спеціальну техніку, яка використовується в оперативно-розшуковій діяльності правоохоронних органів щодо протидії злочинності, тобто сукупність технічних, програмно-технічних та програмних засобів, автоматизованих систем, спеціальних пристроїв, речовин та науково обґрунтованих тактичних прийомів та способів, що використовуються органами внутрішніх справ із суворим дотриманням законності з метою виконання завдань оперативно-розшукової діяльності [9, с. 85-86].

В умовах дії нового Кримінального процесуального кодексу функція оперативної техніки дещо змінилася. Тому ми пропонуємо нове визначення цього виду спеціальної техніки. *Оперативна техніка – це сукупність оперативно-технічних засобів та науково обґрунтованих тактичних прийомів та способів їх використання із суворим дотриманням законності з метою виконання правоохоронними органами завдань оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження.*

В цьому контексті нам необхідно уточнити нашу позицію щодо структурної побудови технічних засобів, які використовуються в правоохоронній діяльності і безпосередньо щодо протидії контрабанді. Аналіз наукових робіт [9, с. 12-43] показує, що поняття технічних засобів, використовуваних у правоохоронній діяльності, з погляду нормативних актів, що регламентують діяльність правоохоронних органів, є досить невизначеним. Так, в одних дослідженнях та документах криміналістична або оперативна техніка включена до складу спеціальної, в інші – це окрема група технічних

засобів. У деяких дослідженнях зі спеціальної техніки виділяють оперативну, криміналістичну й іншу техніку (при одночасному перерахуванні їх через кому) [10, с. 25-26], що є, на наш погляд, термінологічно невірним, тому що «спеціальна техніка» поняття більш широке, ніж «оперативна техніка» або «криміналістична техніка», причому останні її види вже за визначенням відносяться до «спеціальної техніки» (у широкому розумінні), а частина і ціле не можуть бути рівнозначними [11, с. 52-68].

Також для нашого дослідження важливим є закріплення у кримінальному процесуальному законі, що інформація на виході науково обґрунтованого технічного засобу (матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні), характеризується максимальною об'єктивністю й повнотою, тобто є документом [7, п. 1 ч. 2 ст. 99]. Це підтверджує результати наших попередніх досліджень [9; 11] та думки інших науковців [12; 13].

Виходячи з аналогії НСРД та ОТЗ В.Д. Пчолкін визначає підстави для проведення негласних слідчих (розшукових) дій:

1. Наявність інформації про злочини, що готуються або вчинені невідомими особами.

2. Наявність інформації про осіб, які готують або вчинили злочини. Інформація про таких осіб надходить до оперативних підрозділів як з гласних, так і негласних джерел.

3. Наявність інформації про осіб, які переходять від органів розслідування або ухиляються від відбування кримінальної відповідальності.

4. Наявність порушеного кримінального провадження.

Далі він підкреслює, що проведення будь-якої негласної слідчої (розшукової) дії допускається тільки при наявності одночасно і приводу, і підстави, тому приводи – це передбачені законодавством або нормативними актами фактичні відомості, які надійшли від джерел (гласних або негласних), оформлені документально та містять відомості про підстави для проведення негласних слідчих (розшукових) дій [14, с. 128]. Ми маємо констатувати, що при досудовому розслідуванні контрабанди НСРД повинні проводитись за наявності названих вище підстав.

Крім того окремі негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-технічні заходи можуть суттєво порушувати конституційні права і свободи громадян, тому потрібне дотримання певних умов їхнього проведення. Умови їх проведення – це встановлені Конституцією України, оперативно-розшуковим та кримінально-процесуальним законодавством спеціальні правила, неухильне виконання яких сприяє ефективності здійснення конкретних негласних слідчих (розшукових) дій і гарантує дотримання прав і свобод громадян.

Українське законодавство містить достатньо норм, якими забезпечувана гарантія прав і свобод громадян від необґрунтованого обмеження під час проведення ОТЗ та НСРД. Однак більшість із них було розроблено і прийнято практично без урахування можливості використання спеціальних технічних засобів, призначених для негласного отримання інформації, для порушення конституційних прав громадян. До того ж, деякі із зазначених правових норм, наприклад, ст. 162 КК «Порушення недоторканності житла» та ст. 13 КПК «Недоторканність житла чи іншого володіння особи», не тільки не враховують сучасного рівня розвитку спеціальної техніки й не містять інформації про них, але і не відповідають своїй назві й положенням Конституції, з яких випливають.

На нашу думку, поняття «недоторканність», означене в Конституції України, є більш ємним за поняття «проникнення», яким його замінено в Конституції та в ст.ст. 162 КК та 13 КПК України. В результаті настільки спрощеного розуміння поняття недоторканності виходить, що статті з назвою «Порушення недоторканності житла» та «Недоторканність житла чи іншого володіння особи» насправді захищає громадян тільки

від одного з видів порушення недоторканності – незаконного проникнення в житло фізичних осіб, а власне недоторканності статтею і не гарантовано. Водночас *недоторканність*, тобто *захист житла від будь-якого (усякого) посягання з боку будь-кого*, може бути порушена використанням спеціальних технічних засобів, призначених для негласного отримання інформації, не тільки без фізичного проникнення в житло, але навіть уникаючи безпосереднього контакту з ним.

У зв'язку з наведеним вважаємо, що при проведенні НСРД «Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи» (та відповідного ОТЗ) [7, ст. 267] гарантії недоторканності повинні поширюватися не тільки на житло в матеріальному його сенсі, але і на всю інформацію, що в цьому житлі перебуває і передається. Отже, порушенням недоторканності житла ми пропонуємо вважати не тільки відкрите або таємне вторгнення в це житло сторонніх осіб із метою проживання або з іншою метою, а також установлення в ньому засобів спеціальної техніки, що дозволяють здійснювати прослуховування розмов мешканців або візуальне спостереження за подіями, що відбуваються в цьому житлі.

Порушення недоторканності житла виникає й у тих випадках, коли за допомогою спеціальних технічних засобів, установлених за межами житла, ведеться спостереження за тим, що відбувається всередині його. Тут, на нашу думку, варто використовувати досвід кримінально-процесуального законодавства США, де вже досить давно спостереження за тим, що відбувається у житлі, й прослуховування, серед іншого з використанням технічних засобів, встановлених поза його межами, прирівнюється до обшуку (з відповідним порядком судового санкціонування і процесуальним статусом одержуваних у результаті прослуховування і спостереження матеріалів) [9, с. 243-245].

Обмеження конституційного права громадян на недоторканність житла допускається, відповідно до ст. 246 КПК України та ч. 3 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», у разі проведення за рішенням суду негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-технічних заходів з метою запобігання тяжким або особливо тяжким злочинам, їх виявлення та припинення, розшуку осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання або безвісти зникли, захисту життя, здоров'я, житла і майна працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, припинення розвідувально-підривної діяльності проти України., якщо іншим способом одержати інформацію неможливо [15, ч. 14 ст. 9].

Специфічні гарантії недоторканності житла передбачені чинним законодавством відносно окремих категорій осіб, чия діяльність потребує особливого забезпечення. Наприклад, відповідно до ст. 27 Закону України від 17 листопада 1992 року «Про статус народного депутата України», народні депутати протягом усього терміну повноважень наділені недоторканністю, що поширюється, зокрема, і на їхнє житлове приміщення. Згідно з цією статтею Конституції, будь-які дії, сполучені з обмеженням недоторканності житла, можуть бути проведені лише після одержання на те згоди Верховної Ради України [16, ст. 27].

Дещо інші умови, за яких можливе законне проникнення в житлове приміщення судді, передбачені Законом України від 15 грудня 1992 року «Про статус суддів». За п. 4 ст. 13, проникнення в житло чи службове приміщення судді, в його особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, прослуховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а так само огляд, виїмка його кореспонденції, речей і документів можуть провадитись лише за вмотивованим рішенням суду, а також за згодою судді в разі прийняття головою відповідного суду рішення щодо вжиття спеціальних заходів забезпечення безпеки [17, п. 4 ст. 13].

Певної уваги потребує розгляд порядку використання засобі негласного

отримання інформації при проведенні ОТЗ та НСРД оперативними підрозділами щодо протидії контрабанді. До негласних слідчих (розшукових) дій, при проведенні яких використовуються технічні засоби негласного отримання інформації, ми вважаємо, відносяться:

1. Аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України).
2. Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263).
3. Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267).
4. Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268).
5. Спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269).
6. Аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270).
7. Зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264).

Якщо проведення НСРД 1-6 має певні теоретичні та практичні напрацювання, а технічні засоби, які при цьому використовуються, мають «статус» науково-технічних засобів, то НСРД «Зняття інформації з електронних інформаційних систем», яке полягає в одержанні інформації, у тому числі із застосуванням технічного обладнання, яка міститься в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютер), автоматизованих системах, комп'ютерній мережі, є новою дією і потребує розроблення.

Суттєве значення має проблема інструментарію, у вигляді програмного забезпечення, використовуваного при проведенні цієї негласної слідчої (розшукової) дії у кримінальному провадженні. Так, сучасні реалії процесу поширення програмного забезпечення в рамках співдружності незалежних держав свідчать про те, що практично повсюдно використовується неліцензійне або несертифіковане програмне забезпечення, у тому числі й у діяльності правоохоронних органів. Така обставина може мати досить негативне значення при оцінці судом результатів НСРД «Зняття інформації з електронних інформаційних систем», експертизи або огляду комп'ютерної техніки з використанням подібного програмного забезпечення.

Рішення вищевказаної проблеми програмно-технічного забезпечення можливо декількома способами. Перший реалізується придбанням спеціального програмного забезпечення, розробленого закордонними компаніями (наприклад, EnCase, Knoppix-STD, Penguin Sleuth Kit і ін.). Так, у даний час, зусиллями фахівців компанії Guidance Software, створені наступні програмні продукти:

1. EnCase Forensic – розроблений фахівцями в області судових криміналістичних розслідувань і визнається судовими органами в багатьох країнах світу, як найбільш ефективна програма в області експертно-криміналістичного дослідження комп'ютерних носіїв інформації.

2. EnCase Field Intelligence Model – програма, розрахована на роботу в мережному середовищі і призначена для проведення комп'ютерних судових розслідувань по гарячих слідах (може бути використана тільки правоохоронними органами). Основною перевагою даної версії є можливість прискореного процесу дослідження інформації на робочих станціях і серверах, підключених до мережі для пошуку в мережі й аналізу потрібної інформації, і в тому числі доказів, що губляться при судовому розслідуванні через динамічність обробки інформації.

3. EnCase Enterprise – забезпечує захист від внутрішніх і зовнішніх погроз і дозволяє одночасно досліджувати тисячі комп'ютерів без зупинки роботи організації. Набір різних модулів і інструментів, захист від внесення змін в одержувані дані і використання державними органами усього світу, дозволяють використовувати у виді доказової бази при здійсненні неправомірних дій і забезпечують повний захист інформації організації будь-якого рівня [18, с. 9-10].

Разом з тим, більш оптимальним представляється другий шлях вирішення

проблеми програмно-технічного забезпечення правоохоронних органів – створення національними підприємствами подібного програмного забезпечення, ліцензованого, сертифікованого і спеціально призначеного для рішення експертних досліджень, оперативно-розшукових і негласних слідчих (розшукових) дій.

Цей напрямок, незважаючи на технічну складність, має ряд переваг. Розробка здійснюється безпосередньо за завданням замовника, у даному випадку – правоохоронних органів. При цьому вказується, яким вимогам повинний відповідати програмний продукт і які функції він призначений виконувати. Оскільки, як відзначається фахівцями, мається певний ризик у використанні закордонного програмного забезпечення в правоохоронних цілях у зв'язку з можливою наявністю недекларованих функцій і так званих програмних закладок, що дозволяють здійснювати потай від користувача які-небудь дії з комп'ютерною системою.

Підводячи підсумок можемо констатувати, що протидія контрабанді правоохоронними органами вимагає застосування оперативної техніки в ОТЗ та НСРД, які повинні проводитись визначеними законодавством суб'єктами, за наявності встановлених нормативними актами приводу і підстав, з додержанням конституційних прав і свобод громадян, ліцензійними та сертифікованими засобами негласного отримання інформації.

Список використаних джерел:

1. Алфьоров С.М. Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ / С.М.Алфьоров // *Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук. практ. конф. (Дніпропетровськ, 27 вересня 2013 р.)*. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 3-5.
2. Юрченко О.М. Проблеми та наслідки поєднання оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної функцій у досудовому розслідуванні / О.М.Юрченко // *Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук. практ. конф. (Дніпропетровськ, 27 вересня 2013 р.)*. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 6-9.
3. Бандурка О.М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності: монографія / О.М. Бандурка. – Харків: Золота миля, 2012. – 620 с.
4. Дидоренко Э.А. Процессуальный статус ОРД в уголовном судопроизводстве : монографія / Э.А. Дидоренко, С.А. Кириченко, Б.Г. Разовский. – Луганск : РИО ЛИВД, 2000. – 74 с.
5. Мешков В.М. Некоторые аспекты опыта деятельности правоохранительных органов зарубежных стран по эффективному обеспечению внутренней безопасности государства / В.М.Мешков, А.Н.Соколов // *Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26-27 листопада 2009 року)*. – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2009 – С. 71-74.
6. Скулиш Є.Д. Кримінального процесуального кодексу України 2012 року – імпульс оновлення оперативно-розшукової діяльності / Є.Д.Скулиш // *Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 вересня 2012 року)*. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 186-189.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям КПК України» станом на 02 липня 2012 року: (Відповідає офіц. текстові). – К.: Алерта, 2012. – 304 с.
8. Варава В.В. Концепт інституту негласних слідчих дій у контексті нового Кримінального процесуального кодексу України / В.В.Варава // *Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 вересня 2012 року)*. – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 39-42.
9. Хараберюш І.Ф. Протидія злочинності засобами спеціальної техніки: концептуальний підхід: монографія / І.Ф. Хараберюш. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж», 2011. – 362 с.

10. Отримання та використання первинної оперативно-розшукової інформації оперативними підрозділами ОВС України: монографія / [А.В.Баб'як, В.П.Сапальов, М.В.Стацак, В.В.Шендрик]. – Львів: Каменяр, 2010. – 167 с.
11. Використання оперативно-технічних засобів у протидії злочинам, що вчиняються у сфері нових інформаційних технологій: монографія / [І.Ф.Хараберюш, В.Я.Мацюк, В.А.Некрасов, О.І.Хараберюш]. – К.: КНТ, 2007. – 196 с. – (Сер.: Проблеми оперативно-розшукової діяльності).
12. Артеменко П.П. Місце оперативно-розшукової інформації, одержаної технічними засобами, у системі доказів з кримінальної справи / П. П. Артеменко // Теорія оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України: Наукове видання / за ред. В. Л. Регульського. – Львів: ЛІВС при НАВС України, 2000. – С. 11 – 15.
13. Специальная техника и информационная безопасность: учебник / под ред. В.И. Киришина. – М.: Акад. управления МВД России, 2000. – Т.1. – 783 с.
14. Пчолкін В.Д. Підстави та умови проведення негласних слідчих (розшукових) дій / В.Д.Пчолкін // Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 27 вересня 2013 року). – Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. – С. 126-130.
15. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року №2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 304.
16. Про статус народного депутата України: Закон України від 17 листопада 1992 року, № 2790-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 3. – Ст. 17.
17. Про статус суддів: Закон України від 15 грудня 1992 року, № 2862-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 8. – Ст. 56.
18. Лепёхин А.Н. Программно-техническое обеспечение деятельности правоохранительных органов: проблемы аспекты / В.М.Мешков, А.Н.Соколов // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: матеріали ІV міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26-27 листопада 2009 року). – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2009 – С. 8-10.

УДК 343.98

Одерій Олексій Володимирович,

начальник кафедри криміналістики Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н., доцент

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ: КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСЛІДКІВ

У роботі надана криміналістична характеристика наслідків злочинів проти довкілля.

Ключові слова: злочини проти довкілля, наслідки.

В работе дана криминалистическая характеристика последствиям экологических преступлений.

Ключевые слова: экологические преступления, последствия.

In-process дана criminalistics description to the consequences of ecological crimes.

Key words: environmental crimes, crime perpetration method, negative influence.

Боротьба зі злочинністю стала одним із головних державних завдань економічного та соціального становлення незалежної України. За оцінками фахівців нинішню екологічну ситуацію на території України в цілому можна охарактеризувати як вкрай напружену [1, С. 157]. Більш того, традиції природокористування, а саме звичка, що сформувалася протягом багатьох років щодо використання полівання, риболовлі, порубок лісу як засобу забезпечення їжею і будівельними матеріалами призвели до того, що посягання на суспільні відносини щодо охорони навколишнього природного

середовища і раціонального використання природних ресурсів, незаконне їх захоплення навіть не ідентифікуються (усвідомлюються) окремими верствами населення як злочин. У свою чергу, зростання кількості злочинів проти довкілля [2] завдає не тільки матеріальних, але й моральних втрат суспільству і державі, заподіює непоправної шкоди природі, і на жаль, здоров'ю людей [3; 4, С.37-45]. Внаслідок цих та інших причин боротьба зі злочинами проти довкілля не може залишитися поза уваги правоохоронних органів.

Криміналістична характеристика злочинів була предметом досліджень багатьох науковців. Серед них можна виділити роботи О. Н. Колесниченка та В. О. Коновалової, Л. Г. Видонова, С. І. Винокурова, В. Г. Гончаренка, Л. Я. Драпкина, В. Ф. Єрмоловича, М. В. Салтевського, А. В. Старушкевича, М. П. Яблокова та ін. З точки зору злочинів проти довкілля криміналістична характеристика безпосередньо розглядалася Л. А. Івановою, С. О. Книженко, О. С. Кузовкіним, Г. А. Матусовським, В. Х. Меркурісовим, К. В. Осіповою, В. А. Поповим, С. С. Рузметовим, Ю. М. Туровецем, О. О. Яковлевою та ін. Однак, саме наслідки злочинів проти довкілля – не знайшли свого достатнього відображення, а то й взагалі були поза увагою певних дослідників.

Мета статті зумовлена необхідністю дослідження наслідків розглядуваних злочинів - володіння інформацією про що сприятиме у прийнятті ефективних рішень слідчим під час досудового розслідування злочинів проти довкілля.

В науковій літературі визначається, що основна небезпека злочину міститься не стільки в самому факті злочину, а у його *наслідках*, яких домагався або до можливого настання яких зневажливо відносився злочинець [5]. Якщо звернутися до переліку та опису найбільш відомих діянь 20-ти століть нової ери, то всі вони стали відомими головним чином завдяки своїм злочинним наслідкам [6].

Для виокремлення наслідків злочинів проти довкілля в якості окремого елемента криміналістичної характеристики ми вже наводили теоретичне обґрунтування свої думки [7]. Більш того, саме зневажливе ставлення суспільства до дотримання екологічних правил в Україні призводять до негативного впливу на навколишнє природне середовище. Так, NASA взагалі визнало українське повітря одним з найбільш забруднених: гірше тільки в Китаї. За даними Всеукраїнської екологічної ліги встановлена пряма залежність між рівнем забруднення повітря і захворюваннями верхніх органів дихання, серцевою недостатністю, бронхітами, астмою, пневмонією [8]. Як наслідок складної екологічної ситуації в Україні стає проблема здоров'я населення [9], у тому числі й репродуктивного [10], що негативно впливає й на економічний розвиток держави [11]. Більш того, за прогнозами Римського клубу, при збереженні наявних тенденцій у взаємодії суспільства та навколишнього природного середовища вже через 35-40 років може початися масове вимирання людства [12]. Слід враховувати й на той факт, що деякі злочини проти довкілля взагалі можуть викликати такі негативні наслідки, які надають підстави для оголошення певної території [13] зоною надзвичайної екологічної ситуації [14] з відповідними правовими наслідками [15].

Наслідки злочинів проти довкілля законодавцем сформульовані через оціночні категорії, що створює додаткові труднощі для правозастосовників. У свою чергу в криміналістичній літературі наслідки злочинів проти довкілля ретельно не були піддані дослідженню, а тому потребують свого упорядкування. Отже, спираючись на викладені нами раніше аргументи, а також враховуючи здобутки науковців, які в тій чи іншій мірі присвятили свої роботи як злочинним наслідкам взагалі [16], так і безпосередньо наслідкам злочинів проти довкілля [17], а також положення VIII-го розділу КК України, - вважаємо за можливе наслідки злочинів проти довкілля класифікувати на такі види:

1) за ступенем зовнішнього прояву: а) фактичне настання шкоди (статті 236, 237, 238, 239, 240-243, 245, 246, 247, 251, 252, 253, ч.3 ст. 239-1, ч. 1 ст. 244, ч. 1 ст. 248,

ч. 1 ст. 249, ч. 3 ст. 239-2 КК України). Так, гр. А. за допомогою металевої петлі вполював дикого цапа, чим спричинив мисливському господарству збиток на суму 8000 гривень [18]; б) загроза її настання (створення небезпеки для живих ресурсів моря (ч. 1 і 3 ст. 243 КК України) тощо);

2) типом зміни об'єкта посягання: а) погіршення якості довкілля: екологічне забруднення значних територій (ст. 236 КК); тривале зниження або втрату земель родючості, виведення їх із сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту (ст. 254 КК); забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел (ч. 1 ст. 242 КК); б) шкода, що полягає у вигляді смерті [19] або здоров'я [20] людини [21], втрати компонента довкілля, природного об'єкта:

- повної втрати: загибель людей [22] (статті 236,237, частини другі статей 238,239,240-243,245,253, ч. 3 ст. 239¹ КК), масова загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу (ч. 3 ст. 239¹, ч. 2 ст. 243 КК України), масова загибель тварин (ч. 2 ст. 245 КК України), псування земель (ст. 239 КК), знищення об'єктів рослинного світу (ст.245 КК), знищення територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК);

- часткової втрати: забруднення земель (ст.239 КК), масове захворювання, захворювання людей [23] (ч. 4 ст. 240, ч. 2 ст. 242, ч.2 ст. 243, ч. 2 ст. 253 КК), поширення епізоотії (ст. 251 КК), забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря (ст. 241 КК), забруднення моря (ст.243 КК), пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК України), пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно заповідного фонду (ст.252 КК України), тривале зниження або втрата родючості земель, виведення їх з сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту (ст.254 КК);

- і повної, і часткової втрати: інші тяжкі наслідки (частини другі статей 238-243,245,253 КК) або тяжкі наслідки (ч. 3 ст.239² КК), істотна шкода (ч.1 ст.244, ст.246, ч.1 ст.249 КК);

3) змістом суспільних відносин, благ і цінностей, охоронюваних нормами розділу VIII КК України: а) екологічна шкода [24]: масова загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу (ч.3 ст.239¹, ч.2 ст.243 КК України), масова загибель тварин (ч.2 ст.245 КК України), забруднення або псування земель (ст.239 КК), знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст.245 КК), знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК);

поширення епізоотії (ст.251 КК), забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря (ст.241 КК), забруднення моря (ст.243 КК), тривале зниження або втрата родючості земель, виведення їх із сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту (ст. 254 КК), інші тяжкі наслідки (частини другі статей 238-243,245,252,253 КК) або тяжкі наслідки (ч.3 ст.239²КК), істотна шкода (ч.1 ст. 244,ст.246,ч.1 ст.249 КК); б) фізична шкода: загибель людей (статті 236, 237, частини другі статей 238, 239, 240-243, 245, 253, ч. 3 ст.239¹КК), масове захворювання, захворювання людей (ч.4 ст. 240, ч.2 ст.242, ч.2 ст.243, ч.2 ст.253 КК), інші тяжкі наслідки (частини другі статей 238-243,245,252,253 КК) або тяжкі наслідки (ч.3 ст.239²КК); в) економічна(майнова) шкода: істотна шкода [25] (ч.1 ст. 249¹ КК), матеріальна шкода у великому розмірі (ч.2 ст.239¹ КК України), інші тяжкі наслідки (частини другі статей 238-243,245,252,253 КК) або тяжкі наслідки (ч.3 ст.239²КК).

Гадаємо, наведена інформація сприятиме більш ефективному досудовому розслідування розглядуваних злочинів.

Список використаних джерел:

1. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2011 році. – К. : Міністерство екології та природних ресурсів України, LAT & K. – 2012. – 258 с.
2. Одерій О.В. Стан правопорушень проти довкілля в Україні [Текст] / О. В.Одерій // Біорізноманіття України в світлі ноосферної концепції академіка В.І.Вернадського. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / За загальною редакцією проф. М.В. Гриньової. – Полтава: Астрія, 2013. – С. 156-157.
3. Говта Н.В. Влияние экологических условий на здоровье людей / Н.В. Говта // Проблемы экологии и охраны природы техногенного региона: Межведомственный сборник научных работ. – Донецк: ДонНУ, 2007. – Вып. 7. – С. 189-203
4. Див. наприклад «Чернівецька хімічна хвороба» у збірнику: Зербіно Д.Д. Екологічні катастрофи у світі та в Україні [Текст] / Д. Д. Зербіно, М. Р. Гжегоцький. – Львів: БаК, 2005. – 280 с.
5. Лунеев В.В. Социальные последствия, жертвы и цена преступности/ В.В. Лунеев [Текст] // Государство и право, 2009, № 1, - С.36.
6. Див. наприклад: Джохадзе И.Д. Криминальная хроника человечества (I-XXI вв.) / И.Д. Джохадзе – Москва. – Издательский дом «Октопус», 2007 г. - 185 с.
7. Одерій О.В. Наслідки як елемент криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля [Текст] / О.В.Одерій // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць. Вип. 13 / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін.. – Х. : Право, 2013. – С. 53-61.
8. Щороку брудне повітря вбиває близько 500 українців на кожні 1000 квадратних кілометрів - тобто 301 тисячу осіб (всього за рік Україна втрачає близько 700 тисяч жителів). Про це свідчить карта забруднень, вперше розроблена Нацуправлінням з повітроплавання і дослідження космічного простору США (NASA). Гірша ситуація тільки у Китаї, Індії та Японії. Див.: Українське повітря визнано одним з найбільш забруднених: гірше тільки в Китаї // Дзеркало тижня від 2.4.09.2013 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://dt.ua/UKRAINE/ukrayinske-povitrya-viznano-odnim-z-naybilsh-zabrudnenih-girshe-tilki-u-kitayi-128939_.html
9. Говта Н.В. Влияние экологических условий на здоровье людей / Н.В. Говта // Проблемы экологии и охраны природы техногенного региона: Межведомственный сборник научных работ. – Донецк: ДонНУ, 2007. – Вып. 7. – С. 189-203.; Говта М.В. Оцінка впливу екологічних факторів на психофізіологічну діяльність людини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. біол. наук : спец. 03.00.13 «Фізіологія людини і тварин» / М. В. Говта. – Київ. 2009. – 19 с.; Жолус Б. И. Причины смерти и непродолжительности жизни населения [Текст] / Б. И. Жолус, В. А. Майдан // Безопасность и жизнь. – 1995. – № 2. – С. 117-130; Кондратенко Т. А. Окружающая среда и здоровье населения // Тез. докл. I науч. сессии Ростовского гос. мед. ун-та. – Ростов н/Д, 1996. – С. 19.; Полякова А. Н. Состояние здоровья населения, проживающего в экологически неблагоприятном районе / А. Н. Полякова, С. Б. Назаров, Г. Н. Кошманова и др. // Экология и здоровье человека. – Иваново, 1995. – С. 72-75.; Цитцер О. Ю. Влияние загрязнения окружающей среды на состояние здоровья населения // Туберкулез и экология. – 1994. – № 1. – С. 28-30.; Экология и здоровье человека: Мат. III междунар. науч.-практ. студ. конф. (г. Ростов н/Д, 20-21 ноября 1997 г.). – Ростов н/Д, 1997. – 183 с.; Алексеев С. В., Янушанец О. И. Гигиена и экология человека в решении проблем сохранения здоровья населения // Региональная экология. – 1997. – № 1/2. – С. 33-38.
10. Грошева В.К. Вплив екології та державна підтримка щодо репродуктивного здоров'я громадян України / В.К.Грошева [Текст]// Часопис Київського університету права. – 2012.- № 4. – С.280-283.; Дмитриев Д. А. Проблемы оценки влияния окружающей среды на репродуктивное здоровье // Гигиена и санитария. – 1997. – № 5. – С. 52-54.
11. Грищенко С. В. Экономические последствия неблагоприятного влияния окружающей среды на здоровье населения экокризисного региона Украины [Текст] / С. В. Грищенко, И. И. Солдак, И. М. Нагорный, Р. С. Свестун, М. В. Попова, Н. В. Бугашева // Проблемы экологии и охраны природы техногенного региона. – Донецк: ДонНУ, 2006. – Вып. 6. – С. 230-238.

12. Meadows D. H., Meadows D. L., Randers J., Behrens W. W. *The Limits to Growth*. – New York: Universe Books, 1972.

13. Наприклад, спільнота активно ініціює надати статус зони надзвичайної екологічної ситуації м.Калушу що на Прикарпатті, м.Маріуполю та ін. де склалася вкрай критична екологічна обстановка. (Див.: Калушу нададуть статус зони екологічного лиха // "Газета по-українськи" №966 за 22.01.2010. Рубрика Львів/ Інтернет ресурс. Режим доступу http://gazeta.ua/articles/lviv-newspaper/_kalushu-nadadut-status-zoni-ekologichnogo-liha/323953; Статус зони екологічного лиха вимагають надати своєму місту мешканці Маріуполя// інтернет-ресурс. Режим доступу <http://5.ua/newslines/184/0/87952/>

14. Надзвичайна екологічна ситуація – надзвичайна ситуація, за якої на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави. Див.: Ст. 65 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-III // ВВР. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

15. Про зону надзвичайної екологічної ситуації: Закон України від 13 липня 2000 р. №1908-III // ВВР. – 2000. – № 42. – Ст. 348.; Національний класифікатор України ДК 019:2010 «Класифікатор надзвичайних ситуацій». – Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики, Наказ № 4570 від 11.10.2010 р. – Київ, 2010. – 23 с.; Постанова КМУ від 24.03.2004 р. № 368 «Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру за їх рівнями».

16. Див. наприклад: Шевченко Є.В. Злочини з похідними наслідками в кримінальному праві. - Автореф. дис. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.08. - конституційне право. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 2002. – 13 с.

17. Див. наприклад: Локтіонова В.В. Наслідки вчинення злочинів проти довкілля (кримінально-правове дослідження): монографія / В.В. Локтіонова. – Кременчук. - Видавець «ПП Щербатих О.В.», 2011. – 256 с.; Крашенинников, Д. А. Последствия экологических преступлений (понятие, виды, общая характеристика): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Д. А. Крашенинников. — Казань. — 2007. — 28 с.; Экологические преступления: квалификация и методика расследования / Под ред. В.Е. Коноваловой, Г.А.Матусовского. – Харьков, 1994. – 226 с.

18. Архів Черкаського райсуду Черкаської області. Кримінальна справа 1-187/ 2009 р.

19. Чугаев В.А. Экологические преступления, связанные с причинением смерти или вреда здоровью человека: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Чугаев Василий Александрович. - : Краснодар, 2003. — 202 с.

20. В окрему групу можна виділити наслідки впливу на людей негативних екологічних факторів. У цих випадках особливо враховуються сліди на тілі потерпілих осіб, в організмі людини у вигляді хворобливих змін. Такі сліди носять як би вторинний характер, проявляючись не відразу за екологічними порушеннями, а через певний час. Ознаки заподіяння значної шкоди здоров'ю людей у результаті порушення екологічної безпеки шляхом забруднення водою, атмосферного повітря встановлюються висновком медичних установ шляхом судово-медичної експертизи живих осіб і потерпілих з летальним результатом. Наявність значної шкоди як наслідку злочину встановлюється шляхом обліку ознак, що дають підстави для визначення ваги захворювання й рішення питання про інвалідність (Див.: Дахненко С.С. Возмещение вреда, причиненного экологическими правонарушениями: автореф... дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / С.С. Дахненко. - М., 2001.-С.-14-21.). У цих випадках з'являються ознаки, що вказують на присутність в організмі певних шкідливих речовин у тій або іншій дозі, що потрапили в нього через дихальний орган, травний тракт, шкіряні покриви.

21. Важливо усвідомлювати, що передбачені законодавцем види заподіяння шкоди здоров'ю особи не охоплюють усіх видів такої шкоди, що мають місце в реальній дійсності. У переважній більшості випадків КК під шкодою здоров'ю передбачає лише саме ушкодження, тобто порушення анатомічної цілісності, органів і тканин, або їх супровід – втрату працездатності. Однак шкода здоров'ю може бути заподіяна і без тілесних ушкоджень. Це можуть бути різні гострі хронічні захворювання, що виникли при отруєнні, інфекційні захворювання та ін., як це і мале місце свого часу у Чернівцях. Див.: «Чернівецька хімічна

хвороба» у збірнику: Зербіно Д.Д. Екологічні катастрофи у світі та в Україні [Текст] / Д. Д. Зербіно, М. Р. Гжегоцький. – Львів: БаК, 2005. – 280 с.

22. У кримінальному праві немає одностайності у розумінні змісту поняття «загибель людей» що є проблемою для кваліфікації злочинів проти довкілля. Пленум Верховного Суду України у своїх постановках послідовно роз'яснює, що під загибеллю людей потрібно розуміти смерть хоча б однієї особи (див.: Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 р. № 17 // Вісник Верховного суду України. – 2005. – № 1 (53). – С. 9–12.), однак такий підхід викликав обґрунтовані заперечення у науковців. (Більш детально див.: Бурдін В.М. До питання граматичного тлумачення окремих термінів КК України / В.М. Бурдін // Актуальні проблеми кримінального та кримінально-процесуального законодавства та практики його застосування : зб. тез доповідей Регіонального круглого столу (21-22 лютого 2003 р.). – Хмельницький, 2003. – С.31-35; Навроцький В.О. «Загибель людей» як вид злочинних наслідків : проблеми встановлення змісту та кваліфікації / В. О. Навроцький // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи : матер. наук.-практ. конф. (Харків 22-23 квітня 2004 р.) – К.-Х. : Юрінком Інтер, 2004. – С. 44-47; Хавронюк М.І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України / М.І. Хавронюк. – К. : Істина, 2004. – С.59-60.

23. На жаль законодавство України не містить визначення понять «захворювання людей» і «масове захворювання людей». Не тлумачить ці терміни і вищезгаданий Пленум Верховного Суду України у Постанові «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля». У науковій літературі зміст цих понять розкривається по різному. Більш детально див.: Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред.. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – К. : Дакор, 2008. – С.855.; Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С.С. Яценко. – 4-те вид., перероб. та доповн. – К. : А,С,К., - 2005. – С.503.

24. Слід зауважити, що екологічна шкода може бути спричинена і в результаті вчинення злочинів, передбачених статтями інших розділів КК України (наприклад ст.441 «Екоцид»). Більш детально див.: Куцевич М.П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти : автореф. дис... канд.. юрид. наук : спец. : 12.00.08 : «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / М.П. Куцевич. – К., 2007. – С. 11-12.)

25. Так, лісник ДП Гростянець «Райагроліс» незаконно допустив порубку лісу (45 дерев хвойних порід різних діаметрів), внаслідок чого державі заподіяна істотна шкода на суму 48600 грн. Див.: Архів Ладизжинського міського суду Вінницької області. Кримінальна справа № 1-47/2009 рік.

УДК 343.13 (477)

Лавський Віктор Петрович

ад'юнкт кафедри кримінального процесу Донецького юридичного інституту МВС України

ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УКРАЇНІ

В статті розглянуто нормативно-правове забезпечення здійснення негласних слідчих (розшукових) дій. Також пропонується трьохрівневий розподіл нормативно-правових актів щодо забезпечення здійснення негласних слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукова діяльність, нормативно-правове забезпечення, нормативно-правові акти.

В статье рассмотрены нормативно-правовое обеспечение осуществления негласных следственных (розыскных) действий. Также предлагается трехуровневое распределение нормативно-правовых актов по обеспечению осуществления негласных следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: негласные следственные (розыскные) действия, оперативно-розыскная деятельность, нормативно-правовое обеспечение, нормативно-правовые акты.

This article describes the legal and regulatory ensuring of the implementation of the covert investigatory (search) actions and its correspondence to the current requirements. The covert investigations of crimes under the national criminal proceedings are stipulated according to the Second Additional Protocol to the European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters. That means that covert investigative (search) actions meet the international standards. The objective of this article is to determine the peculiarities of the application of the legal and regulatory ensuring of the implementation of the security and lighting ways and suggestions for its improvement.

Despite the rather short period of time since the new Criminal Procedure Code of Ukraine entered into force, a number of publications of researchers and practitioners are dedicated to the study of the question of conducting of the covert investigative (search) actions and among them are V.D. Bernaz, R.I Blahuta, V.A. Kolesnik, M.A. Pohoretsky, D.B. Sergeev, E.D. Skulish, O.Y. Tatarov, V.I. Farynyk. But there are some issues regarding the legal and regulatory ensuring of the implementation of the covert investigatory (search) actions that require clarification and new scientific elaboration, taking into account the practical experience.

To determine the legal and regulatory ensuring of the implementation of the covert investigatory (search) actions we suggest to codify legal acts that ensure their implementation. The article offers a three-tiered distribution of the regulatory legal acts to ensure the implementation of the covert investigatory (search) actions, which consists of the Basic Law, subordinate legislation and departmental legal acts. Wherein the third level of the legal and regulatory ensuring of the implementation of the rights and freedoms of the citizens during the operational and technical measures should be divided into overt and covert departmental legal acts.

Key words: covert investigatory (search) actions, operative-investigative actions, legal and regulatory ensuring, regulatory legal acts.

Згідно з вимогами Другого додаткового протоколу до Європейської Конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах передбачено проведення таємних розслідувань злочинів у межах національного кримінального судочинства. Тобто проведення негласних слідчих (розшукових) дій цілком узгоджується з міжнародними стандартами.

Метою статті є дослідження законодавчого забезпечення здійснення негласних слідчих (розшукових) дій в Україні та відповідність його сучасним умовам. Завданням даної статті є визначення особливостей застосування нормативно-правового забезпечення безпеки та висвітлення шляхів та пропозицій по його вдосконаленню.

Зважаючи на актуальність проблеми, визначенню нормативно-правового забезпечення здійснення негласних слідчих (розшукових) дій присвятили такі правники, як В.Д. Берназ, Р.І. Благута, В.А. Колесник, М.А. Погорецький, Д.Б. Сергєєва, Є.Д. Скуліш, О.Ю. Татаров, В.І. Фариник, М.О. Яковенко та ін. Але ці питання залишаються дискусійними в теорії кримінального процесу та набуло особливої актуальності з прийняттям КПК України 2012 р. Однак такі дослідження не мали комплексного характеру, нормативно – правове регулювання забезпечення безпеки, осіб, учасників кримінального судочинства потребує систематизації.

Для визначення нормативно-правового забезпечення здійснення негласних слідчих (розшукових) дій вважаємо потрібним систематизувати нормативно-правові акти, що забезпечують їх здійснення.

Вважаємо, що нормативно-правове забезпечення здійснення негласних слідчих (розшукових) дій доцільно розглядати за традиційною трьохрівневою схемою, яка складається із основного закону, законів та підзаконних та відомчих нормативно-правових актах.

До першого рівня нормативно-правового забезпечення здійснення негласних слідчих (розшукових) дій відноситься Конституція України, як основний закон держави.

У ст. 3 Конституції України закріплено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Також у Конституції України є ряд статей, що гарантують право на приватність людини, так у статті 32 Конституції України, вказано, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Також у Конституції передбачено захист окремих аспектів приватності. Так, ст. 30 захищає недоторканність житла (територіальну приватність), ст. 31 – таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (комунікаційну приватність), ст. 32 передбачає заборону збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди (інформаційна приватність), а ст. 28 передбачає заборону піддавати особу без її вільної згоди медичним, науковим чи іншим дослідженням (захищаючи певні елементи фізичної приватності) [1]. Але, на жаль, зацікавленість сучасної держави в отриманні конфіденційної інформації і не тільки про її громадян, переважає над вимогами внутрішнього законодавства і міжнародних договорів в галузі захисту прав людини. Звісно, це стосується не тільки України.

До другого рівня нормативно-правового регулювання оперативно-розшукової діяльності, у тому числі при проведенні оперативно-технічних заходів, відносяться ратифіковані міжнародні договори та законодавчі акти.

Так, у чинному КПК України перелік негласних слідчих (розшукових) дій надається у главі 21 яка має назву “Негласні слідчі (розшукові) дії”. Згідно зі статтею 246 КПК НРСД є різновидом слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню та проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Тобто з прийняттям КПК України 2012 року оперативно-розшукові заходи треба називати негласними слідчими (розшуковими) діями. У КПК надано перелік всіх негласних слідчих (розшукових) дій, але, треба зазначити, що цей перелік майже повністю співпадає з оперативно-розшуковими заходами, що перелічені у ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Разом із новим КПК України було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» (13 квітня 2012 року № 4652-VI). Зі змісту Закону «Про ОРД», із змінами від 13 квітня 2012 року, вбачається, що проведення оперативно-розшукових дій, передбачених вказаним законом, можливо і поза межами кримінального провадження, на підставі постанови про порушення оперативно-розшукової справи.

Згідно з п. 10 ст. 11 Закону України «Про міліцію» міліції надається право здійснювати на підставах і в порядку, встановленому законом, гласні та негласні оперативно-розшукові заходи, фото-, кіно-, відеозйомку і звукозапис, прослуховування телефонних розмов з метою розкриття злочинів [6].

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативним підрозділам визначених відомств надається право:

- здійснювати аудіо-, відеоконтроль особи, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж згідно з положеннями статей 260, 263-265 Кримінального процесуального кодексу України;

- накладати арешт на кореспонденцію, здійснювати її огляд та виїмку згідно з положеннями статей 261, 262 Кримінального процесуального кодексу України;
- здійснювати спостереження за особою, річчю або місцем, а також аудіо-, відеоконтроль місця згідно з положеннями статей 269, 270 Кримінального процесуального кодексу України;
- здійснювати установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу згідно з положеннями статті 268 Кримінального процесуального кодексу України тощо [7].

У ст. 15 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» зазначається, що у боротьбі з організованою злочинністю спеціальним підрозділам органів внутрішніх справ і Служби безпеки України надається право використовувати спеціальні технічні засоби у випадках та порядку, передбачених Законом України "Про оперативно-розшукову діяльність" та Кримінальним процесуальним кодексом України [8].

Ще до правової основи організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій треба віднести Закон України «Про державну таємницю» № 3855-ХІІ від 21 січня 1994 року. Згідно зі ст. 27 доступ до державної таємниці надається дієздатним громадянам України, яким надано допуск до державної таємниці та які потребують його за умовами своєї службової, виробничої, наукової чи науково-дослідної діяльності або навчання. Особи, які беруть участь у проведенні негласної слідчої (розшукової) дії або у дослідженні матеріалів про результати її проведення і, таким чином, отримують доступ до державної таємниці, повинні мати відповідної форми допуск до державної таємниці. Однак питанню надання доступу окремим особам до таких даних не врегульовані ні процесуальним законом, ні відомчою Інструкцією.

Однак головним нормативним документом, який можливо віднести до третього рівня нормативно-правового забезпечення негласних слідчих (розшукових) дій, що визначає загальні засади та єдині вимоги до організації НРСД, є Інструкція «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», затверджена спільним наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5. Цей підзаконний акт встановлює загальні процедури, а також єдиний порядок організації проведення НРСД і використання їх результатів у кримінальному провадженні. У свою чергу, з метою забезпечення належної організації прокурорського нагляду за законністю у даній сфері правовідносин, Генеральною прокуратурою України затверджено Наказ № 4/1гн від 3 грудня 2012 року «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність». Також необхідно додати, що окремі негласні слідчі (розшукові) дії проводяться із використанням спеціальних технічних засобів отримання інформації. Наказ Голови СБ України № 35 від 31.01.11р. «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з розроблення, виготовлення спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації, торгівлі спеціальними технічними засобами для зняття інформації з каналів зв'язку, іншими засобами негласного отримання інформації» вказує, що спеціальні технічні засоби для зняття інформації з каналів зв'язку, інші засоби негласного отримання інформації – це технічні, програмні засоби, устаткування, апаратура, прилади, пристрої, препарати та інші вироби, призначені (спеціально розроблені, виготовлені, запрограмовані, пристосовані) для негласного отримання інформації. Також в цьому наказі зазначається, що спеціальні технічні засоби розробляються та виготовляються виключно на підставі ліцензій, отриманих від СБ

України, як органу, що здійснює ліцензування цієї діяльності. Спеціальні технічні засоби мають різне призначення та можуть використовуватись при проведенні будь-якої із негласних слідчих (розшукових) дій з метою виявлення, обробки, фіксації інформації, необхідної для реалізації завдань кримінального провадження.

З вищевикладеного можливо зробити висновки, що деякі законодавчі акти містять не досить ясні формулювання, терміни. Різноманіття нормативних актів, велика кількість юридичної інформації потребує визначеного порядку й організованості в системному розподілі правового матеріалу, для подальшої зручності його використання на практиці.

Тому, враховуючи вищевикладене, ми дійшли висновку, що для полегшення в користуванні та ефективного застосування нормативно-правових актів, покликаних врегулювати нормативно-правове регулювання проведення негласних слідчих (розшукових) дій доцільно розглядати за традиційною трьохрівневою схемою, яка складається із основного закону, законів та підзаконних актів, відомчих нормативно-правових актів. При цьому третій рівень нормативно-правового регулювання забезпечення прав і свобод громадян під час здійснення оперативно-технічних заходів треба поділити на гласні та негласні відомчі нормативно-правові акти.

Список використаних джерел

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: Резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_789

2. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №11.

3. Кримінально-процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами // за ред. В.П. Шибіко. – К., Юрінком Інтер, 2005. – 840 с.

4. Положення про порядок придбання, видачі, обліку, зберігання та застосування вогнепальної зброї, боєприпасів до неї, спеціальних засобів індивідуального захисту працівниками судів і правоохоронних органів, а також особами, які беруть участь у кримінальному судочинстві : затв. наказом МВС України від 24 липня 1996 р. № 523 // Довідник працівника міліції : Нормативно-правові акти з питань діяльності ОВС. – Київ, 2004. – Кн. 2. – Ч. 1. – С. 342 – 352.

5. Наказ Міністра внутрішніх справ № 130 затверджено «Порядок супроводження осіб, взятих під державний захист, під час забезпечення заходів особистої охорони» – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/REG2767.html

6. Інструкція про порядок здійснення заходів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, в установах кримінально-виконавчої системи: Наказ Державного департаменту виконання покарань від 04.04.2005 р. № 61 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 21. – Ст. 1160.

7. Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 р. № 3341-ХІІ. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3341-12>

8. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 р. № 2135-ХІІ.- [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>

9. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: Підручник. 5-те вид., доп. і перероб./Тертишник В. М. - К.: А.С.К., 2007. - 848 с.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України [текст]: станом на 26 листопада 2012 р. – К.: «Центр учбової літератури», 2012. – 292 с.

11. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України 1996 року, №30.

12. Смірський В.В. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства / В.В. Смірський// Запорізький юридичний інститут. Вісник. – Запоріжжя, 2000 р. №2. с.152-155.

УДК 343.98

Яковенко Микола Олексійович

кандидат юридичних наук,

заступник начальника кафедри професійних та спеціальних дисциплін

Луганського державного університету внутрішніх справ імені

Е. О. Дідоренка

**ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ
ВБИВСТВА НОВОНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ**

У статті досліджено питання щодо використання спеціальних знань при розслідуванні вбивства новонародженої дитини. Проаналізовано можливості залучення спеціалістів у провадженнях про дитовбивства. Запропоновано комплекс судових експертиз та наведено вичерпне коло питань, які можуть вирішуватись у ході їх проведення.

Ключові слова: вбивство, новонароджена дитина, матір, спеціаліст, експерт, спеціальні звання, експертиза.

В статье исследован вопрос об использовании специальных знаний при расследовании убийства новорожденного ребенка. Проанализированы возможности привлечения специалистов в производствах о детоубийства. Предложен комплекс судебных экспертиз и приведены исчерпывающий круг вопросов, которые могут решаться в ходе их проведения.

Ключевые слова: убийство, новорожденный ребенок, мать, специалист, эксперт, специальные звання, експертиза.

The article examines the use of expertise in the investigation of the murder of a newborn baby. The possibilities of engaging experts in the production of infanticide. The complex forensic examinations and provides a comprehensive range of issues that can be addressed in the course of their implementation.

Keyword: murder, a newborn baby, mother, specialist, expert, special titles, the examination.

Охорона дитинства в Україні є загальнонаціональним пріоритетом держави, мета якого – забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, соціальний захист і всебічний розвиток. Держава повинна забезпечити не лише гарантії її права на народження, а й максимально захистити її життя в цей період, оскільки діти (особливо новонароджені) є найбільш уразливою в соціальному та правовому сенсі категорією громадян [1]. Однак, згідно з Єдиним звітом про кримінальні правопорушення Генеральної прокуратури України за січень – грудень 2013 року, правоохоронними органами було обліковано 12 таких злочинів, лише у 9 кримінальних провадженнях особам було вручено повідомлення про підозру. Водночас матеріалів щодо яких закінчено досудове розслідування з обвинувальним актом за цей період виявилось ще менше – 7 [2]. Слід також констатувати, що цей різновид злочину характеризується високим рівнем латентності. Таким чином, розслідування вбивства новонародженої дитини потребує комплексної мобілізації всіх сил та засобів, спрямованих як на попередження, так і виявлення зазначених фактів. Безперечно одним із найпріоритетніших напрямів оптимізації діяльності органів досудового розслідування у цьому напрямку є комплексне використання спеціальних знань та проведення різного роду експертних досліджень.

Питання про спеціальні знання досліджено в багатьох працях вітчизняних та закордонних науковців, зокрема, В. Д. Арсеньєва, Р. С. Белкіна, А. І. Вінберга, В. І. Гончаренка, О. М. Зініна, А. В. Іщенко, В. Я. Колдіна, В. К. Лисиченка, В. М. Махова, Ю. К. Орлова, І. Л. Петрухіна, О. Р. Россинської, М. Я. Сегає,

Н. І. Клименко, В. В. Коваленка, Т. В. Сахнова, О. О. Ейсмана, М. П. Яблокова та інших. Стосовно використання спеціальних знань при розслідуванні вбивства новонародженої дитини були досліджені у дисертаціях А. Я. Антощука «Початковий етап розслідування вбивства матір'ю новонародженої дитини» та М. О. Золотова – «Методика расследования убийства матерью новорожденного ребенка». Також з означеної тематики підготовлена низка публікацій, зокрема Ю.М. Антонян, О. С. Саїнчина, С. О. Саїнчина, Р. Р. Герасимова, О. Л. Старко, О. В. Шевченко. Проте, незважаючи на значну кількість наукових джерел з окреслених питань, малодослідженими залишаються аспекти щодо використання спеціальних знань шляхом залучення відповідних спеціалістів, а саме судово-медичного експерта, патологоанатомів, лікарів (фельдшера-акушера, гінеколога, педіатра і т.д.).

Метою статті є визначення можливостей використання спеціальних знань під час кримінального провадження вбивств новонародженої дитини.

Спеціальними знаннями є ті, що набуваються суб'єктом у процесі практичної діяльності шляхом спеціальної підготовки або професійного досвіду, засновані на системі теоретичних знань у відповідній галузі [3, с. 398]. Інакше кажучи, спеціальні знання – це система теоретичних знань і практичних навичок у галузі конкретної науки або техніки, мистецтва чи ремесла, що набуваються шляхом спеціальної підготовки або професійного досвіду [4, с. 209]. У провадженнях про дітовбивства залучені до участі спеціалісти можуть надавати такі види допомоги: криміналістичну; консультативну; методичну; технічну.

Так, при надходженні інформації про виявлення трупу дитини на вказане місце, окрім працівників міліції, обов'язково залучаються працівники бюро судово-медичної експертизи, які:

1) виїжджають на місце події разом із слідчо-оперативною групою з метою зовнішнього огляду трупа дитини в передбаченому статтею 238 Кримінального процесуального кодексу України порядку;

2) проводять розтин трупа впродовж доби з моменту його надходження до бюро судово-медичної експертизи;

3) надсилають протягом трьох діб слідчому або прокурору, який направив труп немовляти для проведення експертизи, завірену копію лікарського свідоцтва про смерть;

4) проводять судово-медичну експертизу трупа з усіма необхідними лабораторними дослідженнями та в максимально короткий строк, але не більше одного місяця, складають висновок експерта;

5) надсилають висновок експерта слідчому або прокурору, який направив труп для проведення експертизи, протягом трьох діб після його складання;

6) письмово інформують слідчого або прокурора, який направив тіло дитини на розтин, про причини перевищення строків, терміну завершення судово-медичної експертизи трупа та отримання висновку експерта;

7) видають труп дитини з письмового дозволу прокурора, який надається прокурором негайно після проведення судово-медичного розтину трупа та відібрання необхідних зразків з метою здійснення лабораторних досліджень [5].

Стосовно судово-медичної експертизи, то до її об'єктів відносяться: по-перше, труп дитини; по-друге, жінка, яка є її матір'ю; по-третє, речові докази (кров, залишки післяродових виділень, навколоплідної рідини, плаценти, частки пуповини, а також одягу та деякі інші предмети).

У деяких випадках доцільно доручати проведення експертизи декільком лікарям за участі судового медика й лікаря (лікарів) акушер-гінекологів або педіатрів. Головою такої комісії зазвичай призначається штатний судово-медичний експерт.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань, які можуть виноситися на розгляд судово-медичної експертизи трупа новонародженої дитини: якою є причина смерті дитини? Чи була дитина новонароджена, живонароджена, доношена та життєздатна? Якою була стать дитина, вага, довжина тіла, довжина волосся на голові, наявність нігтів на пальцях рук та ніг? Чи є наявність ядер окостеніння в епіфізі стегна, пупочного кільця? Стан легені дитини були розправлені, виповнюють весь обсяг плевральних порожнин, внутрішні органи не мають вад, не сумісних із життям. Чи змінювалася положення тіла дитини? Де саме настала смерть – на місці виявлення трупа чи в іншому місці? Коли настала смерть? Чи можна вважати, що смерть настала в якийсь конкретний час? Якщо так, то на підставі яких ознак? На якому місяці утробного життя сталося народження дитини? Дитина народилася живою чи мертвою? Чи була дитина життєздатною? Якщо ні, то з яких причин? Скільки часу жила дитина після народження? Якими є групова належність і тип крові померлої дитини? Чи вживало немовля незадовго до смерті материнське молоко або інші дитячі харчові суміші? Якщо так, то яку саме та в якій кількості? Чи відповідають медичні дані, установлені в ході дослідження трупа, показанням підозрюваної (свідків) про обставини смерті? Які антропологічні дані дитини (зріст, вага, наявність паталогій)? Які ушкодження виявлені на тілі дитини? Яким є їхній характер, локалізація, механізм заподіяння? Які ушкодження заподіяно за життя і які – після її смерті? Яке саме ушкодження стало причиною смерті дитини? Якою є послідовність заподіяння ушкоджень? Якщо одне з кількох ушкоджень не могло само по собі заподіяти смерть, то чи не зумовили смерть усі ушкодження у своїй сукупності? Чи є прямий причинний зв'язок між отриманим ушкодженням, тим чи іншим зовнішнім впливом і смертю дитини? Смерть настала відразу після ушкодження (чи іншого зовнішнього впливу) чи через якийсь певний проміжок часу? Чи є на трупі ознаки, з яких можна констатувати про характер зовнішнього впливу, якому піддавалася дитина (пологова травма, удавлення пуповиною, закриття дихальних шляхів, травма тупим предметом тощо) або абортваності. Могла дитина походити від конкретних батьків чи це виключається? У цьому випадку має бути досліджена кров дитини та кров гаданих батька й матері [6, с.].

У всіх випадках судово-медичного дослідження трупа дитини присутність слідчого при розтині вкрай необхідна. Також при судово-медичному дослідженні трупа провадиться обов'язковий розтин порожнин черепа, грудей, живота. Дослідження хребта й спинного мозку здійснюється в тих випадках, коли припускається їх ушкодження.

Питання до експертизи трупа дитини при ушкодженнях гострими знаряддями: якими є характер (подряпина, рана тощо) й локалізація тілесних ушкоджень, виявлених на тілі дитини? Чи не заподіяно рану колючим, ріжучим, колючо-ріжучим або рублячим предметом? Якою є давність ушкодження? З якою силою заподіяно ушкодження? При вилученні ймовірного знаряддя злочину, чи не заподіяно поранення цим предметом? Чи є ознаки, які б указували на те, що ушкодження заподіяно в результаті неодноразової дії знаряддя? Якою є послідовність заподіяння поранень? Це питання може бути вирішене в окремих виняткових випадках. У якому найбільш імовірному положенні перебувала дитина у момент її поранення? Чи не заподіяно рани на тілі дитини зубами тварини (собаками, щурами) у результаті укусів, якщо так, то якою істотою, коли саме, до чи після настання смерті дитини?

Питання до експертизи трупа при ушкодженнях тупими знаряддями: яким знаряддям заподіяно ушкодження? Чи є на трупі ознаки, які б дозволяли судити про форму, розмір, вагу й інші загальні та окремі ознаки знаряддя, яке заподіяло ушкодження, і якщо так, то які саме? Чи не могло бути заподіяно ушкодження знаряддям, подібним до поданого (цеглина, каміння, молот тощо)? Одним чи кількома знаряддями заподіяно ушкодження? Якою є сила завданого удару й чи могло виникнути

це ушкодження від удару рукою (ногою) людини чи це виключається? Яким є напрямок удару (ударів)? У якій послідовності заподіявались ушкодження? У якому найбільш імовірному положенні перебувала дитина у момент заподіяння їй ушкоджень?

Питання до експертизи трупа дитини в результаті ушкодження від падіння з висоти: Чи отримано ушкодження внаслідок падіння з висоти й удару об ті чи інші предмети? Чи немає на трупі дитини ушкоджень та інших ознак, які б свідчили про заподіяння смерті до моменту падіння (задушення, отруєння, вогнепальні рани тощо)? Чи одномоментно заподіяно виявлено тілесні ушкодження немовляти? Чи немає на трупі дитини ушкоджень іншого (ніж від падіння з висоти) походження?

У слідчій і судовій практиці відомими є випадки вбивств грудних дітей, маскованих випадковим падінням з висоти. Установленню об'єктивної істини в такому випадку може допомогти судово-медична експертиза за участю дитячого лікаря. Перед експертизою може бути поставлено питання такого характеру: Чи могла дитина цього віку здійснювати самостійні рухи, унаслідок яких відбулося переміщення тіла, що викликало падіння з висоти? При цьому вказується конкретна відстань, на яку перемістилася дитина, і звідки вона впала.

Питання до експертизи трупа дитини від задушення, викликаного механічними перешкодами органів дихання: смерть немовляти настала в результаті задушення (асфіксії)? При механічній асфіксії, смерть настала від удавлення руками чи від інших зовнішніх впливів? Від якого виду механічного задушення настала смерть дитини (від удавлення зашморгом, удавлення руками, закриття дихальних шляхів м'якими предметами, від здавлювання грудей і живота, від утоплення, закриття дихальних шляхів сторонніми предметами)? Чи мало місце в цьому випадку повішення або удавлення петлею? Скільки часу труп перебував у петлі? У разі утоплення, скільки часу знадобилося тримати новонародженого у воді до настання смерті? Смерть настала від утоплення чи мала місце смерть у воді від якихось інших причин (переохолодження, дія крайньої високої температури води)? Чи не було кинуте у воду мертве тіло? Якщо так, то в результаті яких причин настала смерть? Скільки часу труп перебував у воді? Для з'ясування цього питання експертові необхідними є відомості про температуру води, характер водойми, час виявлення трупа тощо. Якщо смерть дитини настала від удавлення руками, то які ознаки вказують на це? Удавлення вчинено однією рукою чи двома? Якщо однією, то лівою чи правою? Здавлювання шиї було одноразовим чи багаторазовим? З якою силою вчинено удавлення руками? Чи смерть настала в результаті здавлювання грудей і живота (зазначити, у яких конкретно умовах, наприклад при обвалі)? Задушення сталося від закриття дихальних шляхів стороннім тілом? Якщо так, то яким? Чи можливе задушення дитини під час грудного годування? Чи немає ознак, які б указували на те, що стороннє тіло поміщено до дихальних отворів та шляхів дитини сторонньою особою? Чи міг безпорадний стан дитини сприяти потраплянню стороннього тіла у дихальні шляхи (наприклад блювотних мас, похлинутись їжею)? Яким є походження зовнішніх ушкоджень, виявлених при розтині трупа дитини? Чи отримано ці ушкодження під час перебування тіла у воді? Чи вони сталися від потрапляння тіла у воду або після діставання його з води.

Після вилучення трупа дитини з води, для доведення смерті від утоплення, особливо в сумнівних випадках (гнильні зміни трупа, наявність одночасно ознак механічної травми тощо), необхідно вимагати від експерта дослідження органів трупа для перевірки наявності в них діатомового планктону. З цією метою, за можливості, слідчому треба отримати матеріал для порівняння, організувавши забір води з водойми, де могло статися утоплення.

Виходячи з конкретних обставин кримінального провадження, чи не можна вважати, що смерть настала від нестатку кисню у вдихуваному повітрі? Якщо

припускається нестаток кисню у вдихуваному повітрі, то провадиться аналіз повітря того приміщення, у якому виявлено труп.

Питання стосовно експертизи трупа результаті настання смерті від впливу високої чи низької температури: смерть настала від опіків чи в результаті інших причин? Дії полум'я піддавалася жива дитина чи її труп? У ході вирішення цього питання разом із дослідженням тіла немовляти провадиться дослідження крові в глибоко лежачих органах. Крім цього, проводиться мікроскопічне дослідження легень для виявлення в їхній тканині часток кіптяви. Чим викликано опіки – дією полум'я, гарячою рідиною чи розпеченими газами? Чи немає на трупі новонародженого слідів іншого зовнішнього впливу? Чи не стала смерть наслідком перегрівання організму дитини? Відповідь на це питання може бути дано лише з урахуванням обставин, що передували смерті. Виявлені на трупі дитини ушкодження (переломи кісток кінцівок, ребер, тріщини черепа, крововиливи в порожнину черепа тощо) є результатом впливу високої температури чи вони мають інші причини? Смерть настала від охолодження чи з інших причин? Чи не могли сприяти смерті від охолодження якісь конкретні чинники? Чи не стали виявлені ушкодження (тріщини кісток черепа тощо) результатом впливу низької температури?

Питання стосовно до експертизи трупа дитини при отруєннях: смерть стала результатом отруєння чи вона настала з інших причин? Якою отруйною речовиною і якою її дозою викликано отруєння? Якщо припускається отруєння спеціальним дитячим харчуванням або лікарськими препаратами, як правило, на судово-хімічне дослідження направляється кров і сеча. Кров із трупа слід брати якомога раніше, бажано не пізніше перших двох діб після смерті. Транспортування крові, сечі, органів не повинне займати більше 1-2 днів. Яким шляхом (через травний тракт, вдихання парів, введення в кров через зовнішні покриви) потрапила отруйна речовина в організм? Якщо експерт установлює, яким шляхом отрута потрапила в організм, то в ряді випадків це пояснює й картину події. Деякі захворювання, стан перевтоми можуть сприяти настанню смерті, так само як і комбінації отрути можуть посилювати дію одна одної. Чи сприяли які-небудь захворювання, стан організму дитини, зовнішні умови тощо настанню її смерті від отруєння? Чи не потрапила отруйна речовина в труп випадково (наприклад із ґрунту, через необережність при розтині трупа)? Яким є походження отруєння – бактеріальним чи небактеріальним? Якщо отруєння бактеріальне, то якою групою мікробів воно викликано? Якщо отруєння небактеріальне, то чи не викликано воно вжиттям у їжу або ліки яких-небудь отруйних речовин тваринного чи рослинного походження? Чи не могло отруєння статися в результаті потрапляння в їжу отруйних, хімічних або рослинних домішок? Яких саме?

Якщо припускається смерть від отруєння, слід обов'язково проводити дослідження залишків тих продуктів та відповідного дитячого посуду (соска, пляшечки, молоковідсмокчувач тощо). Експертизу за матеріалами кримінального провадження треба доручати комісії за участю судового медика, представника державної санітарно-епідеміологічної станції, ветеринарного лікаря і в окремих випадках – судового хіміка.

Питання стосовно експертизи матері дитини: чи була жінка вагітною? Якщо так, то яким є строк вагітності? Чи немає на тілі породіллі ушкоджень, які свідчать про стимулювання завчасним пологам? Чи є ознаки, які б указували на спробу штучного переривання вагітності? Чи не виявлено ознак проведення абортів? Якщо так, то яким способом?

Судово-медична експертиза речових доказів. Об'єктами судово-медичної експертизи речових доказів в основному служать виділення й частини тіла матері та дитини (післяродові виділення, навколоплідна рідина, плацента кров, слина, тощо).

В подальшому експерта слід обов'язково повідомити про те, як довго зберігалися речові докази, що підлягають дослідженню, і в яких умовах.

Вирішуючи питання про можливість походження тих чи інших виділень біологічного походження, необхідно знати не лише групову належність крові цієї особи, але і її здатність до виділення. Тому, направляючи на експертизу відповідні сліди людини, у розпорядження експерта доцільно надати зразок крові особи, від якої за припущенням походять виділення (для визначення групи крові цієї особи), а також слину з метою встановлення ступеня виділення для цієї особи.

Речові докази зі слідами крові, слини й інших виділень жінки під час пологів вилучаються у повному об'ємі; коли ж це неможливо, вилучається частина предмета зі вказаними слідами. Якщо ж проблематично вилучити предмет із плямою або його частину, то отримуються або зіскоб, або змив плями. Упакувати вилучене слід таким чином, щоб в одному пакунку містився зіскоб плями, а в іншому – зіскоб матеріалу (предмета, на якому була пляма). Змивання плями можна провадити марлею або чистою ганчірочкою, змоченою водою (краще дистильованою) або фізіологічним розчином. Марлю з перенесеною на неї плямою просушують за кімнатної температури. Необхідно також подати експертові зразок чистої марлі, аналогічної тій, яка використовувалася для вилучення речовини плями.

Узяття крові для порівняльного дослідження доручається судово-медичному експерту або іншому лікареві. Кров можна вилучити двома способами. Якщо її можна доставити на експертизу дуже швидко, то краще отримати рідку кров кількістю не менше 1,5-2 мл. Зазвичай кров набирають у пастерівську піпетку, кінці якої потім запаюються. Якщо термін доставки крові може затягтись і є небезпека, що рідка кров за період транспортування загниє, то краще кров узяти на чисту марлю. Марля складається в кілька шарів. Розмір плями повинен бути не менше 5-6 см². Після висихання на марлі ця пляма готова для відправки до лабораторії. Разом із плямою крові, призначеною для порівняльного дослідження, треба посилати шматочок чистої марлі від того шматка, який використано для просякання його кров'ю.

Речовий доказ із плямою крові або предмет із кров'ю, вилучений для порівняння, не треба піддавати дії прямих сонячних променів, тривалому впливу вологи, а також дії високої температури. Перед відправленням на експертизу речовий доказ обов'язково висушується.

Не можна обводити плями на речових доказах фарбою, наклеювати на них шматочки паперу, тканини тощо, оскільки це може зашкодити дальшому дослідженню.

На всіх пакунках з речовими доказами й зразками крові мають бути наклейки з написами з зазначенням, коли та звідки вилучено речовий доказ.

Крім цього, можливо призначення таких комплексних експертиз, як: хіміко-біологічні, хіміко-фізичні, медично-хімічні і деякі інші об'єднання видів експертиз для вирішення багатьох питань, що виникають при розслідуванні вбивств. Найважливішою умовою успішного провадження комплексної експертизи є якісна й своєчасна підготовка об'єктів дослідження. Вони повинні бути зібрані під час огляду місця події та виробництва інших первісних слідчих дій. При цьому варто забезпечити надання об'єктів, придатних саме для комплексного, а не відокремленого дослідження.

Завдання комплексної експертизи визначаються питаннями, сформульованими в постанові. Від правильної постановки питань залежить характер і обсяг експертизи, своєчасне використання того чи іншого поєднання спеціальних пізнань. Найчастіше при розслідуванні дітовбивств перед комплексною експертизою ставлять такі завдання: визначити механізм утворення ушкоджень; установити, чи змогли певні характеристики ідентифікувати знаряддя, що заподіяло ушкодження, реконструювати положення щодо

особи дітовбивці та потерпілого; визначити дистанцію й напрямок пострілу; ототожнити ділянку місцевості за слідами ґрунту тощо [7].

Комплексні експертизи при розслідуванні дітовбивств, як правило, проводять у спеціалізованих експертних установах. Тому, виносячи постанову про призначення експертизи, необхідно визначити й правильно назвати експерта, якому доручається проведення експертизи. У випадку, коли проведення комплексної експертизи доручають двом чи більше установам, керівники яких виділяють у комісію своїх представників, то в кожну з цих установ необхідно направити по примірнику постанови про призначення експертизи, а досліджувані об'єкти й матеріали вислати за однією з названих адрес, зробивши відповідну оцінку в постанові. Оцінка висновку комплексної експертизи при розслідуванні вбивств більш складна, ніж оцінка висновку іншої експертизи. Це зумовлено тим, що комплексна експертиза, по-перше, ґрунтується на ряді досліджень, у зв'язку із чим доводиться аналізувати велику кількість даних. По-друге, комплексна експертиза проводиться декількома фахівцями, тому оцінюється діяльність кожного з них окремо і всієї комісії загалом. Отже, при оцінюванні комплексної експертизи особливу увагу варто звертати на дотримання кожним експертом принципу індивідуальної відповідальності за наданий висновок. У зв'язку із цим необхідно чітко визначити приватну й загальну компетенцію членів комплексної комісії експертів; переконатися, що проведені дослідження засновані на їхніх спеціальних пізнаннях, а комплекс застосовуваних методів необхідний і достатній для вирішення поставлених питань [8, с. 163-166].

У ході допиту спеціаліста (експерта) зазвичай проводиться для уточнення висновку експертизи, яку він проводив, надання окремих роз'яснень щодо окремих питань. Після проведення судово-медичної експертизи в ході допиту можуть додатково з'ясуватись наступне: чи була дитина новонародженою, живонародженою, доношеною, життєздатною; чи наявні волосся на голові, ядра окостеніння в епіфізі стегна; пупочні кільця. Також у ході допиту слід встановити чи були легені дитини розправлені, яким чином виповнювався увесь обсяг плевральних порожнин, чи мали внутрішні органи якісь вади, не сумісних із життям.

Спеціалістами у провадженнях про вбивства новонароджених можуть виступати також лікарі фельдшери-акушери, гінекологи, педіатри, тобто ті особи, які володіють спеціальними знаннями та кваліфікацією, щоб надавати відповідні консультації під час досудового розслідування і судового розгляду. Так, наприклад, у ході розслідування вбивства новонародженої дитини у м. Бершадь Вінницької області, під час розслідування була допитана фельдшер-акушер Лавренюк І.Ю., яка засвідчила, що випадково зустрічала на вулиці підозрювану Поліщук С.І. Лікар запитала останню чи вона не вагітна, оскільки та сильно поправилась, а форма її живота цілком відповідала ознакам вагітності. Поліщук С. повідомила, що ні. Проте у Лавренюк І.Ю. виникли сумніви і тому вона направила до неї свою підлеглу медсестру Коза В.М. з тим, щоб перевірити факт вітності С. І. Поліщук. Остання на лікарняному обліку жодного разу не перебувала і за медичною допомогою не зверталась. Таким чином, наведені показання із зазначенням відповідних медичних критеріїв лягли в основу обвинувачень С. І. Поліщук [9].

Таким чином, ми визначили основні можливості комплексного використання спеціальних знань під час кримінального провадження вбивств новонародженої дитини як в результаті проведення різного роду експертних досліджень, так і залучення відповідних спеціалістів. Переконані, що системна мобілізація всіх сил та засобів є запорукою оптимізації діяльності органів досудового розслідування у цьому напрямку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2013 року [електронний ресурс]. – режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820&c=edit&c=fo.
2. Шевченко О. В. Кримінальна відповідальність за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 „кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / Шевченко Ольга Вікторівна. – Х., 2008. – 21 с.
3. Криміналістика: учебник для вузов / [Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Российская Е. Р.]; под ред. Р. С. Белкина. – М.: Норма – Инфра-м, 1999. – 990 с.
4. Щербаковський М. Г. Нормативне врегулювання використання спеціальних знань у новому Кримінальному процесуальному кодексі України / М. Г. Щербаковський, С. О. Торопов. – Право і Безпека, 2012. – № 4 (46). – С. – 209-212.
5. Про затвердження порядку взаємодії між органами внутрішніх справ, закладами охорони здоров'я та прокуратури України при встановленні факту смерті людини 28.11.2012 № 1095/955/119
6. Черечукіна Л. В. Особливості організації кримінального провадження за фактами вбивств на попередньому етапі розслідування: [методичні рекомендації для практ. працівн.] / Л. В. Черечукіна, В. Г. Теленков, МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: Рвв ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2013. – 112 с.
7. Шульга Н. Н. Комплексна ідентифікаційна експертиза слідів знарядь, що колючо-ріжуть : автореф дис. на здобуття наук. ступеня ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 „Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза” / Н. Н. Шульга. – Х., 1977. – 21 с.
8. Сاینчин С.О. Призначення комплексної експертизи при розслідуванні дітовбивства / С.О. Сاینчин. –: Право, 2013 р., № 2 (40) С. 163-166.
9. Справа тростянецького районного суду Вінницької області за ст. 134 ч.1. ст. 115 ч.2 п.п. 2, 6, 11 КК України «225/602/12.

УДК 343.14**Набруско Марія Степанівна**

аспірант кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ТИПОВА СЛІДОВА КАРТИНА ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

У статті досліджується зміст типової слідової картини як елемента криміналістичної характеристики торгівлі людьми. Робиться висновок про доцільність класифікації типових слідів досліджуваного злочину не за їх природою, а за етапами здійснення злочинної діяльності, для яких є характерними відповідні сліди злочину.

Ключові слова: торгівля людьми, криміналістична характеристика, типова слідова картина, сліди злочину.

В статье исследуется содержание типичной следовой картины как элемента криминалистической характеристики торговли людьми. Делается вывод о целесообразности классификации типичных следов исследуемого преступления не по их природе, а согласно этапов осуществления преступной деятельности, для которых характерны соответствующие следы преступления.

Ключевые слова: торговля людьми, криминалистическая характеристика, типичная следовая картина, следы преступления.

This paper examines the contents of a typical trace element pattern as forensic haraktrystyky trafficking. The conclusion of the feasibility of the classification model traces the offense investigated by their nature, and the stages of criminal activities, which are characterized by appropriate evidence of a crime.

Keywords: *human trafficking, criminological characteristics, typical trace picture, evidence of a crime.*

Реалізація комплексу організаційно-правових заходів щодо боротьби з торгівлею людьми в Україні актуалізує необхідність наукових пошуків у сфері криміналістичного забезпечення розслідування цього злочину, оскільки, виходячи з результатів аналізу статистичних даних, практики виявлення, розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень про торгівлю людьми, боротьба з цим суспільно небезпечним явищем є недостатньо ефективною.

Так, відповідно до статистичних даних у 2012 р. повідомлено про підозру у 79 кримінальних провадженнях про торгівлю людьми, до суду з обвинувальним актом передано – 58, на кінець звітної періоду рішення не було прийняте у 64 кримінальних провадженнях. Протягом 11 міс. 2014 р. повідомлено про підозру у 70 кримінальних провадженнях, до суду з обвинувальним актом передано – 53, рішення не прийняте у 60 кримінальних провадженнях. Відповідно до суду передано у 2013р. та 2014р. (11 міс.) 44% та 46% кримінальних проваджень, що становить менше половини кількості облікованих у відповідних роках [1].

На наш погляд, однією з причин низького рівня ефективності розслідування торгівлі людьми є недостатня кількість наукових розробок з криміналістичного забезпечення розслідування злочинів цього виду й, відповідно, недостатній рівень їх впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування.

Зазначені вище обставини свідчать про актуальність наукових пошуків у сфері криміналістичного забезпечення розслідування торгівлі людьми, зокрема, визначення змісту такого елементу криміналістичної характеристики злочинів цього виду, як типової слідової картини.

Як неодноразово слушно зазначається в науковій криміналістичній літературі, типові криміналістичні характеристики окремих видів злочинів не можуть мати жорстку, тобто заздалегідь задану структуру. Включення до такої характеристики того чи іншого елементу зумовлено ступенем його інформативності та значущості для розкриття і розслідування даного виду злочину [2, с. 4; 3, с. 26].

На сьогодні дискусійними залишаються питання про зміст та структуру криміналістичної характеристики, тобто про кількісний та якісний склад її елементів. Так, одні дослідники виділяють такі основні її елементи як: особливості способів та слідів злочину; обстановка вчинення злочину; дані, які характеризують учасників злочину; об'єкт посягання. Більшість науковців включають до змісту криміналістичної характеристики від чотирьох-п'яти [4, с. 130-131] до десяти елементів [5, с. 25-26]. Здебільшого до неї включають дані про спосіб вчинення і приховування злочину; сліди злочину (у широкому їх розумінні); особливості обстановки (умови), в якій відбувався злочин; особу злочинця; особу потерпілого від злочину; предмет злочинного посягання.

Подібний стан наукових розробок у напрямку максимального розкриття змісту криміналістичної характеристики певного виду злочину з метою встановлення взаємозв'язків між її елементами заслуговує на увагу, але як слушно зазначив Є. Д. Лук'янчиков, описувати потрібно лише ті ознаки цих елементів, які мають криміналістичне значення [6, с. 187].

Науковий аналіз криміналістичних джерел надав можливість дійти висновку, що структура криміналістичної характеристики торгівлі людьми представлена, як правило, таким чином: 1) характеристика особи злочинця та потерпілого; 2) особливості механізму слідоутворення; 3) спосіб вчинення злочину [7, С. 17-18; 8, с. 5]; 1) спосіб

вчинення злочину; 2) місце і обстановка; 3) час вчинення злочину; 4) знаряддя і засоби; 5) предмет посягання; 6) потерпіла особа; 7) особа злочинця; 8) сліди злочину (у широкому значенні) [9, с. 268-269] тощо.

У криміналістичній характеристиці торгівлі людьми суттєве значення належить такому її елементу, як “типова слідова картина”. Це пояснюється тим, що розслідування найбільш складних злочинів, зокрема й торгівлі людьми, йде “від слідів злочину до з’ясування обставин його вчинення, встановлення злочинця та його дій” [10, с. 17].

Термін “типова слідова картина злочину” запропоновано М. В. Салтевським, який писав, що “слідова картина”, в широкому її розумінні, утворена як наслідок вчинення злочину, є одним з елементів криміналістичної характеристики злочинів [11, с. 14]. Послідовники вченого під “типовою слідовою картиною” (у широкому розумінні) розуміють сукупність джерел матеріальних та ідеальних відображень у навколишній матеріальній обстановці вчиненого злочину [12, с. 253]. Разом з тим, в наукових джерелах також як тотожні використовуються терміни “сліди злочину”, “слідова картина” тощо.

Не зважаючи на велике практичне значення для процесу розкриття й розслідування торгівлі людьми правильного розуміння змісту “типової слідової картини” як елементу криміналістичної характеристики торгівлі людьми, необхідно констатувати недостатній рівень його наукового дослідження й висвітлення.

Лише окремими криміналістами в межах дослідження криміналістичної характеристики торгівлі людьми пропонується виокремлювати у змісті типової слідової картини такі групи об’єктів криміналістичного дослідження, що зберегли на собі інформацію про подію злочину у провадженнях про торгівлю людьми як 1) документи; 2) предмети; 3) електронні носії інформації; 4) пам’ять людей [7, с. 59-60].

Разом з тим слід зауважити, що відповідно до такого розподілу, група “предмети” буде включати в себе досить широке коло матеріальних об’єктів, зокрема, засобів вчинення злочину на різних етапах реалізації злочинного наміру, слідів людини (рук, ніг, біологічних слідів, почерку, відображень зовнішності тощо) та інших. Якщо науковець дійшов висновку про необхідність виокремлення електронних носіїв інформації з числа предметів, хоча за гносеологічною сутністю такі носії є нічим іншим, як предметами, а інформація, що в них міститься (зберігається) є документами, то, на наш погляд, сліди, що залишаються людиною, зокрема, ймовірним злочинцем, також доцільно виокремити з числа предметів.

Більш слушним, на наш погляд, є угруповання слідів вчинення торгівлі людьми в залежності від етапів вчинення злочину. Такий поділ сприятиме розумінню того, які саме сліди злочину свідчать про реалізацію злочинцями свого наміру, чим саме характеризується особа злочинця на певному етапі вчинення торгівлі людьми та ін.

Так, якщо етап підготовки та планування передбачає підшукування учасників, змову щодо вчинення злочину, то доказового значення можуть набути відомості, отримані від осіб, які співпрацюють з оперативними підрозділами на засадах добровільності, гласних та негласних штатних та позаштатних працівників. Саме залучення осіб до співробітництва сприятиме встановленню оперативного контролю за злочинною діяльністю, результати здійснення якого можуть бути використані в подальшому як докази у кримінальному провадженні.

У випадку заснування фіктивного туристичного, шлюбного, модельного агенства, агенства із працевлаштування тощо, слідами, що свідчать про підготовку до такої злочинної діяльності можуть бути реєстраційні документи, відповідні дозволи (ліцензії) на посередництво у працевлаштуванні або інші види діяльності, зі змісту яких можна отримати інформацію про осіб, причетних до підготовки реалізації злочинного наміру, що можуть бути як достовірними, як і містити ознаки підробки – як часткової, так і

повної. Про причетність такого підприємства до злочинної діяльності, а саме як засобу прикриття злочинної діяльності свідчить також відсутність у легально зареєстрованого підприємства належної кількості виконаних договорів, угод, інших документів, які б свідчили про реальність вчинення підприємницької діяльності.

На етапі вербування через агенства з працевлаштування за кордоном, шлюбні або модельні агенства, як правило, використовуються оголошення у друкованих та електронних ЗМІ про пропозиції високооплачуваної роботи за кордоном, в яких запрошуються на роботу відповідні категорії населення – молоді жінки та дівчата, чоловіки для роботи на будівництві тощо. Під час безпосереднього спілкування із потенційною жертвою їй можуть демонструватись підроблені або справжні установчі документи, що засвідчують легітимність діяльності вказаних агенств, знімаються копії громадянських та закордонних паспортів, укладаються фіктивні трудові угоди або угоди про надання послуг з працевлаштування, складаються анкети для оформлення виїзних документів тощо, які у випадку їх виявлення та вилучення, також можуть бути доказами причетності агенства до злочинної діяльності – торгівлі людьми.

Слідами такої злочинної діяльності є всі перераховані документи – ліцензії, договори, анкети, копії та оригінали паспортів, угоди на надання послуг, квитанції про оплату авіа-, залізничних квитків та інші. До того ж, у пам'яті комп'ютерів та інших комп'ютерних пристроїв, телефонів, а також на носіях комп'ютерної інформації, що можуть бути виявлені у приміщеннях вказаних фірм, а також у окремих осіб, причетних до злочинної діяльності з торгівлі людьми можуть міститися зразки зазначених документів, відомості щодо інших осіб, завербованих злочинцями, дані щодо оплати за продаж та іншу незаконну угоду щодо “живого товару” та інші відомості, що можуть мати доказове значення. В залежності від виду носія інформації, такі відомості можуть мати процесуальне значення документу або речового доказу.

Етап переміщення жертв торгівлі людьми на сьогодні характеризується переважно законністю перетину державного кордону України при повному дотриманні пропускних правил, із оформленням всіх необхідних, справжніх документів. За таких обставин це переміщення стає легальним внаслідок формальної відповідності закону. При переміщенні на законних підставах матеріальними слідами такої діяльності є вилучені у відповідних відділах анкети-заяви та інші документи, які слугували підставою для оформлення та видачі закордонного паспорта, візи, а також показання співробітників відповідних відділів та установ.

У разі переміщення потерпілих за підробленими закордонними паспортами, найчастіше оформлюються паспорти на знайомих (за їхньою згодою або навіть без їх відома), інших громадян, чії документи випадково або ні опинилися у володінні осіб, причетних до торгівлі людьми (загублені, викрадені тощо) [13, с. 89].

Як свідчить практика розкриття та розслідування торгівлі людьми, у переважній більшості випадків затримання злочинців здійснюється саме на етапі переміщення “живого товару”, під час якого вилучаються такі документи: паспорти потерпілих (закордонні та громадянські); паспорти перевізників (закордонні), у яких проставлені візи та відмітки про перетин кордонів різних держав; квитки; записи (на паперових носіях та електронні); мобільні телефони, у пам'яті яких можуть зберігатися анкетні дані, прізвиська, адреси, номери телефонів як спілників і посередників, так і великої кількості жінок, що стали жертвами торгівлі людьми, а також іноземних громадян, банківських рахунків, маршрутів пересування, місць зустрічей та інша важлива для розслідування інформація.

Зазначимо, що у вітчизняній практиці правоохоронних органів використано досвід іноземних правоохоронців, а саме – залучення в якості доказів відеозаписів, зафіксованих камерами зовнішнього спостереження, що використовуються

різноманітними підприємствами, фірмами, банками, супермаркетами, розважальними закладами, автозаправками тощо [14]. При цьому може бути зафіксована важлива доказова інформація на підтвердження переміщення злочинців разом із жертвами, придбання ними різноманітних товарів, продуктів харчування тощо.

Типова слідова картина етапу передачі живого товару характеризується здебільшого лише можливістю отримати показання потерпілих, підозрюваних, а також результати проведених в момент передачі оперативно-розшукових заходів (відео-, звукозаписи, фотозображення тощо). Окрім цього, у випадку використання злочинцями безготівкових форм розрахунків існує можливість витребування необхідних документів від банківських установ. Якщо ж грошові кошти перевозяться злочинцями безпосередньо, доказового значення можуть набувати митні декларації про вивезення (ввезення) іноземної валюти на територію України.

У подальшому, під час проведення обшуків, тимчасового доступу до речей та документів у приміщеннях фіктивних підприємств (агенцій, фірм тощо), у житлі або іншому володінні злочинців, у інших приміщеннях, що використовувались ними зі злочинною метою, можуть бути виявлені оригінали або копії квитанцій на міжнародні поштові відправлення, документи про надходження та одержання грошових переказів тощо. Враховуючи необхідність злочинців постійно підтримувати зв'язок між собою, суттєвого значення набувають дані операторів стільникового зв'язку про з'єднання з мобільних терміналів підозрюваних у причетності до злочинної діяльності.

Зважаючи на те, що на етапі експлуатації жертви піддаються не лише психологічному, а й фізичному насильству, вони можуть звернутися по медичну допомогу до лікувальних закладів, де залишаються відповідні документи (реєстраційні журнали, амбулаторні картки, історії хвороб тощо), а працівники таких установ можуть надати відомості з приводу таких звернень та процесу лікування.

У місцях безпосереднього насильницького утримування потерпілих під час експлуатації (спеціально відведені приміщення розважальних закладів, нічних клубів, приватні готелі, сауни, приватні будинки тощо), то в ході огляду цих місць можуть бути вилучені як традиційні сліди, що залишаються людиною: сліди рук, взуття, біологічні сліди, так і сліди, що підтверджують показання потерпілого про обставини його добровільного або насильницького утримування. До них відносяться: 1) умови проживання чи експлуатації жертви; 2) предмети, притаманні місцю насильницького утримування (наручники, шнури, провід, липуча стрічка і т.п.); 3) сліди крові, сперми, презервативи та інші сліди, характерні для зайняття проституцією (сексуальна експлуатація); 4) речі потерпілих; таємні записи, що вели потерпілі, знаки, мітки та ін.; 5) облікові записи на паперових носіях (записні книжки, зошити тощо), інформація в електронному вигляді (в пам'яті комп'ютерів та іншої техніки, мобільних телефонів підозрюваних), пов'язані із вчиненням злочинної діяльності (дати надходження живого товару, установчі дані потерпілих, розрахунки, відомості про поставників товару тощо); 6) банківські рахунки, документи про надходження та одержання грошових переказів; 7) безпосередньо грошові суми, інші цінності та інші предмети та документи, у тому числі, заборонені у обігу.

Отже, знання такого елемента криміналістичної характеристики торгівлі людьми, як "типової слідової картини" надає можливість оперативним співробітникам та слідчим висунути типові версії щодо особи злочинця, способів вчинення та приховування цього злочину, а також сприяє виявленню кореляційних зв'язків цього елемента з іншими структурними елементами криміналістичної характеристики торгівлі людьми. Беззаперечним є те, що "типова слідова картина" є елементом, що знаходиться у безпосередньому зв'язку й залежності від стану й розвитку технічного забезпечення

злочинної діяльності, що потребує постійного детального дослідження й оновлення змісту цього елемента.

Список використаних джерел:

1. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
2. Гармаев Ю.П. Проблемы создания криминалистических методик расследования преступлений: Теория и практика / Ю.П. Гармаев, А.Ф. Лубин. – СПб., 2006. – 303 с.
3. Яблоков Н.П. Криминалистическая характеристика преступлений – важный элемент криминалистической теории и практики / Н.П. Яблоков // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе: Материалы Всероссийской научно-практ. конф. – Краснодар, 2002. – С. 25-28.
4. Салтевський М.В. Криміналістика: навч.-довідк. посібник / М.В. Салтевський. – К.: Правник, 1996. – 159 с.
5. Васильев А.Н. О криминалистической классификации преступлений / А.Н. Васильев // Методика расследования преступлений. Общие положения: материалы научно-практической конференции (г. Одесса, ноябрь 1976 г.). – М.: Наука, 1976. – С. 25-26.
6. Лукьянчиков Е.Д. О соотношении криминалистической и оперативно-тактической характеристик преступления / Е.Д. Лукьянчиков // Вісник ЛАВС МВС ім. 10-річчя незалежності України. – 2003. – № 2. – С.185-193.
7. Пясковський В.В. Методика розслідування торгівлі людьми: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / В.В. Пясковський. – Київ: НАВС, 2004. – 225 с.
8. Горбасенко П.В. Загальні положення методики розслідування торгівлі людьми: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / П. В. Горбасенко. – Київ, 2013. – 22 с.
9. Карпов Н. С. Криміналістична характеристика торгівлі людьми / Н. С. Карпов // Університетські наукові записки. – 2005. – №3 (15). – С. 268-273.
10. Коновалова В.Е. Теоретические проблемы криминалистической характеристики / В.Е. Коновалова, А.Н. Колесниченко // Криминалистическая характеристика преступлений: сб. науч. тр.. – М.: ВНИИ ПП, 1984. – С.17-22.
11. Салтевский М.В. О структуре криминалистической характеристики хулиганства и типичных следственных ситуациях / М.В.Салтевский // Криминалистика и судебная экспертиза. – К.: Вища шк., 1982. – Вып. 25. – С.13-21.
12. Криміналістика: навч. посіб. / За заг. Ред. В.Г. Гончаренка та Є.М. Моїсеєва. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 368 с.
13. Противодействие торговле людьми: учебное пособие / Бандурка А.М., Куц В.М. (рук. авт. кол-ва), Левченко Е.Б. и др.; под ред. А.М. Бандурки. – Х.: Консум, 2003. – 312 с.
14. Холмс П. Найкращі зразки міжнародної практики боротьби з торгівлею людьми: Методичні рекомендації для співробітників правоохоронних органів України з питань виявлення, розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми / Холмс П. – К.: МОМ, 2003. – 210 с.

УДК 343.13

Костенко Марина Анатоліївна

Помічник судді Верховного суду України

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАДИ РІВНОСТІ ПЕРЕД ЗАКОНОМ І СУДОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Висвітлено теоретичні проблеми реалізації засади рівності перед законом і судом у кримінальному судочинстві. Надано аналіз правового регулювання рівності перед законом і судом за чинним Кримінальним процесуальним кодексом України. Встановлено особливості

засади рівності перед законом і судом у кримінальному судочинстві. Досліджено роль суду в забезпеченні рівності у кримінальному судочинстві.

Ключові слова: засада, кримінальне судочинство, рівність перед законом і судом, органи досудового слідства, суд

Рассмотрены теоретические проблемы реализации принципа равенства перед законом и судом в уголовном судопроизводстве. Дан анализ правовому регулированию равенства перед законом и судом по действующему Уголовному процессуальному кодексу Украины. Установлены особенности принципа равенства перед законом и судом в уголовном судопроизводстве. Исследована роль суда в обеспечении равенства в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: принцип, уголовное судопроизводство, равенство перед законом и судом, органы досудебного следствия, суд

Theoretical problems of implementing the principles of equality before the law and the court in criminal process are reviewed. An analysis of legal regulation of equality before the law and the court under of the current Criminal Procedure Code of Ukraine done. The peculiarities of the principles of equality before the law and the court in criminal proceedings. The role of the court in ensuring the equality in criminal proceedings is researched.

Keywords: principle, criminal justice, equality before the law and the court, court, pre-trial investigation

Кримінальне судочинство є тією формою судочинства, у якій найчастіше та найповніше реалізовується засада рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом. Пов'язано це з існуванням стадії досудового розслідування під час якої формується процесуальна основа для реалізації рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом у судовому провадженні.

Само по собі кримінальне судочинство є необхідним елементом державної системи забезпечення та підтримання правопорядку [1, с.112] та має відігравати одну з провідних ролей, оскільки воно наочно всім громадянам країни демонструє моральні засади суспільства, спрямованість держави на ті чи інші соціальні цінності [2, с.10], в т.ч. на утримання від дискримінаційних дій уповноваженими державою на здійснення кримінального провадження органами.

Особливого значення реалізація засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом набуває у зв'язку із впровадженням в дію нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), котрий ввів нові юридичні поняття та конструкції, а реалізація засад стала завданням кримінального судочинства.

Багато вчених досліджували цю засаду, але новий КПК України вніс зміни щодо розуміння засади рівності перед законом і судом, тому остання потребує детального дослідження та вивчення.

Метою статті є науковий аналіз проблемних питань засади рівності всіх перед законом і судом у науці кримінального процесуального права, виявлення особливостей правового регулювання рівності у кримінальному судочинстві.

Реалізація рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом у кримінальному судочинстві залежить від всіх елементів кримінального процесу. Науковцями, зокрема, виділені наступні найважливіші елементи: 1) діяльність органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю, – органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду, яка полягає у розслідуванні, розгляді та вирішенні кримінальних справ; 2) демократичні принципи, які повинні лежати в основі організації та діяльності вказаних органів; 3) процесуальна форма їх діяльності; 4) завдання, що вирішуються ними; 5) система відповідних процесуальних гарантій [3, с.13].

Ця сукупність однозначно впливає на реалізацію досліджуваної засади оскільки діяльність органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю, – органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду, яка полягає у розслідуванні, розгляді та вирішенні кримінальних справ є суб'єктивною та об'єктивною стороною реалізації; демократичні принципи, які повинні лежати в основі організації та діяльності вказаних органів є системою до якої входить досліджувана засада (принцип), а, відповідно, знаходяться у постійному взаємозв'язку; процесуальна форма діяльності вище зазначених органів є об'єктивною кримінальною процесуальною категорією, котра визначає зміст та характер їх діяльності з реалізації засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом зокрема; завдання, що вирішуються ними направлені на виконання ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України з чітким дотриманням чинного кримінального процесуального законодавства, у якому засада рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом є однією з «безапеляційних»; система відповідних процесуальних гарантій спрямована саме на правильне дотримання засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом.

Ці елементи, в тому числі і закріплення у КПК України засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, дозволяють віднести сучасний кримінальний процес до змагального. Адже, на думку Каліновського К.Б., «ідеальна» типологія судочинства ґрунтується на наявності або відсутності в ньому спору рівноправних сторін перед незалежним судом. Результатом цього служить виділення змагального, розшукового та змішаного «ідеальних» типів процесу [4, с.4].

Індикатором змагального кримінального процесу є реалізація у ньому гуманізму. Пепеляєв С.Г. вважає, що гуманізм відображає процес культурно-історичного виявлення соціально-сутнісних сил людини, його зміст розкривають категорії «справедливість», «рівність», «добро», «щастя», «права людини», «громадські права», «громадський обов'язок» тощо [2, с.7].

Дещо інше знаходимо у підручнику за редакцією Божьєва В.П. Згідно його думки, гарантіями справедливості кримінального процесу є: неупередженість і об'єктивність розслідування і судового розгляду кримінальної справи; рівність усіх перед законом і судом; право обвинуваченого на захист; право на гуманне поводження і повагу гідності людини; право на перегляд винесеного вироку вищестоящим судом; співмірність прав і обов'язків учасників процесу, створення умов для виконання покладених на них процесуальних обов'язків та ін. [5, с.22].

Таким чином рівність є як проявом гуманізму в кримінальному судочинстві, так і гарантією його справедливості.

На думку Коваленка Є.Г. та Малярєнка В.Т. рівність і свобода – невіддільні умови життя людини, що в своїй єдності створюють справедливість. Справедливо лише те, що зберігає свободу і застосовується до всіх людей однаковою мірою [6, с.54].

Усе зазначене вище знаходить своє відображення в принципах (засадах) кримінального судочинства (провадження) визначаючи його тип та форму.

Що ж до розуміння поняття принцип (засада) кримінального процесу (судочинства), то воно за своєю структурою суттєво не відрізняється від понять у інших формах судочинства. Типово визначається наступним чином: принципи (засади – М.К.) кримінального процесу – обумовлені суспільним розвитком вихідні правові положення загального характеру, які у своїй сукупності розкривають природу, сутність, зміст кримінального судочинства і лежать в основі організації та функціонування стадій, особливих проваджень і всіх кримінально-процесуальних інститутів [7, с.37].

Формула засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом в кримінальному судочинстві наступна. Не може бути привілеїв чи обмежень у

процесуальних правах, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками (ст. 10 КПК України) [8].

Окрім того, зміст ч.1 ст.11 КПК України «Повага до людської гідності» передбачає те, що під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи [8]. Це стосується до рівності всіх перед законом і судом.

Стаття 16 КПК України 1960 року «Здійснення правосуддя на засадах рівності громадян перед законом і судом» встановлювала, що правосуддя в кримінальних справах здійснюється на засадах рівності громадян перед законом і судом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, виду і характеру занять, місця проживання та інших обставин [9].

Однак, формула цієї засади у сучасному кримінальному процесі (судочинстві) має виключення, котре передбачає, що у випадках і порядку, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України, певні категорії осіб (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими і фізичними вадами тощо) під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями.

Окрім цього, главою 37 Кримінального процесуального кодексу України встановлений особливий порядок кримінального провадження для певних категорій осіб. Серед них: народний депутат України; суддя Конституційного Суду України, професійний суддя, а також присяжний і народний засідателю на час здійснення ними правосуддя; кандидат у Президенти України; Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; Голова Рахункової палати, його перший заступник, заступник, головний контролер та секретар Рахункової палати; депутат місцевої ради; адвокат; Генеральний прокурор України, його заступник.

Наявність таких виключень, можна пояснити за логікою «Правила Міранди». Так, заява підозрюваного, отримана без дотримання правила Міранди, може бути використана в суді у разі, якщо воно виправдувальна. Таким чином нейтралізується примусовість з боку поліції. За допомогою надання процесуальних переваг фактично нерівні сторони обвинувачення та захисту зрівнюються [4, с. 33]. Отже, це не виключення з правила, а процесуальна перевага, котра дає окремим категоріям осіб можливість для реалізації власних прав.

Наразі зрозумілою є думка Браверман Ю.І., що при розкритті змісту конституційних принципів в КПК України допускається дещо вільна їх трактовка, що є неприпустимим, адже їх зміст не може бути іншим, ніж це передбачено в Конституції України [10, с. 262]. Зазначене вище є проявом неоднозначності у розумінні конституційної засади рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом. Оскільки виключення з цієї засади її нівелюють.

Адже цenz правової держави виявляється в її гуманності, а саме в розвинутості її механізму правового захисту людської свободи і в культивуванні законодавства, здатного забезпечити рівність усіх громадян у можливостях їх соціального самовираження, де рівність означає однакову правову захищеність й індивідуальну відповідальність [2, с.13].

Існують думки, що правила підслідності та підсудності у кримінальному судочинстві також є запереченням рівності всіх перед законом і судом. На думку Гуміна О.М. наявність правил про підслідність і підсудність кримінальних справ не суперечить принципу рівності громадян перед законом і судом. Громадяни не отримують ніяких

привілеїв, наприклад, у тих випадках, коли кримінальна справа розглядається по суті вищестоящим судом. Щодо всіх справ встановлений єдиний і обов'язковий для всіх судів, органів прокуратури і досудового розслідування порядок кримінально-процесуального провадження [11, с.59]. Вважаємо таку думку правильною.

Що ж до місця в системі засад (принципів) кримінального судочинства (провадження), то з цього питання знаходимо різні погляди.

На думку Пастухова П.С. принцип рівності перед законом і судом в системі принципів кримінального процесу займає особливе місце, оскільки він в основі інших принципів і тому володіє універсальністю. Автор зазначає, що кожен принцип розповсюджується на будь-якого учасника кримінального процесу незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового чи посадового стану, місця проживання, відношення до релігії, переконань, приналежності до громадських організацій, а також інших обставин [12, с.89-90].

Грошевой Ю.М. та Капліна О.В. вважають цей принцип загально правовим. Загальноправові принципи закріплені в Конституції України та відображені в галузевому законодавстві. Їх дія поширюється на всі галузі права. До них відносять: принципи верховенства права, справедливості, рівності громадян та держави перед законом і судом, законності та ін.[3, с.52].

Кучинська О.П. відносить рівність всіх учасників судового процесу перед законом і судом до конституційних принципів кримінального процесу[13, с.20]. Така ж думка у Лобойка Л.М. Однак, автор також вважає цей принцип міжгалузевим (таким, що діє у кількох галузях права)[14, с.38].

У підручнику Коваленко Є.Г. та Маляренко В.Т. рівність всіх учасників перед законом і судом є загально правовою (конституційною) засадою. А рівність громадян перед законом і судом віднесено до спеціальних (міжгалузевих) принципів[6, с. 50].

Наголошуємо, що згадані класифікації не є підставами, що зменшують чи збільшують роль засади у системі засад кримінального судочинства, втім здатні вплинути на розуміння його змісту та реалізації.

Досліджуючи особливості реалізації рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом у кримінальному судочинстві спочатку варто встановити семантику поняття розглянувши рівність учасників перед законом та рівність учасників перед судом, їх поєднання у кримінальному судочинстві.

Рівність громадян перед законом означає, що при порушенні, розслідуванні і судовому розгляді кримінальних справ до всіх застосовується одне й те ж кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство[3, с. 59].

Доцільним тут видається вказівка на концептуальний момент, який в цілому визначає суть пропонованого тлумачення розглянутого принципу. Як справедливо відзначається в літературі, «окремо один від одного кримінальний і кримінально-процесуальний кодекси існують лише як специфічні літературні твори (як книги). Реалізація самих норм кримінального права відбувається тільки разом і одночасно з нормами процесуальними»[15, с. 90].

Відповідно, у зміст рівності всіх перед законом у кримінальному судочинстві включається рівність перед матеріальним кримінальним законом. На думку Гацелюк В.А., рівність громадян перед кримінальним законом, будучи одним з найбільш «авторитетних» принципів, нерозривно пов'язане зі справедливістю як філософською категорією, що дозволяє оцінити процес залучення до кримінальної відповідальності з позицій пріоритету загальнолюдських цінностей [15, с. 90].

Таким чином, якщо розглядати окремо рівність перед законом, то її зміст, окрім загально визначеного антидискримінаційного ухилу, містить особливості, що пов'язані із забезпеченням рівності у кримінальному праві.

Що ж до рівності перед судом, то на думку Коваленко Є.Г. та Маляренко В.Т. рівність перед судом полягає в тому, що щодо всіх громадян правосуддя здійснюється судами в єдиному процесуальному порядку. Рівність громадян перед законом означає, що при порушенні, розслідуванні та судовому розгляді кримінальних справ одні і ті самі норми кримінального та кримінально-процесуального законодавства, ніхто не має при цьому жодних переваг і не обмежується у правах [6, с. 54-55]. При такому тлумаченні відбувається часткове поглинання принципу рівності перед судом принципом рівності перед законом оскільки рівне застосування норм кримінального процесуального законодавства та кримінального права встановлює саме той єдиний процесуальний порядок. Це свідчить про органічну єдність досліджуваної засади у кримінальному судочинстві.

Дещо інша думка полягає у наступному: під рівністю громадян перед судом розуміють те, що всі кримінальні справи розглядаються і вирішуються судами, що входять до системи загальної юрисдикції [3, с.59].

А от Гумін Н.О. вважає, що рівність громадян перед судом і законом виявляється і в тому, що при порушенні, розслідуванні, розгляді, вирішенні кримінальних справ щодо всіх громадян застосовується одне й те ж кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство. Всі громадяни несуть однакову відповідальність перед судами, не маючи при цьому ніяких привілеїв і не зазнаючи жодних обмежень [11, с.59].

Однак вважаємо, що, найбільш вдало, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом визначена наступним чином: «Стосовно всіх громадян кримінально-процесуальне провадження здійснюється однаковою чином. Ніхто не може бути наділений додатковими правами або звільнений від будь-яких обов'язків» [16, с.100-101].

У такій інтерпретації розглянутий загальноправовий принцип повною мірою поширюється на правосуддя і кримінальне провадження, діючи у всіх стадіях кримінального процесу. Отже, рівність громадян поширюється не тільки на відносини громадянина з судом, але і з слідчим, прокурором. Процесуальне становище громадянина визначається не майновими, соціальними чи іншими факторами, а тим, суб'єктом яких прав він є: цивільного позивача, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, захисника, свідка і т. п. У межах встановлених законом шляхом визначення процесуальних прав і обов'язків для того чи іншого суб'єкта кожен громадянин, залучений до сфери кримінального судочинства, вступає в різні процесуальні відносини, реалізуючи належні йому суб'єктивні права і виконуючи суб'єктивні обов'язки [5, с.81]. Такої ж думки притримується Рибінська Е.Т. [17, с. 110].

Зазначене варто дещо уточнити. Аналізуючи зміст зазначеної засади кримінального провадження доходимо висновку, що «рівність всіх перед законом і судом» містить окрему вказівку на суд як інстанцію, котра має не лише дотримуватись формальної рівності, але й звертати увагу на факти її порушення іншими учасниками кримінального провадження. Тому рівність перед законом і судом можна окреслити як засаду, котра звернена не тільки до всіх учасників кримінального провадження на всіх стадіях, але й окремо акцентована увага на суду та судовому провадженні.

Схожу думку знаходимо у Грошевого Ю.М. та Капліної О.В. Вони вважають, що принципи кримінального судочинства мають наскрізний характер і діють у всіх стадіях

кримінального процесу. Для кожної стадії характерне їх вираження певною мірою. Однак у стадії судового розгляду кримінальної справи всі принципи діють без обмежень [3, с.51].

Окремо зазначимо, що щодо підозрюваних і обвинувачених, рівність перед законом і судом виявляється в їх рівному праві на кваліфіковану юридичну допомогу з боку захисника у всіх, без винятку, кримінальних справах [11, с.58].

В той же час принцип рівності не відкидає провідної ролі посадових осіб, уповноважених здійснювати кримінально-процесуальну діяльність, але перешкоджає перевищенню влади цими особами та її зловживанню [12, с.174].

Принцип рівності громадян перед законом і судом одночасно пов'язаний з положенням про єдиний суд і єдність права у кримінальному провадженні. Положення про єдиний суд означає, що в державі немає судів, що надають привілеї певним особам або засновані на дискримінації. Встановлена .... судова система є єдиною: для всіх громадян є одні й ті ж суди. Положення про єдність права також являє собою одну з вимог справжнього демократизму. Воно означає єдність законодавства, застосування єдиної системи права в правосудді [5, с.81].

Отже, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом реалізується нерозривно, охоплюючи весь кримінальний процес. Всі стадії кримінального провадження.

Так, наприклад, керуючись вимогами рівності і розмірності, слідчий при обранні запобіжного заходу вирішує передбачене процесуальними нормами коло питань, які впливатимуть на вид запобіжного заходу; суддя при призначенні покарання враховує ступінь тяжкості злочину, особу винуватого та обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання тощо. Таким чином, зазначені особи сприяють формуванню і конкретизації ідеї публічної справедливості [18].

Загальними моральними принципами і нормами для суддів, прокурорів, адвокатів, слідчих і осіб, що провадять дізнання, є: гуманний та індивідуальний підхід до людей, турбота про людину, шанобливе до неї ставлення. Особливо нетерпимими є правовий нігілізм і професійна неосвіченість [3, с.34]. Однак, як зазначалось нами раніше, особлива увага до реалізації досліджуваної засади звернена до суду.

Саме цей принцип дозволяє демократизувати весь кримінальний процес, так як він робить особу суб'єктом кримінально-процесуальних правовідносин, а не його об'єктом [12, с.90].

Таким чином, доходимо висновку, що з визначення назви засади у ст. 10 Кримінального процесуального кодексу України як «рівність перед законом і судом», законодавець встановив рівність у процесуальних правах не лише під час судового процесу, а й під час досудового слідства та внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Окрім того, окремо акцентована увага на рівності у процесуальних правах, яка не може бути обмежена чи привілейована за ознаками раси, кольору шкіри, місця проживання, громадянства тощо.

Отже, засада рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом у кримінальному судочинстві має власні особливості, які пов'язані із суб'єктним складом, порядком реалізації, а також набула нового змісту у зв'язку із включенням рівності осіб у процесуальних правах.

Окрім того, якщо аналізувати суб'єктний склад та зміст засади, варто звернути увагу, що лише рівність перед законом (кримінальним процесуальним), як частина засади, має бути реалізована органами та посадовими особами, що здійснюють та

наглядають за досудовим слідством. Повного значення та реалізації вона набуває лише в судовому провадженні.

Список використаних джерел:

1. Кучинська О.П. Гарантії забезпечення захисту прав учасників кримінального провадження / О.П. Кучинська // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – № 1(23). – С. 112-116.
2. Пепеляєв С.Г. Європейський правовий гуманізм як чинник реформування кримінально-процесуального права України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.12 / С.Г. Пепеляєв; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – 17 с.
3. Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної. – Х.: Право, 2010. – 608 с.
4. Уголовный процесс современных зарубежных государств: Учебное пособие / К.Б. Калиновский. – Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2000. – 48 с.
5. Уголовный процесс. Под ред. Божьева В.П. 3-е изд., испр. и доп. – М.: Спарк, 2002. – 704 с.
6. Коваленко Є.Г., Малярєнко В.Т. Кримінальний процес України: Підручник. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 712 с.
7. Гельдибаєв М.Х., Вандышев В.В. Уголовный процесс. Учебник для студентов вузов, обучающихся по юридическим специальностям. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2012. – 719 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
9. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 № 1001-05 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>
10. Браверман Ю.І. Відображення конституційних принципів в засадах кримінального провадження // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2013. - № 5. – С. 261-264.
11. Гумін О.М. Кримінальний процес України (в запитаннях та відповідях) / Автори: Сибірна Р.І., Сергієнко Л.О., Устюгова О.Є. – Львів: Львівський Інститут Внутрішніх справ при Національній Академії Внутрішніх Справ України, 2002. – 515 с.
12. Пастухов П.С. Конституционный принцип равенства всех перед законом судом в уголовном процессе Российской Федерации: Дисс. ... канд. юрид. наук. – Юридический институт МВД Российской Федерации. – М., 1998. – 202 с.
13. Кримінальний процес України: Навч. посіб. / О.П. Кучинська, О.А. Кучинська; Акад. адвокатури України. – К.: Прецедент, 2005. – 204 с.
14. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л.М. Лобойко. – К.: Істина, 2005. – 456 с.
15. Гацелюк В.А. Реализация принципов уголовного права Украины: проблемы и перспективы: Препринт /МВД Украины, Луган. акад. внутр. дел им. 10-летия независимости Украины; [Научн. ред. канд. юрид. наук, доц. Ю.А. Кучер]. – Луганск: РИО ЛАВД, 2003. – 152 с.
16. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. – К.: А.С.К., 2007. – 1056 с.
17. Рыбинская Е.Т. О понятии принципового головного процесса // Известия ИГЭА. 2012. № 6 (86). – 2012. – № 6 (86). – С.107-111.
18. Кучинська О.А. Зміст принципу справедливості у кримінальному судочинстві України // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – №1(3). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ujrn/e-journals/Choasp/2011_1/11koaksu.pdf

УДК 343.14:351.745.7:343.974

Бабошин Арсеній Миколайович

здобувач кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД ЗА ВИКОРИСТАННЯМ МАТЕРІАЛІВ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ
СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО
РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ БАНКІВСЬКОГО
КРЕДИТУВАННЯ**

Визначено особливості прокурорського нагляду за використанням матеріалів оперативно-розшукової діяльності для проведення слідчих (розшукових) дій у провадженнях щодо злочинів у сфері банківського кредитування. Показано, що прокурор реалізуючи надані йому повноваження, під час досудового розслідування злочинів у сфері банківського кредитування, має оцінювати не лише законність прийнятих слідчим процесуальних рішень, але й обґрунтованість необхідності проведення у відповідному кримінальному провадженні слідчих (розшукових) дій, у тому числі негласних.

Ключові слова: злочини, банківське кредитування, прокурорський нагляд, оперативно-розшукова діяльність.

Определены особенности прокурорского надзора за использованием материалов оперативно-розыскной деятельности для проведения следственных (розыскных) действий в делах по преступлениям в сфере банковского кредитования. Показано, что прокурор реализует предоставленные ему полномочия, в ходе досудебного расследования преступлений в сфере банковского кредитования, должен оценивать не только законность принимаемых следователем процессуальных решений, но и обоснованность необходимости проведения в соответствующем уголовном производстве следственных (розыскных) действий, в том числе негласных.

Ключевые слова: преступления, банковское кредитование, прокурорский надзор, оперативно-розыскная деятельность

The features of prosecutorial supervision over the use of materials operatively-search activity for investigation (search) actions in the processes of crimes in the area of bank lending. It is shown that the prosecutor implementing powers conferred on him during the pre-trial investigation of crimes in the area of bank lending, must assess not only the legality of the investigator procedural decisions, but also the validity of the need for the appropriate criminal investigative (search) action, including behind the scenes.

Tags: crime, bank lending, public prosecutor's supervision, operatively-search activity

Банківська система в кожній країні є механізмом балансування, який регулює проведення грошово-кредитної політики, зміни в економічній політиці, запобігає кризам. У період складних випробувань для економіки України банківський кредит відіграє одну з найважливіших ролей в стимулюванні відтворювальних процесів у економіці держави. Серед сучасних проблем боротьби зі злочинністю особливо актуальним залишається питання протидії протиправним посяганням у сфері банківського кредитування, яке характеризується високим інтелектуальним та фаховим рівнем шахрайських дій відносно кредитних ресурсів українських банків [1]. Злочини у сфері банківського кредитування, наносять суттєву шкоду не лише конкретним суб'єктам господарської діяльності, а й дестабілізують банківську систему країни, у такий спосіб становлячи загрозу економічній безпеці держави.

Оперативно-розшукова діяльність завжди була та, незважаючи на радикальні зміни у вітчизняному законодавстві, залишиться ефективним засобом боротьби зі злочинами у сфері банківського кредитування. Проте у нових правових реаліях, зумовлених введенням в дію нового КПК України у 2012 р. багато актуальних питань у цій сфері потребують теоретичного осмислення. Зокрема це стосується ролі та місця

прокурора у забезпеченні швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення у сфері банківського кредитування, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Окремі аспекти протидії злочинам у сфері банківського кредитування засобами оперативно-розшукової діяльності (ОРД) досліджувалися В. І. Василичуком, М. Л. Грібовим, О. О. Дудоровим, О. Є. Користіним, М. А. Погорецьким, М. П. Стрельбицьким, Л. М. Стрельбицькою, О. О. Сухачовим, С. С. Чернявським та ін. Проте, проблемам прокурорського нагляду за використанням матеріалів оперативно-розшукової діяльності для проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері банківського кредитування сьогодні бракує уваги.

Мета даної статті полягає у визначенні особливостей прокурорського нагляду за використанням матеріалів оперативно-розшукової діяльності для проведення слідчих (розшукових) дій у провадженнях щодо злочинів у сфері банківського кредитування.

Стаття 99 КПК України передбачає, що матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам цієї статті, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази. Проте аналіз практики розслідування злочинів у сфері банківського кредитування свідчить, що матеріали ОРД здебільшого використовуються для прийняття певних процесуальних рішень (початок досудового розслідування, проведення слідчих (розшукових) дій, в тому числі негласних), які в дають змогу отримати докази в межах кримінального провадження. Проте використання матеріалів ОРД для прийняття рішень у кримінальному процесі та нагляд прокурора за його законністю законодавцем не регламентовані.

Друга частина ст. 36 КПК України передбачає, що прокурор, здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Тому використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності для проведення слідчих (розшукових) дій у провадженнях щодо злочинів у сфері банківського кредитування, в числі іншого, потребує оцінки прокурором з точки зору законності та доцільності. Отже прокурор має визначити наявність відповідних підстав.

У науці кримінального процесу сьогодні відсутня єдність поглядів щодо змісту поняття «підстави слідчих (розшукових) дій». У загальноживаному значенні «підстава» – це те головне, на чому базується, засновується що-небудь; те, чим пояснюються, виправдовуються вчинки, поведінка кого-небудь [2, с. 506].

Підстави проведення слідчих дій, зазначає С. А. Шейфер, потрібно розмежовувати на правові та фактичні. Під правовими підставами, зазначає науковець, потрібно розуміти сукупність передбачених кримінально-процесуальним законом умов, що дають слідчому право виконати ту чи іншу дію, під юридичними – конкретні відомості про можливість добування доказової інформації зі слідів певного виду [3, с. 105–108, 111–116]. Таке розмежування видається не зовсім коректним, оскільки терміни «юридичний» та «правовий», здебільшого, вживаються науковцями та практиками як синоніми.

В. Я. Дорохов, досліджуючи підстави проведення слідчих дій, використовує термін «законні підстави» – наявність фактичних даних, з якими закон пов'язує можливість і необхідність проведення слідчої (судової) дії для одержання доказів [4, с. 319].

М. А. Погорецький зазначає, що слідча дія проводиться не лише з метою «добування доказової інформації зі слідів певного виду», але й для перевірки доказів, які вже отримані у кримінальному провадженні. При цьому науковець визначає сутнісні ознаки підстав для проведення слідчих дій якими, на його погляд, є: їх отримання уповноваженою особою певним законом способом; їх визначеність кримінально-процесуальним законом для кожного процесуального дії або виду; їх здатність до формування внутрішнього переконання уповноваженої особи про необхідність проведення певної процесуальної дії, а також можливості отримання доказової інформації зі слідів певного виду або перевірки наявних доказів; єдність юридичних і фактичних аспектів цих підстав [5, с. 399].

Наведені сутнісні ознаки підстав, а також результати аналізу поглядів вчених на окреслене питання, які також вважають за доцільне розмежовувати фактичні й правові (юридичні) підстави провадження слідчих (розшукових) дій [3, с. 60; 06, с. 202–203] дають підстави для висновку про те, що фактичними підставами проведення слідчих (розшукових) дій є сукупність передбачених кримінальним процесуальним законодавством умов, що виникли (утворилися) в процесі розслідування, та надають право уповноваженій особі здійснювати ту чи іншу слідчу (розшукову) дію.

І. О. Сухачова зазначає, що юридичні (правові) підстави проведення слідчих (розшукових) дій, мають два аспекти – широкий та вузький. В широкому аспекті під юридичною (правовою) підставою слід розуміти наявність відповідних законодавчих норм, що регламентують можливість проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії. У вузькому розумінні, юридичною (правовою) підставою є відповідний процесуальний документ, складений у відповідності до встановлених законом вимог, що надає право відповідному суб'єкту здійснювати ту чи іншу слідчу (розшукову) дію [7, с. 126–127].

У зв'язку з викладеним, потрібно зазначити, що для дотримання норм ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., проведення слідчої (розшукової) дії має здійснюватися на підставі норм національного законодавства і відповідати вимогам: доступності, тобто особа має можливість упевнитися, що процедура задовольняє нормам законодавства; передбачуваності – особа повинна мати можливість передбачити певні наслідки свого діяння; якості – тобто закон повинен мати адекватні та ефективні гарантії захисту від зловживань [8, с. 14–15]. Підстави застосування засобів отримання інформації про злочин, застосування яких пов'язане із втручанням у приватне життя особи, повинні бути максимально чітко визначені законодавством та не можуть мати жодних обмежень доступу до них.

Проте аналіз відповідних положень КПК України та вивчення практики їх застосування свідчать: фактичні та правові (юридичні) підстави проведення слідчих (розшукових) дій законом чітко не врегульовані. Це утруднює розгляд клопотань щодо проведення слідчих (розшукових) дій слідчим суддею й негативно впливає на ефективність боротьби зі злочинністю, а також порушує права й свободи людини й не забезпечує її законних інтересів у сфері кримінального судочинства.

І. О. Сухачова вважає необґрунтованим твердження, що підставами для прийняття процесуальних рішень у кримінальній справі можуть бути лише докази [9, с. 49; 10, с. 35], оскільки воно не відповідає сучасним засадам кримінального процесу. Лише докази можуть бути підставами судових рішень, які повинні бути законними, вмотивованими й обґрунтованими, тобто ухваленими судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оцінені судом відповідно до ст. 94 КПК України (ч. 3 ст. 370 КПК України). Обвинувальний акт, звернення до суду з яким є однією із форм закінчення досудового розслідування (п. 3 ч. 2 ст. 283 КПК України) безумовно повинен бути обґрунтований доказами, хоча законодавець прямо на це не вказує, зазначаючи лише у п.

5 ч. 2 ст. 291 КПК України, що цей процесуальний документ повинен містити виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими [7, с. 128].

Зі змісту норм глав 20 та 21 КПК України випливає, що фактичними підставами проведення гласних слідчих (розшукових) дій є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення їх мети (ч. 2 ст. 223 КПК України). Фактичними підставами проведення негласних слідчих (розшукових) дій є: 1) розслідування злочину відповідного ступеня тяжкості (тяжкого або особливо тяжкого злочину окрім випадків, передбачених КПК України); 2) неможливість отримання відомостей про злочин та особу яка його вчинила в інший спосіб; 3) впевненість суб'єкта прийняття рішення у можливості отримання в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії доказів у кримінальному провадженні.

Правовими (юридичними) підставами проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі й негласних, є наявність відповідної норми права, що дає можливість і визначає процесуальний порядок проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, тобто її закріплення в чинному КПК України; а також відповідний процесуальний документ, що надає слідчому дозвіл на проведення (ухвала слідчого судді, постанова слідчого, прокурора про проведення слідчої (розшукової) дії).

До приводів та підстав проведення слідчих (розшукових) дій належать матеріали оперативно-розшукової діяльності. Адже у п. 3 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» зазначається, що матеріали оперативно-розшукової діяльності (ОРД) використовуються «для розслідування злочинів». І не заважаючи на те, що в жодній із норм КПК України немає на це прямої вказівки, зі змісту низки його положень випливає, що матеріали ОРД можуть бути приводами та підставами для проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі й негласних. Дана теза потребує уточнення, оскільки приводом для проведення слідчих (розшукових) дій є не самі матеріали ОРД, а факт їх отримання уповноваженою особою (слідчим, прокурором).

Отримання матеріалів ОРД органом досудового розслідування як привід для проведення слідчих (розшукових) дій потрібно визначити як акт надання цьому органу матеріалів ОРД оперативним підрозділом, що є юридичним фактом, який породжує відповідні кримінально-процесуальні відносини, а також тим спонукальним чинником, що формує внутрішнє переконання в уповноваженій особі органу досудового розслідування в необхідності проведення нею певних слідчих (розшукових) дій з метою отримання доказів у кримінальному провадженні чи перевірки вже наявних.

Отримання матеріалів ОРД органом досудового розслідування із оперативного підрозділу як привід до проведення певної слідчої (розшукової) дії має правове значення лише в сукупності з підставами, що містяться в цих матеріалах, як передбаченими законом умовами, що дають можливість прийняти рішення про їх проведення. Відсутність таких підстав у матеріалах ОРД означає й відсутність приводу до проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій. Необхідно відзначити, що на момент прийняття рішення про проведення слідчих (розшукових) дій на підставі матеріалів ОРД ці підстави повинні міститися не лише в матеріалах оперативно-розшукової справи, а й у матеріалах кримінального провадження, з яких вбачалось би, що таке рішення слідчого чи прокурора логічно випливає з процесу досудового розслідування. Матеріали ОРД можуть також використовуватися для проведення слідчих (розшукових) дій в організаційно-тактичних цілях [11, с. 198].

Сукупність приводу та підстав формує в особи, що проводить досудове розслідування переконання в необхідності здійснити провадження певної слідчої (розшукової) дії. При цьому має бути врахований зміст ст. 2 КПК України, яка містить вимоги щодо охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального

провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування. Разом із цим, така вказівка, що впливає із загальних вимог зазначеної норми кримінального процесуального закону, не має імперативного характеру й допускає широке застосування власного розсуду особи, що проводить досудове розслідування при вирішенні питання про проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії.

Тому з метою уникнення спірних ситуацій, що виникають між підрозділами, уповноваженими на проведення ОРД, та слідчим при вирішенні питання про використання матеріалів ОРД як приводів та підстав для проведення слідчих (розшукових) дій, і контролю за прийняттям слідчим процесуальних рішень на підставі власного розсуду слід закріпити в кримінально-процесуальному законі правові наслідки отримання слідчим таких матеріалів. Відсутність правового врегулювання цього питання на практиці призводить до того, що слідчі при отриманні матеріалів ОРД в окремих випадках безпідставно необґрунтовано залишають їх без розгляду, незважаючи на те, що в цих матеріалах містяться підстави для проведення певних слідчих (розшукових) дій.

Така практика спричиняє ситуацію, коли матеріали ОРД, які містять цінну інформацію для об'єктивного й усебічного розслідування злочину, що отримується ціною великих зусиль оперативних працівників з докладанням напруженої копіткої фізичної, розумової та психологічної роботи в умовах ризику для свого особистого життя, здоров'я та майна, а також життя, здоров'я та майна своїх родичів та близьких й конфідентів, які задіяні для отримання такої інформації, матеріальних витрат на проведення відповідних ОРЗ, шляхом обмеження конституційних прав громадян, залишаються нереалізованими [7, с. 131].

Невикористання матеріалів ОРД чи несвоєчасне їх використання для прийняття відповідних процесуальних рішень, у тому числі й проведення слідчих (розшукових) дій, дає змогу особам, які вчинили злочин, уникнути покарання та відшкодування збитків, завданих вчиненням ними злочину, чи до невинуватого затягування досудового розслідування.

Тому якщо слідчий, вивчивши отримані матеріали ОРД доходить висновку, що вони не можуть бути використані як приводи та підстави для проведення певної слідчої (розшукової) дії, він повинен винести про це вмотивовану постанову, яка протягом трьох діб направляється прокурору. Направлення прокурору копії вмотивованої постанови про відмову у використанні матеріалів ОРД як приводів та підстав для проведення слідчих (розшукових) дій дасть змогу прокуророві проконтролювати обґрунтованість рішення слідчого.

Прокурор реалізуючи надані йому повноваження, під час досудового розслідування злочинів у сфері банківського кредитування, має оцінювати не лише законність прийнятих слідчим процесуальних рішень, але й обґрунтованість необхідності проведення у відповідному кримінальному провадженні слідчих (розшукових) дій, у тому числі негласних. Процесуальне керівництво діями слідчого прокурором здійснює через надання обов'язкових для виконання письмових доручень та вказівок щодо проведення вказаних дій.

Матеріали ОРД можуть бути використані як приводи та підстави для проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі й негласних, зокрема у кримінальних провадженнях щодо злочинів у кредитно-банківській сфері.

Приводом для проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо злочинів у кредитно-банківській сфері є а факт отримання матеріалів ОРД уповноваженою особою, що породжує відповідні кримінально-процесуальні відносини.

На момент прийняття рішення про проведення слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування злочинів у кредитно-банківській сфері на підставі матеріалів ОРД ці підстави повинні міститися у матеріалах кримінального провадження, з яких вбачалось би, що таке рішення слідчого чи прокурора логічно випливає з процесу досудового розслідування.

Список використаних джерел

1. Сухачов О. Злочини у сфері банківського кредитування / О. Сухачов // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Юридичні науки. – 2012. – № 93. – с. 111–114
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
3. 3
4. Дорохов В.Я. Общее понятие доказательства в советском уголовном процессе / В.Я. Дорохов. – М.: РИО ВШ КГБ СССР, 1981. – 420 с.
5. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія / М.А. Погорецький. – Х.: Арсіс, ЛТД, 2007. – 576 с.
6. Кузьмічов В.С. Слідча діяльність: характеристика та напрями вдосконалення: монографія / В.С. Кузьмічов, Ю.М. Черноус. – К.: ЗАТ «НІЧЛАВА», 2005. – 448 с.
7. Сухачова І. О. Нагляд прокурора за додержанням законів при використанні матеріалів оперативно-розшукової діяльності під час проведення досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук, спец 12.00.09 / І. О. Сухачова. – К., 2014. – 236 с.
8. Прослушивание телефонов в международном праве и законодательстве одиннадцати европейских стран / сост. Е.Е. Захаров. – Харьков: Фолио, 1999. – 152 с.
9. Лупинская П.А. Решения в уголовном судопроизводстве, их виды, содержание и формы / П.А. Лупинская. – М.: Юрид. лит., 1976. – 168 с
10. Сергеева Д.Б. Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності для визначення тактики проведення слідчих дій / Д.Б. Сергеева // Кримський юридичний вісник.– Сімферополь, 2011. – Вип. 1 (11), Ч. II. – С. 196–202.

УДК 343.14:351.745.7:343.974

Грібов Михайло Леонідович

доцент кафедри оперативно-пошукової роботи та документування факультету підготовки фахівців для спеціальних підрозділів Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

ЗАКОННІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ

Розкрито зміст принципу законності в роботі оперативних підрозділів з виконання доручень на проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування злочинів у сфері банківського кредитування. Визначено вимоги принципу законності щодо конкретних негласних слідчих (розшукових) дій, що проводяться оперативними підрозділами під час розслідування злочинів у сфері банківського кредитування

Ключові слова: законність, кримінальний процес, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативні підрозділи, банківське кредитування.

Раскрыто содержание принципа законности в работе оперативных подразделений по выполнению поручений на проведение негласных следственных (розыскных) действий во время досудебного расследования преступлений в сфере банковского кредитования. Определены требования принципа

законности относительно конкретных негласных следственных (розыскных) действий, проводимых оперативными подразделениями действий во время досудебного расследования преступлений в сфере банковского кредитования..

Ключевые слова: законность; уголовный процесс; негласные следственные (розыскные) действия; оперативные подразделения.

The content of the principle of legality in the operational units of execution of orders to conduct covert investigation (search) action during the preliminary investigation of crimes in bank lending. The requirements of the principle of legality on specific undercover investigation (search) actions carried out by operational units during the investigation of crimes in bank lending

Tags: rule of law, criminal procedure, undercover investigators (search) action, operational units, bank lending.

Аналіз змісту глави 21 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України свідчить, що негласні слідчі (розшукові) дії (НСРД) є втручанням в особисте життя громадян, порушують їх права та свободи. Тому завдання забезпечення законності під час означених дій є надзвичайно актуальними, що зумовлює важливість розуміння її сутності як загалом, так і під час розслідування конкретних кримінальних правопорушень. Зокрема це стосується злочинів у сфері банківського кредитування, які сьогодні не лише наносять суттєвих збитків окремим суб'єктам господарювання, а й дестабілізують банківську систему країни і через це становлять загрозу економічній безпеці держави.

Мета статі – визначити зміст принципу законності в роботі оперативних підрозділів з виконання доручень на проведення НСРД під час досудового розслідування злочинів у сфері банківського кредитування.

Кримінальний кодекс України не містить статей, що прямо передбачають кримінальну відповідальність за незаконне отримання кредиту та ухилення від погашення кредиторської заборгованості. Водночас, відповідно до умислу та предмету посягання, до злочинів у сфері банківського кредитування необхідно віднести діяння, передбачені ст.ст. 190 (Шахрайство), 192 (Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою) та 222 (Шахрайство з фінансовими ресурсами) КК України. До злочинів, пов'язаних зі сферою банківського кредитування, слід віднести злочини, які, посягаючи на різні суспільні відносини, здатні спричинити значної шкоди відносинам у сфері банківського кредитування – злочини, що завдають непрямой шкоди кредиторам, або виступають способами підготовки, вчинення та приховування злочинів у сфері банківського кредитування, або сприяють досягненню основного злочинного результату [1]

Окремі аспекти протидії злочинам у сфері банківського кредитування засобами оперативно-розшукової діяльності досліджувалися В. І. Василичуком, О. О. Дудоровим, О. Є. Користіним, М. А. Погорецьким, М. П. Стрельбицьким, Л. М. Стрельбицькою, О. О. Сухачовим, І. О. Сухорадою, С. С. Чернявським та іншими науковцями. Проте, проблемам забезпечення законності під час оперативно-розшукових заходів спрямованих на викриття цих злочинів бракувало уваги. З введенням в дію нового КПК України у 2012 році, в числі іншого, постали питання забезпечення законності при проведенні оперативними підрозділами негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування злочинів у сфері банківського кредитування. Для розв'язання цих проблем необхідне розуміння сутності негласних слідчих (розшукових) дій та змісту забезпечення законності при їх проведенні уповноваженими оперативними підрозділами.

Негласні слідчі (розшукові) дії КПК визначає як різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за

винятком випадків, передбачених у кодексі (ч. 1 ст. 246 КПК України). Законодавець встановив вичерпний перелік таких дій, зокрема до них зараховано: аудіо-, відеоконтроль особи; накладення арешту на кореспонденцію; огляд і виїмку кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; спостереження за особою, річчю або місцем; аудіо-, відеоконтроль місця; контроль за вчиненням злочину; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження; використання конфіденційного співробітництва.

Відповідно до ч. 6 ст. 246. КПК України НСРД за дорученням слідчого можуть провадити уповноважені оперативні підрозділи. Повноваження слідчого доручати такі дії відповідним оперативним підрозділам встановлено п. 3 ч. 2 ст. 40, а обов'язок їх виконання покладено на ці підрозділи ч. 3 ст. 41 зазначеного Кодексу. Ці положення є цілком логічними, оскільки слідчі для особистого проведення НСРД сьогодні не мають ні засобів, ні часу, ні професійних навичок.

За своїм змістом НСРД повністю співпадають з оперативно-розшуковими заходами (ОРЗ), а відрізняються лише колом суб'єктів ініціативи та юридичною формою. Тому при дослідженні сутності принципу законності у роботі оперативних підрозділів з виконання доручень на НСРД під час розслідування злочинів у сфері банківського кредитування, доцільно спиратися на теоретичні положення щодо законності оперативно-розшукової діяльності (ОРД), вироблені юридичною наукою.

Науковці визнають законність основним принципом ОРД [2, с. 65; 3, с. 20; 4, с. 515; 5, с. 32; 6, с. 58]. Її розглядають як фундаментальне положення, що зумовлює існування та пронизує всю систему принципів цієї діяльності. Принцип законності засвідчує нерозривний зв'язок ОРД із правом.

Законність – явище багатогранне і може розглядатися, наголошували С. Д. Гусарев, Р. А. Калюжний, А. М. Колодій, А. Ю. Олійник, О. Л. Слюсаренко, О. В. Шмоткін, як принцип формування правової держави, як метод управління суспільством, як режим точного виконання закону. Законність також трактують як сукупність вимог і гарантій, що забезпечують порядок у державі [7, с. 42].

Згідно з цією позицією, В. М. Момот законність в ОРД назвав нормативно-правовими вимогами (положеннями), якими визначаються конкретні регулятивні функції і які зобов'язують усіх посадових осіб, що провадять ОРД, неухильно виконувати всі норми Конституції, чинного кримінального, кримінально-процесуального та оперативно-розшукового законодавства [8, с. 120]. Проте, оскільки нормативно-правові вимоги становлять зміст правових норм, віднесення їх до категорії законності є дискусійним. Тому нам імпонують погляди тих науковців, які розглядають її з двох позицій: або як складне правове утворення, що є політико-правовим виявом ідеї соціальної справедливості, який характеризує стан юридичної правомірності суспільних відносин, або як принцип діяльності державних органів, що зумовлює режим точного й неухильного виконання та дотримання законів усіма владними суб'єктами (див., зокрема, [9]). Відповідно до предмета дослідження, будемо розглядати законність як принцип діяльності державних органів, а саме оперативних підрозділів, компетенцію яких становить протидія злочинам у сфері банківського кредитування.

Принцип законності, наголошує О. М. Бандурка, полягає в тому, що посадові особи ОВС, до компетенції яких входить ОРД, а також ті, які сприяють її провадженню або контролюють і наглядають за нею, зобов'язані виконувати вимоги законодавства в точній відповідності до їх змісту. Законність при здійсненні ОРД означає, що посадові

особи оперативних підрозділів керуються у своїй діяльності нормами оперативно-розшукового законодавства [6, с. 58].

Розглядаючи законність як основу правоохоронної діяльності, А. О. Токарев визнає її принципом діяльності системи правоохоронних органів держави, що зумовлює режим точного й неухильного виконання та дотримання законів усіма суб'єктами ОРД [9]. Е. О. Дідоренко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. П. Пилипчук, В. Л. Регульський принципом законності назвали вимогу нормативного характеру, що зобов'язує суб'єктів ОРД, а також усіх осіб, залучених до виконання її завдань, неухильно й точно виконувати всі норми-принципи Конституції, чинного оперативно-розшукового, кримінального та кримінально-процесуального законодавства [2, с. 65]. Принципом законності ОРД О. Ю. Шевчук вважає обов'язок точного й неухильного дотримання та виконання розпоряджень нормативно-правових актів як оперативними апаратами, так й іншими державними органами, юридичними особами й громадянами, суб'єктами оперативно-розшукових правовідносин [10, с. 299].

Отже, погляди науковців різняться. Насамперед це стосується категорій, на яких ґрунтуються визначення принципу законності ОРД. На наш погляд, такою має бути керівна ідея, втілювана в певне правило, з якого не може бути винятків [11, с. 1125]. Обов'язок точного й неухильного дотримання і виконання норм права є змістом цього правила, а вимога нормативного характеру (відповідна норма права) – його формою.

Немає однаковості й щодо визначення кола актів, норми яких підлягають дотриманню та виконанню. Поширену позицію, з якої розглядають законність як чітке і неухильне дотримання та виконання законів й основаних на них підзаконних актів, А. О. Токарев слушно піддає критиці. Під кутом зору змісту безпідставно вважати дотримання підзаконних актів законністю. Законність і називається законністю, оскільки передбачає дотримання законів, а не підзаконних нормативних актів, що, власне, є об'єктами законності. Саме тому реалізація урядових і відомчих норм являє собою не законність, а юридичну, державну дисципліну, адже режим законності в державі не може встановлюватися на розсуд окремих міністерств, відомств, їх органів і посадових осіб – їх акти не мають бути вихідними, коли визначатиметься сутність законності, тобто становить точне та неухильне дотримання саме законів. Слушність цього твердження доводять численні колізії між, наприклад, Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» і нормативними актами МВС України.

Крім цього, обмеження принципу законності правилом дотримання лише оперативно-розшукового та кримінального процесуального законодавства не виправдано. Адже під час ОРЗ та НСРД можуть порушуватися не лише закони, які становлять її правову основу, а й інші законодавчі акти.

Так під час проведення НСРД в межах досудового розслідування злочинів у сфері банківського кредитування існує загроза порушення оперативними працівниками окремих норм Господарського кодексу України, Закону України «Про банки та банківську діяльність». Зокрема це стосується необґрунтованого порушення банківської таємниці.

У процесі візуального спостереження за особою, яка вчинила (готує) злочин у сфері банківського кредитування та перетинає державний кордон, оперативні працівники можуть порушити норми Митного кодексу України та Закону України «Про державний кордон України».

Практика свідчить, що діяння, вчинювані оперативними працівниками в процесі НСРД під час досудового розслідування злочинів у сфері банківського кредитування, можуть характеризуватися і як кримінально карані (умисне пошкодження автомобіля об'єкта спостереження з метою обмеження інтенсивності його пересування). Але

проведення НСРД не є виправданням для посягання на інші суспільні відносини, охоронювані законом.

Зміст законності НСРД обмежується виконанням і дотриманням вимог законів їх суб'єктами лише у зв'язку з виконанням ними своїх обов'язків та використанням повноважень. Якщо порушення закону працівником оперативного підрозділу не пов'язано з виконанням ним доручень слідчого, прокурора, застосуванням спеціальних технічних засобів, використанням повноважень, то це не можна оцінювати як недотримання законності при проведенні НСРД. Такий протиправний учинок слід розглядати як порушення законності в іншій сфері суспільних відносин. Таким чином, принцип законності в діяльності оперативних підрозділів під час виконання доручень на проведення НСРД в межах досудового розслідування злочинів у сфері банківського кредитування полягає в точному й неухильному виконанні та дотриманні законодавства України їх посадовими особами при організації та проведенні цих дій.

Дотримання принципу законності в ОРД, як зауважували Е. О. Дідоренко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. П. Пилипчук, В. Л. Регульський, зводиться до виконання, зокрема, таких вимог: ОРД здійснюють лише визначені в законі підрозділи; ОРЗ забороняються за відсутності підстав, передбачених законом; виняткових і тимчасових заходів, що обмежують права і свободи людини, вживають лише тоді, коли іншим способом неможливо здобути фактичних даних для забезпечення інтересів кримінального судочинства; у разі порушення прав і свобод людини або юридичних осіб, а також якщо причетність до правопорушення об'єктів ОРЗ не підтвердилась, оперативні підрозділи мають поновити порушені права й відшкодувати заподіяні матеріальні та моральні збитки; громадяни мають право у встановленому законом порядку одержати від органів, компетенцію яких становить ОРД, письмове пояснення з приводу обмеження їх прав і свобод та оскаржити ці дії; конфіденційне співробітництво з особами має встановлюватися лише на засадах добровільності; опитування громадян, відвідування жилих та інших приміщень, використання їх і транспортних засобів в оперативно-розшукових цілях мають здійснюватися за згодою громадян чи адміністрації підприємств, установ, організацій (за винятком негласних заходів); особи, які здійснюють ОРД, і ті, яких залучають до виконання її завдань, перебувають під захистом держави [2, с. 61].

З аналізу окреслених положень у площині проведення оперативними підрозділами НСРД під час досудового розслідування злочинів у сфері банківського кредитування впливає парадоксальний висновок: більшість наведених вимог їх не стосуються. Адже ці підрозділи не мають права приймати самостійних рішень щодо проведення НСРД і діють за дорученнями слідчих. Саме останні визначають, чи є можливість здобути необхідну інформацію без залучення сил і засобів оперативних підрозділів. Власне, вони і відповідатимуть за порушення прав, свобод громадян та відшкодуватимуть збитки особам, які невинувато стали об'єктами НСРД. Безпосередньо ініціатор (слідчий, прокурор) має давати пояснення з приводу обмеження прав і свобод громадян у разі їх звернення про незаконне проведення стосовно них зазначених НСРД. Усе це зумовлює необхідність дослідження принципу законності в діяльності оперативних підрозділів на рівні конкретних НСРД, що проводяться під час досудового розслідування злочинів у сфері банківського кредитування. Таке дослідження також доцільно ґрунтувати на результатах наукового пошуку проблем законності ОРЗ.

Вимоги принципу законності щодо конкретних ОРЗ, на думку О. Ф. Долженкова, А. Ф. Думка, І. П. Козаченка, полягають у тому, що вони:

- можуть здійснюватися лише з метою виконання практичних завдань боротьби зі злочинністю і тільки в межах компетенції, якою наділено той чи інший оперативний апарат ОВС. А це означає: по-перше, кожний оперативний підрозділ ОВС має право

використовувати оперативно-розшукові можливості лише за своїм напрямом роботи, тобто в межах власної компетенції; ОРЗ по лінії іншої служби допускаються тільки за узгодженням з останньою, коли постає нагальна потреба в цьому; по-друге, сили, засоби й методи ОРД не можуть спрямовуватися проти окремих, не причетних до злочину громадян;

- мають унеможливити не лише провокування осіб, які становлять оперативний інтерес, на вчинення злочинів, а й створення умов, що сприяють вчиненню злочинів;

- не повинні спричиняти нагромадження матеріалів щодо осіб, які готуються до злочинів або їх учиняють. Вони мають забезпечувати своєчасне запобігання злочинам, що задумуються та готуються, на ранніх стадіях розвитку та повне розкриття вчинених злочинів у найкоротший термін;

- не мають порушувати охоронювані законом права не лише стосовно не причетних до злочину осіб, а й права осіб, які тільки підозрюються в готуванні до злочинів або їх учиненні [12, с. 61].

Загалом такий погляд збігається з концепцією відповідності ОРЗ принципу законності В. М. Атмажитова [5, с. 32]. Проте поза увагою лишилась ідея неприпустимості елементів фальсифікації ОРЗ.

Обов'язковою ознакою втілення принципу законності ОРД щодо конкретних ОРЗ є правило їх проведення тільки на підставах із дотриманням умов, установлених чинним законодавством, а також оформлення їх результатів відповідними документами, на чому й наголошує О. М. Бандурка [6, с. 58].

Коментуючи зазначені положення в контексті роботи оперативних підрозділів з виконання доручень на проведення НСРД під час досудового розслідування злочинів у сфері банківського кредитування, можна дійти таких висновків.

Використання оперативно-розшукових можливостей тільки в межах своєї компетенції відповідає проведенню НСРД лише за дорученнями слідчого (прокурора), що оформлені в установленому порядку (суб'єктами виконання таких доручень можуть бути оперативні підрозділи, компетенцію яких становить протидія злочинам у сфері банківського кредитування, а також оперативні підрозділами, що спеціалізуються на проведенні окремих НСРД).

Вимога унеможливлення проведення заходів стосовно осіб, не причетних до злочинної діяльності, не може повною мірою (з цілком об'єктивних причин) бути впровадженою в практику оперативних підрозділів з виконання доручень на НСРД під досудового розслідування злочинів у сфері банківського кредитування. Адже коло підозрюваних у вчиненні того чи іншого кредитно-банківського злочину інколи виявляється досить широким. НСРД є одним із засобів, який дозволяє його звузити. Тому доручення на їх проведення часто оформлюють стосовно декількох підозрюваних. Слід також зауважити, що певна частина об'єктів НСРД, урешті виявляються непричетними до злочинної діяльності. Але порушення законності тут немає. Вимушене втручання в особисте життя громадян у таких випадках здійснюють винятково з метою розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів. І хоча ці особи не причетні до злочинної діяльності, проведення щодо них НСРД відбувається в межах відпрацювання слідчих версій під час досудового розслідування злочинів у кредитно-банківській сфері та в підсумку сприяє викриттю справжніх злочинців. Законність порушується в тому разі, коли у кримінальному провадженні, на підставі яких оформлено завдання на НСРД, відсутні дані, що вказують на ймовірність причетності об'єктів до вчинення або готування конкретного злочину в сфері банківського кредитування. Таке порушення законності відбувається з вини ініціатора (слідчого, прокурора), який веде кримінальне провадження. Працівників оперативного підрозділу можна вважати винними в порушенні законності, якщо вони здійснюють заходи без оформлення доручення або

завдання. Таке трапляється тоді, коли сили і засоби оперативних підрозділів використовують не за призначенням (без мети боротьби зі злочинністю).

Безперечно, НСРД, як і ОРЗ, мають забезпечувати своєчасне виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень у сфері банківського кредитування у найкоротший термін. Проте це, імовірно, стосується питань ефективності ОРД та кримінального процесу, а не забезпечення їх законності.

Для усвідомлення сутності принципу законності в діяльності оперативних підрозділів з виконання доручень на НСРД під час досудового розслідування злочинів у сфері банківського кредитування теоретичний аналіз доповнимо дослідженнями практики правозастосування, щоб виявити дії, які слід уважати порушеннями законності, та в подальшому віднайти засоби запобігання їм.

Порушення законності в діяльності оперативних підрозділів з виконання доручень на НСРД під час досудового розслідування злочинів у сфері банківського кредитування поділяємо на дві групи. Першу становлять ті, що зумовлені недосконалістю законодавчого регулювання кримінального процесу, ОРД та колізіями, які виникають між законодавчими актами та відомчими інструкціями. Другу – відхилення фактичних дій працівників оперативних підрозділів від унормованих їх правами та обов'язками, закріпленими в законодавчих та відомчих нормативних актах. Зокрема, це застосування гіпнозу, психотропних речовин, незаконного вилучення кореспонденції, незаконного проникнення до житла чи іншого володіння особи, незаконного застосування технічних засобів прихованого отримання інформації, поширення неправдивих даних про інших осіб тощо. Ці відхилення можна поділити на такі, що не регламентовані нормативними актами, а тому є незаконними, і такі, що прямо заборонені Конституцією та законами України. За таких відхилень дії оперативного працівника вважатимуться протиправними, оскільки вони не закріплені законами або прямо суперечать їм, а в деяких випадках є кримінально караними.

Підводячи підсумки, зазначимо наступне. Принцип законності в діяльності оперативних підрозділів при проведенні НСРД під час досудового розслідування злочинів у сфері банківського кредитування полягає в точному й неухильному виконанні та дотриманні законодавства України їх посадовими особами при організації та проведенні цих дій. Вимогами законності щодо конкретних НСРД, що проводяться оперативними підрозділами під час досудового розслідування злочинів у сфері банківського кредитування є: застосування лише з метою боротьби зі злочинністю, зокрема економічної та її складової – злочинності у сфері банківського кредитування; наявність відповідних формальних підстав (доручення, оформленого в установленому законом порядку); суворозвітність у вигляді оформлення відповідних документів за результатами НСРД, унеможливлення їх фальсифікації та використання не за призначенням; заборона застосування непередбачених законодавством засобів; неприпустимість порушення прав і свобод громадян, які є об'єктами НСРД, залучаються до діяльності оперативного підрозділу, а також посягання на інші суспільні відносини, що охороняються законом.

Список використаних джерел

1. Сухачов О. О. Протидія злочинам у сфері банківського кредитування оперативно-розшуковими засобами / О.О. Сухачов. – автореф. дис... канд. юрид. наук : спец 12.00.09 – «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – К., 2011 – 20 с.

2. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ : Заг. частина : [підруч.] / [Е. О. Дідоренко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв та ін.] ; за ред. Л. В. Бородича. – Луганськ : РВВ ЛІВС, 1999. – Т. 1. – 390 с.

3. *Оперативно-розыскная деятельность : [учеб.] / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Синилова, А. Ю. Шумилова. – [2-е изд., доп. и перераб.]. – М. : ИНФРА – М., 2004. – 848 с.*
4. *Бараненко Б. И. Методология теории и практики ОРД в современных условиях: проблемы и перспективы (фрагменты из монографии) / Б. И. Бараненко, Э. А. Дидоренко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2010. – Спецвип. № 4. – С. 467–571.*
5. *Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел : Общая часть / под ред. В. М. Ахмажитова. – М. : Акад. МВД СССР, 1990. – 564 с.*
6. *Бандурка О. М. Оперативно-розыскова діяльність : [підруч.] : Ч. I / Бандурка О. М. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.*
7. *Основы держави і права : [навч. посіб.] / [С. Д. Гусарев, Р. А. Калюжний, А. М. Колодій та ін.] ; за ред. А. М. Колодія та А. Ю. Олійника. – К. : Либідь, 1997. – 209 с.*
8. *Момот В. М. Гарантії законності в оперативно-розыскової діяльності / В. М. Момот // Шляхи розвитку оперативно-розыскової діяльності в сучасних умовах : матеріали наук.-практ. конф. на базі Харк. нац. університету внутр. справ (28 листоп. 2009 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ, Навч.-наук. ін-т підготовки фахівців кримінальної міліції. – Х. : ХНУВС, 2009. – С. 118–121.*
9. *Токарев А. О. Принцип законності в ОРД СБ України: зміст та сутність поняття / А. О. Токарев // Збірник наукових праць Національної академії Служби безпеки України. – 2000. – № 1. – С. 14–17.*
10. *Шевчук О. Ю. Реалізація принципу законності ОРД в умовах сучасної правової держави / О. Ю. Шевчук // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2008. – № 19. – С. 292–299.*
11. *Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.*
12. *Долженков О. Ф. Оперативно-розыскова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції / О. Ф. Долженков, А. Ф. Думко, І. П. Козаченко. – О. : НДРВВ ОІВС, 2000. – 134 с.*

УДК 343.14:351.745.7:343.974

Жовтан Петро Валерійович

суддя Комінтернівського районного суду Одеської області,
здобувач ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка

ДОКУМЕНТУВАННЯ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ДОКАЗУВАННЯ ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

Розкрито значення наукової розробки питань документування та доказування прийняття пропозиції, обцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Проаналізовані поняття доказів, доказування, документів та документування. Визначено зміст документування, що здійснюється оперативними підрозділами в межах досудового розслідування прийняття пропозиції, обцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою під час проведення оперативно-розыскових заходів й виконання доручень слідчого, прокурора на проведення негласних слідчих (розыскових) дій. Розкрито зміст забезпечення доказування даної категорії злочинів оперативними підрозділами.

Ключові слова: документування, доказування, оперативні підрозділи, неправомірна вигода.

Раскрыто значение научной разработки вопросов документирования и доказывания принятия предложения, обещания или получения неправомырной выгоды должностным лицом. Проанализированы понятия доказательств, доказывания, документов и документирования. Определено содержание

документирования, осуществляемого оперативными подразделениями в рамках досудебного расследования принятия предложения, обещания или получения неправомерной выгоды должностным лицом во время проведения оперативно-розыскных мероприятий и выполнения поручений следователя, прокурора на проведение негласных следственных (розыскных) действий. Раскрыто содержание обеспечения доказывания данной категории преступлений оперативными подразделениями

Ключевые слова: документирование, доказывания, оперативные подразделения, уголовный процесс, оперативно-розыскная деятельность, неправомерная выгода.

Revealed the importance of documenting and proving acceptance of the offer, promise or obtain undue advantage officer. Analyzed the concept of evidence, proof, documents and documentation. The content of the documentation in operational units within the pre-trial investigation accepting the offer, promise or obtain undue advantage by an official during search operations and performance of the assignments of the investigator, prosecutor to conduct undercover investigation (search) action. The content providing proof of this category of crimes operational units

Tags: documentation, proof, operational units, criminal procedure, operational-search activity, illegal benefit.

Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, відоме здавна як «одержання хабара» – одна з найбільш гострих та обговорюваних тем у засобах масової інформації, науковій і публіцистичній літературі. Це насамперед зумовлено тим, що вказане явище не тільки порушує права та інтереси людини, які є найвищою цінністю, але й стало однією з основних перешкод ефективному розвитку сучасного українського суспільства та держави. Небезпека отримання та надання неправомірної вигоди як складової корупції полягає у викривленні державним апаратом соціально-економічної політики країни, що призводить до неможливості реалізовувати певну діяльність чесним громадянам і водночас сприяє масовому залученню до неї представників злочинного світу. Це, своєю чергою, посилює криміналізацію економіки.

Значна латентність отримання та прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою не лише ускладнює, а іноді й унеможливорює виявлення ознак даного злочину, забезпечування доказування у кримінальному процесі. У цьому плані значним позитивним зрушенням можна вважати запровадження у новому КПК інституту негласних слідчих (розшукових) дій, який відкрив нові можливості для збирання доказів у кримінальних провадженнях щодо отримання та надання неправомірної вигоди

З введенням в дію Кримінального процесуального кодексу України, 2012 р. оперативні підрозділи органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів Державної митної служби України набули повноважень здійснювати слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії (НСРД) в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора. При цьому під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого (ст. 41 КПК України).

Окреслене зумовлює необхідність усвідомлення змісту діяльності оперативних підрозділів в межах оперативно-розшукової діяльності (ОРД) та кримінального процесу, їх взаємозв'язку та відособленості, що зокрема проявляється у співвідношенні оперативно-розшукового документування та забезпечення кримінального процесуального доказування. Це співвідношення має не лише вагоме теоретичне, а й суто практичне значення. Як слушно зауважує М. А. Погорецький, розуміння під початковим етапом доказування «збирання доказів» на практиці призводить до того, що деякі працівники оперативних підрозділів вважають, що отримані ними під час

оперативно-розшукового документування певні об'єкти речового походження чи документи, а інколи й вербальна інформація (повідомлення конфідентів чи інших осіб) вже є доказом у кримінальному провадженні. Інколи подібної помилки припускаються й слідчі, прокурори, залучаючи такі матеріали ОРД до кримінального провадження без будь-якої або без належної їх перевірки процесуальним шляхом, посилаючись на них, як на процесуальні докази при обґрунтуванні своїх процесуальних рішень, що є однією з причин слідчо-судових помилок, які призводять до порушення прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального судочинства [1]. Окреслене зумовлює актуальність обраного напряму дослідження.

Мета даної статті полягає у визначенні співвідношення діяльності оперативних підрозділів з документування та забезпечування доказування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою.

Ще у позаминулому столітті теорію доказування (теорію доказів), розглядали як центральний вузол усієї системи судочинства, душу всього кримінального процесу, начало, що його рухає, утворює його сутність, яка обумовлює і судоустрій, і всі головні форми судочинства» [2, с. 7]. Тому досліджуючи взаємозв'язок оперативно-розшукового документування, кримінально-процесуального доказування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою та його забезпечення оперативними підрозділами доцільно першочергово розглянути поняття доказів і доказування.

Комплексний аналіз останніх наукових досліджень, де вивчаються питання розуміння понять доказів і доказування у кримінальному процесі дає підстави погодитися з баченням М. А. Погорецького, який доказом у кримінальному провадженні вважає єдність фактичних даних, отриманих і закріплених у відповідній процесуальній формі, а також їх процесуальних джерел, на підставі якої сторони кримінального провадження, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню, та яка визнана доказом уповноваженими суб'єктами доказування, слідчим суддею та судом. Доказування науковець визначає як нерозривний цілісний процес, що полягає в отриманні доказів (пошуку і виявленні (вилученні) фактичних даних та їх джерел; перевірці, оцінці фактичних даних і їх джерел, їх процесуальному оформленні (закріпленні) й наданні фактичним даним та їх джерелам значення доказу у кримінальному провадженні) та їх використанні для встановлення фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження, в обґрунтуванні доказами своєї правової позиції сторонами кримінального провадження.

Для визначення поняття забезпечування доказування оперативними підрозділами прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, окрім власне розуміння доказування необхідно враховувати змістовне навантаження терміну «забезпечення» та дослідити встановлені законом права та обов'язки оперативних підрозділів.

У тлумачному словнику української мови «забезпечення» трактується як створення надійних умов для здійснення чого-небудь; гарантування чогось; захист, охорона кого-, чого-небудь від небезпеки [4, с. 281]. Поняття «забезпечення» має досить широке трактування і включає до свого змісту багато відтінків діяльності, пов'язаної зі створенням належних умов функціонування соціальних систем, управлінських структур, технічних приладів та інших комплексів, технологій тощо [5, с. 7]. Отже під забезпечуванням доказування отримання та надання неправомірної вигоди будемо розуміти створення для нього належних умов, його гарантування та охорону.

Виконуючи свій обов'язок, передбачений ст. 41 КПК України оперативні підрозділи створюють належні умови для доказування прийняття пропозиції, обіцянки

або одержання неправомірної вигоди службовою особою через надання слідчому, прокурору протоколів НСРД та додатків до них. Адже фактичні дані, які містять ці документи після відповідної оцінки можуть бути визнані уповноваженими суб'єктами доказами та використані у кримінальному провадженні щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою.

У ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» зазначено, що у разі виявлення ознак злочину оперативний підрозділ, який здійснює ОРД, зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України. У разі, якщо ознаки злочину виявлені під час проведення оперативно-розшукових заходів, що тривають і припинення яких може негативно вплинути на результати кримінального провадження, підрозділ, який здійснює ОРД, повідомляє відповідний орган досудового розслідування та прокурора про виявлення ознак злочину, закінчує проведення оперативно-розшукового заходу, після чого направляє зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, до відповідного органу досудового розслідування.

У ст. 99 «Документи» КПК України визначається, що матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам цієї статті, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази.

Аналіз зазначених вище норм дає підстави для висновку, що забезпечування доказування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою може мати місце до початку досудового розслідування. Воно виявляється в проведенні оперативно-розшукових заходів та оформленні документів за їх результатами, що в подальшому (після початку досудового розслідування) можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні. Таким чином для досягнення поставленої нами мети необхідно провести порівняльний аналіз визначення понять доказів і доказування та документів і документування в кримінальному процесі й оперативно-розшуковій діяльності.

До прийняття у 2012 році нового КПК України, вивчаючи діяльність підрозділів уповноважених на проведення ОРД, логічно та цілком достатньо було виокремлювати та визначати поняття матеріалів ОРД, документів ОРД, оперативно-розшукового документування. Проте з введенням законодавчих новацій у кримінальний процес, діяльність оперативних підрозділів набула значно ширшого змісту ніж ОРД. Адже відповідно до ст. 41 КПК України до цієї діяльності потрібно зараховувати виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора на проведення НСРД. Саме тому вважаємо доцільним виокремлювати та досліджувати не лише поняття, що пов'язані безпосередньо з проведенням ОРД, а й більш широкі – документи діяльності оперативних підрозділів, документування оперативними підрозділами.

Відправне значення для визначення пропонованих понять має розуміння поняття документу загалом, його тлумачення у юридичній науці в цілому та таких її галузях як ОРД та Кримінальний процес.

Поняття «документ» широко використовується в усіх сферах суспільної діяльності. Майже в кожній галузі знань є одна або кілька версій його розуміння відповідно до специфіки тих об'єктів, яким надається статус документа [6]. У інформатиці його визначають як матеріальний об'єкт, що містить закріплену інформацію, спеціально призначений для її передачі в просторі та часі й такий, що використовується в суспільній практиці [7;8]. Фахівці з соціальних комунікацій вважають, що документ – це будь-яка нооінформація (створена людським розумом, на відміну від інформації неживої природи), зафіксована у просторі і часі з метою її використання, передачі, зберігання [9]. Спеціалісти з типології документів називають документом матеріальний об'єкт, що являє собою будь-який запис інформації, зауважуючи, що запис може бути виконаний будь-яким розробленим людиною способом: словесно-писемним, образотворчо-графічним, живописним, нотним, картографічним; записом інформації, призначеним для зчитування ЕОМ, записом звуку чи зображень, що рухаються [10].

Існують і унормовані правом визначення цього поняття. Так ст. 27 Закону України «Про інформацію» визначає документ як передбачену законом матеріальну форму одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або на іншому носії.

У статті 99 КПК України документ визначено як спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

У теорії та практиці ОРД термін документ нерідко трактують неоднозначно, що створює певні труднощі, в тому числі й при використанні матеріалів ОРД у кримінальному процесі, зокрема під час досудового розслідування та відправлення кримінального судочинства в провадженнях щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою.

Аналіз точок зору на загальнонаукове, криміналістичне й кримінально-процесуальне поняття документа, а також аналіз норм законодавства про ОРД та відомчих нормативно-правових актів дав підстави М. А. Погорецькому для виокремлення характерних ознак документа: він є матеріальним об'єктом, що виготовлений (зафіксований) на паперових магнітних, оптичних носіях, перфострічках, перфокартах; він є засобом фіксації та засобом передачі інформації у часі і просторі за допомогою знаків письма та інших технічних засобів відтворення зображення та звуку, мистецьких засобів відтворення дійсності; має певні реквізити та форму; в ньому зафіксовані відомості (фактичні дані, інформація) що має певне значення для його споживача [11]. Виходячи з цього, вчений вбачає підстави для визначення документа ОРД як паперового або іншого матеріального носія, що призначений для зберігання, перетворення, передачі, посвідчення відомостей, на якому у знаковій чи в будь-який інший спосіб та в певній формі зафіксована оперативно-розшукова інформація, отримана уповноваженими суб'єктами у визначений законом та відомчими нормативними актами спосіб, яка може мати значення для прийняття відповідних рішень в ОРД та інших встановлених законом сферах діяльності.

Критично аналізуючи положення напрацьовані попередниками, Ю. Ю. Орлов дійшов висновку, що оперативне документування – це здійснюваний відповідно до чинного законодавства суб'єктами ОРД процес збирання, закріплення, систематизації, перевірки і оцінки фактичних даних, необхідних для доказування по кримінальній справі, вирішення інших завдань кримінального судочинства та ОРД, а також створення умов для використання цих даних у розслідуванні [12, с. 123].

М. А. Погорецький визначає оперативне документування як здійснюваний уповноваженими посадовими особами встановлений відомчими нормативно-правовими актами комплекс взаємозалежних дій і рішень, спрямованих на достовірне відбиття (закріплення, фіксацію) в матеріалах ОРД порядку й результатів як окремих ОРЗ і рішень, так і всього ходу й результатів ОРД з метою вирішення завдань ОРД та сприяння вирішенню завдань кримінального процесу. Визначене поняття оперативно-розшукового документування, на думку вченого, дозволяє розглядати його як особливий вид і складову частину ОРД, які можна охарактеризувати як діяльність, здійснювану лише посадовими особами й органами, до компетенції яких входить проведення ОРЗ; діяльність, здійснювану лише на підставі положень Закону про ОРД та відомчих нормативно-правових актів; діяльність, спрямовану на достовірне й об'єктивне відбиття (закріплення, фіксацію) змісту й результатів ОРЗ і рішень у матеріалах ОРД; діяльність, що створює необхідні передумови для успішного розвитку кримінального процесу на всіх його стадіях, маючи на меті вирішення завдань ОРД та сприяння вирішенню завдань кримінального процесу.

Вивчення аргументів, що наводяться вченими на користь урахування у власних визначеннях оперативного документування окремих елементів дозволяє дійти висновку, що всі вони є слушними. А оскільки ці елементи не є взаємовиключними цілком доцільно їх врахувати у підсумковому визначенні щодо документування, що проводиться оперативними підрозділами, яке ми і пропонуємо.

Отже документування, що проводиться оперативними підрозділами – це передбачений законами та підзаконними нормативними актами комплекс дій, спрямованих на достовірне відбиття (закріплення, фіксацію) в матеріалах ОРД порядку й результатів як окремих ОРЗ і рішень, так і всього ходу й результатів ОРД, що зараховує збирання, закріплення, систематизацію, перевірку і оцінку фактичних даних, необхідних для доказування у кримінальному провадженні, вирішення інших завдань кримінального судочинства та ОРД, а також створення умов для використання цих даних у розслідуванні.

Аналіз змісту ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» дає підстави стверджувати, що оперативне документування законодавчо проголошено завданням ОРД. В той же час, у зазначеній статті оперативне документування зводиться до пошуку та фіксації фактичних даних, при цьому поза увагою законодавця залишився такий важливий його аспект, як систематизація здобутої інформації. Крім того, стаття закону проголошує метою оперативного документування «припинення правопорушень» та «інтереси кримінального судочинства». Разом з тим, документування злочинної діяльності має на меті також запобігання правопорушенням та розшук осіб, які вчинили злочин або переховуються від органів розслідування, суду чи ухиляються від відбування кримінального покарання або ж осіб безвісно відсутніх.

Підсумовуючи викладене та з урахуванням предмету доказування у провадженнях щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою [13] зазначимо наступне.

1. Забезпечення оперативними підрозділами доказування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою полягає у створенні цими підрозділами належних умов для встановлення фактичних даних щодо події кримінального правопорушення, передбачених ст. 368 КК України, винуватості обвинуваченого у його вчиненні, форму вини, мету, мотив, обставин які впливають на ступінь тяжкості вчиненого злочину, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують або пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність, обставин, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або від покарання.

2. Важливою складовою забезпечення оперативними підрозділами доказування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою є документування фактичних даних щодо вчинення відповідного кримінального правопорушення.

3. Таке документування може мати місце як при проведенні ОРД, так і при виконанні оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора на проведення НСРД. Його результатом є створення документів, що після відповідної оцінки та перевірки слідчим, прокурором можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні щодо прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою.

4. Результати документування оперативними підрозділами прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою можуть бути використані як для забезпечення доказування у конкретному кримінальному провадженні, так і для інших цілей, встановлених КПК України та Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Список використаних джерел:

1. *Погорецький М. А. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання / М. А. Погорецький // Право України. – 2014. – № 12. – С. 25–23.*
2. *Спасович В. Д. О теорії судово-уголовних доказательств в связи с судоустройством и судопроизводством. – СПб., 1861. – 432 с.*
3. *Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1140 с.*
4. *Матвієнко В.В. Криміналістичне забезпечення методики розслідування злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В.В.Матвієнко. – К., 2000. – 20 с.*
5. *Крохмаль І. М. Документ у сучасній документно-комунікативній системі / І. М. Крохмаль // Науковий Вісн. Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 3. – С. 15–20*
6. *Михайлов А. И. Основы информатики / А.И. Михайлов, А. И. Черный, Р. С. Гиляревский. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Наука, 1968. – 655 с.*
7. *Терминологический словарь по информатике. – М. : МЦНТИ, 1975. – 752 с.*
8. *Столяров Ю. М. Соціальні комунікації: розвиток в інформаційному просторі / Ю. М. Столяров // Вісн. Харків. Держ. акад. к-ри : зб. наук. пр. – Вип. № 2. –Х., 2000. – С. 3–8.*
9. *Швецова-Водка Г. М. Типологія книги : навч. посібник для студ. вузів культури і мистецтв / Г. М. Швецова-Водка. – Рівнен. держ. ін-т культури. – К. : Кн. палата України, 1999. – 68 с.*
10. *Погорецький М. А. Документ в оперативно-розшуковій діяльності / М. А. Погорецький // Міжнародна поліцейська енциклопедія: [у 10 т.] / відп. редактори: В. В. Коваленко, Є. В. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. — К.: Атіка, 2010. — Т. VI: Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). — С. 223–225.*
11. *Орлов Ю. Ю. Застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності міліції (теорія і практика) : [моногр.] / Орлов Ю. Ю. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. – 559 с.*
12. *Жовтан П. В. Предмет доказування у кримінальному провадженні про прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою / П. В. Жовтан // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2014. – № 33. – С. 50–53.*

УДК 343.14:351.745.7:343.974**Сухорада Іван Олександрович**Начальник сектору Головного управління
контррозвідувального захисту економіки держави СБ України,
здобувач ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка**МЕТОДОЛОГІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ДОКУМЕНТУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ БАНКІВСЬКОГО
КРЕДИТУВАННЯ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ**

У статті обґрунтовано актуальність наукових досліджень проблем документування оперативними підрозділами злочинів у сфері банківського кредитування. Подано оцінку сучасного стану наукових досліджень цих проблем. Визначено роль і місце теорії кримінального права та процесу, кримінології, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності у дослідженні проблем документування злочинів у сфері банківського кредитування оперативними підрозділами. Розроблено методологічні засади вирішення цих проблем.

Ключові слова: злочини, банківське кредитування, оперативні підрозділи, наукові дослідження

В статті обґрунтовано актуальність наукових досліджень проблем документування оперативними підрозділами злочинів у сфері банківського кредитування. Дана оцінка сучасного стану наукових досліджень цих проблем. Визначено роль і місце теорії кримінального права та процесу, кримінології, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності у дослідженні проблем документування злочинів у сфері банківського кредитування оперативними підрозділами. Розроблено методологічні засади вирішення цих проблем.

Ключевые слова: преступления, банковское кредитование, оперативные подразделения, научные исследования

In the article the urgency of research problems documenting operational units crimes in bank lending. The current status of research these issues. The role and place of the theory of criminal law and procedure, criminology, forensic science, operational and investigative activities in the study of problems of documenting crimes in the area of bank lending to the operational units. The methodological basis for solving these problems.

Tags: crime, bank lending, operational units, research.

Для нормального функціонування економіки необхідна надійна стабільна і розвинена банківська система, що надасть змогу підприємствам отримати повний набір якісних банківських послуг, починаючи від вчасного здійснення платежів і закінчуючи наданням своїм клієнтам кредитів, послуг по операціях з цінними паперами та інше. Однак тут є низка проблем. Одна з них – це злочинність у сфері банківського кредитування. Злочини, що вчиняються у цій сфері можна віднести до одних з найбільш небезпечних економічних злочинів, оскільки їх негативний вплив відображається не тільки на самому банку, але і на багатьох інших суб'єктах економічної діяльності і фінансовій системі держави в цілому. Саме тому проблеми боротьби із злочинністю у сфері банківського кредитування наразі є актуальними.

Актуальність проблем боротьби зі злочинами у сфері банківського кредитування зумовлює активний науковий пошук засобів їх вирішення фахівцями у різних галузях юридичної науки. Потужні теоретичні напрацювання даного напрямку, що мають вагоме прикладне значення, провадились як в межах окремих наукових спеціальностей (кримінальний процес, криміналістика, судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність, кримінальне право, криміналістика) так і на міжгалузевому рівні. Тому визначення основних напрямів дослідження документування оперативними підрозділами злочинів у сфері банківського кредитування повинно ґрунтуватися на ґрунтовному вивченні, глибокому науковому аналізі та об'єктивній критичній оцінці результатів отриманих дослідниками у різних галузях юридичної науки. Виконання

цього завдання зумовлює необхідність визначення загального обсягу наукових знань щодо об'єкта дослідження та їх систематизації.

Мета статті – подати оцінку сучасного стану наукових досліджень проблем документування злочинів у сфері банківського кредитування оперативними підрозділами та розробити методологічні засади вирішення цих проблем.

Тематика обраного напрямку дослідження та логіка наукового пошуку обумовлюють доцільність диференціації означених наукових знань за певними напрямками, які б відбивали їх поділ на філософські категорії «загальне», «особливе», «одиничне».

До загального у межах нашого дослідження відносимо ті категорії, на розумінні яких мають ґрунтуватися конкретні теоретичні та прикладні положення, що відповідатимуть реалізації мети дослідження: поняття та зміст документування; поняття та зміст діяльності оперативних підрозділів; сутність у сфері банківського кредитування. Дослідження сукупності наукових знань за обраними напрямками дає можливість шляхом аналізу кожної з названих складових та подальшого синтезу отриманих результатів сформулювати концептуальні засади розуміння сутності документування злочинів у сфері банківського кредитування оперативними підрозділами.

На означеному теоретичному базисі можна ґрунтувати наукові розвідки особливого, яке у нашому дослідженні представлене питаннями правового регулювання документування злочинів у сфері банківського кредитування оперативними підрозділами, як загалом, так і на окремих стадіях (оперативного пошуку, досудового розслідування, кримінального судочинства).

Одиничне полягає в межах загального та особливого та – це організація і тактика документування оперативними підрозділами злочинів у сфері банківського кредитування.

Звертаючись до сфери наукових знань, які було визначено як «загальне», насамперед проаналізуємо стан досліджень поняття документування злочинів.

Більшість вчених, вивчаючи поняття документування підходять до його визначення як похідного від поняття «документ». Тому окрім власне юридичних наук до дослідження поняття документування злочинів долучають знання інших наукових галузей, зокрема таких як державне управління, економіка, інформатика, бібліотеко-, бібліографо-, архіво-, музєзнавство, а також окремої галузі знань – документознавства. Повторне детальне дослідження розуміння понять документ та документування представниками названих наук може мати сенс у контексті оцінки та перевірки результатів врахування їх досягнень при визначенні відповідних понять у кримінальному процесі та криміналістиці, судовій експертизі, оперативно-розшуковій діяльності, кримінальному праві. Крім того, дослідження понять документа та документування у площині міжгалузевої наукової розробки тривають і дотепер та характеризуються активною теоретичною полемікою.

Разом з викладеним, вважаємо більш продуктивним та доцільним визначення поняття документування ґрунтувати на здобутках вчених, які розробляли це питання в розрізі юридичних наук, а саме кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності.

За радянських часів у межах кримінального процесу поняття документів здебільшого досліджувалися у зв'язку їх використанням як доказів у кримінальному судочинстві (В. Д. Антонов, В. Д. Арсеньєв, Л. В. Вороніна, В. А. Галков, Ю. М. Прокоф'єв, В. П. Рєпєзова та ін.). Ця тенденція продовжується і на всьому пострадянському просторі, зокрема в Україні. Проблема використання документів як процесуальних джерел доказів у кримінальному судочинстві приділялась увага в працях: Ю. П. Аленіна, М. І. Бажанова, В. П. Бахіна, Т. В. Варфоломеєвої, В. І. Галагана,

В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, В. П. Гмирка, А. Я. Дубинського, А. П. Запотоцького, В. С. Зеленецького, А. В. Іщенко, Н. С. Карпова, Є. Г. Коваленка, М. В. Костицького, В. П. Колмакова, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, Є. Д. Лук'янчикова, А. О. Ляша, В. Т. Маляренка, Г. А. Матусовського, М. М. Михеєнка, О. Р. Михайленка, В. Т. Нора, М. А. Погорецького, М. І. Сірого, С. М. Стахівського, В. М. Тертишника, Л. Д. Удалової, В.Ю. Шепітька, О. Г. Шило, М. Є. Шумила та інших дослідників. Аналіз їх наукових праць свідчить про те, що до цього часу серед вчених немає єдиної думки про загальне поняття документів як процесуальних джерел доказів. Крім того, сьогодні недостатньо врегульовані чинним КПК України процесуальний порядок отримання документів та правила їх використання як процесуальних джерел доказів. Не враховані особливості перевірки та оцінки документів – джерел доказів на різних стадіях кримінального процесу, що негативно позначається на слідчій і судовій практиці.

У зв'язку викладеним, до наукового підґрунтя дослідження проблем документування оперативними підрозділами злочинів у сфері банківського кредитування зараховуємо результати останніх наукових досліджень в галузі теорії доказів та доказування.

У криміналістичній науці історично склалася та традиційно виокремлюється теоретиками як окрема підсистема наукового пізнання – криміналістичне документознавство. Її визначають як галузь криміналістичної техніки – систему знань, яка містить: загальні положення криміналістичного документознавства; криміналістичне дослідження рукописів; криміналістичне дослідження рукописних текстів; техніко-криміналістичне дослідження документів. Фундаментальні наукові засади криміналістичного дослідження документів, зокрема й розуміння відповідних понять, були закладені В. К. Лисиченком та в подальшому розвинуті іншими дослідниками. Їх напрацювання також мають складати основу для розробки питань документування оперативними підрозділами злочинів у сфері банківського кредитування.

Поняття документів та документування вже тривалий час є предметом наукового пізнання теорії оперативно-розшукової діяльності. Зокрема їх досліджували такі радянські вчені як А. С. Шленов; А. Ф. Возний, Ю. І. Веселов, В. Г. Самойлов. Їх роботу продовжили сучасні російські науковці. В Україні дані проблеми на високому науковому рівні досліджені у працях В. І. Василичука, Д. Й. Никифорчука, Ю. Ю. Орлова, М. А. Погорецького, М. П. Стрельбицького та інших вчених. Крім того, поняття документування щоразу досліджувалися при науковій розробці питань боротьби з окремими видами злочинів.

Наступною важливою категорією віднесеною до числа тих на розумінні яких мають ґрунтуватися конкретні теоретичні та прикладні положення, що відповідатимуть реалізації мети дослідження є діяльність оперативних підрозділів.

Як слушно зауважує А. Колодій, важливою методологічною складовою наукового пошуку ефективних шляхів формування в Україні громадянського суспільства, розбудови соціальної, правової держави є дослідження правотворчої, правоохоронної та правореалізаційної діяльності різних суб'єктів [1, с. 271], серед яких особливої уваги заслуговують органи, на які покладено функції боротьби зі злочинністю, захисту громадян та держави від протиправних посягань. Адже від юридичного й фактичного змісту їх діяльності залежать результати реалізації доктринальних теоретичних положень щодо забезпечення прав людини [2], верховенства права [3; 4] та правового порядку в Україні [5]. Дослідження цього змісту є багаторівневими, та здійснюються представники різних галузей юридичної науки. На загальнотеоретичному рівні вивчено ознаки, принципи, структуру, мету, завдання, методи, засоби, стадії, форми, результати, а також співвідношення та критерії відмежування правової, юридичної,

правозастосовної, правоохоронної, поліцейської діяльності. У межах філософії й теорії права, наук кримінального процесу й ОРД досліджено зміст і взаємозв'язок діяльності слідчих та оперативних підрозділів правоохоронних органів. До вивчення конкретних напрямів діяльності ОВС долучаються представники й інших наукових юридичних спеціальностей, таких як адміністративне право і процес, інформаційне право, судоустрій, прокуратура та адвокатура, забезпечення державної безпеки України. При цьому, досліджуючи діяльність (окремі аспекти діяльності) конкретних правоохоронних органів (їх підрозділів або посадових осіб), науковці здебільшого не вдаються до аналізу її змісту з позицій філософії, доктринальних положень теорії права, ОРД і кримінального процесу. Відсутність такого підходу спостерігається і при вивченні діяльності конкретних оперативних підрозділів різних міністерств і відомств (органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів Державної митної служби України): юридичною наукою не сформульовано поняття та повною мірою не розкрито зміст цієї діяльності. Науковці досліджують її окремі аспекти та проблемні питання. Проте без наукового розуміння змісту діяльності оперативних підрозділів неможливо визначити їх роль у забезпеченні конституційних гарантій, місце в механізмі держави (зокрема, у контексті концептуальних засад удосконалення системи органів охорони правопорядку), розв'язати правові, організаційні, тактичні та інші проблеми. Це зокрема стосується і документування оперативними підрозділами злочинів у сфері банківського кредитування.

Аналіз доктринальних наукових праць, у яких розглянуто зміст діяльності загалом і юридичної діяльності зокрема, а також її окремих видів, свідчить про суттєві відмінності в поглядах щодо цього питання. Сукупність усіх елементів структури діяльності, виокремлених різними вченими, становлять: мета, завдання, цілі, засоби (засоби), методи, способи, результат (очікуваний результат), процес діяльності, форма процесу діяльності, об'єкт, суб'єкт (суб'єкти), учасники, юридичні дії й операції, засоби і способи здійснення дій та операцій, результати дій, принципи, функції, напрями, стадії, етапи.

Ураховуючи загальнонаукові засади діяльності та критично оцінюючи погляди щодо визначення її структурних елементів, М. А. Погорецький [6, с. 153] справедливо вирізняє такі внутрішні структурні елементи змісту ОРД і кримінального процесу, як: мета, завдання, дії та суб'єкти, що утворюють їх як цілісні діяльні системи, а також зовнішні їх елементи, якими є стадії, етапи, організаційно-правові форми. На його думку, принципи, методи та функції не є структурними елементами змісту ОРД і кримінального процесу як діяльних систем, але відіграють важливу роль в їх функціонуванні й характеризують внутрішні та зовнішні сутнісні ознаки цих видів діяльності.

Зміст оперативно-розшукової діяльності та зміст діяльності оперативних підрозділів не є тотожним. Їх співвідношення потребує окремого ґрунтовного дослідження. Проте, після введення в дію КПК України 2012 року, можна однозначно стверджувати, що діяльність оперативних підрозділів повним обсягом не укладається в поняття ОРД. Адже стаття 41 КПК України передбачає, що оперативні підрозділи органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів Державної митної служби України здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора. Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу

користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора. Доручення слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом.

Оскільки діяльність оперативних підрозділів є складовою боротьби держави зі злочинністю й провадиться лише оперативно-розшуковими та кримінально-процесуальними засобами, вважаємо, що її внутрішніми структурними елементами, як ОРД і кримінального процесу, є мета, завдання, дії та суб'єкти. Кожен з цих елементів потребує окремого розгляду як основи для створення загального уявлення про діяльність оперативних підрозділів у цілому. При цьому дослідження означених елементів має ґрунтуватися на аналізі діяльності оперативних підрозділів як суто практичної категорії, оскільки її існування зумовлено системою положень КПК України, Законів України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про міліцію», «Про Службу безпеки України», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» тощо, актів Президента України та постанов Кабінету Міністрів України, які доповнюють, уточнюють і конкретизують положення означених вище законодавчих актів, міжвідомчих та відомчих нормативних актів.

Наступним важливим пластом наукових знань, необхідних для використання в межах нашого дослідження є поняття злочинів у сфері банківського кредитування. Ці кримінальні правопорушення за загальним визнанням науковців належать до категорії економічних. Отже злочини та злочинність у кредитно-банківській сфері потрібно розглядати в контексті економічних злочинів та економічної злочинності. В теорії кримінального права та процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності економічним злочинам приділено чимало увагу, у тому числі на рівні фундаментальних наукових праць, які охоплюють зокрема і злочин у сфері банківського кредитування.

Існування таких злочинів є об'єктивною реальністю, проте законодавець не виокремив відповідної категорії кримінальних правопорушень. Це зумовило увагу до даного питання як представників науки кримінального права, так і дослідників різних аспектів протидії злочинам у кредитно-банківській системі (О. П. Бушан, В. І. Василюк, С. О. Лук'яненко, М. А. Погорєцький, М. П. Стрельбицький, Л. М. Стрельбицька, О. О. Сухачов, О. Ю. Татаров С. С. Чернявський та ін.)

Комплексний аналіз праць названих вчених дозволить не лише сформулювати власний підхід до розуміння поняття злочинів у сфері банківського кредитування, а й ефективно досліджувати проблеми боротьби з ними, які стосуються питань правового регулювання діяльності оперативних підрозділів з документування відповідних кримінальних правопорушень. При цьому потрібно враховувати, що постійні трансформації економічної злочинності, зокрема вдосконалення способів вчинення кримінальних правопорушень у сфері банківського кредитування, а також недосконалість правового регулювання боротьби ними зумовлює необхідність визначення засобів вдосконалення юридичної регламентації як кримінального процесу і оперативно-розшукової діяльності, так і суспільних відносин, що пов'язані з банківським кредитуванням. Тому важливе значення має вивчення сучасного стану злочинності у кредитно-банківській системі та її соціально-правових детермінант, сучасних механізмів злочинної діяльності, використання злочинцями вад законодавства про банки та банківську діяльність, засобів протидії ними виявленню та розслідуванню злочинів у сфері банківського кредитування. На цьому етапі дослідження, із залученням результатів останніх наукових напрацювань, має бути вивчена практика правоохоронних та судових органів, проаналізовані Закони України та підзаконні нормативно-правові

акти, що регулюють суспільні відносини у сфері банківського кредитування, оперативно-розшукової діяльності, а також положення КПК України та документів, що деталізують та роз'яснюють його положення, встановлюють порядок взаємодії оперативних підрозділів, слідчих, прокурора, регламентують їх відносини з судом.

Комплексність та повнота дослідження за пропонованою темою в числі іншого забезпечуються науковим аналізом проблем організації і тактики документування злочинів у сфері банківського кредитування оперативними підрозділами. Тому виникає потреба у дослідженні концептуальних питань організації і тактики їх діяльності (як у межах оперативно-розшукової діяльності, та і у межах кримінального процесу), що зокрема стосується визначення відповідних понять, характерних ознак документування злочинів у сфері банківського кредитування.

Оскільки організація і тактика документування різних видів злочинів у вітчизняній юридичній науці традиційно досліджувалося в межах теорії оперативно-розшукової діяльності, доцільно науковим підґрунтям дослідження відповідних аспектів боротьби зі злочинами у сфері банківського кредитування вважати напрацювання вчених у цій галузі знань. А враховуючи те, що оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії є ідентичними за своїм змістом та відрізняються лише юридичною формою, результати наукового розв'язання проблем організації і тактики документування злочинів у сфері банківського кредитування оперативними підрозділами можна проектувати у сферу кримінального процесу з врахуванням формальних юридичних вимог КПК України та підзаконних нормативних актів.

Питання боротьби зі злочинами, що вчиненні безпосередньо у сфері банківського кредитування в площині оперативно-розшукової діяльності розробляли В. І. Василичук, В. П. Захаров, І. М. Зубач, Я. Ю. Кондратьєв, Р. О. Коніжай, Р. Р. Кузьмін, С. І. Ніколаюк, М. А. Погорельцій, В. Д. Поливанюк, В. Д. Пчолкін, О. О. Сухачов, А. Ф. Хостенко, О. І. Штепа та інші науковці. Комплексний аналіз їх праць та результатів фундаментальних досліджень в галузі оперативно-розшукової діяльності забезпечить ефективність наукового пошуку засобів вирішення сучасних проблем документування злочинів у сфері банківського кредитування.

Вивчаючи загальні, особливі та одиничні питання діяльності оперативних підрозділів з документування злочинів у сфері банківського кредитування, будемо ґрунтуватися вивченні практичної реалізації ними відповідних правових норм. Такий підхід відповідає баченню як теоретиків (М. А. Шматов розглядає ОРД як джерело становлення та розвитку її теорії [7, с. 6]), так і практиків (А. Є. Івахін та П. Я. Пригунов уважають, що в ОРД, на відміну від інших її видів, найважливішою є практика, на основі аналізу якої розробляють правила проведення тих чи інших заходів, а також теорію, розвиток якої нерозривно пов'язаний із практичною діяльністю [8, с. 4]). Оскільки документування злочинів у сфері банківського кредитування є засобом забезпечення процесу доказування у відповідних кримінальних провадженнях, а відповідно і складовою виконання завдань та досягнення мети кримінального судочинства, комплексність та повнота вивчення практики вимагають дослідження прикладних питань взаємодії оперативних підрозділів, слідчих, прокуратури та суду. Отже вивчаючи практику потрібно відстежувати весь процес боротьби зі злочинами у сфері банківського кредитування: від здійснення оперативного пошуку відповідних фактичних даних – до провадження в суді. Тоді виникає можливість побачити на яких саме етапах і які саме проблеми потрібно вирішувати, вдосконалюючи норми законів та підзаконних нормативно-правових актів, розробляючи методичні рекомендації, оптимізуючи процес застосування криміналістичної та оперативної техніки тощо. При цьому будемо послуговуватися наступними емпіричними методами дослідження: спостереження за процесом документування оперативними підрозділами злочинів у сфері банківського

кредитування та використанням його результатів у кримінальному процесі (як через вивчення документів, так і за безпосередньої участі); його порівняння з процесом документування інших економічних злочинів; експерименти щодо практичного використання результатів власного дослідження. Необхідні для дослідження дані щодо практичної діяльності за їх джерелами поділяємо на чотири групи: отримані шляхом безпосереднього вивчення матеріалів оперативно-розшукової діяльності та кримінальних проваджень, прокурорської та судової практики, а також особистого спостереження; отримані особисто за допомогою соціологічних методів; отримані науковцями в межах іншими досліджень; отримані в прикладах та узагальненнях, що публікуються правоохоронними та судовими органами у фахових виданнях, оглядах, методичних рекомендаціях.

Оскільки кримінальні правопорушення у сфері банківського кредитування є проблемою не лише України, а майже всіх кран світу, а також те, що банківська злочинність часто має транснаціональний характер, на всіх етапах нашого дослідження будемо використовувати досвід правоохоронних органів зарубіжних держав, міжнародну практику боротьби з цими злочинами.

Підсумовуючи викладене зазначимо, що в цілому питання протидії злочинам у сфері банківського кредитування оперативно-розшуковими та кримінальними процесуальними засобами були добре розроблені представниками юридичної науки. Проте радикальні зміни у правовому регулюванні кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності, трансформація економічної злочинності (зокрема злочинності у банківській сфері) зумовили виникнення практичних проблем, що потребують теоретичного осмислення та визначення конкретних шляхів вирішення. Окреслення кола цих проблем має ґрунтуватися на вивченні практики, а засоби їх розв'язання повинні засновуватися на науковому розумінні ключових понять, що складають категоріально-термінологічний апарат дослідження («документування», «доказування», «оперативні підрозділи», «банківське кредитування», «злочини у сфері банківського кредитування» та ін.), а також критичному аналізу результатів наукового пошуку фахівців в галузі кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, кримінальне право, які досліджували загальні, особливі та одиничні питання боротьби зі злочинами у сфері банківського кредитування. Вирішення зазначених проблем передбачає комплексне використання загальнонаукових (емпіричні – спостереження, порівняння, експеримент; емпірико-теоретичні – абстрагування, аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання, узагальнення; теоретичні – аналогія, аксіоматичний метод, екстраполяція, ідеалізація, історичний метод, системний підхід, систематизація, класифікація, типологія, формалізація, визначення, опис, інтерпретація) та спеціальних методів юридичної науки, зокрема: історико-правового; системно-структурного; порівняльно-правового; логіко-юридичного догматичного; статистичного; соціологічного; моделювання та ін.

Список використаних джерел

1. Колодій А. Громадянське суспільство: доктрина та вітчизняна практика / А. Колодій // *Право України*. – 2013. – № 9. – С. 270–288.
2. Оніщенко Н. До питання про розвиток доктрини прав людини в Україні (роки незалежності) / Н. Оніщенко // *Право України*. – 2013. – № 9. – С. 176–193.
3. Засць А. Концепції правової держави і верховенства права в українській правовій доктрині / А. Засць // *Право України*. – 2013. – № 9. – С. 243–269
4. Рабінович П. Верховенство права: доктринальні інтерпретації в Україні / П. Рабінович // *Право України*. – 2013. – № 9. – С. 162–175.

5. Крижановський А. Доктрина правового порядку в Україні: генезис, сучасний стан і перспективи / А. Крижановський // Право України. – 2013. – № 9. – С. 229–241.

6. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: [моногр.] / Погорецький М. А. – Х. : Арсіс, ЛТД, 2007. – 576 с.

7. Шматов М. А. Теория оперативно-розыскной деятельности в системе уголовно-правовых наук / Шматов М. А. – Волгоград : Волгоград. акад. МВД России, 2001. – 228 с.

8. Ивахин А. Е. Оперативная деятельность и вопросы конспирации в работе спецслужб: по материалам открытой печати и лит. : [в 6 т. Т. 2] / А. Е. Ивахин, П. Я. Прыгунов. – [2-е изд. стереотип.]. – К. : КНТ, 2008. – 224 с

УДК 343.14:351.745.7:343.974

Сухачов Олексій Олександрович

Заступник начальника Головного управління контррозвідувального захисту економіки держави СБ України, здобувач ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка

ПОНЯТТЯ НЕГЛАСНОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

На основі аналізу положень Кримінального процесуального кодексу України розкрито сутність негласності слідчих (розшукових) дій, що передбачені гл. 21 цього кодексу з позицій її розуміння законодавцем. Проаналізовано результати наукових досліджень з проблем забезпечення негласності оперативно-розшукової діяльності. Визначено співвідношення поняття негласності з категоріями «конспірація», «конфіденційність», «таємність». Запропоноване авторське визначення поняття негласності у кримінальному процесі.

Ключові слова: конспірація, негласність, кримінальний процес, негласні слідчі (розшукові) дії

На основе анализа положений Уголовного процессуального кодекса Украины раскрыта сущность негласности следственных (розыскных) действий, предусмотренных гл. 21 этого кодекса с позиций ее понимания законодателем. Проанализированы результаты научных исследований по проблемам обеспечения негласности оперативно-розыскной деятельности. Определено соотношение понятия негласности с категориями «конспирация», «конфиденциальность», «секретность». Предложено авторское определение понятия негласности в уголовном процессе.

Ключевые слова: конспирация, негласность, уголовный процесс, негласные следственные (розыскные) действия.

Based on the analysis of the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine reveals the essence behind the scenes of investigation (search) actions under Sec. 21 of the Code from the standpoint of its understanding of the legislator. The results of research on behind the scenes to ensure operational and investigative activities. The correlation of the concepts behind the scenes with the categories of "conspiracy", "confidential", "secret". Author's definition of the concept behind the scenes in the criminal process.

Tags: conspiracy, behind the scenes, criminal procedure, unspoken investigation (investigative) action.

Запровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) стало одною з найбільш революційних новацій кримінального процесу України. Проте недосконалість структури та змісту норм глави 21 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України викликали численні проблеми практичної діяльності та справедливу критику науковців [1–5 та ін.]. Ідея створення означеного інституту в межах кримінального процесуального закону безумовно є прогресивною та відповідає міжнародній практиці [6; 7]. Але її реалізація не була належним чином теоретично обґрунтована та реалізовувалась посміхом. Про негативні наслідки такого підходу ще

задовго до прийняття у 2012 р. нового КПК України попереджали провідні фахівці в галузі оперативно-розшукової діяльності (ОРД) та кримінального процесу [8; 9]. Проте застереження науковців було проігноровано.

Сьогодні на рівні політичного керівництва держави є розуміння необхідності внесення змін та доповнень до чинного кримінального процесуального закону. Важливо, щоб ці зміни були добре продуманими та теоретично обґрунтованими, що є неможливим без розуміння фундаментальних категорій з якими пов'язане існування інституту НСРД. Одною з таких категорій є негласність, якій бракувало уваги в теорії оперативно-розшукової діяльності, і яка лишається мало дослідженою у кримінальній процесуальній науці.

Мета даної статті полягає у визначенні співвідношення понять негласності та конспірації як категорій оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу.

У ст. 246 КПК України негласні слідчі (розшукові) дії визначено як різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом. До числа таких дій зараховано: аудіо-, відеоконтроль особи; накладення арешту на кореспонденцію; огляд і виїмку кореспонденції; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; спостереження за особою, річчю або місцем; аудіо-, відеоконтроль місця; контроль за вчиненням злочину; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження; використання конфіденційного співробітництва.

Виходячи з положень ст. 246 КПК України законодавець розуміє негласність як властивість, що полягає у нормативному обмеженні кола осіб, що мають доступ до інформації про факт та методи певної категорії слідчих дій. Аналіз гл. 21 КПК України дає підстави для висновку, що кола цих осіб входять: слідчий (як ініціатор НСРД), прокурор (як процесуальний керівним досудовим розслідуванням); слідчий суддя (як суб'єкт надання дозволу на проведення НСРД); начальник органу під юрисдикцією якого знаходиться місце вчинення правопорушення (як особа, що визначає оперативний підрозділ, що буде виконувати доручення слідчого); керівник оперативного підрозділу, що був визначений виконавцем доручення слідчого; оперативні працівники даного підрозділу (як безпосередні виконавці доручення слідчого), керівник органу досудового розслідування (як суб'єкт надання дозволу на продовження строку НСРД, що проводиться за постановою слідчого, прокурора). При цьому аналіз практики показує, що слідчий суддя, прокурор та навіть слідчий, володіючи інформацією про факт проведення НСРД не завжди обізнані з методами їх проведення. Це зумовлено новизною інституту НСРД для кримінального процесу України та низкою цілком суб'єктивних факторів.

Відомості про факт проведення певної НСРД охоплюють інформацію про відповідне рішення слідчого, прокурора, дозвіл слідчого судді, час, місце та об'єктів її здійснення, а також суб'єктів (виконавців) та зміст їх дій. До відомостей про методи проведення НСРД потрібно відносити інформацію щодо конкретних способів (засобів) їх проведення та організаційно-тактичних особливостей.

Такий підхід до розуміння негласності є додатковим аргументом щодо збігу сутнісних ознак НСРД з відповідними оперативно-розшуковими заходами. Так В. А. Колесник зазначає, що негласні слідчі (розшукові) дії, за своєю сутністю, у переважній більшості фактично є оперативно-розшуковими заходами, які отримали нову назву і право на проведення яких надано слідчому під час здійснення ним досудового

розслідування. [10]. М. Л. Грібов зауважує, що за своїм змістом негласні слідчі (розшукові) дії повністю співпадають з оперативно-розшуковими заходами, а відрізняються лише колом суб'єктів ініціативи та юридичною формою [11]. М. А. Погорецький та Д. Б. Сергєєва, визначають, що негласні слідчі (розшукові) дії мають однакову гносеологічну природу, один алгоритм здійснення з однойменними оперативно-розшуковими заходами, передбаченими ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Вони проводяться із застосуванням тотожних методів пізнання події злочину, в одному режимі таємності [12].

Отже феномен негласності у кримінальному процесі варто досліджувати через розуміння даного поняття в теорії оперативно-розшукової діяльності. Проте у вітчизняній науці термін «негласність» використовують, здебільшого без пояснень. Навпаки: для означення негласності як особливості, покладеної в основу ОРД послуговуються поняттям «конспірація», яке зараховують до категорії принципів. Зокрема Е. О. Дідоренко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, інші вчені наголошували, що цей принцип визначає структури й функції окремих оперативних підрозділів, проведення пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів, тактики й методики агентурної роботи, застосування оперативних та оперативно-технічних засобів [13, с. 87]. Сутність конспірації, наголошували О. Ф. Долженков, А. Ф. Думко та І. П. Козаченко, полягає в *негласному* (секретному) проведенні необхідних заходів з таким розрахунком, щоб особи, стосовно яких їх здійснюють, громадяни та посадові особи, не причетні до ОРД, про це не знали [14, с. 22] (курсив наш – О. С.). О. Ю. Шевчук під принципом конспірації в ОРД розуміє здійснення оперативно-розшукових заходів у повній таємниці від осіб, які розробляються і перевіряються, а також не мають прямого службового стосунку до їх організації, з установленням особливого порядку отримання, оформлення, зберігання й використання оперативно-розшукової інформації, а також обов'язкових правил поведінки з оперативно-службовими документами [15].

Аналіз наукового доробку зазначених вище та інших вчених доводить, що одним із вихідних положень (правил), на яких базується ОРД, є її таємне, приховане, невідоме нікому (крім власних суб'єктів) здійснення. Тому, ґрунтуючись на тлумаченні слів «негласність» (Абстр. ім. до негласний – невідомий для інших; прихований, таємний [16, с. 753]) і «принцип» (основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії; основний закон якої-небудь точної науки; особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства і т. ін. [16, с. 1125]), можна дійти висновку, що в ОРД має існувати саме принцип негласності, а конспірацію варто розглядати як діяльність, метою якої є забезпечення негласності. Проте правило негласності не може бути поширено на всю ОРД – систему гласних і негласних заходів, тобто його неможна вважати принципом. Такий принцип суперечив би іншому загальноновизнаному у науці принципу ОРД – поєднанню гласних і негласних заходів. Водночас правило забезпечення негласності таємної частини ОРД за рахунок обмеження доступу до інформації, яка приховується, і дезінформації об'єктів впливу може розглядатися як принцип. Тому існування принципу конспірації ОРД виправдано. Його потрібно визначати як правило здійснення системи заходів з обмеження доступу до інформації, яка приховується, та дезінформації об'єктів впливу з метою забезпечення негласності в ОРД.

Негласність можна визнати принципом не всієї ОРД, а лише її таємної частини. Те саме можна сказати і про кримінальний процес. Так у п. 20 ст. 7 як одну з засад кримінального провадження визначено гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами. Детально зміст цієї засади визначено

у ст. 27 КПК. Глава 20 цього кодексу регламентує традиційні для вітчизняного кримінального процесу слідчі дії, що отримали додаткову назву (розшукові) та завжди проводились та проводяться гласно, відкрито. Водночас слідчі дії, регламентовані гл. 21 стають абсолютно неефективними якщо втратять негласність.

Для забезпечення їх негласності застосовано низку правових норм. Так відповідно до вимог Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», затвердженій Наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року №144/1042/516/1199/936/1687/51, постанова слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, клопотання про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії та додатки до нього, протокол про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які містять відомості про факт та методи проведення негласної слідчої (розшукової) дії, а також відомості, що дають змогу ідентифікувати особу, місце або річ, щодо якої проводиться або планується проведення такої дії, розголошення яких створює загрозу національним інтересам та безпеці, підлягають засекречуванню (п. 5.1). Засекречування таких матеріальних носіїв інформації здійснюється слідчим, прокурором, співробітником уповноваженого оперативного підрозділу, слідчим суддею шляхом надання на підставі Зводу відомостей, що становлять державну таємницю (Розгорнутих переліків відомостей, що становлять державну таємницю), відповідному документу грифа секретності (п. 5.2).

Засекречування означених відомостей «вмикає» механізм їх захисту від розголошення через практичну реалізацію норм Законів України «Про інформацію», «Про державну таємницю», Порядку організації та забезпечення режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування на підприємствах в установах і організаціях, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 18.12.2013 року № 939.

Проте для того, щоб відомості про факт проведення негласних слідчих (розшукових) дій не були розголошені недостатньо просто обмежити доступ до відповідної інформації. Адже якщо такі дії будуть проводитися без використання відповідних засобів, то це відразу стане очевидним. Так, якщо візуальне спостереження за особою, річчю або місцем відповідно до ст. 269 КПК України буде проводити слідчий, що веде кримінальне провадження шляхом відкритого постійного стеження за об'єктом, то його відразу буде викрито. Якщо працівники міліції відкрито встановлять у помешканні особи засоби відео контролю або технічний прилад для зняття інформації на лінії електрозв'язку, то цілком природно очікувати активну протидію розслідуванню. Так само виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України) не можливе якщо не застосовувати певних засобів дезінформації злочинного середовища. Наслідками обмеження розуміння забезпечення негласності лише обмеженням доступу до відповідної інформації є загроза життю та здоров'ю суб'єктів НСРД, неможливість послідовного і збалансованого захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини. Негласність має забезпечуватися цілою системою заходів, яку в теорії оперативно-розшукової діяльності означають як конспірацію. Це підтверджують і результати наукових досліджень М. Л. Грібова щодо конспірації в діяльності підрозділів оперативної служби МВС України [17, с. 442, 443]. Аналіз напрацювань вченого

дозволяє, використовуючи індуктивний метод наукового дослідження, дійти висновків, що конспірація, як система дій із забезпечення негласності зараховує охорону таємниці та дезінформування об'єктів оперативно-розшукових заходів та НСРД, їх зв'язків та інших осіб.

Дезінформація містить легенду та засоби її доведення до адресата, основні з яких – маскування та легендоване спілкування. Маскування – зовнішні видозміни суб'єктів ОРД та НСРД, спрямовані на приховання їх сутності та розраховані на сприйняття невизначеним колом осіб. Легендоване спілкування – процес взаємного оцінювання, обміну інформацією і взаємодії між оперативним працівником та іншими особами, у якому він виконує чужу соціальну роль і маніпулятивно впливає на інших осіб з метою виконання завдань ОРД та (або) кримінального процесу.

Водночас у науці існує думка, що негласність та конспірація співвідносяться як ціле та частка. При цьому до складових негласності окрім конспірації зараховують також конфіденційність й таємність [18]. Ми дотримуємося іншої позиції: негласність потрібно розглядати як результат, засобом досягнення якого є конспірація.

Конфіденційність у теорії ОРД здебільшого зараховують до категорії принципів. При цьому О. М. Бандурка принцип конспірації тісно пов'язує з принципом конфіденційності та визначає критерії їх зв'язку й відособленості [19, с. 66]. Характеристику цього принципу також надають І. В. Сервецький та В. А. Дашко [20, с. 158], зазначаючи лише про конфіденційність стосунків між оперативними підрозділами та їх негласними співробітниками. Е. О. Дідоренко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. П. Пилипчук, В. Л. Регульський конкретизують це назвою принципу – «конфіденційність негласного співробітництва», зумовлену вимогою нормативно-правового характеру, що зобов'язує працівників оперативних підрозділів, а також осіб, які беруть участь в ОРД, не розголошувати конфіденційних відомостей про особу, яка співробітничала з оперативним підрозділом [13, с. 89].

Російські науковці ширше підходять до окресленого питання та вказують на принцип залучення конфідентів. Конфідент, зазначають вони, – це узагальнена назва категорії фізичних осіб, які таємно співробітничали з оперативно-розшуковим підрозділом [21, с. 24].

Отже щодо проведення НСРД конфіденційність є властивістю взаємодії посадових осіб правоохоронних органів, що мають доступ до інформації про факт та методи їх проведення з громадянами, що негласно залучаються ними до виконання завдань кримінального провадження. Ця властивість є різновидом негласності, що виокремлюється, на основі об'єкта – факту та змісту відносин між правоохоронцями та особами, що сприяють ним у виконанні службових обов'язків. Даний різновид негласності у кримінальному процесі застосовується під час реалізації норм ст. 275 КПК України, яка передбачає, що під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, передбачених цим Кодексом.

Таємність (секретність) у вітчизняній традиції правотворення та правозастосування розглядають як основну ознаку певного режиму, що визначає порядок та заходи захисту від витоку та розповсюдження інформації, яка становить державну таємницю. Так у ст. 1 Закону України «Про державну таємницю», визначено, що режим секретності – встановлений згідно з вимогами цього Закону та інших виданих відповідно до нього нормативно-правових актів єдиний порядок забезпечення охорони державної таємниці.

Саме такі категорії як порядок та правовий режим (тобто режим встановлений законом та підзаконним нормативними актами) М. І. Зубач покладає в основу розуміння

негласності з визначенням конкретного її об'єкта – НСРД. Зокрема вчений зазначає, що негласність в кримінальному процесі, це специфічний, обумовлений рамками кримінального судочинства, правовий режим, який являє собою особливий порядок провадження окремих слідчих (розшукових) дій, а так же дій слідчого, при якому забезпечується захист від розголошення самого факту проведення такої дії, його тактики та організації, а так само її результатів [18]. Аналіз цього формулювання за дає підстави для висновку, що в кримінальному процесі негласність є різновидом режиму секретності, який застосовується щодо конкретного об'єкта – НСРД. Вважаємо доцільним зараховувати негласність до категорії принципів, що забезпечить більш точне розуміння її сутності.

Негласність у кримінальному процесі – це принцип здійснення різновиду слідчих (розшукових) дій, що передбачені главою 21 КПК України, який полягає в обмеженні кола осіб поінформованих про факт та методи їх проведення тими хто відповідно до вимог закону ініціює, дозволяє, погоджує такі дії, продовжує їх термін, виконує доручення на їх проведення, забезпечує документообіг відповідних матеріалів, сприяє у досягненні їх мети правоохоронним органам.

Негласність слідчих (розшукових) дій, що передбачені главою 21 КПК України забезпечується системою заходів, що відповідно до вітчизняних традицій правотворення доцільно означити як конспірацію.

Конспірація зараховує охорону таємної інформації від витоку й розповсюдження, а також дезінформацію об'єктів впливу (об'єктів НСРД, їх оточення та інших громадян які можуть здогадатися або випадково дізнатися про факт проведення цих дій). Охорона таємної інформації забезпечується практичною реалізацією норм Закону України «Про державну таємницю» та положень підзаконних нормативних актів, що регулюють суспільні відносини у цій сфері. Дезінформація здійснюється через маскування та легендоване спілкування.

Список використаних джерел

1. Берназ В. Д. *Правова природа поняття та загальна класифікація негласних слідчих (розшукових) дій* / В. Д. Берназ // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*, 2013. – № 5. – С. 226–230;
2. Венедиктов А. А. *Негласные следственные (розыскные) действия: проблемы и пути их решения* / А. А. Венедиктов // *APRIORI*. – Серія: Гуманитарные науки (г. Краснодар). – 2014. – № 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://apriori-journal.ru/serial/4-2014/Venedictov.pdf>.
3. Грібов М. Л. *Засоби, що використовуються під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій* / М. Л. Грібов // *Бюлетень міністерства юстиції України*. – 2014. – № 9. – С. 152–158.
4. Колесник В. А. *Суб'єкти здійснення та класифікація негласних слідчих (розшукових) дій* / В. А. Колесник // *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. – 2013. – №1. – С. 129–134.
5. Погорецький М. А. *Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні* / М. А. Погорецький // *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. – Київ. – 2013. – № 1. – С. 270–277.
6. Вільгушинский В. *Щодо проблемних питань законодавчого регулювання інституту негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні*. [Електронний ресурс] / Вільгушинский В. // *Журнал Віче* – 2014. – № 19 – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/4198>
7. Шолудько Б. *Негласні слідчі (розшукові) дії* [Електронний ресурс] // *Офіційний сайт юридичної фірми «Фоліант»* – Режим доступу: http://foliant.in.ua/pravovoy-kommentariy_id_16.html

8. Погорецький М. А. Впровадження інституту негласних (розушукових) слідчих дій в правозастосовну практику / М. А. Погорецький // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. – 2012. – № 2 (28). – С. 56–63.

9. Глушков В. О. Взаємодія судових органів та оперативних підрозділів в процесі здійснення оперативно-розушукової діяльності / В. О. Глушков // *Вісник Вищої ради юстиції*. – 2011. – № 3. – С. 57–61

10. Колесник В. Негласні слідчі дії для слідчого — «золоте дно», яке адвокат здатен перетворити в пекло / В. Колесник // *Закон і бізнес*. – 22.08.2014. – ВІПУСК №32-33 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zib.com.ua/ua/print>

11. Грібов М. Л. Законність діяльності оперативних підрозділів під час виконання завдань на проведення негласних слідчих (розушукових) дій / М. Л. Грібов // *Бюлетень міністерства юстиції України*. – 2014. – № 11. – С. 121–129.

12. Погорецький М. А. Негласні слідчі (розушукові) дії та оперативно-розушукові заходи: поняття, сутність і співвідношення / М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. – 2014. – № 2(33). – С. 137–141.

13. Оперативно-розушукова діяльність органів внутрішніх справ : Заг. частина : підручник / [Е. О. Дідоренко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв, В. П. Пилипчук, В. Л. Регульський] ; за ред. Л. В. Бородича. – Луганськ : РВВ ЛІВС, 1999. – Т. 1. – 390 с.

14. Долженков О. Ф. Оперативно-розушукова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції / О. Ф. Долженков, А. Ф. Думко, І. П. Козаченко. – Одеса : НДРВВ ОІВС, 2000. – 134 с.

15. Шевчук О. Ю. Конспірація як спеціальний принцип оперативно-розушукової діяльності / О. Ю. Шевчук // *Науковий вісн. Київ. нац. ун-ту внутр. справ*. – 2008. – № 1, ч. 2. – С. 123–128.

16. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.

17. Грібов М. Л. Діяльність підрозділів оперативної служби МВС України: теорія та практика : [моногр.] / Грібов М. Л. – К. : Розвиток, 2013. – 532 с.

18. Зубач І. Н. Негласність как правовой феномен в уголовном процессе Украины / И. Н. Зубач // *Міжнародний науковий журнал «Науковий огляд»* – 2014. – № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.sciryo.com/journal-ukrainian-scientific-scirew-article-558217>

19. Бандурка О. М. Оперативно-розушукова діяльність : [підруч.] : Ч. I / Бандурка О. М. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.

20. Сервецький І. В. Науково-практичний коментар Закону України «Про оперативно-розушукову діяльність» (станом на 1 черв. 2006 р.) / І. В. Сервецький, В. А. Дашко. – [3-тє вид., доп.]. – К. : [Б. в.], 2006. – 400 с.

21. Оперативно-розыскная деятельность : [учеб.] / под ред. К. К. Горяинова, В. С. Овчинского, Г. К. Синилова, А. Ю. Шумилова. – [2-е изд., доп. и перераб.]. – М. : ИНФРА – М., 2004. – 848 с.

УДК 343.13

Давидова Дар'я Вікторівна

аспірант Донецького юридичного інституту МВС України

ДОКАЗИ ТА ЇХ ДЖЕРЕЛА: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ТЕОРЕТИЧНОГО ТА ЛЕГАЛЬНОГО ВИЗНАЧЕННЯ

Стаття присвячена розгляду поняття доказів та їх джерел у теорії кримінального процесу та чинному законодавстві України. Метою статті є отримання наукового результату у вигляді теоретичного положення, що містить визначення напрямку подальшого дослідження, направленою пізнання природи доказів та їх джерел в контексті існуючих концепцій, питань легального визначення

доказів та їх джерел, впливу цих явищ на розвиток методології доказування. Аналіз найбільш поширених концепцій доказів, приводить автора до висновку про діалектичний зв'язок доказів із їх джерелами, що дозволяє розглядати їх в органічному зв'язку та в якості окремих категорій. Доводиться, що використання сполучення «фактичні дані» для легального визначення доказів у КПК України та інших процесуальних кодексах відповідає їх змісту у кримінальному провадженні. А закріплення переліку процесуальних джерел доказів вказує на форму існування таких даних у кримінальному провадженні, і не стає перешкодою розширення засобів доказування. У той же час, зміна концепції кримінального судочинства, діяльнісний підхід вимагає переосмислення необхідності легального закріплення та формулювання поняття доказів та їх джерел, продовження дослідження цих інститутів у теорії та практиці процесуального доказування.

Ключові слова: доказ, джерела доказів, фактичні дані.

Стаття посвячена рассмотрению понятия доказательств и их источников в теории и действующем законодательстве Украины. Целью статьи является получение научного результата в виде теоретического положения, которое содержит определение направления дальнейшего исследования, направленного на познание природы доказательств и их источников в контексте существующих концепций, вопросов легального определения доказательств и их источников, влияния этих явлений на развитие методологии доказывания. Анализ наиболее распространенных концепций доказательств приводит автора к выводу о существовании диалектической связи между доказательствами и их источниками, что позволяет рассматривать их как в органической связи, так и в качестве отдельных категорий. Обосновывается, что использование формулировки «фактические данные» для легального определения доказательств в УПК Украины и других процессуальных кодексах соответствует их содержанию. А определение в законодательстве перечня процессуальных источников доказательств не становится препятствием для расширения средств доказывания. В то же время, изменение концепции уголовного производства ставит вопрос о переосмыслении необходимости легального закрпеления и формулирования понятия доказательств и их источников, продолжения исследования этих институтов в теории и практики процессуального доказывания.

Ключевые слова: доказательство, источники доказательств, фактические данные.

The article considers the concepts of evidence and their sources in the theory and the current legislation of Ukraine. The purpose of this paper is the scientific results obtained in the form of a theoretical position, which contains the definition of areas for further research aimed at recognizing the nature of evidence and their sources in the context of existing concepts, issues a legal definition of evidence and their sources, the impact of these phenomena on the development of the methodology of proof. Analysis of the most common concepts of evidence leads the author to the conclusion that there is a dialectical relationship between the evidence and sources that can be considered as organically linked, and as separate categories. It is proved that the use of the phrase "evidence" for the legal definition of evidence in the Code of Criminal Procedure and other procedural codes correspond to their content. A definition in the law of the list of procedural sources of evidence does not become an obstacle to the expansion of evidence. At the same time, the change in the concept of criminal proceedings raises the question of the need to rethink legal zakrпeleniya and formulation of the concept of evidence and sources of continuing studies of these institutions in the theory and practice of protsesualnogo proof.

Key words: the evidence, the sources of evidence, facts.

Набуття чинності у 2012 році реформованим Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) ознаменувало не просто суттєву зміну окремих його інститутів, а концептуально новий підхід до усієї системи кримінального судочинства.

Завданнями кримінального провадження, визначеними у ст.2 КПК України є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Реалізація цих завдань можлива тільки завдяки чітко регламентованій діяльності уповноважених наведення процесу суб'єктів, які зобов'язані приймати законні обґрунтовані рішення та вчиняти процесуальні дії, спрямовані на реалізацію вказаних завдань.

Обґрунтування процесуальних рішень напряму залежить від обґрунтованості їх доказами зібраними, перевіреними та оціненими у встановленому законом порядку. Реформоване законодавство торкнулося істотних змін, що стосуються інституту доказів та доказування. У той же час, саме ці зміни викликали нові дискусії з приводу доказів та їх джерел.

Питання доказів і доказування так чи інакше відображені у роботах більшості відомих процесуалістів, адже вони є основою кримінального процесу. Вагомий внесок у розвиток теорії внесли роботи таких вчених як С.А.Альперт, В.Д.Арсеньєв, Р.С.Белкін, А.Р.Белкін, В.П.Бож'єв, Л.Є.Владимиров, В.П. Гмирко, І.М.Гуткін, В.Я.Дорохов, П.С.Елькінд, В.І.Зажицький, Л.М.Карнеєва, Л.Д.Кокорев, А.М.Ларін, М.М.Михеєнко, В.Т.Нор, М.А. Погорецький, М.С.Строгович, В.М.Тертишник, А.І.Трусов, Ф.Н.Фаткуллін, М.Є.Шумило та інші.

Теорія доказів та доказування знаходиться у постійному русі, адже її ключові поняття пов'язані не тільки з розвитком науки кримінального процесу, зміною процесуального законодавства, а і з розвитком інших наук (філософії, логіки, математики), теорій (теорії інформації), що дає можливість переосмислення уже існуючих положень, продовження наукової дискусії.

Отже, метою статті є отримання наукового результату у вигляді теоретичного положення, що містить визначення напрямку подальшого дослідження, направленою пізнання природи доказів та їх джерел в контексті існуючих концепцій, питань легального визначення доказів та їх джерел, впливу цих явищ на розвиток методології доказування.

Питання визначення джерел доказів невідривно пов'язане із концепціями доказів, які ми пропонуємо розглянути.

Перша концепція передбачає розуміння доказу як єдності процесуальних джерел, які передбачені у законодавстві та відомостей про факти, які вони відображають. Прихильниками цієї позиції є такі відомі вчені як С.А.Альперт, А.І.Трусов та ін. Так, А.І.Трусов говорить про те, що будь-який доказ перестає вважатися доказом, якщо він позбавлений змісту (відомостей про предмет пізнання у справі), а відомості перестають бути даними без їх матеріального носія [2, с.552].

Друга концепція подвійного розуміння доказів говорить про те, що доказами є і факти, на підставі яких встановлюють обставини злочину, і самі джерела виступають доказами. Прибічниками такого розуміння доказів є М.С. Строгович, І.М.Гуткін, В.Д.Арсеньєв. Зокрема, професор М.С. Строгович вказує, що доказами є факти, на основі яких встановлюється злочин або його відсутність, винуватість або невинуватість певної особи в його скоєнні та інші обставини справи, від яких залежить ступінь відповідальності цієї особи. Крім того, доказами є передбачені законом джерела, з яких слідство і суд отримують відомості про факти, що мають значення для справи, за допомогою яких вони ці факти встановлюють [2, с.288-289]. Подібне висловлювання надає і В.Д.Арсеньєв, вказуючи, що доказами є не тільки фактичні дані, але й перелічені в законі джерела доказів [3, с.67]

Третя концепція доказів – це інформаційна. Засновником цієї концепції став В.Я. Дорохов, який запропонував розглядати докази як єдність відомостей (інформації) та їх джерел (матеріальних носіїв інформації). Вчений говорив про те, що доказами є не факти існуючої дійсності, а відомості про них, а дані про них. Стосовно джерел доказів

вчений вказував на те, що процесуальні джерела, закріплені у законі захищають від викривлення інформації [4, с.7 – 8].

На нашу думку, спір з приводу аргументованості зазначених концепцій знімає таке розуміння співвідношення доказів та їх джерел, згідно якого фактичні дані не можна відірвати від їх джерел, не можна їх і протиставляти один одному, адже вони органічно пов'язані між собою. І такий зв'язок є діалектичним і не виключає самостійного існування кожної із згаданих категорій [5, с.99].

У ч.1 ст.84 КПК України дається визначення доказів, якими є фактичні дані, отримані у передбаченому порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Ч.2 ст.84 КПК України містить перелік процесуальних джерел доказів, якими є показання, речові докази, документи, висновки експертів [6].

Серед процесуалістів не припиняється дискусія з приводу доцільності використання для визначення доказів та співвідношення таких понять як 1) відомості про факти, 2) факти, 3) інформація, 4) як фактичні дані.

Звернемося до лінгвістичного аналізу зазначених понять. У Академічному тлумачному словнику під відомостями розуміється: 1) повідомлення, вісті про кого-, що-небудь; 2) певні факти, дані про кого-, що-небудь; 3) знання в якій-небудь галузі. Фактом є 1) дійсна, не вигадана подія, дійсне явище; те, що сталося, відбулося насправді; 2) реальність, дійсність; те, що об'єктивно існує. Дані – це відомості, показники, необхідні для ознайомлення з ким-, чим-небудь, для характеристики когось, чогось або для певних висновків, рішень. Інформація визначена як відомості про які-небудь події, чийось діяльність і т. ін.; повідомлення про щось [7].

Як видно з наведених визначень, істотних відмінностей у семантичному плані поняття «відомості», «дані», «інформація» не мають. Вони характеризують когось або щось, що виступає об'єктом пізнання. Фактом же виступає реальна дійсність, те що встановлено, доведено. Таким чином, «відомості», «дані», «інформація» можуть виступати характеристикою фактів. Сам же факт не може бути доказом, навпроти, він є об'єктом дослідження. Для того, щоби встановити певний факт, необхідні дані, відомості, інформація про нього.

Поняття «фактичні дані» має дві складові. Як уже було вказано, даними є відомості, які характеризують певний об'єкт сприйняття, необхідні для рішень, висновків. «Фактичний» означає дійсний, справжній. Отже фактичні дані – це дійсні, справжні, які відповідають реальності відомості про певне явище. У нашому випадку – ті явища, які лежать у площині доказування.

С.М. Стахівський та С.В. Сівочек вважають, що визнання доказів фактичними даними, тт. достовірними відомостями усуває необхідність їх перевірки [8, с.4; 9, с.20 – 21]. Достовірність презюмується, а оцінювати можна достовірність тільки тих відомостей, у відношенні яких невідомо – відповідають вони фактам чи ні [9, с.20 – 21]. Тому доцільніше використовувати поняття «відомості про факти», якими є будь-які (не обов'язково достовірні дані) дані.

На нашу думку, з урахуванням положень зміненого чинного КПК, який по суті поділяє докази на досудові та судові, передбачає депонацію доказових матеріалів під час досудового розслідування і вирішення питання про остаточність визнання фактичних даних тільки судом, розуміння доказів як фактичних даних є цілком прийнятним. У ст.94 КПК України вказується, що кожен доказ оцінюється з точки зору належності, допустимості і достовірності. У ст.84 КПК України належність доказів відображає положення про те, що на підставі цих даних встановлюється наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають

доказуванню. Допустимість характеризує визначення про те, що фактичні дані повинні бути отримані у встановленому законом порядку. А ознака достовірності, як раз, закладена у розумінні фактичних даних як достовірних відомостей.

Цікавою та обґрунтованою є думка Д.О. Бочарова, який розглядає юридичний доказ як систему, що формується згідно з нормативною конструкцією доказу (легальним значенням) і складається з означника (форми, джерела доказу), означуваного (предмета доказу) та значення (доказового факту). Досліджуючи сутність доказів, автор визначає фактичні дані як такі, що передбачають матеріальні, інформаційні та інші передумови створення доказових фактів: процесуальні джерела доказів, матеріальні об'єкти, повідомлення тощо [10, с.11].

Вважаємо, що такий підхід поєднує інтуїтивне та легальне визначення доказів, відображаючи їх гносеологічну природу, логічну побудову, виражені у нормативній конструкції.

Звертає на себе увагу той факт, що у КПК 2012 році вперше за часів розвитку процесуального законодавства України використано термін «процесуальні джерела доказів». У КПК 1960 р. цей термін не використовувався у ч.2 ст.65 КПК вказувалося: «Ці дані встановлюються: показаннями свідка, показаннями потерпілого, показаннями підозрюваного, показаннями обвинуваченого, висновком експерта, речовими доказами, протоколами слідчих і судових дій, протоколами з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, та іншими документами» [11].

Вчені по-різному ставляться до співвідношення понять «процесуальні джерела» та «матеріальні джерела». Одні вчені вказують, що джерелами доказів і є матеріальні об'єкти, які містять інформацію, необхідну при встановленні обставин кримінального провадження [12, с. 113]. Інші вчені говорять про те, що матеріальними джерелами доказів є матеріальні об'єкти, які містять доказову інформацію. У той же час, не кожен такий об'єкт стає процесуальним джерелом доказу. Тільки джерела доказів, які закріплюються в матеріалах кримінального провадження з додержанням процесуальної форми, М.М.Михеєнко та С.М.Стахівський правильно пропонують називати процесуальними, щоб підкреслити відмінність останніх від матеріальних джерел доказової інформації [13, с.139; 8, с.18].

Ми згодні зі вченими, адже у процесуальному законодавстві закріплюються не просто матеріальні об'єкти, носії інформації. А саме процесуальні джерела, які мають специфічні риси та повинні відповідати визначеним у КПК вимогам.

Детально у чинному КПК України прописані норми щодо окремих джерел доказів, дані легітимні значення цих понять, вказаний порядок отримання, зберігання, перевірки тощо.

Даючи визначення показанням у ст.95 КПК України законодавець використовує поняття «відомості». Для характеристики речових доказів використовується поняття «матеріальні об'єкти» (ст.98 КПК України), для документів також «матеріальний об'єкт» (ст.99 КПК України). Висновок експерта позначений як «докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки» (ст.101 КПК України). Не вдаючись до детального розгляду визначення висновку експерта як джерела доказів, який ми залишимо для подальших наукових розвідок, вкажемо тільки, що він повинен характеризуватися також як матеріальний об'єкт (документ), у якому міститься докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки.

Розглянемо, як розуміє законодавець докази та джерела в інших процесуальних кодексах України.

У ст.57 Цивільного процесуального кодексу України визначено, що доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд установлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів [14].

У ст. 69 Кодексу адміністративного судочинства України зазначається, що доказами в адміністративному судочинстві є будь-які фактичні дані, які встановлюються судом на підставі пояснень сторін, третіх осіб та їхніх представників, показань свідків, письмових і речових доказів, висновків експертів [15].

У статті 32 Господарського процесуального кодексу України (говориться, що докази є фактичними даними, які встановлюються такими засобами: письмовими і речовими доказами, висновками судових експертів; поясненнями представників сторін та інших осіб, які беруть участь у судовому процесі. У деяких випадках на вимогу судді пояснення представників сторін та інших осіб, які беруть участь у судовому процесі, мають бути викладені письмово [16].

Отже, у легальних визначеннях доказів законодавець використовує формулювання «будь-які фактичні дані», «фактичні дані» та вказує перелік джерел доказів, які по суті не відрізняються від визначених у ч.2 ст.84 КПК України. Крім того, законодавець вносить офіційне формулювання доказів як єдності фактичних даних та їх джерел.

Наступне питання стосується доцільності нормативного закріплення поняття доказів та їх джерел. Останнім часом це питання дістало гострого обговорення серед процесуалістів.

Л.М. Лобойко, посилаючись на зарубіжний досвід, не просто критикує закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві переліку джерел доказів, а взагалі пропонує відмовитися від них. Він аргументує свою позицію тим, що у КПК не можливо та безглуздо передбачати весь перелік носіїв інформації (джерел доказів) та вирішальну роль для кримінального провадження відіграє доказова сила інформації, а не її носій [17, с.3 – 5]. Подібною точки зору дотримується і Б.Г. Розовський, зазначаючи, що доказову силу інформації надає не буква закону, а її зміст. Крім того, вчений зазначає, що перспективним є не розширення у законі джерел доказів, а відмова від їх нормативного закріплення [18, с.165].

Подібну позицію у своїх дослідженнях викладають відомий український процесуаліст В.П. Гмирко та російський вчений І.А. Зінченко. У своїй спільній роботі вони доходять висновку, що немає практичної та наукової необхідності визначати у майбутньому законодавстві єдине поняття процесуальних доказів, як і встановлювати вичерпний перелік їх видів. Важливіше закріпити у нормах «вняті» критерії недопустимості доказів і визначити процедури їх включення у доказування [19, с.15; 20, с.67 – 70]. Для аргументації автори використовують діяльнісний підхід розуміння доказування, прибічником якого, до речі є і Л.М. Лобойко.

М.Є. Шумило, досліджуючи гносеологічну природу доказів, вказує, що «...у доказуванні в кримінальній справі реально важливою є не стільки джерельна основа, скільки те, які саме висновки будуть зроблені суб'єктом доказування із отриманого доказового матеріалу». Професор вказує на необхідність відмови від визначення доказів, у зв'язку із тим, що легальні визначення поняття доказів не відповідає способам їх збирання. У той же час, вчений вважає, що у КПК необхідно закріпити види доказів [21, с.14].

Що мається на увазі з приводу видів доказів не зовсім зрозуміло. Вбачається, що пропонуючи відмовитись від легального визначення доказів, професор все-таки пропонує залишити перелік їх джерел.

Кардинально протилежною є позиція іще одного відомого українського процесуаліста М.А. Погорецького, вказуючи що висновки стосовно необхідності скасування переліку джерел доказів є не просто помилковими, а суперечать і науковому обґрунтуванню доказів як єдності фактичних даних і їх джерел, так і судовій практиці. Відповідно до неї доказами можуть визнаватися тільки ті фактичні дані, які отримані із джерела, визначеного у законі [22, с.29 – 30].

На нашу думку, визначення у КПК України переліку джерел доказів не звужує можливості щодо збору доказової інформації. Напроти, поява нових підвидів джерел доказової інформації ставить питання щодо порядку їх фіксації, «введення» у процес, дослідження, оперування доказовою інформацією, яка міститься у них. Так, насмілимося припустити, що питання, які виникали з приводу легалізації матеріалів оперативно-розшукових заходів стали поштовхом до введення до чинного КПК України інституту негласних (слідчих) розшукових дій. У ст.68 КПК України (1960 р.) містилася заборона використання показань з чужих слів. В чинному КПК України уже існує норма, яка визначає підстави та порядок використання показань з чужих слів. Сама по собі інформація не може бути визнана доказом у кримінальному процесі, вона повинна бути «опроцесуалізована», тт. приведена у належну процесуальну форму із дотриманням усіх вимог закону.

У разі відмови від переліку джерел доказів, розширення можливості використання будь-яких фактичних даних в якості доказів, джерело яких не визначене КПК, стає незрозумілим, навіщо взагалі облачати у процесуальну форму проведення слідчих (розшукових) дій, визначати способи збирання доказів у кримінальному процесуальному законодавстві, встановлювати правила зберігання доказів. На нашу думку, бажання «спростити» кримінальне провадження, може призвести напроти до неунормованості кримінальних процесуальних відносин, свавілля з боку сторін, поставити перед суддею при оцінці зібраних сторонами матеріалів ще більше запитань, аніж в існуючій ситуації. Саме тому ми не бачимо перепон для нормативного закріплення процесуальних джерел доказів.

У контексті досліджуваного питання цікавим є порівняння вітчизняного процесуального законодавства із КПК деяких держав колишнього СРСР (які мають спільні процесуальні історичні корні) у частині нормативного визначення доказів та їх джерел.

КПК Російської Федерації (далі РФ) у ч.1 ст.74 визначає доказами будь-які відомості, на підставі яких суд, прокурор, слідчий, дізнавач у порядку, визначеному кодексом, встановлює наявність чи відсутність обставин, які підлягають доказуванню при провадженні кримінальної справи, а також інших обставин, які мають значення для кримінальної справи. У ч.2 ст.74 КПК РФ наводяться джерела доказів, при цьому законодавець не називає їх джерелами, а говорить: «в якості джерел доказів допускаються показання підозрюваного, обвинуваченого, показання потерпілого, свідка; висновок і показання експерта; висновок і показання спеціаліста; речові докази; протоколи судових і слідчих дій; інші документи» [23]. Таким чином, на відміну від українського, російський законодавець використовує термін «відомості» для характеристики доказів, також наводить джерела доказів, які за сутністю особливо не відрізняються від процесуальних джерел доказів у КПК України.

Аналогічне російському поняття доказів та їх джерел міститься у ст.62 КПК Республіки Таджикистан [24].

У ст.111 КПК Республіки Казахстан міститься визначення доказів, для позначення яких використано дефініцію «законно отримані фактичні дані», у другій частині статті дається перелік таких даних, який є ідентичним джерелам доказів за КПК РФ [25].

КПК Азербайджану не використовує називає доказами «улики»¹, які заслуговують на довіру, отримані судом або сторонами кримінального процесу (ст.124.1). У ст.124.2 визначено види доказів, до яких належать показання, висновки експерта, речові докази, протоколи слідчих та судових дій та інші документи. Отже, азербайджанський законодавець відмовляється від термінів «фактичні дані», «відомості», «інформація» для позначення доказів. Не зовсім зрозуміло, що мається на увазі під поняттям «улики» [26]. Реформований КПК Грузії не містить поняття докази, законодавець не наводить і переліку джерел доказів. У розділі 3, присвяченому доказам дається не визначення джерел доказів, а розкриваються умови, підстави недопустимості окремих видів доказів [27]. Відсутнє визначення доказів та перелік їх джерел і у КПК Естонії [28].

Проаналізувавши норми КПК зазначених держав, слід зробити висновок, що у них законодавець по-різному поставився як до необхідності нормативної регламентації доказів та їх джерел, так і до формулювання доказів та їх джерел. Тож, внесення до КПК офіційного поняття «докази», визначення переліку доказів є питанням, яке стосується історичних коренів формування кримінально-процесуального законодавства, шляху на послаблення формалізації процесуального законодавства (як у Грузії та Естонії), або збереження традиційних уявлень про необхідність нормативної регламентації доказів та їх джерел (КПК України, РФ, Республіки Казахстан, Таджикистан).

Враховуючи викладене, ми дійшли таких висновків: до основних концепцій доказів належать концепція єдності доказів та їх джерел; концепція подвійного розуміння доказів, під якими розуміються і докази, і їх джерела; інформаційна концепція, відповідно до якої інформацію не можливо розглядати окремо від джерела її походження. Погоджуючись з правом на існування усіх зазначених концепцій, ми вважаємо, що докази та їх джерела у кримінальному процесі доцільно розглядати у діалектичному зв'язку. Ці категорії органічно взаємопов'язані, у той же час, вони можуть розглядатися відокремлено.

Використання сполучення «фактичні дані» для визначення дефініції доказів у кримінальному провадженні відповідає їх сутності як достовірних даних про факти існуючої дійсності (у площині кримінального провадження). Термін «процесуальні джерела доказів» вказує не просто на матеріальну природу джерел, а і їх на юридичну (процесуальну) природу.

У всіх процесуальних кодексах України міститься офіційне визначення поняття доказів, під якими розуміють фактичні дані, а також визначає їх джерела. Поняття «доказ» у цих процесуальних кодексах не має відмінності за своєю сутністю, отже можна говорити про його універсальність у процесуальному законодавстві України.

Розвиток кримінального судочинства, поширення діяльнісного підходу до розуміння його практичної сутності, відхід від формалізації став поштовхом розвитку дискусії з приводу необхідності легального визначення доказів та їх джерел. У той же час, Україна та інші країни ближнього зарубіжжя (РФ, Республіки Казахстан, Таджикистан) зберігають схожі дефініції доказів та визначають перелік їх джерел.

---

¹ Використовуємо термін російською мовою, адже українською «улики» перекладаються як докази.

Перспективними є подальші розвідки стосовно сутності джерел доказів, місця кожного з них в процесі доказування (особливостей перевірки, оцінки, застосування), класифікації доказів та їх джерел, їх впливу на методологію теорії доказів та практичну діяльність зі збирання, перевірки та оцінки доказів, їх використання для досягнення завдань кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Курс советского уголовного процесса. Общая часть / [под ред. Бойков А.Д.] – М.: Юрид.лит., 1989. – 640 с.
2. Строгович М.С. Курс уголовного процесса: Основные положения науки советского уголовного процесса Т.1 / М.С. Строгович. – М.: Наука, 1968. – 470с.
3. Актуальные проблемы теории юридических доказательств: Сборник научных трудов / [под. ред. В.А. Семеусов] – Иркутск: Издательство Иркутского университета, 1984. – 159с.
4. Дорохов В.Я. Понятие источника доказательств / В.Я. Дорохов // Актуальные проблемы доказывания в советском уголовном процессе : тезисы выступлений на теоретическом семинаре, проведенном ВНИИ МВД СССР 27 марта 1981 г. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1981. – С. 7 – 8.
5. Фаткуллин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания / Ф.Н. Фаткуллин. – 2-е изд., доп. – Казань: Издательство Казанского университета, 1976. – 206 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012, № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
7. Словник української мови (Український тлумачний словник 1970 - 1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/>
8. Стахівський С.М. Показання свідка як джерело доказів в кримінальному процесі: автореф. дис ...канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Стахівський Сергій Миколайович. – К., 1996 – 24 с.
9. Сівочек С.М. Оцінка джерел доказів у кримінальному процесі : дис...канд.. юрид наук : 12.00.09 / Сівочек Сергій Миколайович. – К., 2003 – 215 с.
10. Бочаров Д.О. Доказування у правозастосовній діяльності: загальнотеоретичні питання автореф. дис ...канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Дмитро Олександрович Бочаров. – Х., 2007. – 21 с.
11. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон України від 28.12.1960 № 1001-05 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.
12. Копьева А.Н. Спорное в понятии источника доказательств по уголовным делам / А.Н. Копьева // Оптимизация расследования преступлений [Сборник научных трудов]. – Иркутск, 1982. – С. 108 – 113.
13. Михеєнко М.М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні: Вибрані твори / М.М. Михеєнко. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 240с.
14. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
15. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
16. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
17. Лобойко Л.М. Реформування кримінального процесуального законодавства у частині регламентації окремих питань доказування / Л.М. Лобойко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – №2 (4). – С.1 – 18.
18. Розовский Б.Г. Ненаучные заметки о некоторых научных проблемах уголовного процесса : эссе / Б.Г. Розовский. – Луганск: РИО ЛАВД, 2004. – 600 с.
19. Гмырко В.П., Зинченко И.А. Парадоксы доказательственного права / В.П. Гмырко, И.А. Зинченко // Библиотека криминалиста: научный журнал. – 2014. – № 2. – С. 9 – 17.

20. Зинченко И.А. Регламентация статуса источников доказательств в уголовно-процессуальном законодательстве / И.А. Зинченко // Вестник Калининградского филиала Санкт-петербургского университета МВД России. – 2014. – № 2. – С. 67 - 70.

21. Шумило М.Є. Гносеологічна і процесуальна природа доказів у Кримінальному процесуальному кодексі України / М.Є. Шумило // Актуальні питання кримінального процесуального законодавства України : збірник матеріалів міжвузівської наукової конференції. – К.: Алерта, 2013. – С.13 – 27.

22. Погорецький М.А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання / М.А. Погорецький // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – №1 (3). – С.1 – 53.

23. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.consultant.ru/popular/upkrf/>.

24. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ugolovnykodeks.ru/2011/11/ugolovno-processualnyj-kodeks-respubliki-tadzhikistan/33/>.

25. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575852&doc_id2=31575852#sub_id=1004101123_3&sub_id2=1110000&sel_link=1004101123_3.

26. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Азербайджан [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_-09_10_2009.pdf.

27. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_-09_10_2009.pdf.

28. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Эстония [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://estonia.news-city.info/docs/sistemsw/dok_ieglblz/index.htm.

УДК 343.162.1 : 163 (477)

Горбачов Василь Павлович,

завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВО НА ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ПРОКУРОРА (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

Проаналізовано тенденції та етапи розвитку законодавства щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування та прокурора в Україні за часів Російської імперії з моменту впровадження інституту судових слідчих та за радянських часів. Проаналізовано законодавство Російської імперії та Кримінально-процесуальні кодекси України 1922, 1927 та 1960 років.

Ключові слова: кримінально-процесуальний кодекс, прокурор, слідчий, оскарження рішень слідчого та прокурора.

Проанализированы тенденции и этапы развития законодательства об обжаловании решений, действий или бездействия органов досудебного расследования и прокурора в Украине в период Российской империи с момента введения института судебных следователей и в советский период. Проанализировано законодательство Российской империи и Уголовно-процессуальные кодексы Украины 1922, 1927 и 1960 годов.

Ключевые слова: уголовно-процессуальный кодекс, прокурор, следователь, обжалование решений следователя и прокурора.

Analyzed trends and stages of development of legislation on appeals against decisions, actions or inactivity of the bodies of pre-trial investigation and the Prosecutor in Ukraine in the period of the Russian Empire since the introduction of the Institute of judicial investigators and during the Soviet period. Analyzed the legislation of the Russian Empire and the Criminal procedure codes of Ukraine 1922, 1927 and 1960's.

Keywords: *criminal procedure code, the Prosecutor, the investigator, the appeal of decisions of the investigator and the Prosecutor.*

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ст. 13) закріпила, що кожен, чий права та свободи було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [1]. Захист прав та свобод людини і громадянина держава забезпечує різними засобами. У кримінальному процесі одним із таких засобів є правовий інститут оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування та прокурора. Для з'ясування сучасного стану цього інституту важливим є вивчення історії його розвитку.

Різні аспекти правового інституту оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування та прокурора за часів Російської імперії досліджували М. В. Духовської, О. Квачевський, П. І. Люблинський, П. В. Макалинський, В. К. Случевський, І. Я. Фойницький, О. П. Чебишов-Дмитрієв, С. Г. Щегловітов та інші, а за радянських часів та за часів незалежності України – Д. М. Валігура, Л. В. Гаврилюк, Ю. М. Грошевой, І. І. Зарева, О. В. Калиновський, Н. С. Карпов, А. Б. Касумова, Д. П. Кисленко, О. В. Кондратьєв, В. О. Попелюшко, С. О. Пшенічко, Ю. В. Скрипіна, А. В. Стовба, А. Р. Туманянц, Г. В. Федотова, М. О. Чельцов, Л. В. Черечукіна, М. Г. Шавкун, О. Г. Шило, А. І. Яковинець, О. Г. Яновська та інші. Зазначена проблема знайшла відображення у різних навчальних виданнях. Але у наявних дослідженнях недостатньо висвітлено питання тенденцій та етапів розвитку зазначеного правового інституту в Україні. При цьому ті етапи, які виділяються у літературі (Д. М. Валігура, І. І. Зарева, А. Б. Касумова), є дискусійними. Тому метою статті є з'ясування тенденцій та етапів розвитку законодавства України щодо права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування та прокурора за часів Російської імперії та за радянських часів.

Правовий інститут оскарження рішень та дій органів досудового розслідування та прокурора сформувався в Російській імперії на початку 60-х років XIX ст. в результаті судової реформи. Законом від 8 червня 1860 року запроваджено інститут судових слідчих, які були членами повітового суду. Право розглядати скарги на них і перевіряти їхні дії було надано тільки судам. Всі скарги на слідчого подавалися або судовим місцям, або повітовому стряпчому, який передавав їх до суду [2, с. 714].

Статут кримінального судочинства 1864 року (далі – СКС) [3] встановив, що особи, які брали участь у справі, мали право оскаржити будь-які слідчі дії, що порушували або обмежували їхні права (ст. 491 СКС). Професор П.І. Люблинський відзначав, що до таких осіб належали обвинувачений, цивільний позивач і відповідач, приватний обвинувач і т.п. Сюди ж він відносив і працівників прокуратури як органу спостереження за законністю й правильністю слідства [4, с. 858-859]. О. Квачевський до осіб, що беруть участь у справі, відносив обвинуваченого й потерпілу особу (тобто обвинувача, цивільного позивача й взагалі скаржника, який мав в справі особистий майновий або моральний інтерес), а також прокурора [5, с. 539]. Скарги могли подавати також свідки, поручителі, поняті й інші особи, що залучалися до слідства; однак вони мали право подавати скарги тільки «на утиски й неправильні стягнення», яким вони самі

піддавалися під час слідства (ст. 492 СКС); до таких скарг відносилися, наприклад, скарги на неправильне залучення особи як свідка, на часті виклики, довге очікування допиту й т.п. [6, с. 350; 4, с. 859]. Оцінюючи інститут оскарження, професор В. К. Случевський відзначав, що оскарження слідчих дій поставлено широко й допускається у всіх випадках здійснення слідчим неправильних дій, що порушують права як осіб, які беруть участь у справі, так і осіб, які не беруть участі у справі [7, с. 619]. А М. В. Духовської відзначав, що оскарження слідчих дій поставлено в судових статутах «широко для обох сторін і взагалі організовано набагато правильніше, ніж, напр., у французькому процесі, де, при широкому праві прокурора й цивільного позивача, обвинувачений обмежений в оскарженні» [8, с. 284]. Об'єктом оскарження, за роз'ясненням П. І. Люблинського, були як дії (оформлені або не оформлені розпорядженням або постановою, занесені або не занесені до якого-небудь протоколу), так і бездіяльність [4, с. 859], а за роз'ясненням О. Квачевського – дії, бездіяльність і розпорядження, що стосуються слідства [5, с. 540; 9, с. 328].

Скарги на дії поліції подавалися прокурору, а дії слідчого підлягали оскарженню до окружного суду. Такий порядок оскарження дій поліції пояснювався тим, що прокурор мав дисциплінарну владу над поліцією. Під час провадження дізнання поліцейські чини перебували в безпосередній залежності від прокурорів, які притягали їх до відповідальності за недоліки й безладдя по слідчій частині. Залежно від «важливості недоліків і безладдя» прокурор «застерігав» поліцейських або передавав матеріал на розгляд суду. За ненавмисні недоліки або безладдя, що не мали «важливих наслідків», суд робив їм зауваження або догану. Якщо ж суд визнавав, що поліцейські чини допустили «важливі безладдя або зловживання» по слідчій частині, то через прокурора повідомляв начальство поліцейських чинів для вирішення питання про притягнення їх до законної відповідальності (ст. ст. 279, 485, 487 СКС).

Судовий порядок оскарження дій судового слідчого пояснювався тим, що слідчий вважався членом окружного суду [4, с. 860]. О. Квачевський звертав увагу на те, що прокурор, як особа, яка бере участь у справі, не може приймати скарги на слідчого, розбирати їх, скасовувати його розпорядження й дії; крім того у випадку оскарження дій слідчого, які проведені ним за вказівкою прокурора, прокуророві довелося б вирішувати скарги на самого себе [5, с. 538-539]. Водночас суд перед вирішенням скарги на дії слідчого заслуховував висновок прокурора (ст. 505 СКС).

Скарги могли подаватися як до, так і після надходження справи до суду. Вони могли бути письмовими або усними; останні вносилися до протоколу. Подання скарги надалі до її вирішення по суті не припиняло ні проведення слідства, ні проведення окремих слідчих дій (ст. ст. 494-495, 500).

Хоча в Статуті не було передбачено ніяких обмежень щодо оскарження дій судового слідчого, на практиці норма про право оскаржувати «усяку слідчу дію, що порушує або утискує» права осіб, які беруть участь у справі, отримала обмежувальне тлумачення [3, с. 314]. Сенат у 1884 р. роз'яснив, що передбачені законом скарги на слідчі дії повинні стосуватися не суті попереднього слідства, а тільки умов правильного його проведення [3, с. 314; 6, с. 349].

У 1868 і 1885 р.р. Сенат визнав, що обвинувачений має право оскаржити залучення його до кримінального слідства у таких справах, у яких не було підстав для притягнення до відповідальності і які підлягали припиненню (у випадку відсутності складу злочину, закінчення строку давнини, відсутності скарги потерпілого у справах приватного обвинувачення й т.п.) [3, с. 314-315; 4, с. 859]. Однак спірним було питання про те, чи мав обвинувачений право оскаржити факт того, що відносно нього не припиняється слідство у зв'язку з «повною недостатністю доказів». Сенат в указі від 15 травня 1868 р. став на ту точку зору, що не допускаються скарги обвинуваченого на

продовження слідства, яким, на його думку, не зібрано проти нього достатніх доказів. Така позиція пояснювалася тим, що до закінчення розслідування всіх обставин справи не можна знати, чи є достатні підстави для звільнення обвинувачуваного від суду, а оцінка цих підстав залежить виключно від обвинувальної влади без усякої участі обвинуваченого. Проти такого рішення заперечував П.В. Макалинський, з яким були згодні й інші юристи. На їхню думку, такі скарги повинні прийматися, а чи підлягають вони задоволенню – це інше питання [4, с. 859]. Професор О. П. Чебишов-Дмитрієв відзначав, що повинні прийматися будь-які скарги, а якщо в скарзі вказувалося на відсутність доказів, то суд повинен залишити таку скаргу без наслідків, тому що висновок про обґрунтованість обвинувачення можна зробити тільки після завершення слідства [10, с. 426, 428].

У розробленому проекті нової редакції Статуту кримінального судочинства 1900 р. пропонувалося внести деякі зміни в порядок оскарження дій поліції, розширивши в цьому питанні повноваження суду. За чинним законом всі скарги на дії поліції приносилися прокурору, а проект нової редакції Статуту пропонував повноваження з розгляду скарг на розпорядження поліції із застосування запобіжних заходів передати окружним судам. А професори В.К. Случевський та І.Я. Фойницький під час підготовки цього проекту пропонували, щоб взагалі всі дії поліції з проведення дізнання оскаржувалися до окружного суду [11, с. 107].

Водночас практична діяльність не завжди відповідала приписам закону. У Судовій газеті від 8 березня 1887 р. відзначалося, що практика виробила особливий, хоча й не відповідний духу закону, порядок оскарження слідчих дій. Чини прокурорського нагляду приймали скарги на судових слідчих, всупереч закону розглядали їх і робили розпорядження на свій особистий розсуд, користуючись правами давати слідчому вказівки (вимоги й пропозиції). А 10 травня 1887 р. у цій же газеті відзначалося, що «скарги на слідчих не тільки подаються особам прокурорського нагляду, але що всього дивніше, останні дозволяють собі вимагати від слідчих і пояснень по них, маскуючи такі вимоги формою «доставляння відомостей» [12, с. 399-400].

Прокурори окружних судів і їхні товариші, одержуючи від приватних осіб скарги й усякого роду прохання у кримінальних справах, зобов'язані були зробити відповідні розпорядження, про сутність яких повідомити заявника й роз'яснити йому право оскарження цього розпорядження [13, с. 8]. А «Наказ міністра юстиції, генерал-прокурора чинам прокурорського нагляду судових палат і окружних судів» 1896 р. зобов'язував працівників прокуратури «не залишати прохань, скарг, заяв й інш., особливо ж арештантських, без негайних відповідних розпоряджень або негайних же коротко, але ясно й точно мотивованих оголошень, при чому, у випадку відмови в проханні, вказувати й порядок оскарження» [14, с. 62].

Порядок оскарження дій чинів прокуратури визначався загальними правилами їхньої підпорядкованості. «Заснування судових установлень» (ст. 252) визначило, що судові місця не входять в обговорення дій осіб прокурорського нагляду, але про неправильні або протизаконні їхні вчинки повідомляють вищих чинів цього нагляду по приналежності або доводять до відома міністра юстиції. Скарги на дії осіб прокурорського нагляду приносилися в порядку підпорядкованості [13, с. 8]. На дії й розпорядження товариша прокурора скарги приносилися самому прокурору, на прокурора окружного суду – прокурору судової палати, а на прокурора судової палати – міністру юстиції [9, с. 330].

Зазначений порядок було змінено після краху Російської імперії та встановлення в Україні радянської влади. Замість ліквідованих старого суду та прокуратури було створено новий суд, а потім – прокуратуру. У зв'язку із змінами судової системи, системи досудового розслідування, правового регулювання діяльності прокуратури та

змiнами кримiнально-процесуального законодавства неодноразово змiнювався i порядок оскарження рiшень i дій органiв досудового розслiдування та прокурора.

Декретом Ради Народних Комiсарiв України вiд 19 лютого 1919 р. «Про суд» скасованi всi судовi установи, що iснували на територiї України до встановлення Радянської влади, а також усi установи та органiзацiї, що були при них, у т.ч. прокурорський нагляд й iнститути судових слiдчих. Одночасно цим декретом затверджено «Тимчасове положення про народнi суди й революцiйнi трибунали Української Соцiалiстичної Радянської Республiки» [15]. Вiдповiдно до цього «Тимчасового положення...» дiзнання у справах, пiдсудних народним судам, проводилося судово-кримiнальною мiлiцiєю, а попереднє слiдство – народними слiдчими або безпосередньо народними судьями за їхнiм розсудом. Скарги на дiї народних слiдчих вирiшувалися народним суддею (ст. ст. 39, 43). Попереднє розслiдування у справах, пiдсудних революцiйним трибуналам, проводилося особливими народними слiдчими. Скарги на дiї цих слiдчих подавалися до революцiйного трибуналу (ст. ст. 10, 13).

Вiдповiдно до Положення Ради Народних Комiсарiв «Про народний суд» (ст. 38) вiд 26 жовтня 1920 р. постанови народного слiдчого могли бути оскарженi до народного суду, ухвали якого з порушених скаргою питань були остаточними [16, с. 747].

28 червня 1922 р. у складi Народного комiсарiату юстицiї було створено Державну прокуратуру, на яку покладено нагляд за дiяльнiстю органiв дiзнання та слiдства [17, с. 465]. Тому у Кримiнально-процесуальному кодекси УСРР, затвердженому 13 вересня 1922 р. [18, с. 671], було змiнено порядок оскарження дiї слiдчого, а також визначено порядок оскарження дiї органу дiзнання та прокурора. Тепер скарги могли подаватися заiнтересованими особами не тiльки до суду, але й прокурору. КПК розмежував випадки оскарження рiшень i дій органу дiзнання та слiдчого до суду та випадки оскарження прокурору. Деякi рiшення прокурора оскаржувалися до суду як до другої iнстанцiї. Коло дiї слiдчого, якi могли бути оскарженi, та коло осiб, якi могли подавати скарги, закон не обмежував.

Скарги на дiї органiв дiзнання приносилися прокурору, який i вирiшував їх. Вiдмова органом дiзнання, прокурором або слiдчим у провадженнi дiзнання або попереднього слiдства могла бути оскаржена у 7-денний строк до суду особами, якi заявили про злочин. До суду подавалися також скарги на дiї слiдчого, що порушували або обмежували права сторiн, свiдкiв, експертiв, перекладачiв, понятих та iнших заiнтересованих осiб. А скарги на повiльнiсть провадження, недотримання строкiв пред'явлення обвинувачення, застосування запобiжних заходiв i незаконнi дiї слiдчого подавалися прокурору. У випадку незгоди слiдчого або скаржника з постановою прокурора за результатами розгляду скарги на дiї слiдчого вона могла бути оскаржена до суду. До суду сторонами могло бути оскаржено i постанову прокурора про припинення справи (ст. ст. 100, 109, 216, 224, 226 КПК).

Скарги могли бути письмовi й уснi; в останньому випадку вони записувалися до протоколу, що пiдписувався скаржником. Подання скарги надалi до її вирiшення не припиняло виконання дiї слiдчого, що оскаржувалася. Суд i прокурор зобов'язанi були розглянути скаргу протягом 3 дiб пiсля її одержання. Пiд час вирiшення скарги суд i прокурор вправi були вимагати вiд слiдчого пояснення, якщо вони не були представленi ранiше. Витребування вiд слiдчого справи допускалося тiльки в тих випадках, коли без цього не було можливим вирiшити скаргу (ст. ст. 218, 220, 222 КПК). Цi положення були аналогiчнi дореволюцiйному законодавству.

Кримiнально-процесуальний кодекс УСРР 1927 року [19, с. 654] вiдмiнив судовий порядок оскарження рiшень i дій органiв дiзнання, слiдчого та прокурора, який

існував раніше. Особливості нового порядку оскарження були пов'язані з тим, що нагляд за провадженням дізнання здійснював слідчий, а досудового слідства – прокурор. Якщо раніше у разі відмови у порушенні кримінальної справи заявники таке рішення органів дізнання, слідчого або прокурора у 7-денний строк оскаржували до суду, то за новим КПК у такий же строк заявники мали право рішення органу дізнання оскаржити до слідчого, рішення слідчого – до прокурора, а рішення прокурора – до вищестоящого прокурора. Якщо раніше дії органу дізнання оскаржувалися прокурору, то за новим КПК скарги на дії органів дізнання подавалися слідчому, який їх і вирішував. Скарги на дії слідчого, що порушували або обмежували права сторін, свідків, експертів, понятих та інших заінтересованих осіб, подавалися прокурору (раніше такі рішення оскаржувалися частково до суду, а частково – прокурору). Постанова слідчого про закриття справи оскаржувалася сторонами протягом 7 діб прокурору. Якщо раніше припинення справи прокурором оскаржувалося до суду, то тепер постанова прокурора про закриття справи оскаржувалася вищестоящому прокурору (ст. ст. 92, 104, 205, 213, 222 КПК). В подальшому повноваження з розгляду скарг на дії органів дізнання перейшли від слідчого до прокурора. Термін та порядок розгляду скарги прокурором не змінився. Але новий КПК не передбачав можливість оскарження рішення прокурора за результатами розгляду скарги.

Таким чином, за новим КПК суд був повністю усунений від розгляду скарг на дії та рішення органів дізнання, слідчих та прокурорів. Як зазначав професор М. О. Чельцов, радянський законодавець повністю покінчив із системою, прийнятою в 1922 р., за якою всі спірні питання слідства, а також скарги на слідчого вирішувалися судом [20, с. 350].

Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР 1960 р. [21] залишив позасудовий порядок оскарження рішень і дій органів досудового розслідування та прокурора, передбачивши (як і КПК 1927 р.), що зазначені дії та рішення могли бути оскаржені лише відповідному прокурору.

КПК закріпив загальне право оскарження дій і рішень органів досудового розслідування та прокурора без зазначення конкретних суб'єктів оскарження (ст.ст. 110, 234, 236), крім того окремо виділив таке право підозрюваного, обвинуваченого, їх захисників, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та їх представників (ст. ст. 43, 48-52, 106, 115, 142, 219). Предметом оскарження закон визначив рішення та дії органів досудового розслідування та прокурора. Прокурору могли бути оскаржені дії та постанови органів дізнання (ст. 110 КПК), постанови органу дізнання та слідчого про відмову в порушенні кримінальної справи (ст. 99), постанови слідчого про закриття справи (ст. 215), дії слідчого (ст. 234). Підозрюваний мав право вимагати перевірки прокурором правомірності затримання (ст. 43-1). Рішення прокурора за результатами розгляду скарги могло бути оскаржено вищестоящому прокурору (ст. 235). Вищестоящому прокурору могли бути оскаржені також постанова прокурора про відмову в порушенні кримінальної справи, дії прокурора при провадженні ним попереднього слідства або окремих слідчих дій у справі, постанова про відмову в перегляді справи в зв'язку з нововиявленими обставинами (ст.ст. 99, 236, 399).

До набуття незалежності України суд не мав повноважень з контролю за рішеннями та діями органів досудового розслідування та прокурора. Таке положення не відповідало міжнародним стандартам, які передбачають судовий захист прав і свобод людини і громадянина. Загальною декларацією прав людини 1948 року передбачено, що кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом [22, ст. 8]. А Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року зобов'язує держави розвивати можливості судового захисту [23, ст. 2]. Приведення

законодавства України у цьому питанні до міжнародних стандартів було здійснено тільки за часів її незалежності.

На підставі зазначеного можна виділити такі етапи розвитку законодавства щодо права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування та прокурора в Російській імперії та за часів Радянської України:

1) До 1918 року – оскарження дій поліції прокурору, дій слідчого – до суду, а дій прокурора – до вищестоящего прокурора;

2) 1919-1922 роки (до створення прокуратури) – судовий порядок оскарження дій слідчого;

3) 1922-1927 роки – змішаний порядок оскарження: оскарження дій органів дізнання прокурору, дій слідчого – до суду або прокурору (за розподілом компетенції), деяких рішень органу дізнання та прокурора – до суду;

4) 1927-1992 роки – позасудовий порядок оскарження: оскарження дій та рішень органів дізнання слідчому (з 1927 р.), а пізніше – прокурору; оскарження дій та рішень слідчого – прокурору, рішень прокурора – вищестоящому прокурору.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята Радою Європи 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

2. Учреждение судебных следователей от 8 июня 1860 г. // Полное собрание законов Российской империи. – Собр. 2-е. – Том 35. – Отд. 1. – СПб., 1862. – Ст. 35890. – 960 с.

3. Устав уголовного судопроизводства 1864 г. // Российское законодательство X-XX веков. В 9 т. – Т. 8. Судебная реформа. – М. : Юридическая литература, 1991. – 496 с. – С. 120-251.

4. Устав уголовного судопроизводства. Систематический комментарий / под общей ред. проф. М.Н. Гернета. – Вып. III. – М. : Изд. М.М. Зива, тип. А.И. Мамонтова, 1914. – 944 с.

5. Квачевский А. Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по судебным уставам 1864 года. Теоретическое и практическое руководство. Часть 3. О предварительном следствии. – СПб. : Тип. Ф.С. Суцинского, 1869. – 597 с.

6. Судебные уставы Императора Александра III с законодательными мотивами и разъяснениями. Устав уголовного судопроизводства. 11-е изд., перераб., испр. и доп. на 1 октября 1912 года. Сост. С.Г. Щегловитов. – СПб. : Тип. Т-ва А.С. Суворина – «Новое время», 1913. – 948 с.

7. Случевский В. Учебник русского уголовного процесса. Судостроительство – судопроизводство. Изд. четвертое, доп. и исправл. – СПб. : Тип. М.М. Стасюлевича, 1913. – 670 с.

8. Духовской М.В. Русский уголовный процесс. – М. : Тип. А.Н. Поплавского, 1910. – 448 с.

9. Квачевский А. Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по судебным уставам 1864 года. Теоретическое и практическое руководство. Часть 2. – СПб. : Тип. Ф.С. Суцинского, 1867. – 371 с.

10. Чебышев-Дмитриев А. Русское уголовное судопроизводство по Судебным уставам 20 ноября 1864 г. – СПб. : изд. В.П. Печаткина, 1875. – 756 с.

11. Проект новой редакции Устава уголовного судопроизводства, составленный Высочайше учрежденною Комиссиею для пересмотра законоположений по судебной части. – СПб. : Сенатская типография, 1900. – 513 с.

12. Тимановский А. Сборник толкований русских юристов к Судебным уставам Императора Александра Второго. За двадцать пять лет (1866-1891). Учреждение судебных установлений и Устав уголовного судопроизводства. 2000 тезисов. Издание второе. – Варшава : Тип. К. Ковалевского, 1892. – 651 с.

13. Инструкция прокурора Московской судебной палаты С. Гончарова о порядке действий лиц прокурорского надзора округа Московской судебной палаты, а также чинов полиции по производству дознаний и участию в предварительном следствии. С приложением свода

разъяснений к устранению недостатков следственной части. – М. : Тип. А.В. Малюкова и К°, 1881. – 148 с.

14. Наказ министра юстиции, генерал-прокурора, чинам прокурорского надзора судебных палат и окружных судов. СПб. : Тип. Правительствующего Сената, 1896. – 118 с.

15. Декрет Совета Народных Комиссаров Украины от 19 февраля 1919 г. «О суде (декрет и временное положение)» // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского Правительства Украины. – 19-20 февраля 1919 г. – № 11. – Ст. 141.

16. Положение Совета Народных Комиссаров «О народном суде» от 26 октября 1920 года // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского Правительства Украины. – 1920. – № 25. – 1-31 октября 1920 г. – Ст. 536.

17. Положение о прокурорском надзоре от 28 июня 1922 года // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского Правительства Украины. – 31 июля 1922. – № 28. – Ст. 440.

18. Уголовно-процессуальный кодекс УССР 1922 г. // Собрание Узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 12 октября 1922 г. – № 41. – Приложение к ст. 598. – С. 671-726.

19. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР від 20 липня 1927 року // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського Уряду України за 1927 рік. – 8 вересня 1927. – № 36-38. – Ст. 168.

20. Чельцов М. А. Уголовный процесс / М. А. Чельцов. - М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. – 624 с.

21. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР від 28 грудня 1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.

22. Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

23. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

УДК 656.052.

Веселова Лілія Юріївна

здобувач кафедри ОСДП ДАІ Донецького юридичного інституту
МВС України

СКЛАДОВІ СИСТЕМИ «ДОРОГА-АВТОБОМІЛЬ-ВОДІЙ» ТА ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА БЕЗПЕКУ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Дана стаття присвячена проблемам забезпечення безпеки дорожнього руху. У статті надано характеристику системі «дорога-автомобіль-водій», на основі робіт науковців та власної точки зору визначено головні фактори, які впливають на безпеку дорожнього руху.

Ключові слова: дорожній рух, безпека дорожнього руху, фактори безпеки, складові безпеки.

Данная статья посвящена проблемам обеспечения безопасности дорожного движения. В статье дана характеристика системе «дорога-автомобиль-водитель», на основе работ ученых и собственной точки зрения определены основные факторы, которые влияют на безопасность дорожного движения.

Ключевые слова: дорожное движение, безопасность дорожного движения, факторы безопасности, составляющие безопасности.

This article deals with the problems of road safety. The characteristic of the "road-car driver," based on the works of scholars and own perspective identifies the key factors that affect road safety.

Key words: traffic, road safety, safety factors, elements of security.

В нашій країні, як і в усьому світі, кількість автотранспортних засобів зростає з кожним роком, відповідно збільшується інтенсивність руху на автошляхах держави, що, ставить перед суспільством цілий ряд нових завдань, спрямованих на створення та удосконалення умов для безпечного руху. Кількість дорожньо-транспортних пригод також з кожним роком тільки збільшується, виходячи з чого, тема щодо безпеки дорожнього руху не може бути не актуальною.

Проблема забезпечення безпеки дорожнього руху через призму адміністративного права розглядалась в різних аспектах, а саме: профілактики правопорушень на автомобільному транспорті (О.М. Бандурка, А.Т. Комзюк, О.М. Мойсюк, В.В. Новіков, А.М. Подоляка та М.І. Попов); забезпечення правосвідомості учасників дорожнього руху (О.Л. Міленін і Л.М. Кононенко); контрольно-наглядової діяльності на транспорті (А.О. Собакар, В.Й. Розвадовський, А.В. Мілашевич, Х.П. Ярмакі); адміністративно-юрисдикційної діяльності (І.І. Веремєєнко, О.В. Домашенко, С.М. Гусаров, В.В. Єгупенко, Р.А. Сайфулін, О.Ю. Салманова, О.С. Фролов, Є.В. Циба, Ю.С. Коллер, Р.І. Михайлов); адміністративно-правової та кримінально-правової охорони дорожнього руху (А.І. Берлач, А.П. Васильєв, В.К. Гіжевський, Г.В. Джагунов, В.В. Доненко, Г.Н. Клінковштейн, Л.В. Коваль, О.Н. Ярмиш, І.В. Борисов, М.Й. Коржанський, В.А. Мисливий, Н.М. Ярмиш) тощо.

Разом з тим, проблема безпеки на дорогах в Україні не вирішена. Немає на сьогодні цілісного уявлення про механізм гарантування безпеки дорожнього руху. Тому цілком очевидно постає необхідність, перш за все, з'ясування змісту безпеки дорожнього руху та факторів, що на неї впливають;

Однією з найважливіших складових транспортної системи є автомобільна дорога. Прискорення темпів автомобілізації є одним з головних чинників, який загострив проблему безпеки дорожнього руху, а це, в свою чергу, збереження життя та здоров'я громадян на дорогах нашої держави [12, с. 3]. Тож, логічно почати аналіз безпеки дорожнього руху з розкриття поняття – «дорога».

Дороги – сухопутні шляхи сполучення, зручні для пересування, повинні мати певну ширину, ухил не більш відомої норми, достатньо тверде полотно і повинні бути захищені від сніжних заносів [1, стб. 1577]. У цьому визначенні дороги відбиті дві істотні риси людської природи – прагнення до спілкування із собі подібними (комунікативність) і безпека. Саме така людська якість як комунікативність, прагнення побачити щось нове, пізнати світ глибше, перебороти великі відстані з найменшими труднощами, обумовила появу такого людського феномена як дороги [2, с. 16].

Як ми бачимо, є певні параметри безпеки у самому визначенні «дорога», порушення яких може призвести до небажаних наслідків у вигляді загрози для життя людини.

Автомобільна дорога, вулиця (дорога) – частина території, в тому ж числі в населеному пункті, призначена для пересування транспортних засобів та пішоходів, із усіма розташованими на ній спорудами (мостами, шляхопроводами, естокадами, наземними і підземними пішохідними переходами) та засобами організації дорожнього руху, і обмежена по ширині зовнішнім краєм тротуарів або краєм смуги відведення [3, с. 7]. У законі України «Про автомобільні дороги» від 08.09.2005 № 2862-IV ми бачимо дуже стисле поняття щодо автомобільних доріг: «...лінійний комплекс інженерних споруд, призначений для безперервного, безпечного та зручного руху транспортних засобів.» [4, ст. 1].

У своїх наукових працях О.Л. Міленін зазначає, що автомобільні дороги – це не тільки витвір людських рук, але і соціальне явище, що виконує в суспільстві важливі соціальні функції. Отже, основними функціями автомобільних доріг є: забезпечення

безпеки учасників дорожнього руху; комунікаційна, інтеграційна, мобільна, стратегічна [2, с. 18].

В Законі України «Про дорожній рух» говориться, що учасниками дорожнього руху є особи, які використовують автомобільні дороги, вулиці, залізничні переїзди або інші місця, призначені для пересування людей та перевезення вантажів за допомогою транспортних засобів. Так, до учасників дорожнього руху належать водії та пасажирів транспортних засобів, пішоходи, велосипедисти, погоничі тварин [5, с. 5].

В першу чергу, забезпечення безпеки дорожнього руху як діяльність є складним об'єктом дослідження та управління. Стосовно змісту поняття “діяльність із забезпечення безпеки дорожнього руху” існують різні точки зору та підходи. Так, М.М. Долгополова робить висновок, що діяльність із забезпечення безпеки дорожнього руху — це система дій із забезпечення безпечного переміщення людей та вантажів механічними транспортними засобами, а також людей без транспортних засобів дорогами, що регламентується спеціальними адміністративно-правовими нормами й забезпечується державними органами виконавчої влади. Цей процес відбувається в умовах реальної небезпеки виникнення обставин, що можуть зашкодити йому [6, с. 180]. В свою чергу Микитюк вважає, що діяльність із забезпечення безпеки дорожнього руху може бути подана як досягнення компромісу між інтересами населення в цілому, інтересами власників і користувачів транспортних засобів, умовами дорожнього руху, професійними і психофізіологічними можливостями його учасників [7, с. 51].

Разом з тим удосконалення управління діяльністю із забезпечення безпеки дорожнього руху потребує чіткого усвідомлення цього процесу, але на жаль ми бачимо визначення цієї діяльності неоднозначне: поряд існують поняття “вуличний рух”, “дорожній рух”, “безпека дорожнього руху”, “забезпечення безпеки дорожнього руху”, “система безпеки дорожнього руху”, “організація забезпечення безпеки дорожнього руху” тощо, які нерідко вживаються як синоніми поняття “діяльність із забезпечення безпеки дорожнього руху”, але мають різний зміст. Відповідно по-різному представлена і структура забезпечення безпеки дорожнього руху [6, с. 12].

В спеціальній літературі поняттю дорожнього руху, приділяється велика увага, хоча це питання і залишається предметом дискусії представників різних галузей знань. Що ж таке “дорожній рух”? Представники технічного напрямку досліджень вважають, що “дорожній рух становить процес, при якому транспортні засоби рухаються дорогами та у якому дії його учасників – водіїв, пішоходів і пасажирів визначаються спеціальними правилами” [8, с. 7]. У визначенні виділяються дві основні ознаки процесу дорожнього руху: 1) просторове пересування транспортних засобів; 2) наявність правил, які регламентують дії людей, що беруть участь в цьому процесі. Перша з них – фізичне уявлення про рух, друга – соціальний показник. В цілому спроба уявити дорожній рух як “соціальну систему, компонентами якої є люди, транспортні засоби і дороги з їх обладнанням [9, с. 6], значною мірою відбиває зазначений процес з позицій кібернетики.

Слід погодитись з вузьким визначенням дорожнього руху, запропонованим Х.П. Ярмакі, як процесу переміщення учасників дорожнього руху (пішоходів, водіїв, пасажирів, погоничів тварин) дорогами, в якому дії його учасників визначаються спеціальними правилами, нормами та стандартами [10, с. 156].

Серед дослідженої нами літератури найпростішу найпростішу дефініцію явища “дорожній рух” використовує В.І. Жулев, який визначає його як “рух наземних механічних транспортних засобів по автомагістралях” [11, с. 21]. П.І. Клінковштейн під “дорожнім рухом” розуміє існуючу на дорогах складну динамічну систему, яка представляє сукупність руху пішоходів та різних типів механічних і немеханічних транспортних засобів [12, с. 8]. Втім ми бачимо, що визначення поняття в сучасних умовах є неповним, тому доцільно розглянути й інші поняття, надані вченими. Перше з них

було дано В.В. Лук'яновим, який запропонував під дорожнім рухом розуміти «...процес руху транспортних засобів по дорогам, в якому дії водіїв та пішоходів визначаються спеціальними правилами, і відображало чисто механічний аспект даного соціального явища [13, с. 15].

Дослідник цієї теми Ю.А. Врубель визначив дорожній рух як процес руху по дорогам, взагалі включає його в якості складової частини у визначенні «дорожній транспорт», яке він подає у вигляді складної соціально-виробничої системи, яка призначена для переміщення людей та вантажів по вулично-дорожній мережі [13, с. 14]

Більш розгорнуте формулювання запропонував І.К. Шахріманьян: «Сучасний дорожній рух – це пересування людей та вантажів механічними транспортними засобами, а також людей поза цих транспортних засобів дорогами, яке регламентоване спеціальними правовими нормами, які регулюють державними органами, що протікають в умовах реальної загрози виникнення обставин, які перешкоджають продовженню цього процесу» [14, с. 12].

В.І. Майоров максимально узагальнив складові аспекти раніше запропонованих понять та під дорожнім рухом пропонує розуміти діяльність по задоволенню громадської та особистої потреби у просторовому переміщенні людей, засобів та продуктів праці, яка заснована на використанні можливостей технічного комплексу «транспортні засоби – дороги», яка складається в керуванні рухом транспортних засобів, пересування на транспортних засобах без керування ними або природним пішим пересуванні дорогами, яка протікає в умовах постійного ризику виникнення стану некерованого руху механічних транспортних засобів та подальших негативних наслідків у вигляді загибелі, поранення людей, пошкодження матеріальних об'єктів [13, с. 36]. Тобто, ризик – це один із факторів, який впливає на безпечне пересування дорогою. Візьмемо декілька розумінь поняття «ризик»: ступінь вірогідності виникнення аварій [14, с.2]; небезпеки для людини та навколишнього середовища [15, с. 18]; ймовірність реалізації негативного явища [16, с. 26]. Тобто, ризик – ймовірність явища, яке несе негативні наслідки. В свою чергу негативні наслідки – збитки та небезпека різної міри.

Якщо говорити про ризик для учасників дорожнього руху, то можна казати, що всі хто беруть участь у дорожньому русі наражаються на ризик, а це ймовірність потрапити у дорожньо-транспортну пригоду, що несе такі наслідки, як небезпека для життя, травмування, пошкодження транспортного засобу, збитки та втрати.

З усього ми також бачимо, що більшість вчених розглядають дорожній рух як соціальну функцію, виходячи з наступного:

По-перше, дорожній рух – керований процес колективною діяльністю людей, де держава виступає головним суб'єктом керування, в особі спеціальних органів.

По-друге, в дорожньому русі приймає участь більшість населення нашої країни (водії, пішоходи, пасажери), а значить – це явище соціальне.

По-третє, дорожній рух – це сукупна діяльність людей, направлена на досягнення певних цілей.

По-четверте, дорожній рух – це процес просторового пересування людей, пересування вантажів транспортними засобами, якими, знов таки, керують люди.

По-п'яте, під час дорожнього руху реалізуються соціально-економічні, соціально-політичні та соціально-культурні інтереси країни та суспільства в цілому.

Як ми вже визначилися, дорожній рух – це соціальне явище. Ще один підхід до визначення цього поняття характеризує безпеку як «властивість системи «людина – середовище проживання» зберігати взаємодію із мінімальним заподіянням шкоди людським, природним та матеріальним ресурсам» [17, с. 314].

В науковій літературі найбільш точно, на наш погляд, визначення терміну «безпека дорожнього руху», яке розкриває його зміст, дає Б.П. Кондратов. Вказане поняття він визначає як стан захищеності життєво важливих інтересів об'єктів безпеки – особистості, суспільства та держави, яке забезпечується суб'єктами безпеки від суспільно небезпечних дій та інших шкідливих явищ соціального, техногенного та природного характеру за допомогою використання системи мір, засобів та методів, які передбачені законом [13, с. 6].

На думку Г.І. Клінковштейна та М.Б. Афанасьєва «безпека дорожнього руху» - це досить швидкий, безпечний і зручний рух транспортних засобів та пішоходів [18, с. 15].

В.В. Новіков пропонує своє тлумачення цього поняття, та розуміє під «безпекою дорожнього руху» ступінь захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави від зовнішніх та внутрішніх загроз. До інтересів особи він відносить її права та свободи, а до інтересів суспільства – його духовні та матеріальні цінності [19, с. 12]. Отже безпека дорожнього руху – це стан цього процесу, що відображає ступінь захищеності його учасників і держави від дорожньо-транспортних пригод та їх наслідків.

В сучасному розумінні юридичної науки з питань безпеки дорожнього руху існує думка, що «забезпечувати безпеку дорожнього руху – це значить домагатися зниження загальної кількості дорожньо-транспортних пригод, кількості загиблих та поранених в умовах розвитку автомобілізації» [12, с. 4].

Як бачимо, безпека дорожнього руху – це стан захищеності інтересів об'єктів безпеки, держави та суспільства в цілому, при цьому безпека дорожнього руху забезпечується самими суб'єктами безпеки, які в свою чергу захищають від суспільно небезпечних дій, інших шкідливих явищ природного, соціального, техногенного характеру за допомогою використання заходів, передбачених законодавством.

Визначившись з поняттям «безпека дорожнього руху», виокремимо ряд факторів, які на неї впливають. Ми підтримуємо висновки дослідника С.М. Дашка, який у своїх наукових напрацюваннях пропонує безпеку дорожнього руху поділити на наступні складові: конструкція транспортного засобу; дорожні умови; законодавчі акти; організація дорожнього руху; технічний стан транспортного засобу; учасники дорожнього руху; громадська позиція (характер відносин та стан культури і свідомості) [20, с. 9]; до всього додамо ще суб'єктів, які забезпечують безпеку дорожнього руху. В свою чергу, Н.О. Соколова та Е.С. Батт перелічені нами складові відносять до факторів, які впливають на травматизм та аварійність [41].

Для більш детального розуміння проаналізуємо загальні характеристики зазначених складових-факторів.

Конструкція транспортних засобів забезпечує активну, пасивну, протиаварійну, післяаварійну безпеку. Від конструкції транспортних засобів в багатьох випадках залежить стан постраждалих від дорожньо-транспортних пригод, здоров'я, а іноді й життя.

Будь-яка вищезазначена безпека ТЗ - його властивість щодо зменшення вірогідності наслідків під час ДТП.

Головна суть цієї складової – гарантія збереження життя учасникам дорожнього руху.

Ще однією істотною складовою безпеки дорожнього руху є дорожні умови, під якими розуміється якість та стан дорожнього покриття, організація ефективної дренажної системи, оптимальні профілі дороги тощо. З метою безпечних дорожніх умов необхідно дотримуватись їх відповідності всім державним стандартам у цій сфері, від

якісної розмітки та дорожніх знаків до здійснення оптимального збереження можливості учасникам дорожнього руху постійно знаходитись в полі зору один одного [22, с. 142].

Вимоги до доріг (облаштування, технічний стан, рівень утримання) прописані в нормативних документах. Не можна не погодитись, що комфортні умови для водія – гарантія безпеки для нього та інших учасників дорожнього руху.

Від якості автошляхів та конструктивної безпеки транспортного засобу залежать наслідки ДТП. Ці дві складові-фактори мають величезне значення щодо безпеки дорожнього руху. Адже з причин недотримання норм щодо цих двох складових і відбувається найбільша кількість аварій. До того ж, державне управління безпекою дорожнього руху неможливе без правового оформлення, завдяки якому державним інтересам надається офіційний характер, вони втілюються в обов'язкових в масштабі всього організованого суспільства розпорядженнях нормативного та індивідуального характеру. Правові норми створюють та забезпечують правовий режим, в рамках якого складаються і розвиваються виробничі та управлінські відносини, визначаються обов'язки і правомочність їх учасників, організовується і здійснюється виконавчо-розпорядча діяльність органів державного управління і системи взаємовідносин з об'єктами державного управління.

Законодавство України, що регулює суспільні відносини в галузі дорожнього руху, на сьогоднішній день являє собою сукупність норм різних галузей права, виражених у нормативно-правових актах, неоднакових за своєю юридичною силою [23, с. 34].

Серед найбільш відомих та найчастіше використовуваних актів, які встановлюють порядок організації дорожнього руху в Україні, є Правила дорожнього руху.

Необхідно наголосити, що правила дорожнього руху визначають оптимальне співвідношення усіх складових дорожнього руху, включаючи обмеження і заборони, які є вкрай важливим фактором щодо забезпечення безпеки дорожнього руху. Своєчасне застосування до порушників зазначеного важеля (норм) – є профілактикою та попередженням правопорушень у сфері забезпечення дорожнього руху. Також, адміністративна відповідальність, яка передбачена в нормативних актах, виконує роль «стопу» щодо порушень, прописаних правил.

При здійсненні організації дорожнього руху вкрай важливим вбачається прогнозування розподілення транспортних (пішохідних) потоків на кожній ділянці дороги, організація їх оптимального співвідношення. Наявність зупинок пасажирського та міського транспорту. Також належна організація дорожнього руху визначає потенційно небезпечної ділянки дороги та організує дорожній рух відповідним чином з метою попередження аварійних ситуацій.

Технічний стан транспортних засобів – це наступний фактор безпеки дорожнього руху, який відповідний за належне забезпечення стану транспортного засобу до технічних характеристик заводу-виробника. Обов'язок щодо забезпечення належного технічного стану транспортних засобів покладається на їх власників або інших осіб, які їх експлуатують.

Водії в свою чергу повинні обов'язково знати основи конструкції транспортних засобів з метою їх безпечного використання, в тому числі відносно інших учасників дорожнього руху та ефективного використання технічних можливостей для виконання поставлених перед ним завдань. Безпеку забезпечує й розуміння водіями поняття «Автомобіль як джерело підвищеної небезпеки» і своєї ролі у керуванні ним та відповідальності в наслідок недотримання технічного стану транспортного засобу.

Досить важливою складовою виступає дотримання всіма його учасниками відповідних норм поведінки – правил дорожнього руху. Адже процес дорожнього руху є

досить складним та динамічним, і хаотичне поведіння його учасників може призвести до негативних наслідків.

Велика маса, а особливо велика швидкість автомобіля є потенційними передумовами виникнення конфліктних ситуацій, попередження яких становить окрему задачу вирішення проблеми безпеки дорожнього руху.

Серед багатьох сучасних проблем автомобілізації практично всіх галузей економіки важливе місце в належному забезпеченні безпеки дорожнього руху займають питання створення сприятливого морального клімату на вулично-дорожній мережі, котрий в значній мірі залежить від культури (етики) взаємовідносин громадян, які безпосередньо беруть участь в дорожньому русі – водіїв, пішоходів, пасажирів. Від їх особистої завбачливості, уважності і поступливості як складової взаємоповаги учасників дорожнього руху багато в чому залежить колективний рівень безпеки на дорогах в цілому.

Досвідчений, а значить безпечний водій – це перш за все дотримання особою культури взаємовідносин на дорозі, усвідомлення і розуміння своєї поведінки, яка б не створювала перешкод іншим учасникам дорожнього руху [24, с. 29-33].

Одним з головних факторів, який впливає на безпеку дорожнього руху є суб'єкт дорожнього руху, а саме, Міністерство внутрішніх справ України, яке контролює та регулює функції за всіма складовими дорожнього руху. Основними напрямками діяльності зазначеного органу влади є: запобігання, попередження, упередження небажаних наслідків під час дорожнього руху.

Підсумовуючи розгляд складових безпеки дорожнього руху, ми можемо говорити про те, що це комплексне поняття, яке залежить від наступних факторів: технічного, екологічного, нормативно-правового, наукового; інституційного. В свою чергу, також можна визначити умовну групу факторів, через які виникають ДТП: через дії учасників дорожнього руху, через дорожні умови та несправності транспортних засобів.

Для розвитку та покращення системи безпеки дорожнього руху потрібно враховувати інтенсивність дорожнього руху, розвиток та зростання автомобільного парку, розвиток дорожніх технологій тощо. Тому що в умовах погіршення стану (якості) окремих складових системи відбувається розбалансування системи, що призводить до негативних наслідків.

Список використаних джерел:

1. *Малый энциклопедический словарь: Т. 1., Вып.2. — СПб. Брокгауз – Ефрон, 1907. — 1040 с.*
2. *Міленін О.Л. Правосвідомість учасників дорожнього руху: дис. канд. юрид. наук 12.00.01. / О.Л. Міленін. — Харків, 2001. — 200 с.*
3. *Миленин А.Л. Комментарии к Правилам дорожного движения Украины / З. Д. Дерех, В. Ф. Душник, Ю. Е. Заворицкий и др. ; под общ. ред. А.Л. Миленина. — 2-е изд., пер. и доп. — К.: Издательство «Радуга», 2002. — 335 с.*
4. *Про автомобільні дороги: Закон України від 08.09.2005 № 2862-IV — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2862-15> — Назва з екрану.*
5. *Про дорожній рух: Закон України від 30 червня 1993 року № 3353-III // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. —2008. - №8. — 416 с.*
6. *Долгополова М. М. Управління загальнодержавною системою забезпечення безпеки дорожнього руху: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.07 / Долгополова М. М. — Харьков, 2003. — 208 с.*
7. *Микитюк М. А. Владні повноваження Державної автомобільної інспекції Міністерства внутрішніх справ України: проблеми теорії та практики реалізації у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.07 / Микитюк М. А. — Київ, 2008. — 214 с.*

8. Лукьянов В. В. *Безопасность дорожного движения* / В. В. Лукьянов – М.: Транспорт, 1978. – 247 с.
9. Лукьянов В. В. *Проблемы квалификации дорожно-транспортных преступлений* / В. В. Лукьянов – М.: Юрид. лит., 1980. – 167с.
10. Ярмакі Х. П. *Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні : монографія* / Х. П. Ярмакі – Одеса : Юридична література, 2006. – 336 с.
11. Жулев В. И., Гирько С. И. *Ответственность участников дорожного движения : практ. пособие* / В. И. Жулев, С. И. Гирько — М. : Юристь, 1987. — 160 с.
12. Клинковиштейн Г. И. *Организация дорожного движения : Учебник для вузов* / Г. И. Клинковиштейн. — М.: Транспорт, 1982. — 240 с.
13. Шокун А. В. *О понятиях «дорожное движение» и «безопасность дорожного движения»* / А.В. Шокун // *Безпека дорожнього руху*. – 2006. – № 1-2. – С. 15-19.
14. Махутов Н.А., Петров В.П., Тарташев Н.И., Сергеев Г.С. *Современное состояние проблем безопасности в промышленно развитых странах прошлого века* / Н. А. Махутов, В. П. Петров, Н. И. Тарташев, Г. С. Сергеев // *Проблемы безопасности при чрезвычайных ситуациях*. –1994. – Вып. 4. – С. 2-35.
15. Кузьмин И.И., Махутов Н.А. и др. *Управление риском в социально-экономических системах: концепция и методы ее реализации* / И.И. Кузьмин, Н.А. Махутов // *Проблемы безопасности при чрезвычайных ситуациях*. – 1996. С. 18-69.
16. Белов С.В. *Безопасность жизнедеятельности – наука о выживании в техносфере* / С.В. Белов // *Проблемы безопасности при чрезвычайных ситуациях*. – 1999. – Вып. 9. – С. 26-37.
17. Гранин А. С. *Экологическая безопасность. Защита территории и населения при чрезвычайных ситуациях : Учебн. пособие* / А. С. Гранин, В. Н. Новиков – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2002. – 336 с.
18. Клинковиштейн Г. И. *Организация дорожного движения : Учебник для вузов* / Г. И. Клинковиштейн. — М.: Транспорт, 1997. — 229 с.
19. Новіков В. В. *Адміністративно-правові основи профілактики порушень правил дорожнього руху* автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / В. В. Новіков. — К., 1997. — 23 с.
20. Дашко С. М. *До питання про концепцію дорожнього руху в Україні* / С. М. Дашко // *Безпека дорожнього руху*. – 2005. – № 1-2. – С. 8-15.
21. Соколова Н. О., Батт Е. С. *Дослідження факторів впливу на безпеку дорожнього руху* / Н. О. Соколова, Е. С. Батт. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/9_KPSN_2011/Tecnic/4_81439.doc.htm – Назва з екрану.
22. Калаберда С. М. *Вплив деяких факторів оточуючого середовища на організм водія та кількість ДТП* / С.М. Калаберда // *Безпека дорожнього руху*. – 2005. – № 1-2. – С. 140-147.
23. Перепелиця А.О. *Адміністративна та кримінальна відповідальність за правопорушення (злочини) у сфері безпеки дорожнього руху : навч. посіб.* / А. І. Перепелиця, А. О. Собакаръ, М. В. Палій та ін. – Донецьк : Ноулідж, 2011. – 305 с.
24. *Безпека дорожнього руху: правові та організаційні аспекти: матеріали сьомої Міжнародної науково-практичної конференції, 15-16 листопада 2012 р.* – Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2012. – 272 с.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 343.242.4

Пономарьова Тетяна Ігорівна

Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр при ГУМВС
України в Донецькій області, експерт.

ЗВІЛЬНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ВІД ПОКАРАННЯ З ПЕРЕДАЧЕЮ ПІД НАГЛЯД

Стаття присвячена дослідженню питання передачі неповнолітньої особи, звільненої від покарання під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання. Аналізуються нормативно-правові акти, які регулюють передачу підлітка під нагляд, виносяться пропозиції щодо удосконалення діючого кримінального законодавства України.

Ключові слова: нагляд, кримінально-виконавча політика, кримінальне процесуальне законодавство, примусовий заходи виховного характеру, звільнення від покарання.

Статья посвящена исследованию вопроса передачи несовершеннолетнего, освобожденного от наказания, под надзор родителей или лиц их заменяющих, или под надзор педагогического или трудового коллектива с его согласия, а также отдельных граждан по их просьбе. Анализируются нормативно-правовые акты, которые регулируют передачу подростка под надзор, выносятся предложения по совершенствованию действующего уголовного законодательства Украины.

Ключевые слова: надзор, уголовно-исполнительная политика, уголовное процессуальное законодательство, принудительный меры воспитательного характера, освобождения от наказания.

The article is devoted to research questions of underaged's transfer under supervision, who are released from punishment with supervision of parents of peplacing person, or under supervision of teaching staff or labor collective with his consent, and individual citizens upon request. Also the article analyzing regulatory legal acts that regulate transfer of underaged under supervision, make proposal to improve exiting penal laws of Ukraine.

Keywords: supervision, penal policy, criminal procedural law, compulsory educational measures, releasing from punishment.

Кримінальне законодавство України на шляху до набуття членства у Європейській спільці неодноразово піддавалося докорінним змінам, особливо це стосується санкцій окремих норм Особливої частини Кримінального кодексу (далі – КК України). Однак Загальна частина закону досі залишається майже у первісному варіанті редакції, що в умовах сьогодення викликає спірні питання під час виконання основного завдання кримінального законодавства – забезпечення охорони інтересів суспільства та держави. Зазначена проблема не оминула й звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування з передачею особи під нагляд.

З огляду на те, що сьогодні для України досягнення єдності національного та міжнародного права є пріоритетним напрямком розвитку держави, вважаємо за доцільне детальніше розглянути основні положення, що стосуються звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням зазначеного примусового заходу виховного впливу з метою формулювання рекомендацій, які сприятимуть внесенню змін до існуючої редакції зазначеної норми та усуненню прогалин у кримінальному законодавстві.

Окремі аспекти звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування взагалі та із застосуванням примусових заходів виховного характеру зокрема, розглядали в своїх наукових працях такі вчені як В.М. Бурдін, О.В. Дащенко, А.О. Клевцов, Є.С. Назимко, Л.М. Палюх, О.О. Ямкова та інші, однак безпосередньо питанню звільнення неповнолітніх із передачею їх під нагляд уваги науковців приділено не було.

В п. 25.1 Мінімальних стандартних правил ООН з питань відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх зазначено, що слід залучати добровольців, добровільні організації, місцеві установи та інші общинні служби, з тим щоб вони внесли свій дієвий внесок у перевиховання неповнолітніх в рамках громади і, наскільки це можливо, в рамках сім'ї.

Це правило відображає необхідність орієнтації всієї роботи з неповнолітніми правопорушниками на перевиховання. Для ефективного виконання вказівок компетентних органів влади співпраця з громадою має виключно важливе значення. Зокрема, добровольці та добровільні служби надають надзвичайно цінні послуги, проте в даний час їх можливості використовуються недостатньо [1].

Згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України № 2 від 15.05.2006 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» неповнолітнього можна передати під нагляд педагогічного (за місцем навчання) чи трудового (за місцем роботи) колективу – за згодою цього колективу, а також під нагляд окремих громадян – на їхнє прохання. При цьому як педагогічний чи трудовий колектив, так і окремих громадян мають бути спроможні здійснювати виховний вплив на неповнолітнього, постійно й належним чином контролювати його поведінку та зобов'язані це робити.

Строк нагляду, передбаченого п. 3 ч. 2 ст. 105 КК, суд встановлює з урахуванням конкретних обставин провадження та мети виправлення неповнолітнього [2, с. 57].

Отже, виходячи з положень, викладених у Пленумі, проблемним питанням, на нашу думку, є визначення органів, на які покладається контроль за виконанням зазначеного примусового заходу виховного характеру та встановлення кола прав, обов'язків та вимог до осіб, під нагляд яких передається неповнолітній.

Так, у ст. 149 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) зазначено, що для надання допомоги адміністрації виховної колонії в організації навчально-виховного процесу і зміцненні матеріально-технічної бази колонії, здійснення громадського контролю та оцінки рівня дотримання прав людини, вирішення питань соціального захисту засуджених, трудового і побутового влаштування осіб, які звільняються, при виховних колоніях створюється піклувальна рада з представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій.

Організація і діяльність піклувальної ради визначаються положенням, яке затверджується Кабінетом Міністрів України.

З метою підвищення ефективності виховного впливу на засуджених і надання допомоги адміністрації виховної колонії при відділеннях соціально-психологічної служби можуть створюватися батьківські комітети. Діяльність батьківського комітету визначається положенням, яке затверджує начальник виховної колонії [3].

Однак, у Положенні від 01.04.2004 № 429 «Про спостережні комісії» зазначено, що одним із завдань таких комісій є здійснення заходів соціального патронажу та організації виховної роботи з особами **умовно-достроково звільненими** від відбування покарання [4]. У типовому Положенні від 09.01.2013 № 65/5 «Про батьківський комітет при виховній колонії» визначено, що основним завданням батьківського комітету є залучення громадськості до участі у виправленні і ресоціалізації засуджених [5].

В ст. 163 КВК зазначено, що проведення індивідуально-профілактичної роботи із засудженими, звільненими від відбування покарання з випробуванням, за місцем проживання покладається на органи внутрішніх справ. До цієї роботи можуть залучатися працівники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації [3].

Таким чином, питання встановлення контролю щодо осіб, звільнених від відбування покарання із застосуванням досліджуваного нами примусового заходу виховного характеру в межах зазначених положень не вирішується, як і у зазначених нормах КВК України. Таке положення справ має достатньо негативний вплив на кримінально-правову та кримінально-виконавчу політики, адже відсутність нормативно-правового акту, або норми, які б встановлювали які саме органи повинні здійснювати контроль за особами, які взяли під нагляд неповнолітніх, а також права та обов'язки таких органів, сприятиме зростанню кількості випадків знуцання над підлітками, а також розповсюдженню такого явища як втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

З огляду на вищезазначене, обов'язок здійснення контролю пропонуємо покласти на кримінально-виконавчу службу, шляхом внесення до п. 18 ст. 18 Закону України від 23.06.2005 № 2713-IV «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» змін, в частині зобов'язання здійснювати контроль за поведінкою осіб, не тільки звільнених від відбування покарання з випробуванням та умовно-достроково, а й неповнолітніх, звільнених із застосуванням до них примусових заходів виховного характеру та за особами, на яких покладено обов'язок нагляду за такими неповнолітніми.

До прав та обов'язків в вищезазначеній частині доцільно додати обов'язок перевірки осіб, яким доручено здійснювати нагляд, обов'язок регулярного відвідування неповнолітнього, право замінити особу, якій доручено здійснювати нагляд у випадках жорстокого поводження з підлітком, аморального способу життя, втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність та ін.

Інше проблемне питання – встановлення кола прав, обов'язків та умов, які висуваються до осіб, що здійснюють нагляд за неповнолітніми, та відповідно процесуальний порядок здійснення такого нагляду.

Згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України № 2 від 15.05.2006 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» питання про передачу неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, суд повинен вирішувати з урахуванням даних, що їх характеризують. Неприпустимо передавати неповнолітнього під нагляд батька чи матері, які позбавлені батьківських прав, а також батьків чи інших осіб, котрі через свою поведінку не здатні позитивно впливати на нього.

Хоча в законі не передбачено обов'язкове отримання згоди батьків або осіб, які їх замінюють, на передачу їм неповнолітнього під нагляд, суд має отримати таку згоду [2, с. 57].

В ст. 493 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) зазначено, що до неповнолітніх підозрюваних чи обвинувачених може застосовуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи.

Передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи полягає у взятті на себе будь-ким із зазначених осіб або представником адміністрації дитячої установи письмового зобов'язання забезпечити прибуття неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а також його належну поведінку.

Передання під нагляд батьків та інших осіб можливе лише за їхньої на це згоди та згоди неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого. Особа, яка взяла зобов'язання

про нагляд, має право відмовитися від подальшого виконання цього зобов'язання, заздалегідь про це повідомивши.

До передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд суд зобов'язаний зібрати відомості про особу батьків, опікунів або піклувальників, їхні стосунки з неповнолітнім і впевнитися у тому, що вони можуть належно здійснювати нагляд за неповнолітнім.

При відібранні зобов'язання про взяття під нагляд батьки, опікуни, піклувальники, адміністрація дитячої установи попереджаються про характер підозри чи обвинувачення неповнолітнього і про їхню відповідальність у разі порушення взятого на себе зобов'язання. При порушенні цього зобов'язання на батьків, опікунів і піклувальників накладається грошове стягнення від двох до п'яти розмірів мінімальної заробітної плати.

Питання передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи розглядається за клопотанням прокурора за правилами обрання запобіжного заходу або за клопотанням сторони захисту під час розгляду питання про обрання запобіжного заходу [7].

Таким чином, в кримінальному процесуальному законодавстві встановлюється обов'язок перевірки осіб, які здійснюватимуть нагляд за неповнолітнім, однак у КПК, як і в інших нормативно-правових актах відсутній перелік прав та обов'язків, а також конкретизація стандартів, яким повинні такі особи відповідати.

Єдиним нормативно-правовим актом, в якому в певній мірі викладено загальні положення щодо таких осіб є Положення від 26.08.1967 № 284-VIII «Про громадських вихователів неповнолітніх», в якому зазначено, що громадськими вихователями можуть бути найбільш активні робітники, службовці, колгоспники, представники творчої інтелігенції, військовослужбовці, студенти, пенсіонери та інші громадяни, які за своїми діловими і моральними якостями здатні виконувати покладені на них обов'язки, мають необхідну загальноосвітню підготовку, життєвий досвід або досвід роботи з дітьми, при умові їх згоди взяти на себе обов'язки громадського вихователя [8].

Однак, Положення, на нашу думку, є застарілим та не відповідає сучасним законодавчим вимогам, окрім цього, враховуючи те, що в ч. 4 ст. 105 КК України зазначено, що неповнолітньому може бути призначено вихователя, ми робимо висновок, що законодавець розділяє осіб, під нагляд яких може бути відданий неповнолітній та спеціально призначеного йому вихователя, про якого йдеться мова у зазначеному положенні.

Таким чином, вважаємо за доцільне створити нормативно-правовий акт, в якому до умов, які висуваються до осіб, на яких покладено обов'язок здійснювати нагляд за неповнолітнім, звільненим від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру необхідно віднести:

- наявність вищої спеціальної (педагогічної) освіти, або проходження відповідних курсів;

У п. 24 Керівних принципів у відношенні дій в інтересах дітей в системі кримінального правосуддя зазначено, що всі особи, що вступають в контакт з дітьми в системі кримінального правосуддя або виконують відповідні функції, повинні отримати освіту і підготовку з питань прав людини, принципів і положень Конвенції та інших стандартів і норм Організації Об'єднаних Націй у галузі правосуддя щодо неповнолітніх в якості невід'ємної складової частини програми підготовки.

До числа таких осіб відносяться співробітники поліції та інших правоохоронних органів; судді та магістрати, прокурори, адвокати та адміністратори; службовці в'язниць і інші професійні співробітники, що працюють в установах, в яких утримуються діти, позбавлені волі; і співробітники системи охорони здоров'я, соціальні працівники, службовці силових структур із підтримки миру та інші професійні співробітники, що займаються питаннями правосуддя у відношенні неповнолітніх [9].

На нашу думку, доцільним є створення спеціальних курсів для осіб, які здійснюють роботу із неповнолітніми засудженими взагалі, та звільненими від покарання зокрема.

У спеціальні навчальні програми для таких курсів може входити вивчення педагогіки та психології підлітка; нормативно-правової бази, яка стосується неповнолітніх; ювенальної кримінології та риторики. Така програма сприятиме розширенню знань та навичок спілкування з підлітками, надасть можливість особі, якій доручено здійснювати нагляд, допомогти неповнолітньому злочинцю ресоціалізуватися та стати на шлях виправлення.

Наявність педагогічної освіти є доцільною з урахуванням того, що під час її здобування студенти вивчають основні прийоми поведінки з дітьми та підлітками, вивчають методи правильного виходу з конфліктних ситуацій, що під час роботи з неповнолітніми злочинцями (підлітками, які за своєю сутністю вже є деморалізованими членами суспільства) є доцільним.

Так, Т.І. Шанскова зазначає, що основною педагогічною категорією діяльності закладів соціальної реабілітації (як і осіб, що здійснюють нагляд (додано нами)) є процес перевиховання при здійсненні якого необхідно виправляти попередній негативний життєвий досвід вихованця.

У процесі перевиховання застосовуються методи гальмування негативної активності (критика, силювання, соціальний вплив сформованого колективу); методи корекції свідомості особистості (переконання, приклад, метод вибуху, бесіди); методи формування соціально значимої поведінки (режим, продуктивна праця, вправи, доручення та вимоги, метод переключення, реконструкції) та методи стимулювання соціально значимої поведінки (заохочення, показ перспективи, довіри, покарання, контроль) [10].

- наявність довідки про відсутність алкогольної, наркотичної залежності, постановки на відповідні обліки у минулому та про відсутність судимості;

Суд повинен мати достовірні дані про те, що особа не має будь-якої залежності та захворювання, які стали наслідком такої залежності, бути впевненим, що особа, якій доручено здійснювати нагляд за неповнолітнім не вчинить злочинних дій, на які її підштовхне залежність та негативне минуле, не показуватиме підлітку негативний приклад, який заважатиме його виправленню.

- наявність довідки з місця роботи, житла та відповідних житлових умов.

Суд повинен бути впевненим, що у особи, яка здійснює нагляд за неповнолітнім нема підстав займатися злочинною діяльністю.

До прав таких осіб вважаємо за доцільне віднести:

- право відмовитися від подальшого здійснення нагляду за неповнолітнім із обов'язком попередження відповідних органів;

Надання особі, на яку покладено обов'язок нагляду за неповнолітнім такого права забезпечує захист особистої безпеки неповнолітнього. За умови, якщо через певні обставини (зміна місця проживання, захворювання, звільнення з роботи та ін.) особа

більше не може здійснювати нагляд, вона безперешкодно, з відповідним мотивуванням може відмовитися від подальшого здійснення нагляду.

- право залучати до процесу виховання неповнолітніх кримінально-виконавчу службу та відповідних спеціалістів (нарколога, психолога);

За умови, якщо стан фізичного та психічного здоров'я підлітка заважає проведенню із ним виховної роботи та процесу ресоціалізації, особа, яка здійснює нагляд може залучити відповідних спеціалістів.

- право отримувати винагороду за проведення виховної роботи з неповнолітнім;

Отримання винагороди стимулюватиме особу, яка здійснює нагляд, проводити виховну роботу на більш якісному рівні із застосуванням новітніх педагогічних методик та компенсуватиме кошти, які було витрачено в процесі виховання та ресоціалізації підлітка.

- право подавати клопотання до відповідних органів про дострокове зняття нагляду з неповнолітнього за умови його виправлення;

За умови, якщо своєю поведінкою та ставленням до процесу виховання, неповнолітній довів виправлення та бажання в подальшому вести нормальний спосіб життя, особа, яка здійснює нагляд може клопотати про дострокове зняття з неповнолітнього примусового заходу виховного характеру.

- право подавати клопотання до відповідних органів про зміну виду звільнення від покарання на більш суворе.

Якщо неповнолітній не піддається виховному впливу, продовжує вести аморальний спосіб життя, вживає алкогольні напої, наркотичні речовини та ін., особа, на яку покладено обов'язок здійснення нагляду за неповнолітнім може клопотати про зміну примусового заходу виховного впливу на більш суворий, виду звільнення від покарання або взагалі, про відміну звільнення від покарання.

До обов'язків доцільно віднести:

- обов'язок приділяти увагу виховній роботі з неповнолітнім;

Виховну роботу з неповнолітнім доцільно на нашу думку проводити за рекомендаціями, наданими педагогом, який спеціалізувався на пенітенціарній педагогіці А.С. Макаренка.

Автор запропонував наступні методи: метод вибуху – під вибухом розуміється миттєве руйнування негативних якостей, негативних стереотипів поведінки у процесі бурхливих емоційних переживань. Даний метод передбачає доведення до межі конфлікту особистості та колективу та передбачає вибір особистості: або змінити себе, або стати аутсайдером у колективі; метод реконструкції – А.С. Макаренко вважав, що у процесі перевиховання разом із негативними якостями особистості не можна руйнувати позитивні. Він розумів реконструкцію як відбудову всього цінного, позитивного у характері і поведінці та виділив такі її етапи: 1. вивчення особистості вихованця з метою визначення перспектив майбутнього розвитку; 2. актуалізація та відновлення в характері позитивних якостей, які досі не виявляв неповнолітній, шляхом створення виховних ситуацій, вправ тощо; 3. формування тих позитивних якостей, які швидко поєднуються з наявними позитивними якостями особистості; 4. подолання опору вихованця виховному впливу, організація життєдіяльності вихованця таким чином, щоб на погані звички не залишалося часу.

Сформульований А.С.Макаренко метод переключення базується на спрямуванні активності вихованця у соціально значиму сферу діяльності [10].

Таким чином, застосування запропонованих А.С. Макаренком методів перевиховання неповнолітніх злочинців сприятиме їх швидкій ресоціалізації та становленню на шлях виправлення.

- обов'язок стежити за фізичним та психічним здоров'ям неповнолітнього;

Після звільнення від покарання, підліток потребує особливого поведіння та ставлення до себе, що зумовлено деструктивним впливом як інших неповнолітніх злочинців, так і установ, в яких він перебував до звільнення. Тому, особливої уваги осіб, яким доручено здійснювати нагляд, потребує стан здоров'я неповнолітнього.

- обов'язок всіляко сприяти його виправленню та ресоціалізації;

Ю.В. Герасимів вважає, що неповнолітні з високим рівнем усвідомлення своєї провини схвально сприймають своє покарання, і позитивно ставляться до виконання усіх вимог вироку, на відміну від неповнолітніх злочинців із нижчим рівнем усвідомлення своєї вини. А це вказує на те, що варто приділяти більше уваги стосовно роз'яснення неправомірності вчинків за які неповнолітні несуть покарання тим злочинцям, які мають низький рівень усвідомлення провини і вважають своє покарання та примусові заходи несправедливими щодо своєї особи.

При недостатньому психолого-педагогічному впливі у цих підлітків може сформуватися негативне ставлення до законодавчих установ і їх працівників, а також до працівників соціальних установ, що, як правило, призводить до проблем із ресоціалізацією.

З огляду на це соціальному педагогу, який здійснює виховний вплив на неповнолітнього злочинця варто зорієнтувати роботу на те, щоб виховати у підлітка відчуття поваги до закону і розуміння його не як засобу приниження його гідності, а як регулятора поведінки і відносин між людьми.

У процесі ресоціалізації потрібно здійснювати правове виховання засудженого, формувати у нього повагу до закону та усвідомлення важливості його дотримання.

Варто звернути увагу неповнолітнього на те, що закон може не тільки карати але й винагороджувати за певні дії при умові сумлінного виконання своїх обов'язків як громадянина держави. На основі цього у неповнолітнього потрібно сформувати вміння знаходити правомірне рішення при розв'язанні складних життєвих ситуацій [11].

- обов'язок за першою вимогою відповідної служби з'являтися для перевірки.

Зазначений обов'язок сприятиме здійсненню повноцінного контролю відповідними органами за тим, щоб неповнолітній не піддавався катуванням або іншим насильницьким діям, сексуальній, або іншій експлуатації, жорстокому поведінню із ним, а також не був втягнутий у злочинну діяльність. Окрім цього зазначене зведе до мінімуму можливість торгівлі дітьми.

Підсумовуючи, зазначимо, що внесення запропонованих змін не тільки сприятиме посиленню контролю над особами, які здійснюватимуть нагляд за неповнолітнім, а й допоможуть створити для останнього найбільш сприятливі умови для перевиховання.

У коментарії до правила 18.1 Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх зазначено, що загальним є, насамперед, опора на громаду як на інструмент ефективного здійснення альтернативних рішень. Перевиховання із залученням громади являє собою традиційну міру, яка містить в собі багато аспектів. У зв'язку з цим відповідним властям слід заохочувати надання громадами своїх послуг.

У правилі 18.2 вказується на важливу роль сім'ї, яка, відповідно до ст. 10.1 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, є «природним і основним осередком суспільства». В рамках сім'ї батьки мають не тільки право, але й зобов'язані забезпечити догляд і нагляд за своїми дітьми. Тому відповідно до правила 18.2 розлучення дітей і батьків є крайнім заходом. До неї можна вдаватися лише в тих випадках, коли факти справи виправдовують цей серйозний крок (наприклад, жорстоке поводження з дітьми) [1].

Таким чином, законодавець, із урахуванням вищезазначених змін, матиме змогу наблизити кримінальне та кримінально-виконавче законодавство України до вимог та рекомендацій, що викладені у міжнародних нормативно-правових актах з питань відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх, що сприятиме створенню в державі іміджу країни, гідної статусу члена Європейської спілки.

Список використаних джерел:

1. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985): [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_211
2. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: 1963–2009 рр. Видання шосте, зі змінами та доповненнями. – Х.: «Одіссей», 2010. – 456 с.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон від 11.07.2003 № 1129- IV: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
4. Положення від 01.04.2004 № 429 «Про спостережні комісії»: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/429-2004>
5. Типове Положення від 09.01.2013 № 65/5 «Про батьківський комітет при виховній колонії»: [Електронний ресурс] – Режим доступу adilet.zan.kz/rus/docs/
6. Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV «Про Державну кримінально-виконавчу службу»: [Електронний ресурс] – Режим доступу: [chrome-extension.](http://adilet.zan.kz/rus/docs/)
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – Х. : Одіссей, 2012. – 360 с.
8. Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про затвердження Положення про громадських вихователів неповнолітніх» № 284-VI від 26.08. 1967: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/284-07>
9. Керівні принципи у відношенні дій в інтересах дітей в системі кримінального правосуддя, прийняті резолюцією Економічної та Соціальної Ради 1997/30: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/O9700000003>
10. Шанскова Т.И. Использование основ пенитенциарной педагогики А.С. Макаренка в процессе перевоспитания несовершеннолетних в современных условиях: [Электронный ресурс] – Режим доступа: [chrome-extension://eprints.zu.edu.ua/](http://eprints.zu.edu.ua/)
11. Герасимів Ю.В. Усвідомлення провини як умова успішної ресоціалізації умовно засудженого неповнолітнього // Вісник Житомирського державного університету. – Випуск 48. Педагогічні науки. – 2009. – С. 64-67

УДК 343.982.4**Лосич Сергій Васильович,**старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи
Донецького юридичного інституту МВС України**ВНУТРІШНЬО-СИСТЕМНІ ЗВ'ЯЗКИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ,
ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 366 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ
УКРАЇНИ, ЗІ СКЛАДАМИ ОДНОРІДНИХ ЗЛОЧИНІВ**

Визначено ознаки, які є підставою для проблемного застосування ст. 366 Кримінального кодексу України. Проаналізовано проблемні питання відмежування злочину, передбаченого статтею 366 КК, від інших посягань, пов'язаних з підробленням документів. Розроблено рекомендації для системного відмежування цього злочину від інших правопорушень.

Ключові слова: підроблення документів, відмежування, кримінально-правова характеристика, загальна та спеціальна норма, конкуренція кримінально-правових норм.

Определены признаки, которые являются основанием для проблемного применения ст. 366 Уголовного кодекса Украины. Проанализированы проблемные вопросы отграничения преступления, предусмотренного статьей 366 УК, от других посягательств, связанных с подделкой документов. Разработаны рекомендации для системного отграничения этого преступления от других правонарушений.

Ключевые слова: подделка документов, отграничения, уголовно-правовая характеристика, общая и специальная норма, конкуренция уголовно-правовых норм.

Features of which is the basis for the application of problem-century article 366 of the Criminal Code of Ukraine. Analyzed the issues separating crime under Article 366 of the Criminal Code, on the other infringement related to forgery. Recommendations for system separating the crime from other crimes.

Key words: forgery, separation, criminal legal description, general and special rules of competition of criminal law.

Криміналізація випадків підроблення документів безумовно є позитивним кроком: вона сприяє охороні діяльності організацій і осіб, на яких законом покладено здійснення окремих управлінських функцій.

Системні ознаки того або іншого діяння, що передбачені в КК України не дають змогу безпроблемно розмежувати склади однорідних злочинів. Це стосується, зокрема, злочину, передбаченого ст. 366 КК України. Зазначимо, що проблемам розмежування злочинів у сфері службової діяльності присвятили свої роботи такі вчені, як П.П. Андрушко, О.О. Дудоров, О.М. Литвинов, Н.І. Тимошенко та інші вчені.

Разом з тим слід визнати, що у вітчизняній юридичній літературі з кримінального права мають місце поки що початкові спроби розмежувати склад злочину, передбачений статтею 366 Кримінального кодексу України від складів однорідних злочинів. Саме тому, метою статті є подальша теоретична розробка цієї проблемної ситуації.

В межах цього питання ми хочемо дослідити дві групи питань: перша з яких пов'язана з кримінально-правовою оцінкою тих випадків, коли вчинено лише одне діяння – підроблення певного виду документів; друга – стосується кваліфікації ситуацій, коли саме підроблення являється лише підготовчим етапом в межах реалізації умислу на здійснення іншого злочину, а використання підробленого документу виступає способом вчинення цього злочину.

Вирішення першої групи питань лежить в площині такої кримінально-правової ситуації, яку у теорії прийнято називати конкуренцією загальної та спеціальної норм. О.К. Марін визначає конкуренцію загальної та спеціальної норм як зумовлену наявністю в кримінальному законодавстві двох норм, одна з яких є загальною (визначає певне коло

діянь як злочини), інша – спеціальною (виділяє з цього кола певні діяння як самостійні злочини, спеціалізує кримінально-правове регулювання), нетипову ситуацію у правозастосуванні, коли при кримінально-правовій оцінці одного суспільно небезпечного діяння на застосування претендують обидві ці норми [1, с. 98]. Цей науковець та інші дослідники, які розглядали у своїх працях проблеми конкуренції в кримінальному праві (зокрема, В.М. Кудрявцев, В.О. Навроцький, С.А. Тарарухін), погоджуються, що характер взаємозв'язку між загальною та спеціальною нормами передбачає їх підпорядкування за обсягом: обсяг однієї – ширший, іншої – вузьчий.

В.О. Навроцький відзначає, що стаття Особливої частини КК, яка містить ознаки загальної норми, може конкурувати не з однією, а з кількома статтями, у яких передбачено знаки спеціальних норм. Як пише цей вчений, може бути цілий «шлейф» статей, які містять ознаки спеціальних норм. Ці кілька спеціальних норм можуть бути між собою рівнозначними за обсягом – відповідно, однаково розташовані щодо загальної, а можуть, у свою чергу, перебувати у співвідношенні загальної та спеціальної. Тоді певна норма є водночас і спеціальною щодо якоїсь більш широкої за обсягом – загальної, і загальною щодо більш вузької – спеціальної [2, с. 320].

Для встановлення наявності аналізованого виду конкуренції рекомендується зробити наступне: уявити, що певної статті в Особливій частині КК немає взагалі, і поставити питання про те, чи залишаться караними передбачені нею діяння. Якщо знайдеться інша стаття, яка встановлює за них відповідальність, то наявна конкуренція, при цьому більш широка за обсягом виконує роль загальної, а більш вузька – спеціальної [2, с. 319].

Виконавши вказані дії, ми встановили, що спеціальними нормами з тією чи іншою мірою відносно ч. 1 ст. 366 яка передбачає відповідальність за внесення службовою особою до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей, інше підроблення документів, а також складання і видача завідомо неправдивих документів (службове підроблення);

1) ч. 1 ст. 158 КК – незаконне виготовлення, зберігання чи використання завідомо незаконно виготовлених виборчих бюлетенів, бланків відкріпних посвідчень, бюлетенів для голосування на референдумі;

2) ч. 2 та 3 ст. 158 КК – підробка виборчих документів, документів референдуму, а так само використання завідомо підроблених виборчих документів, документів референдуму, вчинені членом виборчої комісії, комісії з референдуму, кандидатом, його уповноваженим представником, уповноваженою особою політичної партії (блоку), членом ініціативної групи з референдуму;

3) ч. 3 ст. 160 КК – підроблення документів референдуму, приписування, завідомо неправильний підрахунок голосів, порушення таємниці голосування, вчинені членом комісії з проведення референдуму або іншою службовою особою;

4) ч. 1-3 ст. 199 КК – виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту, а також збут підробленої національної валюти України у виді банкнот чи металеві монети, іноземної валюти, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї;

5) ч. 1-2 ст. 200 КК – підробка документів на переказ, платіжних карток чи інших засобів доступу до банківських рахунків, а так само придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту підроблених документів на переказ чи платіжних карток або їх використання чи збут;

6) ст. 215 КК – виготовлення з метою збуту, збут або використання завідомо підроблених знаків поштової оплати, маркованої продукції, міжнародних купонів для відповіді, посвідчень особи для міжнародного поштового обміну, відбитків маркувальних машин, а також квитків залізничного, водного, повітряного або

автомобільного транспорту та інших проїзних документів та документів на перевезення вантажу;

7) ч.1-2 ст. 216 КК – Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору або контрольних марок для маркування упаковок примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних чи голографічних захисних елементів;

8) ч.1-2 ст. 217 КК – незаконне виготовлення, збут або використання державного пробірної клейма;

9) ст. 221 КК – ... фальсифікація... документів, що відображають господарську чи фінансову діяльність, якщо ці дії вчинені громадянином – засновником чи власником суб'єкта господарської діяльності, а також службовою особою суб'єкта господарської діяльності у разі банкрутства і завдали великої матеріальної шкоди;

10) ч.1-2 ст. 224 КК – виготовлення з метою збуту, збут чи використання іншим чином підроблених недержавних цінних паперів;

11) ч.1-2 ст. 233 –приватизація державного, комунального майна шляхом заниження його вартості через визначення її у спосіб, не передбачений законом, або використання підроблених приватизаційних документів, а також сама приватизація майна, яке не підлягає приватизації згідно з законом, або приватизація неправомочною особою;

12) ч.1-2 ст. 318 КК – незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут підроблених чи незаконно одержаних документів, які дають право на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів, призначених для вироблення або виготовлення цих засобів чи речовин;

13) ч.1-2 ст. 319 КК – незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин з корисливих мотивів або з інших особистих інтересів (по суті, так зване «інтелектуальне підроблення»).

На нашу думку, говорячи про конкуренцію загальної та спеціальної норм відносно ст. 366 КК та вказаних вище норм, треба мати на увазі наступне:

1. Співвідношення ст. 366 КК з вказаними вище нормами може бути визначене як «конкуренція загальної і спеціальної норм» децю умовно – в більшості випадків така конкуренція є неповною (не дотримано правило: «спеціальна норма повинна містити всі ознаки статті про загальну норму»).

2. Виділення спеціальних норм щодо даної ситуації здебільшого відбувається за безпосереднім об'єктом або – більш точно – предметом злочину (ч. 1 ст. 158, 160, 199, 200, 215, 216, 217, 224, 233, 318). Ст. 366 КК розглядається як спеціальна відносно ч. 1 ст. 358 КК за суб'єктом підроблення – службовою особою. Окремі з спеціальних норм конкретизують (уточнюють) зміст як ознак предмета злочинного посягання, так і суб'єкта (ч. 2 та 3 ст. 158 КК, ч. 3 ст. 160, ст. 221, ч. 2 ст. 223, ст. 319 КК).

3. Одна і та ж норма в одному випадку може бути спеціальною, а в іншому – загальною. Це можна прослідкувати на прикладі ст. 366 КК. Так, службове підроблення (ст. 366 КК) буде спеціальною нормою відносно підроблення, передбаченого ст. 358 КК, та загальною щодо підробки виборчих документів, документів референдуму (ч.2 та 3 ст. 158 КК), оскільки злочин, передбачений останньою нормою, може бути вчинений не просто службовою особою, а членом виборчої комісії, комісії з референдуму, кандидатом, його уповноваженим представником, уповноваженою особою політичної партії (блоку), членом ініціативної групи з референдуму.

Конкуренцію загальної і спеціальної норм у юридичній літературі пропонується вирішувати на користь останньої. Іншими словами, якщо підроблення вчинено відносно конкретного виду документів, визначених як спеціальний предмет в одній з норм,

вказаних вище, або здійснено спеціальним суб'єктом, оцінка таких ситуацій має здійснюватись лише за спеціальною нормою.

Формулюючи вказане правило подолання конкуренції загальної і спеціальної норм, В.О. Навроцький підкреслює, що для кваліфікації не має значення: 1) співвідношення санкцій загальної та спеціальної норм; 2) наявність у статті про загальну норму кваліфікуючих ознак, які не передбачені статтею про спеціальну норму [2, с. 301].

Водночас, на практиці «завдяки» позиції Пленуму ВСУ виробився дещо інший підхід в кваліфікації злочину, що підпадає під ознаки спеціальної норми, за наявності таких обставин, які зазначені у загальній нормі як обтяжуючі, але не вказані як такі у спеціальній. Так, Пленум ВСУ при кваліфікації умисних вбивств державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя та інших так званих «спеціальних» потерпілих, у зв'язку з виконанням ними службового обов'язку, рекомендує дотримуватись загального правила, і віддавати перевагу спеціальній нормі. Разом з тим, коли умисне вбивство зазначених осіб або замах на нього вчинені за наявності інших, крім зазначеної у п. 8, обтяжуючих обставин, передбачених у ч. 2 ст. 115 КК, дії винної особи пропонується кваліфікувати за сукупністю злочинів – спеціальною нормою та відповідними пунктами ч. 2 ст. 115 КК [3, с. 185].

Можна навести і інший приклад: вирішуючи питання про співвідношення ст. 212 КК (ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів) та ст. 222 КК (у тій частині, в якій вона передбачає відповідальність за подання неправдивої інформації з метою одержання пільг щодо податків), більшість вчених вважає першу з них загальною нормою, а другу – спеціальною [4]. Пленум ВСУ дії особи, яка вчинила ухилення від сплати податків шляхом одержання пільг щодо них, при чому розмір коштів, що фактично не надійшли до бюджетів чи державних цільових фондів, був особливо великим, пропонує кваліфікувати за ч. 1 ст. 222 та ч. 3 ст. 212 КК (див. абз. 1 п. 11 постанови Пленуму ВСУ від 8 жовтня 2004 р. № 15 «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» [3, с. 186].

На такі «прикрі винятки», які явно не відповідають ч. 1 ст. 61 Конституції України – ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності одного виду за одне і те саме правопорушення, а також суперечать ч. 3 ст. 2 КК, можна було б не звертати уваги в межах цієї роботи, якщо б започаткований у них підхід не стосувався кваліфікації злочину, який є предметом нашого дослідження.

Певні складнощі виникають при кваліфікації підроблення знаків поштової оплати і проїзних квитків (ст. 215 КК) та внесення в документи, які подаються для реєстрації емісії цінних паперів, завідомо недостовірної інформації (ч. 2 ст. 223 КК), у разі вчинення їх повторно або за попередньою змовою групою осіб. Оскільки законодавець визнав за необхідне не виділяти кваліфікованих видів злочинів, передбачених ст. 215 та ч. 2 ст. 223 КК, постає питання про кримінально-правову оцінку зазначених вище ситуацій. Так, П. П. Андрушко вважає за необхідне у таких випадках виходити з того, що покарання за ч. 2 ст. 358 КК значно суворіше, ніж передбачене у санкціях ст. 215 та ч. 2 ст. 223 КК, і тому кваліфікувати зазначені дії за ч. 2 ст. 358 КК [5, с. 69].

Ми також вважаємо найбільш прийнятним варіантом – кваліфікацію випадків підроблення знаків поштової оплати і проїзних квитків (ст. 215 КК) та внесення в документи, які подаються для реєстрації емісії цінних паперів, завідомо недостовірної інформації (ч. 2 ст. 223 КК) у разі вчинення їх повторно або за попередньою змовою

групою осіб, лише за спеціальними нормами. Обґрунтовуючи свою позицію, хочемо навести думку В.О. Навроцького, який пише: «...при наявності аналізованого виду конкуренції (йдеться про конкуренцію загальної та спеціальної норм) неприпустимо ігнорувати позицію законодавця, який диференціював відповідальність, можливо при цьому не в повній мірі врахував реальну суспільну небезпеку того чи іншого виду злочину, встановив неадекватну санкцію. За загальним правилом виділення спеціальних норм спрямоване на посилення відповідальності, однак можливо, що фактично це означає її пом'якшення. Проте повторимо, застосовувати у таких випадках потрібно все одно статтю, яка передбачає спеціальну норму» [2, с.210]. Краще не скажеш. Можна тільки додати, що для уникнення подібних суперечок у ст. 17 КК Російській Федерації закріплено правило, згідно з яким, якщо злочин передбачений загальною та спеціальною нормами, сукупність злочинів відсутня і кримінальна відповідальність настає за спеціальною нормою [6]. Оскільки в основу виокремлення із загальної спеціальних кримінально-правових норм у доктрині покладено не тяжкість злочинів і, відповідно, їх карність, а логічне відношення підлеглості за обсягом, вважаю, що випадки підроблень специфічних документів мають кваліфікуватись за спеціальними нормами КК, які описують самостійні склади злочинів. При цьому не має значення те, яким чином інкримінування спеціальної норми впливатиме на покарання – буде воно більш або, навпаки, менш суворим порівняно з покаранням, яке б призначалось на підставі загальної норми. Варто подумати про необхідність введення і у кримінальний закон України правил кваліфікації злочинів, зокрема, при конкуренції норм.

Список використаних джерел:

1. Марін О.К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм. Монографія / Марін О.К. – К.: Атіка, 2003. – С. 177
2. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: Навч. посібник / Навроцький В.О. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 419
3. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / За заг. ред. В.Т. Маляренка; Упорядник П.П. Пилипчук. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 185-186
4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., перероб. та доп. / Відп. ред. С.С. Яценко. – К.: «А.С.К.», 2005. – С. 453
5. Андрушко П.П., Стрижевська А.А. Злочини у сфері службової діяльності: Кримінально-правова характеристика. Навчальний посібник / Андрушко П.П., Стрижевська А.А. – К.: Юрисконсульт, 2006. – С. 339
6. Уголовный кодекс Российской Федерации. – М.: Омега – Л., 2004. – 168 с.

УДК 343.1

Крукевич Оксана Миколаївна,

аспірант кафедри правосуддя

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ У КРАЇНАХ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОГО ТА АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКОГО ТИПІВ ПРАВОВИХ СИСТЕМ

У статті розглянуто особливості кримінальної юстиції щодо неповнолітніх у зарубіжних країнах. Досліджено ставлення держави до захисту неповнолітніх правопорушників в країнах романо-германського та англо-американського типів правових систем. Відображено характерні риси правового регулювання ювенальної юстиції та створення ювенальних судів в Франції, Німеччині, Великобританії та Сполучених Штатах Америки.

Ключові слова: ювенальна юстиція, неповнолітні правопорушники, суд у справах неповнолітніх, покарання, судовий захист.

В статье рассмотрены особенности уголовной юстиции несовершеннолетних в зарубежных странах. Исследовано отношение государства к защите несовершеннолетних правонарушителей в странах романо-германского и англо-американского типов правовых систем. Отражены характерные черты правового регулирования ювенальной юстиции и создания ювенальных судов в Франции, Германии, Великобритании и Соединенных Штатах Америки.

Ключевые слова: ювенальная юстиция, несовершеннолетние правонарушители, суд по делам несовершеннолетних, наказание, судебная защита.

The article considers features of criminal justice for juveniles in foreign countries. Author examines attitude of the state to protect juveniles in Romano-Germanic and Anglo-American legal systems. The article explains the main characteristics of legal regulation of juvenile justice and the establishment of juvenile courts in France, Germany, Great Britain and the United States of America.

Key words: juvenile justice, juvenile, juvenile court, punishment, judicial protection.

Злочинність неповнолітніх є однією із найважливіших проблем сучасного суспільства, що постійно привертає увагу вчених і практиків. Велике значення для профілактики злочинності серед неповнолітніх має процесуальна діяльність судів, що розглядають кримінальні правопорушення, а правові заходи, які суди застосовують стосовно неповнолітніх, здатні запобігати вчиненню нових злочинів неповнолітніми і сприяти виправленню підлітків, чим самим забезпечується захист прав та інтересів дітей.

Ідея особливого порядку здійснення правосуддя щодо неповнолітніх зародилася ще в стародавні часи, вдосконалювалась з плином часу і успішно реалізувалась у зарубіжних країнах, досвід яких є корисним в аспекті удосконалення кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні

Метою статті є: на основі залучення значної кількості джерел прослідкувати процес становлення, виділити основні риси кримінальної юстиції щодо неповнолітніх у зарубіжних країнах. Дослідження міжнародного досвіду правового регулювання ювенальної юстиції являє собою оцінний процес, плідотворність якого залежить не стільки від виявлення змісту порівняльно-правових явищ у різних країнах, їхніх подібностей і розходжень, скільки від визначення першопричин, необхідності прийняття та рівня ефективності того чи іншого правового рішення.

До питання вивчення міжнародної практики розгляду справ неповнолітніх у своїх наукових працях зверталися такі відомі вчені-правники, як: О.В. Безпалько, Н.М. Крестовська, Н.Ю. Максимова, Р.М. Опацький, В.П.Томіленко.

Станом на сьогодні існує декілька ефективних моделей ювенальної юстиції - англо-американська, континентальна та скандинавська, що діють на підставі окремих законодавчих актів про судоустрій і процедуру в органах ювенальної юстиції.

У даній статті пропонуємо детально розглянути моделі ювенальної юстиції, що притаманні країнам романо-германського та англо-американського типів правових систем.

Сучасну систему ювенальної юстиції у Франції регулює Закон від 2 лютого 1945 № 45-174 про правопорушення неповнолітніх. 23 грудня 1958 був прийнятий декрет, який розширив поняття «неповнолітнього злочинця» включивши сюди неповнолітніх, що перебувають у небезпеці, тобто потерпілих.

Якщо говорити про загальні риси притаманні системі ювенальної юстиції у Франції, то варто виділити наступні:

- перевага виховних заходів над каральними заходами;
- вивчення особистості неповнолітнього правопорушника;

- спеціалізація суддів, які повинні займатися виключно справами неповнолітніх.

Беззаперечно вагоме місце займає вивчення особистості неповнолітнього правопорушника або « соціальне дослідження », яке проводиться за правилами передбаченими французьким процесуальним законодавством, в результаті якого складається спеціальне досьє. Вивчення особи неповнолітнього злочинця є обов'язковою процесуальною вимогою.

В результаті вивчення та розгляду справи суддя може застосувати до неповнолітнього злочинця: кураторство (нагляд) за неповнолітнім в сім'ї; поміщення в установу для неповнолітніх; поміщення у в'язницю. У разі якщо виховні заходи передбачають повернення до батьків, догану, відшкодування шкоди, кураторство, виховну опіку, призначення судової протекції, поміщення в установу, то виховна санкція - це, наприклад, відшкодування збитків або надання допомоги постраждалим, заборона на відвідування окремих місць або спілкування з певними людьми.

Основний вік неповноліття 13 - 18 років, що поділяється на молодший: 13-16 років і старший 16-18 років. Проте в березні 2002 року набув чинності закон, згідно з яким до неповнолітніх у віці вже від 10 до 13 років можна застосовувати «каральні» заходи (так звані виховні санкції) [4, с. 340]. Ювенальна система може займатися і молодими повнолітніми людьми у віці від 18 до 21 року.

Ювенальна юстиція у Франції охоплює всі стадії правосуддя — від слідства до виконання виховних заходів або контролю за виконанням покарання щодо неповнолітнього. Факт затримання в поліції неповнолітнього, що вчинив правопорушення, повідомляється ювенальному прокурору (така посада є при великих ювенальних судах) або звичайному прокурору (у невеликих судах).

Якщо говорити про застосування досвіду французької системи ювенальної юстиції в Україні, то заслуговують на увагу та подальше впровадження наступні аспекти: перевага виховних заходів над каральними заходами; глибоке знайомство з психологією, з особистістю неповнолітнього правопорушника; спеціалізація суддів, які повинні займатися виключно справами неповнолітніх.

Ювенальна юстиція у Німеччині пройшла довгий історичний шлях розвитку, починаючи з 1532 року. Головними джерелами кримінального права неповнолітніх є Федеральна та земельні конституції, а також Закон про суди для неповнолітніх.

Системі ювенальної юстиції притаманними є наступні риси:

- здійснення судочинства спеціальними судами для неповнолітніх;
- пріоритет альтернативних покарань (мінімум втручання);
- пріоритет медіації та відновного правосуддя; пріоритет виховних громадських санкцій;
- взяття під варту (на якомога короткий термін від 6 місяців до 5 років, у виняткових випадках – до 10 років);
- абсолютне виключення розгляду справ неповнолітніх у загальному суді для дорослих, навіть у найсерйозніших випадках.

За віком суб'єкти ювенальної юстиції поділяються на три підгрупи: діти (до 14 років), підлітки (14-17 років) і молоді повнолітні (18-21 років). Юрисдикція ювенальних судів поширюється на 14-17-річних неповнолітніх, а також 14-21-річних повнолітніх, у зв'язку з чим право неповнолітніх містить в собі матеріальні і процесуально-правові приписи, які враховують вікові особливості.

Можливі такі різновиди правових наслідків для неповнолітніх, що порушили закон в Німеччині.:

- 1) заходи виховання (Erziehungsmassregeln). Мета даних заходів - не покарання злочинця, а його виховання для забезпечення його правомірної поведінки і зниження до мінімуму ймовірності скоєння злочинів у майбутньому. Заходи виховання

поділяють на вказівки (Weisungen) та приписи надати допомогу у вихованні (Hilfe zur Erziehung);

2) вказівки – обов'язки і заборони, що регулюють спосіб життя підлітка і внаслідок цього сприяють вихованню. Абз. 1 § 10 Закону про суди для неповнолітніх містить наступний відкритий перелік обов'язків: дотримуватися вказівки про місце перебування; жити в сім'ї або соціальному закладі; займатися навчанням або роботою; виконати певну роботу; перебувати під керівництвом і наглядом певної особи; брати участь у курсі соціального тренінгу; примиритися з потерпілим; не підтримувати відносини з певними людьми або не відвідувати місця розваг; обов'язок брамі участь у вивченні правил дорожнього руху;

3) заходи примусу: попередження (Verwarnung) обов'язки (Auflagen) та арешт (Jugendarest). Попередження. Згідно з § 14 Закону про суди неповнолітніх, суд має право винести на адресу неповнолітнього попередження, що підкреслює злочинний характер вчиненого ним діяння у разі незначності скоєного і позитивної характеристики особистості правопорушника. Обов'язки. § 15 Закону про суди неповнолітніх виділяє такі різновиди обов'язків: відшкодування шкоди, заподіяної злочином; принесення вибачень потерпілому в особистій формі; виконання роботи: оплата грошової суми на користь суспільно корисного установи. Арешт згідно з § 16 Закону про суди неповнолітніх може бути призначений: «у вільний час» (використовується вільний час від роботи та навчання); на короткий термін (2-4 дні); на тривалий термін (1-4 тижнів);

4) заходи виправлення і безпеки (Massregeln der Besserung und Sicherung). У § 7 Закону про суди неповнолітніх передбачені: приміщення в психіатричну клініку; приміщення в лікувальний заклад для примусового лікування від алкоголізму чи наркоманії; встановлення нагляду за поведінкою; позбавлення права керувати автомобілем; превентивне ув'язнення; позбавлення волі. Дана міра не є пріоритетною в Німеччині. Позбавлення волі застосовується тільки в самих крайніх випадках, коли дія за допомогою альтернативних заходів не представляється ефективним [4, с. 341].

Рецепція німецької системи ювенальної юстиції є досить перспективною з точки зору правової модернізації, але, на жаль, повне її здійснення зважаючи на низку об'єктивних причин (недостатність економічного, кадрового, організаційно-правового забезпечення) на даному етапі не представляється можливим.

Щодо кримінальної юстиції у справах неповнолітніх у країнах англо-американського типу правових систем, то тут цікавим є досвід Великобританії та Сполучених Штатів Америки.

Система ювенальної юстиції Великобританії заснована на ідеї профілактики підліткової злочинності, яка може заощадити для країни 80 млн. фунтів стерлінгів на рік.

На стадії профілактики та роботи з підлітками групи ризику у Великобританії існують такі можливості: програма інклюзії молоді (YIP) для осіб від 8 до 17 років. Програма діє в 110 найбільш кримінально «активних» районах країни. Програма дає молодій людині можливість підвищити освітній рівень, отримати нові вміння та навички, допомогти з вибором професії. Також діють YISPs - «Панелі інклюзії та підтримки» молоді. Існують програми для батьків на місцевому рівні [1, с. 170]. Організуються «партнерства шкільної безпеки» (Safer School Partnerships), чия мета впливати на кримінальну обстановку в школах. Вони утворюються при школах, і до їх складу входять офіцери поліції.

Вікові межі неповнолітніх злочинців - 8-17 років, проте кримінальне покарання може застосовуватися лише до 14-17-річних злочинців.

Якщо неповнолітній здійснює правопорушення вперше або повторно, але визнає провину, ним займається поліція чи місцеві служби, і він не піддається суду. При цьому

поліція і місцеві органи використовують систему різних «приписів» і «систему угод» щодо такого неповнолітнього.

Можливим є застосування наступних заходів примусу: догана, останнє попередження, домовленість про прийнятний поведінці, наказ про припинення антисоціальної поведінки (заборона відвідувати певні місця, зустрічатися з певними людьми), місцевий домашній арешт (застосовується до тих, хто не досяг віку 16 років: їм забороняється залишати будинок після настання певного часу доби), індивідуальний план реабілітації, наказ відвідувати заняття в спеціалізованому центрі, штраф, умовне засудження [2, с. 14].

Не менш цікавим є досвід функціонування ювенальної юстиції в США, де поряд із системою ювенальної юстиції в окремих штатах існують федеральні суди у справах неповнолітніх, юрисдикція яких визначається у відповідності з федеральним законодавством.

Крім створення ювенальних судів створюються ювенальні установи. Установи ювенальної юстиції створювалися як на рівні штатів, так і на рівні федерального уряду. Особливістю ювенальної юстиції США на федеральному рівні, що впливає з доктрини «батьківської турботи», є система фінансової підтримки штатів і муніципалітетів шляхом надання грантів з метою удосконалення судових та соціальних установ [3, с. 493].

Суть ювенального правосуддя полягає не в покаранні винної особи, а в забезпеченні турботи, охорони і захисту. Вважаючи належне поводження з дитиною своєю метою, доктрина «батьківської турботи» не завжди передбачала покарання, яке було б пропорційним здійсненого правопорушення, а тому не визнавала необхідність проведення належної процедури правосуддя в ювенальних судах. Проте з часом в результаті конституціоналізації ювенальної юстиції в рішеннях Верховного суду США в 70-80-х рр. були внесені деякі корективи в ювенальний процес.

Основоположні ідеї американської доктрини «батьківської турботи» були відображені як в ювенальних кодексах штатів, так і в прийнятих федеральних законах в області ювенальної юстиції та попередження злочинності неповнолітніх. У більшості штатів сучасних США система ЮЮ незалежна від системи «дорослого» правосуддя. У більшості штатів вона управляється соціальною службою, а саме: Агентством соціальної служби - в 23 штатах і службою по роботі з сім'єю і дітьми - в 6 штатах. У 11 штатах система ювенального правосуддя підконтрольна системі правосуддя у справах повнолітніх. Здійснення правосуддя у справах неповнолітніх переслідує в США дві мети: реабілітацію підлітка і забезпечення громадської безпеки. В системі ювенальної юстиції працюють поліція, офіцери пробації, прокурори, захисники, ювенальні судді, соціальні працівники [3, с. 498].

У США розрізняють поняття «повноліття» і «повне повноліття». До 14 років американські підлітки вважаються повністю недієздатними. З 14 років вони можуть вибирати собі опікунів. Хлопчики з цього віку можуть дати згоду на вступ у шлюб (американська дівчинка може вступити в шлюб з 12 років). Повноліття для громадян більшості штатів настає в 18 років. З цього віку вони користуються більшістю своїх громадянських прав і як дорослі відповідають за свої вчинки. А повне повноліття настає в 21 рік. З цього віку будь-який громадянин США починає користуватися всіма своїми конституційними правами: обирати своїх представників до законодавчих зборів різних рівнів, служити у національній гвардії (резерві збройних сил) займати будь-які посади [3, с. 500].

Значна кількість підлітків-правопорушників не потрапляє під юрисдикцію ювенального суду. Їх «включають» в реабілітаційні програми, метою яких є залучення підлітків у соціально спрямовані заняття та хобі.

Питання про передання справу підлітка до суду вирішують служба пробації та прокурор, визначаючи при цьому наступне: пробачити підлітку вчинене, здійснити корекційну роботу з ним неформально або передати справу в ювенальний суд. Близько половини справ, які підлягають, по суті, розгляду в суді, розглядаються неформально. Якщо підліток виконує умови, накладені на нього в ході неформального вирішення проблеми, то справа далі не йде. Якщо ж ні, то справа передається до ювенального суду або в простий кримінальний суд, але у деяких штатах така практика заборонена. Активно використовується процесуальний механізм «угоди про вину» у роботі з підлітками-злочинцями.

У США, де поширене правосуддя за участю присяжних, лише в декількох штатах існують суди присяжних для неповнолітніх [5, с. 75]. Перед винесенням рішення співробітники служби пробації розробляють план роботи з підлітком. План включає в себе виявлення потреби і потреби підлітка, перелік доступних програм для вирішення проблем підлітка. План передається судді, який і приймає рішення.

Останнім часом в США, як в кримінальному, так і в цивільному процесі у справах неповнолітніх, сторони звертаються до так званих альтернативних методів вирішення спорів. До подібної процедури можна вдаватися як до розгляду спору в судовому порядку, так і в ході судового процесу [5, с. 75].

Беручи до уваги досвід США, в Україні доцільно було б перейняти простоту та оперативність кримінального процесу у справах за участю неповнолітніх, притаманній американській системі ювенальної юстиції, адже відомо, що будь-яке зволікання реакції суду на правопорушення є небезпечним саме в справах неповнолітніх і веде до рецидиву правопорушення.

Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що розвиток системи правосуддя щодо неповнолітніх в Україні має розглядатись у контексті важливих міжнародних та регіональних ініціатив, закріплених у ключових правових актах та програмних політичних заявах та з урахуванням зарубіжного досвіду.

В Україні створення спеціалізованої системи, що захищала б права дитини, є вкрай необхідним та нагальним заходом. У зв'язку з чим аналіз зарубіжного досвіду здійснення правосуддя у справах неповнолітніх є вкрай необхідним, оскільки має на меті розв'язання проблем сучасного права на більш високому рівні з урахуванням усіх позитивних рис міжнародного регулювання даного інституту та створення ефективної системи захисту неповнолітніх у нашій державі.

Список використаних джерел:

1. Лихолетова Ю. А. Актуальні проблеми судового захисту прав неповнолітніх: міжнародний досвід / Ю. А. Лихолетова // Вісник Академії адвокатури України . - 2011. - Число 2. - С. 169-174.
2. Обзор зарубежного и российского законодательства и практика в области защиты прав несовершеннолетних // *Защити меня!* – 1999. – N 1. – С. 14.
3. Романюк А. Організація захисту неповнолітніх у кримінальному судочинстві США // Вісник Львівського університету ім. Івана Франка / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2003. – С.493-502.
4. Томіленко В.П. Зарубіжне законодавство про ювенальну юстицію: порівняльно-правовий аспект// *Порівняльно-аналітичне право* .- Ужгород, 2013, - №2.- С.340-342.
5. Харчук В. Історичний досвід утворення та функціонування судів у справах неповнолітніх як основних органів ювенальної юстиції / В. Харчук, В. Хомич // *Юридичний журнал : аналітичні матеріали, коментарі, судова практика* / МОН України; НПУ ім. Драгоманова; Ін-т політології та ін. – Київ, 2009. – № 7/8 (86). – С.73-75.

УДК 343.1**Іскендерова Гульзіра Турганбаївна**

аспірантка юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**ПРАВА ПІДОЗРЮВАНОВОГО (ОБВИНУВАЧЕНОГО)
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ НА ПІДСТАВІ УГОДИ
ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ**

У статті досліджуються права підозрюваного (обвинуваченого) в кримінальному провадженні на підставі угоди про визнання винуватості, зокрема на етапі її ініціювання, укладення та затвердження. Розкриваються правові недоліки у регулюванні цих прав, в тому числі, з урахуванням зарубіжного досвіду. Пропонуються шляхи їх усунення шляхом внесення відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України з метою захисту та реалізації прав підозрюваного (обвинуваченого).

Ключові слова: кримінальне провадження, угода про визнання винуватості, підозрюваний, обвинувачений, права.

В статье исследуются права подозреваемого (обвиняемого) в уголовном производстве на основании соглашения о признании вины, в частности на этапе ее инициирования, заключения и утверждения. Раскрываются правовые недостатки в регулировании этих прав, в том числе, с учетом зарубежного опыта. Предлагаются пути их устранения путем внесения соответствующих изменений в Уголовный процессуальный кодекс Украины с целью защиты и реализации прав подозреваемого (обвиняемого).

Ключевые слова: уголовное производство, соглашение о признании вины, подозреваемый, обвиняемый, права.

The article deals with the rights of the suspect (accused) in criminal proceedings on the basis of an agreement on the recognition of guilt, especially at the stage of initiation, execution and approval. Revealed the shortcomings in the legal regulation of these rights, including taking into account international experience. Offer the ways to address them through appropriate amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine in order to protect and promote the rights of the suspect (accused).

Keywords: criminal proceedings, the agreement on the recognition of guilt, suspect, accused, rights.

Загальносвітовою тенденцією в розвитку кримінального судочинства постає його спрощення. Зокрема, це пов'язано із підвищенням рівня злочинності і, відповідно, з необхідністю розвантаження правоохоронної та судової систем. Одним із шляхів такого спрощення можна вважати запровадження угод в кримінальне судочинство (угоди про примирення та угоди про визнання винуватості). Враховуючи, що інститут угод є запозиченим із зарубіжного кримінального процесуального законодавства, вважається за необхідне проаналізувати права однієї із сторін в угоді про визнання винуватості – права підозрюваного (обвинуваченого).

Питання запровадження і регулювання угоди про визнання винуватості досліджували П.В. Пушкар, О.Г. Наджафов, Є.В. Повзик, М. Савін, М.Й. Вільгушинський, М.В. Сіроткіна, В.М. Бурдін, В.І. Бояров та інші. Втім, недослідженим залишається комплексний аналіз прав підозрюваного (обвинуваченого) при укладенні угоди про визнання винуватості.

Метою даної роботи є аналіз прав підозрюваного (обвинуваченого) як однієї із сторін при укладенні угоди про визнання винуватості між підозрюваним

(обвинуваченим) і прокурором, виявлення правових прогалин у регулюванні цих прав та виклад рекомендацій щодо удосконалення норм для усунення прогалин.

Інститут угод регулюється Розділом VI (Особливі порядки кримінального провадження) Глави 35 (Кримінальне провадження на підставі угод) КПК України. Згідно з ч. 4 ст. 469 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) укладення угоди про визнання винуватості можливе у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, тяжких злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам.

Сторонами угоди про визнання винуватості є прокурор та підозрюваний (обвинувачений). Визначення саме підозрюваного чи обвинуваченого як сторони угоди обумовлене тим, на якому етапі ініційовано укладення угоди про визнання винуватості, і, відповідно, який правовий статус має така особа. Оскільки, згідно зі ч. 5 ст. 469 КПК України укладення угоди про визнання винуватості може ініціюватися в будь-який момент після повідомлення особі про підозру до виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку.

Права підозрюваного (обвинуваченого) можна поділити на три групи:

- 1) права, які підозрюваний (обвинувачений) має на етапі ініціювання (укладення) угоди про визнання винуватості;
- 2) права, які обвинувачений має на етапі розгляду судом угоди про визнання винуватості для її затвердження;
- 3) права, які обвинувачений має після ухвалення обвинувального вироку, яким затверджується угода про визнання винуватості та права, які засуджений має після набрання вироком законної сили.

До першої групи прав належить, передбачене ч. 2 ст. 469 КПК України право ініціювати підозрюваним (обвинуваченим) укладення угоди про визнання винуватості перед прокурором. Втім, законодавець не передбачив механізму реалізації цього права та можливість обізнаності про це право.

Суттєвим недоліком є те, що в ст. 42 КПК України, якою передбачено процесуальні права та обов'язки підозрюваного, обвинуваченого, не зазначено право заявляти клопотання про укладення угоди про визнання винуватості. Також, згідно ч. 8 ст. 42 КПК України, підозрюваному, обвинуваченому вручається пам'ятка про його процесуальні права та обов'язки, втім, і в ній не зазначено право на укладення угоди про визнання винуватості. Разом з тим, проводячи аналогію з угодою про примирення, що також передбачена КПК України, яка може бути укладена між підозрюваним чи обвинуваченим і потерпілим, у ч. 4 ст. 56 КПК України, що регулює процесуальні права потерпілого, міститься положення про право на укладення угоди про примирення. Відповідні зобов'язання, а саме щодо інформування підозрюваного чи обвинуваченого та потерпілого про право укласти угоду про примирення, законом покладено на слідчого та прокурора, згідно ч. 7 ст. 469 КПК України.

На цю прогалину законодавця звертає увагу й Є.В. Повзик, зазначаючи при цьому, що «реалізація права передбачає, перш за все, обізнаність уповноваженого суб'єкта про його існування» [1, с. 349]. М. Савін для усунення цієї прогалини пропонує передбачити в КПК України обов'язок органів досудового розслідування, прокурорів видавати одночасно із пам'яткою про процесуальні права та обов'язки й відповідну пам'ятку про право на укладення угоди про визнання винуватості [2, с. 85]. В свою чергу, О. Наджафов пропонує зазначити про таке право і механізм його реалізації у пам'ятці про права та обов'язки підозрюваного, обвинуваченого [3, с. 50]. Однак, практика застосування положень КПК України прокурорами пішла іншим шляхом, ніж формально передбачено КПК України. Так, вже усталеною є практика вручення разом із пам'яткою про процесуальні права та обов'язки підозрюваного протоколу роз'яснення

положення статей КПК України щодо кримінального провадження на підставі угоди. Така діяльність органів прокуратури врегульована наказом Генерального прокурора України № 4гн від 26.07.2013 року «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні», де у п. 5 на прокурорів, які здійснюють процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, з метою виконання завдань кримінального провадження, покладено обов'язок забезпечити інформування підозрюваного про право на угоду про визнання винуватості, роз'яснення механізму реалізації цього права [4]. Таким чином, законодавцем допущена прогалина в аспекті роз'яснення підозрюваному чи обвинуваченому про право укласти угоду про визнання винуватості, і відповідне положення необхідно передбачити в статтях КПК України, що регулюють процесуальні права та обов'язки підозрюваного, обвинуваченого і, безумовно, в пам'ятці про процесуальні права та обов'язки підозрюваного, обвинуваченого.

Також, як недолік у регулюванні прав підозрюваного (обвинуваченого) необхідно зазначити, що залишається неврегульованим порядок ініціювання укладення угоди про визнання винуватості. Доцільно було б нормативно передбачити як форму ініціювання укладення угоди про визнання винуватості клопотання підозрюваного чи обвинуваченого про укладення угоди про визнання винуватості. Відповідно до поданого клопотання, прокурор має прийняти рішення про укладення угоди чи відмову в її укладенні. У разі відмови, як зазначає Є.В. Повзик, виникає необхідність оскарження такої дії, адже право на укладення угоди повинно бути захищено відповідним механізмом, що не передбачено КПК України [5, с. 340]. Такий порядок розгляду клопотання підозрюваного, обвинуваченого та оскарження рішення прокурора про відмову в укладенні угоди є гарантією реалізації зазначеними суб'єктами процесуального права на укладення даної угоди, захисту їх законного інтересу. Тому, вважаємо за доцільне закріпити в КПК України порядок розгляду прокурором клопотання підозрюваного, обвинуваченого про укладення угоди про визнання винуватості та оскарження рішення прокурора про відмову в укладенні такої угоди.

Наступним правом підозрюваного (обвинуваченого), яке належить до першої групи прав, є право на визначення покарання разом із прокурором. Таке право впливає із аналізу ч. 1 ст. 472 КПК України, де зазначається, що зміст угоди про визнання винуватості включає в себе узгоджене покарання та згоду підозрюваного (обвинуваченого) на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням.

В обов'язковому порядку в угоді мають бути зазначені вид та розмір покарання, згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням. Узгодження виду та розміру покарання необхідно здійснювати з обов'язковим урахуванням положень Кримінального кодексу України (далі – КК України). Перш за все це стосується положень ст. 65 КК України, яка регулює загальні засади призначення покарання, оскільки саме через останні реалізуються принципи законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання. Безумовно, слід виходити також з положень ст. ст. 68, 69, 70, 71, 75, 79, 103, 104 КК України.

В.М. Бурдін наголошує на тому, що не можна узгоджувати вид і міру покарання з винним, оскільки це взагалі призведе до повної деформації усталених положень матеріального кримінального права [6, с. 38].

Звернемося до досвіду інших держав з питань узгодження і призначення покарання. Зокрема, КПК Республіки Молдова встановлює, що при призначенні покарання його індивідуалізація здійснюється виходячи із верхньої межі найбільш суворого покарання, передбаченого кримінальним законом для даного злочину, скороченого на одну третину (ч. 4 ст. 509 КПК Республіки Молдова) [5, с. 342]. В

Російській Федерації діє положення, відповідно до якого, покарання, яке призначається в порядку укладення такої угоди, не може перевищувати дві третини максимального строку покарання при розгляді кримінального провадження в загальному порядку [7, с. 151]. В Італії також діє подібна норма, зокрема, суд може скоротити покарання до двох третин від того покарання, що призначається при розгляді справи в загальному порядку чи штраф на 50% менший від мінімального розміру штрафу, що може бути призначений [8, с. 65]. Поряд з цим певний інтерес викликає позиція Конституційного Суду Німеччини, який у своєму рішенні встановив «жорсткі» межі застосування судових угод: по-перше, ніякі угоди не можуть мати «одежу вироку», тобто особа не може бути засуджена на підставі самої угоди сторони захисту та обвинувачення; по-друге, суд виключив будь-яку можливість «торгівлі із правосуддям», що, на його думку, витікає із правильного розуміння концепції «юстиції» та «правової держави»; по-третє, суд визнав, що угоди допустимі при збереженні верховенства основних процесуальних і матеріально-правових принципів: обов'язок суду всебічно дослідити всі обставини справи, засудження особи лише за умови встановлення її винуватості, рівності прав перед судом, вільного (без фізичного або психологічного впливу) прийняття рішення обвинуваченим [9, с. 197]. На нашу думку, подібний порядок, щодо дещо обмеженого характеру узгодження покарання і затвердження його судом, необхідно запровадити і в кримінальному процесуальному законодавстві України.

До другої групи прав належить право на роз'яснення судом перед ухваленням рішення про затвердження угоди про визнання винуватості прав, що передбачені ч. 4 ст. 474 КПК України. Зокрема, це роз'яснення права на повний судовий розгляд, під час якого прокурор зобов'язаний довести кожен обставину щодо кримінального правопорушення, права мовчати, права мати захисника або захищатися самостійно, права виклику і допиту свідків, подання доказів, роз'яснення наслідків укладення та затвердження угоди, характеру обвинувачення, виду покарання, а також інших заходи, що будуть застосовані у разі затвердження угоди.

Однак, деякі незгодженості викликає те, що у п. 1 ч. 5 ст. 474 КПК України (йдеться про угоду про примирення) обвинувачений має право на справедливий судовий розгляд, тоді як у п. 1 ч. 4 ст. 474 КПК України (де йдеться про угоду про визнання винуватості) зазначено лише про право на судовий розгляд (відсутнє «справедливий»). Отже, з незрозумілих причин законодавець обмежує обвинуваченого в правах, а саме щодо справедливого судового розгляду, в залежності від виду угоди, що, на наш погляд, є недопустимим.

Наступним правом другої групи є право обвинуваченого заперечувати проти затвердження угоди, тоді суд не має права її затверджувати.

Третя група прав включає в себе права, які обвинувачений має після ухвалення обвинувального вироку, яким затверджується угода про визнання винуватості та права, які засуджений має після набрання вироком законної сили.

Однією із особливостей укладення і затвердження угоди про визнання винуватості є обмежене право на оскарження вироку, яким була затверджена така угода згідно з положеннями ст.ст. 394, 424 КПК України. Так, відповідно до ст. 473 КПК України вирок суду першої інстанції в апеляційному порядку обвинуваченим, його захисником, законним представником, а також вирок суду першої інстанції на підставі угоди після його перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги на такий вирок в касаційному порядку засудженим, його захисником, законним представником можуть бути оскаржені виключно з підстав:

- а) призначення судом покарання, суворішого, ніж узгоджене сторонами угоди;
- б) ухвалення вироку без згоди обвинуваченого на призначення покарання;

в) невиконання судом вимог, встановлених ч.ч. 4, 6, 7 ст. 474 КПК України.

Наступне право, що належить до третьої групи прав, пов'язане із невиконанням угоди. За наслідками невиконання угоди, які передбачені ст. 476 КПК України, у разі невиконання угоди про визнання винуватості прокурор має право подати клопотання до суду про скасування вироку протягом встановлених строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення. Надалі призначається судовий розгляд, на судовому засіданні якого обов'язково повинні бути присутні сторони угоди.

Прокурор зобов'язаний довести, що засуджений не виконав умов угоди. Докази невиконання повинні бути зазначені в клопотанні. При цьому, очевидним вважається, що прокурор повинен здійснювати контроль виконання умов затвердженої угоди про визнання винуватості. Такий контроль не стосується виконання вироку в розумінні положень розділу VIII КПК України, оскільки ці питання належать до компетенції органу чи установи, на які покладено обов'язок виконати судові рішення. Організаційно-розпорядчими документами органів прокуратури питання порядку здійснення такого контролю не регламентовано. Як слушно зазначають Ю. Грошевий, Є. Повзик, доцільно було б передбачити обов'язкове складання документа, що засвідчував би виконання умов угоди. Це забезпечило б прозорість процедури та її передбачуваність для сторін [10, с. 42]. На наш погляд, після затвердження угоди про визнання винуватості прокурор повинен в кожному випадку виконання засудженим умов угоди документувати це у відповідному процесуальному рішенні, копію якого видавати засудженому.

Після судового засідання суд ухвалою скасовує вирок, яким була затверджена угода про визнання винуватості або відмовляє у скасуванні вироку. Засуджений в такому разі має право оскаржити в апеляційному порядку ухвалу про скасування вироку, яким була затверджена угода про визнання винуватості. Можливість касаційного оскарження законодавцем не передбачена.

Проаналізовані норми, які встановлюють права підозрюваного (обвинуваченого) в кримінальному провадженні на підставі угоди про визнання винуватості, дають можливість зробити висновки про наявні недоліки і необхідність їх подальшого усунення шляхом внесення відповідних змін до КПК України задля захисту прав підозрюваного (обвинуваченого). Перспективи дослідження вбачаються в дослідженні обов'язків обвинуваченого в кримінальному провадженні на підставі угоди про визнання винуватості, а також правового статусу прокурора, як другої сторони в угоді про визнання винуватості.

Список використаних джерел:

1. Повзик Є.В. Загальні положення застосування угоди про визнання винуватості за проектом Кримінально-процесуального кодексу України / Є.В. Повзик // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право». – 2012. – №11. – С. 346–350.
2. Савін М. Угоди про визнання винуватості та про примирення за новим КПК України / М. Савін // Вісник прокуратури. – 2013. – № 7. – С. 76–86.
3. Наджафов О.Г. Угоди за Кримінальним процесуальним кодексом України / О.Г. Наджафов // Вісник прокуратури. – 2012. – № 9(135). – С. 44–53.
4. Наказ Генерального прокурора № 4 гн від 26.07.2013 р. «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html> — Назва з екрану.
5. Повзик Є.В. Окремі питання застосування передбаченої проектом КПК України угоди про визнання винуватості / Є. В. Повзик // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів

України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 20 квіт. 2012 р.). – Луганськ : Луган. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 338–346.

6. Бурдін В.М. Угоди про примирення або про визнання винуватості: окремі матеріальні та процесуальні аспекти / В.М. Бурдін // Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародної науково-практичної конференції (19–20 вересня 2013 р.). – 2013. – С. 36–40.

7. Бояров В.І. Скорочена процедура судового слідства та угода про визнання вини: проблемні питання нового Кримінального процесуального кодексу України / В.І. Бояров // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2012. – № 4(7). – С. 150–154.

8. Пушкар П.В. Визначення, правова природа, види та елементи угоди про визнання вини в сучасному кримінальному процесі / П.В. Пушкар // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – Вип. 42. – 2001. – С. 65–69.

9. Головка Л.В. Альтернативи уголовному преследованию в современном праве / Л.В. Головка. – СПб: «Юридический центр пресс», 2002. – 544 с.

10. Грошевий Ю. Визнання вини як одна з умов застосування спрощених процедур (порівняльно-правовий аналіз) / Юрій Грошевий, Євген Повзик // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2011. – № 3(23). – С. 38–43.

УДК 343.2

Булейко Артем Олександрович

аспірант, Класичний приватний університет

ПІДХОДИ ДО ПРОВЕДЕННЯ ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ДІЙОВИМ КАЯТТЯМ

В статті узагальнені підходи щодо вибору порівняльно-правового методу як провідного в дослідженнях проблем кримінального права, здійснених останніми роками в Україні та виявлені проблем теоретико-методологічного характеру, які при цьому виникають.

Ключові слова: порівняно-правове дослідження, порівняльно-правовий метод, компаративний метод, порівняння, прийоми, правила, вимоги щодо здійснення порівняльно-правового дослідження.

В статье обобщены подходы относительно выбора сравнительно-правового метода как ключевого в исследовании проблем уголовного права, в частности института освобождения от уголовной ответственности, проведенных в Украине в последние годы и выявлены возникающие при этом проблемы теоретико-правового характера.

Ключевые слова: сравнительно-правовое исследование, сравнительно-правовой метод, компаративистика, сравнение, приемы, правила, приемы, требования проведения сравнительно-правового исследования.

The article is summarizing the approaches to the choice of the comparative and juristic method as a key one in the researches of the criminal law problems, the relief from criminal responsibility institution in particular; those researches were conducted in Ukraine in recent years and as a result, some theoretical and practical problems occurring at that were discovered. The introducing article's part is actualizing the problem of applying the comparative and juristic method at the research of the relief from criminal responsibility institution given the active repentance and the necessity of addressing to the usage problematics of the abovementioned method is grounded.

The analysis of the comparative and juristic research conducted in Ukraine in recent years in the criminal law field shown the existing of a set of theoretical and practical problems occurring at that with the scientists. In particular, it's a problem of lack of coordinated approach to the classification of juristic families and deficit of works about the general-theoretical and methodological problems of comparative jurisprudence, which has a negative influence on the state of corresponding problems' development within sectoral sciences too.

The author made a conclusion what researches should be conducted basing on the following conceptual aspects: 1) importance of comparative and juristic research is determined by the subject of the criminal law

science; 2) integral content part of such a research is setting of its theoretical and methodological basics; 3) at the research the methodological rules of the information's collecting and analysis should be followed, and those rules demand the clear definition of the theoretical, regulatory and empiric base of the research.

Key words: comparative and juristic research, comparative and juristic method, comparative studies, comparison, methods, rules, approaches, demands of the comparative and juristic research conduction.

Сьогодні однією ключових тенденцій розвитку вітчизняного кримінального права є пошук оптимальних способів вирішення кримінально-правових конфліктів при вчиненні вперше злочинів невеликої та середньої тяжкості та розширення інституту заохочення. В кримінально-правовій доктрині відстоюється позиція, що максимальна результативність виконання кримінальним законодавством своєї запобіжної функції, своєчасне виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, відновлення порушених внаслідок їх вчинення благ та відшкодування завданої шкоди можуть бути досягнуті не тільки шляхом реалізації кримінальної відповідальності, а й завдяки такому відносно новому для України, втім доволі поширеному в кримінальному законодавстві зарубіжних країн, явищу як кримінально-правовий компроміс.

Введення в вітчизняне кримінальне законодавство норми про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям викликало достатньо велику кількість проблем, як теоретичного, так і суто практичного характеру, які негативно позначаються на успішній реалізації тих цілей, які поставлені перед інститутом звільнення від кримінальної відповідальності. З огляду на це в кримінально-правовій науці були здійснені спроби їх наукової розробки та вирішення. Зокрема ці питання були предметом дослідження в працях Житнього О.О. та Григор'євої М.Є. [1,2] Втім, порівняно з дослідженнями, присвяченими актуальним питанням звільнення від кримінальної відповідальності за КК України, порівняльно-правові дослідження з проблем звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям є менш розробленими².

Питання порівняльного дослідження кримінального законодавства України та зарубіжних держав в цій сфері спеціальному дисертаційному або монографічному дослідженню не піддавалось. Подібна ситуація характерна не тільки щодо вказаного виду звільнення, а для дослідження інституту звільнення від кримінальної відповідальності в цілому. Окремі публікації з цієї проблематики [3], незважаючи на свою актуальність неспроможні заповнити цю прогалину. Важливість їх не викликає сумніву, оскільки компаративістські дослідження дозволяють ефективно виявити прогалини і вади національного законодавства, найбільш досконалі правові формули, додають аргументів на користь тієї чи іншої теоретичної позиції [4]. Результатом же проведення компаративістського дослідження має бути не тільки внесення конкретних пропозицій стосовно чинного законодавства та практики його застосування, а й розширення та збагачення правових традицій [5, с.212]. Зважаючи на те, що застосування порівняльного методу дослідження дозволяє перейняти випробувані зарубіжною практикою механізми регулювання кримінально-правових відносин, порівняльно-правове дослідження звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяття в Україні та інших державах видається доволі актуальним.

Проведення порівняльно-правових досліджень в науковій, освітній та практичній діяльності є досить складним інтелектуальним процесом, який має ґрунтуватись на

---

² Так, в дисертації Житнього О.О. аналізу звільнення від кримінальної відповідальності у законодавстві зарубіжних країн присвячено окремий підрозділ, в якому міститься огляд відповідних норм в законодавстві Німеччини, Англії, Франції, Іспанії, Італії, Голландії, Польщі, США, Японії, Китаю, Білорусі, Латвії, Російської Федерації.

певній методології порівняльного правознавства [6, с.187]. Тож, зрозуміло, що, перш ніж здійснювати безпосередньо компаративний аналіз звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, варто визначитися з науковим інструментарієм, тобто вимогами, правилами, підходами до його проведення та узагальнення й критичного оцінювання отриманих результатів, виробленими на сьогодні в кримінально-правовій доктрині.

Мета статті полягає в узагальненні підходів щодо вибору порівняльно-правового методу як провідного в дослідженнях проблем кримінального права, здійснених останніми роками в Україні та виявлення проблем теоретико-методологічного характеру, які при цьому виникають.

В основі будь-якого порівняльно-правового дослідження лежить метод порівняння, сутність якого полягає у зіставленні чого-небудь (явища, процесу тощо) з метою виявлення схожості та розбіжностей. У гносеологічному плані будь-яке зіставлення визначається як логічний прийом пізнання, як особлива форма пізнавальної діяльності та особливий пізнавальний результат, знання певного змісту і рівня [7, с. 35]. Метод порівняльного правознавства застосовується з метою виявлення загального, схожого, відмінного та унікального у кримінальному законодавстві України та інших європейських держав, у їх юридичній практиці, положеннях юридичної теорії [4, с. 14]; характеристиках кримінальної політики для подальшого визначення можливих напрямів удосконалення кримінального законодавства України і практики його застосування [8, с.29].

При проведенні порівняльно-правових досліджень і тим більше, при осмисленні їх результатів слід виходити з того, що такі дослідження мають проводитися виходячи з ряду важливих принципів та базуватись на певних правилах, недодержання яких призводить до некоректності порівняльно-правових конструкцій і висновків. На сьогодні в компаративістиці вже розроблено достатній інструментарій і сформовані певні вимоги застосування методу порівняння, зокрема: об'єктивності, функціоналізму, порівнянності, всебічного урахування історичних, національних, економічних та соціально-політичних умов [9, с. 41]; врахування сутісної відмінності окремих зовнішньо схожих явищ та процесів правової дійсності; врахування специфіки окремих кримінально-правових систем та їх інститутів, що визначає унікальність деяких юридичних термінів; врахування при проведенні співставлення законодавчого матеріалу того факту, що змістовне наповнення однакових термінів може суттєво різнитись [10, с. 5].

Американський дослідник Кристофер Осаке вважає запорукою успішності та результативності проведення порівняльно-правових досліджень чітке розуміння у виборі по-перше, методів порівняння, по-друге, правил порівняння й, по-третє, механізму порівняння. Найбільш поширеними та апробованими практикою учений називає такі методи порівняння як: 1) текстуальне порівняння з метою виявлення, який текст найбільше підходить для імплементації до національного законодавства; 2) функціональне порівняння, при якому порівнюється не текст, а функції, які забезпечує той чи інший інститут права; 3) концептуальне порівняння для порівняння концепції правового інституту, що розглядається, в цілому; 4) проблемне порівняння для з'ясування, як та чи інша проблема вирішується в різних країнах і чи є можливим застосування конкретного рішення для даної національної правової системи [11, с.165]. В.Н. Корецький акцентував увагу на складності методології, зокрема у вигляді відмінностей мов, матеріалів різних країн, що порівнюються, неузгодженості термінології, неминучої розбіжності їх судової практики тощо, які безумовно впливають на дослідження, тому мають враховуватися і потребують подолання [12].

В практиці порівняльно-правових досліджень використовується цілий ряд методологічних правил, які регулюють відповідну наукову діяльність: методологічні правила визначення непорівнювальності правових об'єктів, методологічні правила збору інформації, методологічні правила аналізу інформації, методологічні правила оцінки результатів порівняльно-правових досліджень. Під методологічним правилом пропонується розуміти узагальненні формули, які виражають закономірності організації дослідницької діяльності, встановлюють взаємозв'язок загальнометодологічних і теоретичних настанов та їх координацію з відомостями про предмет порівняльно-правових досліджень та покликані забезпечити однозначність, стандартність та впорядкованість дослідницької діяльності [6, с.191]. Способи порівняльно-правового дослідження, безпосередньо залежать від поставлених перед ним задач і поділяються на нормативний та функціональний. Об'єктами порівняння на нормативному рівні виступають кримінальні закони зарубіжних країн та інші нормативно-правові акти в галузі кримінального права, акти – статuti, резолюції, рекомендації – окремих міжнародних організацій (насамперед ЄС та Ради Європи) [13, с.116]. На функціональному рівні об'єктами порівняння можуть виступати, зокрема, джерела кримінального права в широкому розумінні, матеріали юридичної практики, судові рішення та судові прецеденти, положення юридичної науки, зокрема теорії кримінальної відповідальності в кримінально-правових доктринах зарубіжних країн).

Аналіз здійснених останніми роками в Україні порівняльно-правових досліджень в галузі кримінального права засвідчив існування ряду теоретико-методологічних проблем, з якими зтикаються вітчизняні науковці. По-перше, це відсутність спільного підходу до класифікації правових сімей. Поняття права сім'я є теоретико-синтетичним утворенням, оскільки у реальному житті дослідник має справу з правовими системами [14, с. 19]. Права сім'я розглядається як сукупність національних правових систем, які мають спільні риси, що проявляються в єдності закономірностей розвитку та функціонування права, домінування певних джерел права та правових ідей, схожості правових категорій і понять. Найбільш поширеною класифікацією на сьогодні є наступна: 1) романо-германська (континентальна) сім'я (з виділенням в ній романської та центральноєвропейської (германської) груп); 2) англо-американська сім'я; 3) сім'я релігійного права (з виокремленням мусульманського, індуського та юдейського права); 4) сім'я традиційного права; 5) в окрему групу виділяють змішані правові системи. Між тим вітчизняні науковці в рамках власних досліджень обирають один з наступних варіантів: а) використовують одну із запропонованих в науці порівняльного правознавства класифікацій правових сімей (традиційно для систематизації правових сімей використовують відповідну класифікацію Р. Давіда та К. Жоффре-Спінозі)³ [15]; б) виробляють власний підхід до цього питання⁴ [16]; в) аналізують кримінальне законодавство зарубіжних країн без прив'язки до правових сімей.

На нашу думку, доцільність аналізу класифікації та основних рис правових сімей визначається метою та завданнями конкретного порівняльно-правового дослідження в галузі кримінального права. Виняткового значення це набуває при аналізі в подібних дослідженнях джерел кримінального закону та кримінального права, підходи до розуміння і значення яких вирізняються залежно від того, до якої правової сім'ї належить та чи інша країна. Зокрема, ставлення до джерел кримінального закону та

³ Телесніцький Г.Н. в рамках дослідження веде мову про 1) романо-германську; 2) англо-американську; 3) мусульманську та 4) далекосхідну правові сім'ї.

⁴ Приміром Лисько Т.Д. в дисертації виділяє сім правових сімей: континентального, загального, соціалістичного, постсоціалістичного, релігійного, традиційного та скандинавського типу.

кримінального права є однією з відмінних рис правових сімей (континентальної кримінально-правової сім'ї та сім'ї загального права). Урахування цього аспекту безпосереднім чином впливає на визначення нормативної, теоретичної та емпіричної бази майбутніх порівняльно-правових досліджень в галузі кримінального права.

По-друге, в Україні і досі відчувається дефіцит праць із загальнотеоретичних і методологічних проблем порівняльного правознавства, а наявні розробки залишаються досить розрізненими і фрагментарними. Фахівці акцентують на тому, що хоч ці питання досліджувались у зарубіжній компаративістиці та в колишньому радянському порівняльному правознавстві, проте вони залишаються об'єктом гострих дискусій; ряд з них вимагає нових методологічних підходів, істотних уточнень, а часом і переосмислення під кутом зору нових світових і українських реалій [17, с.2]. Таке становище позначається і на стані розробки відповідних проблем в рамках галузевих наук.

Вважаємо, що порівняльно-правове дослідження в галузі кримінального права має здійснюватися виходячи з наступних принципових моментів:

1) *актуальність порівняльно-правового дослідження обумовлюється предметом науки кримінального права.* Наука кримінального права як система наукових положень і поглядів передбачає дослідження актуальних питань кримінального права як галузі права й законодавства; історії та перспектив його розвитку; проблем вдосконалення статей кримінального закону та практики їх застосування; кримінального законодавства зарубіжних держав та відповідних методологічних проблем. Отже сьогодні наука кримінального права, як і будь-яка галузь науки, вивчає закономірності, що існують у сфері предмета її відання та орієнтована, у тому числі і на обґрунтування, систематизацію тих висновків і рекомендацій, які виробляє практика, які впливають з історичного та зарубіжного досвіду [18, с.22];

2) *встановлення теоретико-методологічних засад проведення порівняльно-правового дослідження є його невід'ємною змістовною частиною.* При визначенні методології проведення порівняльно-правового дослідження слід виходити з того, що методологія порівняльного правознавства, як і методологія юридичної науки загалом, є багаторівневою, а отже не може бути обмеженою виключно використанням порівняльно-правового методу. Тож в процесі розробки теоретичних та науково-прикладних положень, постановки цілей та вирішення окреслених завдань дослідник має керуватися як загальнонауковим діалектичним методом пізнання, так і спеціально-науковими методами дослідження: порівняльно-правовим як ключовим, який використовується в дисертації задля виявлення загального, схожого, відмінного та унікального у кримінальному законодавстві України та зарубіжних країн щодо предмету дослідження, системно-структурним, структурно-функціональним, формально-логічним, соціологічними, статистичним, методом моделювання, математичним, правового прогнозування та іншими⁵. З огляду на те, що порівняльно-правовий метод є провідним в дослідженнях подібного рівня слідування розробленим правилам, прийомам та апробованим методикам його застосування набуває важливого прагматичного значення й дозволяє та критично оцінити отримані результати.

3) *при проведенні дослідження слід виважено поставитись до методологічних правил збору та аналізу інформації, які вимагають чітко визначитись із його теоретичним підґрунтям, нормативною та емпіричною базою.* Традиційно найбільш доступно та чисельно за своїми джерелами є теоретичне підґрунтя, яке переважно складають насамперед сучасні досягнення вітчизняної філософії, теорії

---

⁵ Зокрема метод філософської діалектики, метод сходження від простого до складного, від абстрактного до конкретного. Див. : Хавронюк М.І. Вказана праця.

права, загальної та юридичної логіки, теорії кримінального права, наук кримінально-правового циклу та інших наук (психології, соціології, етики тощо). Нормативно-правову базу порівняльно-правових досліджень нарівні з КК України, формують відповідні Кримінальні кодекси та інші нормативно-правові акти, що складають кримінальне законодавство зарубіжних країн. Сюди ж можуть включатись і інші нормативно-правові акти (утому числі визнані доктриною кримінального права в якості додаткових підстав кваліфікації). За випадками бінарного порівняльно-правового дослідження при якому аналізується кримінальне законодавство двох країн (інколи трьох країн), в предмет спеціальних порівняльно-правових досліджень включають кримінальне законодавство доволі значної кількості країн⁶. У разі, коли порівняльно-правовий аналіз здійснюється не в межах порівняльного дослідження кількості країн є меншою.

Невід'ємною складовою проведення досліджень такого рівня є виокремлення та обробка емпіричної бази. Обсяг обраних емпіричних матеріалів, методика їх наукового аналізу обумовлюють достатній рівень їх репрезентативності, обґрунтованості та достовірності наукових висновків та пропозицій. Так, емпіричну базу дослідження по Україні переважно складають: 1) статистичні та аналітичні дані Державної судової адміністрації України, Верховного Суду України та МВС України; 2) огляди судово-слідчої практики; 3) статистичні відомості; 4) інформаційно-аналітичні матеріали МВС; 5) матеріали архівних кримінальних справ; 5) результати опитувань та анкетувань тощо.

Аналіз змісту авторефератів окремих із захищених останніми роками в Україні дисертацій, монографій безпосередньо присвячених порівняльно-правовому аналізу кримінального законодавства України та зарубіжних держав свідчить про різні підходи щодо визначення емпіричної бази дослідження. В одних випадках відповідну базу становлять не тільки дані та інформація по Україні, але й тих країн, які обирались для порівняння [15, 19]. В інших випадках емпірична база обмежувалася виключно інформацією по Україні [16, 20]. Емпірична база дослідження по іншим країнам об'єктивно, в силу ряду причин, є меншою. При цьому порівняно доступними для вітчизняного дослідника є рішення Європейського суду з прав людини, інформаційно-аналітичні матеріали про практику застосування норм кримінального законодавства країн СНГ та інших країн колишнього СРСР (опубліковані огляди та окремі матеріали судово-слідчої практики, статистичні та інформаційно-аналітичні відомості МВС, судових інстанцій різного рівня, у тому числі і вищих судових інстанцій. Зокрема це стосується таких країн як Латвія, Республіка Білорусь, Республіка Молдова, Грузія, РФ, Армєнія, Казахстан, Узбекистан⁷.

З огляду на розвиток науки порівняльного правознавства та піднятті на вищий рівень значення порівняльно-правового методу досліджень в галузі кримінального права питання вибору рівня порівняння, вироблення єдиних підходів, правил, вимог щодо їх проведення, рівно як і критеріїв оцінки отриманих результатів будуть і надалі набувати виключно важливого значення.

---

⁶ Так, М.І. Хавронюком було досліджено законодавство 36 країн Континентальної Європи; Кузнецовою Л.О. – 36 країн; Телесніцьким Н.Н. - 38 країн; Лисько Т.Д.– 53 країн.

⁷ Приміром вищі судові інстанції цих країн мають україномовну або, принаймні, російськомовну версію власних офіційних сайтів. Це досить важливий фактор, зважаючи на те, що практично основним (інколи навіть і єдиним) джерелом ознайомлення з судовою практикою тієї чи іншої країни виступають електронні ресурси Інтернет.

Список використаних джерел:

1. Житний О.О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.О. Житний; Харк. Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2003. – 20 с.
2. Григор'єва М. Є. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дієвим каяттям [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М. Є. Григор'єва; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – 20 с.
3. Яценко С. Конституційний принцип презумпції невинуватості та інститут кримінальної відповідальності в праві України і деяких інших європейських держав: порівняльний аспект [Текст] / С. Яценко // Вісник Конституційного Суду України. – 2005. – № 2. – С. 56–57; Перепадя О. В. Кримінально-правові аспекти примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим (порівняльний аналіз законодавства України та ФРН) [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / О. В. Перепадя; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2003. – С. 10; Козак О.С. Загальні види звільнення від кримінальної відповідальності: порівняльно-правовий аналіз [Текст] / О. С. Козак // Наше право. – 2006. – № 1. – С. 47–52.
4. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія / М.І. Хавронюк. – К.: Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.
5. Назимко Є.С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України (нарис з методології дослідження): монографія / Є.С. Назимко; Донецький юридичний інститут МВС України – Донецьк: Вид-во “Ноулідж” (Донецьке відділення), 2014. – 370 с.
6. Баранова Ю.О. Роль методологічних правил у проведенні порівняльно-правових досліджень / Ю.О. Баранова // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 67. – С.186-193.
7. Тихомиров А.Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы / А.Д. Тихомиров. – К.: Знання, 2005. – 334 с.
8. Туляков В.О. Порівняльний метод у науці кримінального права / В.О. Туляков // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 1(2). – С.29-34.
9. Бехруз Х. Порівняльне правознавство: підручник / Х. Бехруз. – Одеса: Фенікс, 2009. – 461 с.
10. Малиновский А.А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права / А.А. Малиновский. – М.: Междунар. отношения, 2002. – 376 с.
11. Осакке К. Сравнительное правоведение в схемах: Общая и Особенная часть: учебное пособие / К. Осакке. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ДЕЛО, 2002. – 256 с.
12. Корецький В. Н. Избранные труды. В 2 т. Т.1 / В.Н. Корецький. – К.: Наук. думка, 1989. – 344 с.
13. Рябчинська О.П. Методичні аспекти дослідження системи покарань / О.П. Рябчинська // Право та державне управління. – 2013. – № 1. – С. 112–119.
14. Оніщенко Н.М. До питання про співвідношення категорій “юридична компаративістика”, “порівняльне правознавство” та “правові системи сучасності” / Н.М. Оніщенко // Порівняльно-правові дослідження. – 2009. – №1. – С. 18-22.
15. Телесніцький Г.Н. Кримінальна відповідальність за катування: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Г.Н. Телесніцький; Нац. акад. внутр. справ – К., 2013. – 20 с.
16. Лисько Т.Д. Кримінальна відповідальність за звалтування: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Т.Д. Лисько; Нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 20 с.
17. Лисенко О.М. Порівняльне правознавство як наука та його місце в системі юридичних наук: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О.М. Лисенко; Нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 20 с.
18. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О. Навроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.

19. Грищук В.К., Маковецька Н.Є. Умисні вбивства за кримінальним правом України та Республіки Польща: юридичний аналіз складу злочинів: монографія / В.К. Грищук, Н.Є. Маковецька. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2012. – 368 с.

20. Кузнецова Л.О. Кримінальна відповідальність за хуліганство: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Л.О. Кузнецова ; Нац. акад. внутр. справ – К., 2011. – 20 с.

УДК 343.3/.7(502.4)

Нечипоренко Олександр Сергійович

ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології ФПС ХНУВС

ОСОБЛИВОСТІ СУБ'ЄКТА УМИСНОГО ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ТЕРИТОРІЙ, ВЗЯТИХ ПІД ОХОРОНУ ДЕРЖАВИ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

Стаття присвячена особливостям суб'єкта злочину, передбаченого ст. 252 КК України, а саме доцільності встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб за вчинення даного злочину та проблемним питанням вчинення умисного знищення або пошкодження території, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду службовою особою

Ключові слова: суб'єкт злочину, юридична особа, спеціальний суб'єкт, службова особа

Статья посвящена особенностям субъекта преступления, предусмотренного ст. 252 УК Украины, а именно целесообразности установления уголовной ответственности юридических лиц за совершение данного преступления и проблемным вопросам совершения умышленного уничтожения или повреждение территорий, взятых под охрану государства и объектов природно-заповедного фонда служебным лицом

Ключевые слова: субъект преступления, юридическое лицо, специальный субъект, должностное лицо

The article is devoted to the peculiarities of the perpetrator under Art. 252 of the Criminal Code of Ukraine, namely expediency of establishing criminal responsibility of legal persons for committing the crime and problems committing an intentional destruction or impairment of territories under state protection and objects of natural reserve by official

Keywords: perpetrator, a legal person, a special subject, an official

Суб'єкт злочину в кримінальному законодавстві – це один з обов'язкових елементів складу злочину. В кримінально-правовій теорії суб'єктом злочину визнається особа, яка має сукупність ознак, що дають підстави для її притягнення до кримінальної відповідальності. Ні діяння, як складова частина об'єктивної сторони, ні вина, як основа суб'єктивної сторони, не існують без суб'єкта – фізичної особи, яка вчинює злочин.

В ч. 1 ст. 18 КК України законодавчо закріплено поняття суб'єкту злочину, яким визнається фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Таке визначення суб'єкта злочину є результатом багаторічних досліджень науковців-криміналістів [1, с. 154-163; 2; 3; 4]. Характеристиці суб'єкту складу злочину, передбаченого ст. 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду» приділялося небагато уваги, тому аналіз його особливостей дозволить вирішити поставлене завдання в новому аспекті.

Отже, суб'єктом злочину за чинним кримінальним законодавством України можуть визнаватися лише фізичні особи, що відповідає принципу персональної, особистої відповідальності кожної людини за винне вчинення нею суспільно небезпечного діяння [5, с. 99-100]. Це означає, що суб'єктом злочину може бути лише

людина (громадянин України, іноземець та особа без громадянства). Проблема запровадження в Україні кримінальної відповідальності юридичних осіб обговорюється у вітчизняній кримінально-правовій науці вже досить давно і на сьогоднішній день знаходить підтримку у законодавця. При цьому переважна більшість вітчизняних фахівців у галузі кримінального права є противниками кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Як відомо, з метою взятих Україною зобов'язань щодо приведення положень вітчизняного законодавства у відповідність з міжнародними стандартами, 23.05.2013 року Верховною Радою України прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб», який набрав чинності з 1 вересня 2014 року [6]. У зв'язку з цим в системі Загальної Частини КК України з'явився новий розділ XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Змінами до КК України визначено конкретний перелік злочинів, за вчинення яких уповноваженою особою юридичної особи, до останньої можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру, підстави звільнення юридичної особи від їх застосування, види заходів кримінально-правового характеру та загальні правила їх застосування.

Варто зазначити, що в зазначеному законі «кримінальна відповідальність юридичної особи» замінено на «заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Водночас, враховуючи низку обставин, можна дійти висновку, що закон спрямований на запровадження в нашій державі саме кримінальної відповідальності юридичних осіб [7].

Так, положеннями закону передбачається застосування до юридичних осіб «заходів кримінально-правового характеру», якими пропонується вважати (ст. 96-6 КК) штраф, конфіскацію майна та ліквідацію юридичної особи. При цьому підставою для застосування до юридичної особи цих «заходів кримінально-правового характеру» є вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого зі злочинів, передбачених ст.ст. 209, 306, ч.1 та ч.2 ст. 368-3, ч.1 та ч.2 ст. 368-4, ст.ст. 369, 369-2 КК, або вчинення уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого зі злочинів, передбачених ст.ст. 258–258-5 КК. При цьому під уповноваженими особами юридичної особи розуміються службові особи юридичної особи, а також інші особи, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи. Закон посилається на необхідність реалізації Європейських конвенцій, якими передбачається встановлення країнами-учасниками відповідальності юридичних осіб за корупційні правопорушення, фінансування тероризму та відмивання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів [8]. Серед науковців та на Інтернет просторах можна знайти різні думки стосовно нового закону про заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, але більшість сходиться в тому, що він має суттєві недоліки, які зводяться до того, що норми цього закону значно збільшать можливості несправедливого застосування до юридичних осіб жорстких правових санкцій, створить загрози свавільного обмеження статутної діяльності юридичних осіб шляхом накладення арешту на їх майно, відкриє нові можливості для проявів корупції, справить негативний вплив на економічну активність.

Що стосується запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб у контексті злочинів проти довкілля, варто згадати положення ст. 66 Конституції України, де «кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки». Порушники зазначеного положення підлягають одному з видів юридичної відповідальності, у тому числі і найбільш суворому —

кримінальній відповідальності. На сьогоднішній день підприємства, установи та організації, акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, тощо, які визнаються юридичними особами, не можуть бути суб'єктами умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду. Якщо представник або службова особа юридичної особи скоїть діяння, що містить в собі склад якого-небудь екологічного злочину, то саме він (цей представник), а не юридична особа, буде суб'єктом злочинного посягання.

Наявність у законодавстві України юридичної особи як окремого суб'єкта, який володіє чітко визначеними і закріпленими державою правами, має відповідні обов'язки, виступає у правовідносинах як окремий суб'єкт, черговий підтверджує доцільність запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб як одного з виду відповідальності для такого суб'єкта [9]. Так, наприклад, О. В. Скворцова, ключовою ідеєю кримінальної відповідальності юридичних осіб вважає її встановлення за ті діяння, де участь юридичних осіб є суттєвою, що в першу чергу стосується злочинів проти довкілля. Пояснюється це тим, що в останні роки дане питання набуло особливої актуальності через те, що загострення екологічної ситуації в державі, в основному, було викликано неправомірною, шкідливою діяльністю деяких організацій та установ — юридичних осіб [10].

Негативні наслідки науково-технічного прогресу та потужної господарської діяльності, що в першу чергу пов'язані з неправомірною діяльністю юридичних осіб, завдають непоправної шкоди навколишньому природному середовищу. Так, зростання рівня екологічної та економічної злочинності окреслило проблему притягнення до відповідальності осіб, причетних до злочинів проти довкілля та господарських злочинів. На сьогоднішній день велика кількість таких злочинів відбувається у ході ведення негативної антропогенної господарської діяльності. Складна структура керування юридичною особою найчастіше робить складною, а то й неможливою ідентифікацію осіб, причетних до злочинної діяльності. Навіть у тих випадках, коли виявляється можливим визначити службовця юридичної особи, відповідального за вчинення правопорушення, знайти прямі докази причетності вищого керівництва до цього може виявитися надто складним завданням. Більше того, кожне окреме злочинне діяння може бути результатом окремих дій або бездіяльності різних осіб, хоча вони й відповідають загальній атмосфері, створеній керівництвом юридичної особи. Вбачається, що для подолання цих складностей законодавці в багатьох європейських державах домагалися притягнення до кримінальної відповідальності юридичної особи.

Юридичні особи здатні вчиняти діяння, що характеризуються підвищеною суспільною небезпечністю, а нерегульованість відповідальності юридичних осіб в рамках кримінального законодавства спричиняє негативні наслідки екологічного характеру (за рахунок знищення окремих природних об'єктів, поширення небезпечних для довкілля технологій, забруднення довкілля, хижацького виснаження природних ресурсів, що істотно знижує показники її якості, скорочує біорізномаття і т.д.) через свою масштабність, глобальність та ймовірний деструктивний вплив на певні суспільні відносини [11].

Серед науковців єдиної точки зору щодо запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб немає. З одного боку, така новація не відповідає повною мірою принципу кримінального права – особистої (індивідуальної) відповідальності за вчинений злочин. Крім того, дискусія здебільшого стосується кримінально-правового статусу суб'єкта злочину, причинно-наслідкового зв'язку і вини, адже за колективною відповідальністю юридичної особи можуть сховатися справжні винуватці злочину. З іншого боку, встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб є зрозумілим і обґрунтованим кроком, тим паче за екологічні злочини [12, с. 270].

Так, певні аргументи свідчать про доцільність запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб за злочини проти довкілля у чинне кримінальне законодавство країни. Необхідно відзначити, що кримінальна відповідальність юридичних осіб у кожній державі має особливе визначення та свої специфічні ознаки, наявність яких часто не дозволяє напрацювати універсальну модель інституту кримінального права — відповідальності юридичних осіб [4, с. 34]. Якою б не була аргументація науковців, ідея кримінальної відповідальності юридичних осіб поступово знаходить суспільне визнання. Деякі ж українські науковці достатньо обґрунтовано переконують у тому, що запровадження в кримінальне законодавство інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в умовах становлення національної економіки, існування соціальної напруги, відсутності послідовності, логічності в законах та підзаконних актах не дозволить у повному обсязі використовувати переваги такої пропозиції. Звісно, проблема визнання юридичної особи в кримінальному праві України потребує чіткої правової регламентації (враховуючи хоча б обставину гармонізації власного законодавства з міжнародним), але вітчизняний законодавець поки що цю проблему не вирішує. Враховуючи, що небезпека, яка загрожує довкіллю, потрібно визнати можливість притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб та застосування до них кримінально-правових санкцій.

Поки проблема з кримінальною відповідальністю юридичних осіб, що вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене ст. 252 КК України, постає питання щодо кримінальної відповідальності службової особи, яка дала вказівку або розпорядження діяти певним чином. Так, закон про кримінальну відповідальність і теорія кримінального права вирізняють два види суб'єктів злочину – загальний і спеціальний. Для загального суб'єкта злочину наявність таких ознак, як вік, осудність та фізичність є достатньою. Спеціальний же суб'єкт крім зазначених вище ознак, повинен мати й інші ознаки, передбачені кримінальним законом.

Поняття «спеціальний суб'єкт» достатньо ґрунтовно розроблялося доктриною кримінального права. Так, В.В. Устименко, зазначав, що спеціальний суб'єкт злочину – це фізична особа, яка поряд із осудністю та віком кримінальної відповідальності, наділена ще й додатковою ознакою, що передбачена кримінальним законом або прямо впливає із нього та обмежує коло осіб, що підлягають кримінальній відповідальності [13, с. 23].

Проте аналіз норм щодо відповідальності за злочини проти довкілля свідчить про різний підхід законодавця до проблеми їх суб'єкта. У більшості випадків він спеціально не називається. С. Б. Гавриш з цього приводу зазначає, що це дає змогу практично притягти до відповідальності осіб, що мають різний правовий статус. Водночас, вивчення норм, що не згадують суб'єкт приводить до висновку про наявність у них деяких «прихованих» ознак, що вказують на можливість їх вчинення різними особами [14, с. 457]. Головним чином про це свідчить характер об'єктивної сторони конкретного складу екологічного злочину.

Беручи до уваги ст. 252 КК України, де визначається відповідальність за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду, способи вчинення цього злочину можуть бути різноманітними: отримання наказу від службової особи, пов'язаного з таким знищенням або пошкодженням, і його невинне заподіяння технічними робітниками, що спричинило такі наслідки; вчинення подібних дій особами, відповідальними за охорону та збереження територій, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду (уповноваженими особами); будь-якою іншою особою, яка порушила законодавство про природно-заповідний фонд, що призвело до наслідків у вигляді знищення або пошкодження таких територій (приватною особою).

Вчинення екологічного злочину приватною особою, як правило, пов'язане з традиційними, звичними видами природокористування, доступністю самих природних об'єктів, відсутністю необхідності використання для заволодіння або користування ними особливих обставин, а також «відірваністю» сфери цього природокористування від фахового або службового середовища особи. Більшість злочинів із спеціальним суб'єктом так чи інакше пов'язана з службовою або фаховою діяльністю, що не лише полегшує вчинення злочину, а й робить його можливим. Проте, вчинення таких дій службовою особою робить їх більш небезпечними, оскільки тільки інформація спеціально уповноваженої на те особи може бути взята до уваги під час прийняття екологічно важливих і необхідних рішень.

Так, диспозицією ст. 252 КК України не передбачається наявності особливих ознак у діянні суб'єкта умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду. Крім того, ч.1 ст. 4 Закону України «Про природно-заповідний фонд» від 16.06.1992 № 2456 XII передбачено, що території природних заповідників, заповідні зони біосферних заповідників, землі та інші природні ресурси, надані національним природним паркам, є власністю Українського народу. У ч.2 ст. 4 зазначеного вище закону встановлено, що регіональні ландшафтні парки, зони – буферна, антропогенних ландшафтів, регульованого заповідного режиму біосферних заповідників, землі та інші природні ресурси, включені до складу, але не надані національним природним паркам, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва можуть перебувати як у власності Українського народу, так і в інших формах власності, передбачених законодавством України. Це означає, що діяння у вигляді умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду може вчинити будь-яка осудна особа, що досягла 16-річного віку, незалежно від того, чи являється вона власником зазначених вище територій.

Можливе середовище вчинення злочину, відображене в диспозиції нашої норми, також указує на його виконання загальним суб'єктом – приватною особою. Законодавець, на відміну від диспозицій зі змішаним суб'єктом, в аналізованому випадку використовує спрощений засіб вказування на бланкетність (національне законодавство щодо збереження територій, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду). Він свідчить з одного боку про вчинення злочину у сфері звичних і загальнодоступних видів природокористування, а з іншого – про відсутність використання при цьому необхідних знань, спеціальних правил та інших екологічних нормативів, що може бути поставлено у вину лише спеціально зобов'язаній особі [14, с. 460].

Аналіз диспозиції ст. 252 КК України свідчить про те, що: по-перше, диспозиція сконструйована з низьким рівнем бланкетності, тобто пов'язана з порушенням елементарних норм і відомих правил, що повинні бути відомі значній частині населення і пов'язані в переважній більшості випадків із звичними умовами життя (природно-заповідний фонд – територія, призначена для споглядання, а не для руйнування); по-друге, в ній відсутні прямі або непрямі ознаки, що дають підставу вважати, що суб'єктом даного злочину може бути особа, яка має додаткові ознаки, крім ознак особи приватної; по-третє, за характером, специфікою знарядь і засобів вчинення злочину, аналізований делікт може вчинятися насамперед особами, що не мають особливих можливостей для вчинення цих посягань тощо.

Водночас, зазначене не виключає можливості вчинення злочину, передбаченого ст. 252 КК України і службовою особою. У разі вчинення службовою особою умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави та об'єктів

природно-заповідного фонду без використання для цього свого службового становища, злочин кваліфікується як вчинений загальним суб'єктом – приватною особою. Службові особи, які використовують службові повноваження для умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду, відповідають за сукупністю злочинів – за ст. 252 КК України і за службовий злочин за наявності для цього підстав. Наявною для цього підставою є, наприклад, умисне зловживання службовою особою своїм становищем для вчинення такого діяння, поєднане із посяганням на охоронюваний законом об'єкт і заподіянням істотної шкоди. Як зазначав Е.М. Жевлаков, розпочавшись однією дією, воно потім заподіює шкоду двом різним групам суспільних відносин: нормальній діяльності державного чи громадського підприємства або установи та відносинам у сфері охорони природних ресурсів, де наявна ідеальна сукупність злочинів [15].

Слід зазначити, що не кожне використання свого службового становища може утворити сукупність злочинів. Законодавець у ст. 364 КК України оцінює такі делікти як посягання, коли заподіяно істотну шкоду. Крім того, якщо вона заподіяна у вигляді матеріальних збитків, то відповідно до п. 3 примітки до ст. 364 КК України вона має в сто і більше разів перевищувати неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Отже кваліфікація дій службових осіб, які посягають території, взяті під охорону держави та об'єкти природно-заповідного фонду, залежить від того, використовували вони для вчинення злочину своє службове становище чи ні. Якщо службова особа вчинила злочин, передбачений ст. 252 КК України, не використовуючи для цього переваг своєї посади, то її дії повинні кваліфікуватися лише за ст. 252 КК України. У тих випадках, коли службова особа дає незаконні накази, виконання яких завдає істотної шкоди територіям, взятим під охорону держави та об'єктам природно-заповідного фонду, або службова особа особисто своїми зусиллями чинить злочин проти довкілля, використовуючи для цього свою посаду, або вступає в змову з іншими особами і забезпечує вчинення даного екологічного злочину або полегшує його вчинення, дії винних варто оцінювати за сукупністю злочинів – проти довкілля і службових. У подібних ситуаціях злочин вчиняється лише завдяки службовому становищу винного (перевазі в посаді), який використовує його в супереч інтересам служби. Тут може мати місце ідеальна сукупність злочинів (вчинення умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду на підставі незаконного службового розпорядження), так і реальна сукупність (службова особа особисто вчиняє злочин, використавши для цього своє службове становище).

При диференціації відповідальності осіб, які брали участь у вчиненні умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави та об'єктів природно-заповідного фонду, необхідно виходити з положення, що підлеглий та інша особа, які виконали наказ службової особи та усвідомлювали його злочинний характер, є співучасниками злочинної дії службової особи, тоді, як сама службова особа виступає як організатор вчинення даного злочину.

Список використаних джерел:

1. Таганцев Н. С. Русское уголовное право: Лекции: Часть общая: В 2-х т. – Т.1. – М.: Наука, 1994. – 379 с.
2. Дагель П. С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве / П. С. Дагель. – Владивосток: Изд-во Дальневост.ун-та, 1970. – 129 с.
3. Устименко В. В. Специальный субъект преступления / В. В. Устименко. – Харьков: Вища школа, 1989. – 104 с.

4. Магарін М. С. Суб'єкт злочину за новим кримінальним законодавством України: монографія / М. С. Магарін, Д. В. Бараненко; під ред. д-ра юрид. наук, професора Є. Л. Стрельцова. – Одеса: Астропринт, 2001. – 104 с.

⁵ Келина С. Г. Принципы советского уголовного права / С. Г. Келина, В. Н. Кудрявцев. – М.: ИГП АН СССР, 1988. – 316 с.

6. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб».- Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2014. - № 12. - ст.183

7. Нерсесян А.С. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи: аналіз нового законопроекту / А.С. Нерсесян // Електронний ресурс. – Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. – №2 (14). – С.181-192. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/vvru_2013_2_19.pdf

8. Щеглов Євген Щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.legalalliance.com.ua/ukr/press/2039/>

9. Пасека О. Ф. До питання про доцільність визнання юридичної особи суб'єктом злочину / О. Ф. Пасека // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2007. – №2. – С. 240-249

10. Скворцова О. В. Целесообразность признания юридического лица субъектом экологических преступлений / О. В. Скворцова // Ученые записки Таврического национального университета (Юридические науки). – Т.19 (58). – 2006. – №1. – С.71-74

11. Антонова Е. Ответственность юридических лиц в уголовном праве: за и против / Елена Антонова // Уголовное право. – 2009. – №5. – С. 4-9

12. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія / В. К. Матвійчук. – К.: «Азимут Україна», 2005. – 464

13. Устименко В.В. Специальный субъект преступления / В.В. Усти-менко. – Х.: Вища школа, 1989. – 104 с.

14. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні / С.Б. Гавриш . – Київ, 2002. – 633 с.

15. Жевлаков Э. Субъект преступлений против природы // Соц. законность. – 1986. – №5. – С.48-52

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.548: 351.746:338.24

Дерев'янку Богдан Володимирович

професор кафедри цивільно-правових дисциплін та банківського права
Державного ВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ»

СООТНОШЕНИЕ ОТНОШЕНИЙ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ С АДМИНИСТРАТИВНО- И ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРАВОВЫМИ ОТНОШЕНИЯМИ

Проведено порівняння напрямів досліджень відносин із забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання в межах економічних і правових наук. Запропоновано розглядати правові відносини із забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання з використанням механізмів різних правових наук і в межах нової юридичної наукової спеціальності.

Ключові слова: економічна безпека, правові відносини, суб'єкти господарювання, механізми, наукова спеціальність.

Проведено сравнение направлений исследований отношений по обеспечению экономической безопасности субъектов хозяйствования в рамках экономических и правовых наук. Предложено рассматривать правовые отношения по обеспечению экономической безопасности субъектов хозяйствования с использованием механизмов различных правовых наук и в пределах новой юридической научной специальности.

Ключевые слова: экономическая безопасность, правовые отношения, субъекты хозяйствования, механизмы, научная специальность.

Comparison of areas of research relations in maintenance of economic safety entities within the economic and legal sciences was conducted. Invited to consider the legal relations on economic security entities with different mechanisms of legal sciences and within the new legal scientific specialty.

Keywords: economic safety, legal relations, economic entities, mechanisms, scientific specialty.

В настоящее время в пределах различных наук значительное внимание уделяется исследованию вопросов обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйствования. Они изучаются с точки зрения правовых наук – хозяйственного, административного, экологического, международного, уголовного и др.; с точки зрения экономических наук; с точки зрения науки государственного управления и др. Среди украинских, российских и белорусских ученых, которые посвящали работы изучению отношений по обеспечению экономической безопасности субъектов хозяйствования и государств, можно назвать таких ученых, как: Л. Абалкин [1], О. Баженова [2], О. Бандурка [3], О. Бельков [4], О. Бурка [5], О. Власюк [6], В. Геец [7], М. Долгополова [8], М. Камлык [9], В. Мактулин [10], О. Мирошниченко [11], В. Мунтиян [12], М. Мясникович [13], Г. Пастернак-Таранущенко [14], В. Пузиков [15], А. Степаненко [16], А. Сухоруков [17] и многих других. Однако в работах этих ученых не ставились вопросы относительно возможности исследования отношений по обеспечению экономической безопасности в пределах правовых наук (в частности, хозяйственного и административного права) либо новой отдельной юридической научной специальности. В связи с этим целью статьи будет дать ответ на вопрос о такой возможности.

Под безопасностью исследователи схожих отношений понимают состояние защищенности личности, общества, государства от внешних и внутренних опасностей и угроз, базирующееся на деятельности людей, общества, государства, мирового сообщества народов по выявлению (изучению), предупреждению, ослаблению, устранению (ликвидации) и отображению опасностей и угроз, способных уничтожить их, лишить фундаментальных материальных и духовных ценностей, причинить ущерб, закрыть путь к выживанию и развитию [18, с. 127]. Явление экономической безопасности хотя и является более специальным по отношению к вышеназванному родовому, однако является достаточно широким и многовекторным. Чаще всего под ним понимают:

- состояние экономической системы, позволяющей развиваться динамично, эффективно, разрешать социальные задачи и при которой государство имеет возможность разрабатывать и внедрять в жизнь независимую экономическую политику [19, с. 3];

- совокупность общественных отношений по поводу поддержания в экономике условий, необходимых для благосостояния составляющих ее элементов, устойчивого, независимого и конкурентоспособного функционирования хозяйствующего субъекта, как прогрессивно развивающейся общественной системы, ориентированной на конкретного человека [20, с. 5];

- важнейшая качественная характеристика функционирования национальной экономики, определяющая стабильное, устойчивое экономическое и социальное развитие, обеспечивающая защищенность жизненно важных интересов личности, общества и государства, нейтрализующая действующие социально-экономические факторы опасности и угрозы роста благосостояния населения и экономики государства [21, с. 5];

- общенациональный комплекс мер, направленный на постоянное и стабильное развитие экономики государства и включает механизм противодействия внутренним и внешним угрозам [12; 22, с. 7];

- состояние государства, в соответствии с которым обеспечена возможность создания, развития условий для плодотворной жизни и возрастания благосостояния его населения, перспективного развития в будущем [23; 22, с. 7];

- состояние экономики, которое служит защитой экономических интересов государства, при котором вполне возможен достаточно высокий и стойкий экономический рост; эффективное удовлетворение экономических потребностей, а также контроль со стороны государства за перемещением и использованием национальных ресурсов [18, с. 127].

Кроме экономической безопасности государства и экономической безопасности субъектов хозяйствования может выделяться и экономическая безопасность промежуточных субъектов, например регионов. В частности, российский исследователь под ней предлагает понимать возможность и способность региональной экономики улучшать качество жизни населения, противостоять влиянию внутренних и внешних угроз, обеспечивать социально-экономическую и общественно-политическую стабильность, при этом, экономическая безопасность рассматривается как проекция проблемы обеспечения национальной экономической безопасности на региональный уровень [24, с. 7].

Явление экономической безопасности субъектов хозяйствования является одной из составляющих экономической безопасности вообще и экономической безопасности государства (региона) в частности. Его значение, тем не менее, также очень велико, поскольку из совокупности частных интересов отдельных субъектов хозяйствования

складаються публичные интересы государства. Несмотря на вторичность этого понятия по отношению к родовому понятию «экономическая безопасность государства (региона)» оно также достаточно широко и состоит из огромного количества элементов.

Понятие экономической безопасности предприятия выводят на основе различных категорий. Поэтому оно может быть многоликим:

- противостояние, защита от разного рода экономических преступлений (хищений, мошенничества, фальсификации, промышленного шпионажа и т.п.) [25, с. 234];
- состояние защищенности от внутренних и внешних угроз [26, с. 96];
- безопасность в изначальном и общем смысле – это состояние, при котором не угрожает опасность, защита от опасностей. А для предприятия быть в безопасности вовсе не означает функционировать без опасностей. Последние существуют всегда или почти всегда и в определенных пределах могут даже иметь позитивное значение, они становятся одной из причин необходимой активности предприятия [27, с. 214]. Но именно экономическая безопасность субъекта хозяйствования представляет собой состояние наиболее эффективного использования корпоративных ресурсов для предотвращения угроз и для обеспечения стабильного функционирования предприятия в данное время и в будущем [27, с. 213];
- прибыльность, конкурентоспособность предприятий, их стойкость к изменениям рыночной конъюнктуры, эффективное использование всех наличных ресурсов и т.п. [18, с. 127].

Таким образом, экономическая безопасность субъекта хозяйствования в обобщенном виде формируется на основе в большей мере профилактики хозяйственных и иных правонарушений, вплоть до преступлений, силами самого субъекта и эффективного использования всех корпоративных, материальных, интеллектуальных, трудовых и иных ресурсов с целью получения конкурентных преимуществ перед другими участниками того же рынка и минимизации негативного внешнего и внутреннего влияния. В науке хозяйственного права первая составная часть экономической безопасности субъекта хозяйствования характеризуется понятием «правовая работа на предприятии», а вторая часть опосредуется организационно-хозяйственными отношениями.

В Украине 2 июля 2008 года Высшей аттестационной комиссией был утвержден паспорт специальности 21.04.02 – экономическая безопасность субъектов хозяйственной деятельности. Согласно нему формула этой специальности предусматривает, что научная специальность является сферой науки, которая исследует: 1) национальную систему обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйствования, деятельность которых влияет на состояние экономической безопасности государства; 2) теоретико-методологические, научно-методические и практические основы организации, функционирования и развития систем экономической безопасности транснациональных компаний, корпораций, банков и предприятий; 3) цели, задачи, формы, методы, технологии, механизмы управления и взаимодействия служб безопасности субъектов хозяйствования в системе экономической безопасности в соответствии с требованиями национальных и международных стандартов [28] (нумерация наша – Б.Д.).

Отношениям из вышеназванной формулы, описанным номерами 1-3, в большей либо меньшей мере соответствует значительная группа направлений исследований юридических наук, в частности, описанных в паспорте специальности 12.00.04 –

хозяйственное право; хозяйственно-процессуальное право [29]. Их относительное соответствие наглядно изобразим в таблице 1:

№	Отношения из формулы специальности 21.04.02 – экономическая безопасность субъектов хозяйственной деятельности	Направления исследований, описанные в паспорте специальности 12.00.04 – хозяйственное право; хозяйственно-процессуальное право
1	национальная система обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйствования, деятельность которых влияет на состояние экономической безопасности государства	<p>1) Учение о правовой работе в народном хозяйстве.</p> <p>2) Принципы и методы регулирования хозяйственной деятельности. Правовые средства обеспечения свободы предпринимательской деятельности. Содержание и направления правовой экономической политики государства. Механизм реализации правовой экономической политики государства. Защита прав и интересов субъектов хозяйствования. Правовые гарантии хозяйственной деятельности. Способы защиты. Правовая защита потребительского рынка.</p> <p>3) Правовые основы ограничения монополизма и защиты экономической конкуренции. Правовое обеспечение развития состязательности и предотвращения монополистическим злоупотреблениям. Контроль за экономической концентрацией. Законодательство о защите от недобросовестной конкуренции. Правовые средства защиты национального товаропроизводителя в условиях влияния мировой экономической конкуренции. Правовое регулирование естественных монополий.</p> <p>4) Правовые механизмы обеспечения защиты прав и законных интересов потребителей финансовых услуг в Украине и ЕС.</p> <p>5) Правовая внешнеэкономическая политика государства в условиях членства в международных экономических организациях. Международное экономическое право. Правовое регулирование внешнеэкономической деятельности. Понятие и виды внешнеэкономической деятельности. Субъекты внешнеэкономической деятельности. Понятие и виды внешнеэкономической деятельности. Субъекты внешнеэкономической деятельности, реализация права на ее осуществление. Хозяйственно-правовой механизм государственного регулирования внешнеэкономической деятельности. Лицензирование и квотирование внешнеэкономических операций. Внешнеэкономические договоры (контракты). Расчеты при осуществлении внешнеэкономических операций. Международный экономический суд. Правовой режим</p>

		<p>иностранных инвестиций. Особенности субъектов хозяйствования с иностранным капиталом. Гарантии защиты прав иностранных инвесторов. Международный коммерческий арбитраж.</p> <p>6) Хозяйственно-правовая ответственность. Понятие хозяйственного правонарушения. Понятие, признаки и функции хозяйственно-правовой ответственности. Принципы и пределы применения хозяйственно-правовой ответственности. Формы хозяйственно-правовой ответственности. Реализация хозяйственно-правовой ответственности.</p> <p>7) Государственное регулирование в условиях смешанной экономики. Тенденция усиления государственного регулирования экономики в XX столетии. Правовое регулирование хозяйственной деятельности в зарубежных странах. Сближение национальных систем правового регулирования хозяйственной деятельности. Предмет и система хозяйственного права зарубежных государств. Модели и методы государственного регулирования экономики. Хозяйственно-правовые средства государственного регулирования хозяйственной деятельности, их виды и система. Особенности механизма государственного регулирования хозяйственной деятельности в разных секторах и сферах экономики.</p>
2	<p>теоретико-методологические, научно-методические и практические основы организации, функционирования и развития систем экономической безопасности транснациональных компаний, корпораций, банков и предприятий</p>	<p>1) Субъекты хозяйственного права. Понятие, признаки и виды субъектов хозяйственного права. Создание и прекращение субъектов хозяйственного права. Права и обязанности субъектов хозяйственного права. Коллективные субъекты хозяйствования. Предприятия. Хозяйственные общества. Производственные кооперативы. Граждане как субъекты хозяйствования. Субъекты хозяйствования с особым статусом. Банковские учреждения. Страховые организации. Биржи. Неприбыльные организации. Нехозяйственные организации, принимающие участие в хозяйственных правоотношениях.</p> <p>2) Субъекты организационно-хозяйственных полномочий, их виды. Хозяйственные объединения и органы хозяйственного руководства. Холдинговые компании и промышленно-финансовые группы. Государство и территориальные хозяйственные системы.</p> <p>3) Правовое регулирование восстановления платежеспособности должника либо признания его банкротом. Понятие неплатежеспособности и банкротства. Нормативно-правовая характеристика банкротства. Участники дела о банкротстве. Рассмотрение дел о банкротстве в хозяйственном суде.</p>

3	цели, задачи, формы, методы, технологии, механизмы управления и взаимодействия служб безопасности субъектов хозяйствования в системе экономической безопасности в соответствии с требованиями национальных и международных стандартов	1) Правовые средства предупреждения злоупотребления корпоративными правами. 2) Правовое регулирование аудиторской деятельности. 3) Заключение, изменение и расторжение хозяйственных договоров. Хозяйственные договоры с участием государства. Обеспечение исполнения хозяйственных обязательств. Исполнение хозяйственных обязательств. Прекращение хозяйственных обязательств.
---	---	--

Кроме этого можно привести несколько направлений исследований из паспорта специальности 21.04.02 – экономическая безопасность субъектов хозяйственной деятельности, которые в равной мере можно отнести к предмету исследований правовых наук. В частности, можно назвать:

- деятельность служб безопасности субъектов хозяйствования по обеспечению финансовой, экономической, энергетической, инвестиционной, инновационной, внешнеэкономической безопасности субъектов хозяйствования;
- деятельность субъектов системы национальной безопасности Украины по обеспечению экономической безопасности субъектов хозяйствования;
- управление системой экономической безопасности субъектов хозяйствования;
- международный и отечественный опыт, национальные и международные стандарты системы обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйствования;
- стратегия развития системы экономической безопасности субъектов хозяйствования в Украине;
- экономическая безопасность субъектов хозяйственной деятельности как составная часть национальной безопасности государства;
- деятельность служб безопасности субъектов хозяйствования по разрешению корпоративных конфликтов, предотвращению противоправного поглощения и рейдерства;
- защита коммерческой тайны и интеллектуальной собственности в системе экономической безопасности субъектов хозяйствования;
- инновационное развитие экономической безопасности субъектов хозяйствования.

Необходимо сказать, что различные отношения по обеспечению экономической безопасности субъектов хозяйствования при активном участии органов исполнительной власти и органов местного самоуправления в равной степени являются предметом изучения административного права. Среди видов отношений, входящих в предмет изучения научной специальности «12.00.07 – административное право и процесс; финансовое право; информационное право», можно назвать:

- административно-правовое регулирование обеспечения законности в государственном управлении;
- административно-правовые основы управления экономической, социально-культурной, административно-политической деятельностью и межотраслевого управления;

- правовые аспекты формирования, развития, охраны и защиты информационных ресурсов;
- информационная безопасность и ее место в системе обеспечения национальной безопасности;
- защита информации с ограниченным доступом и прав на нее;
- защита информационных систем и прав на них [30].

Значительное количество совпадений в предмете экономической специальности и предметах правовых наук хозяйственного права и административного права наводит на мысль о возможности определения местом отношений по обеспечению экономической безопасности субъектов хозяйствования как область экономики, так и новая область исследований внутри правовых наук. Среди основных аргументов в пользу этого можно привести:

- 1) значительное совпадение в предметах исследований;
- 2) использование права вообще и правовых норм в качестве инструментов обеспечения защиты экономической безопасности субъектов хозяйствования;
- 3) наличие общего с правовыми науками (в частности, с хозяйственным правом) названия ключевого субъекта – «субъект хозяйственного права», деятельность которого сочетает в себе и публичные, и частные интересы и определяет уровень развития экономики страны.

Проведенное исследование позволяет сделать выводы о комплексном характере отношений по обеспечению экономической безопасности субъектов хозяйствования. Считаем, что эффективно было бы проводить исследования отношений, связанных с обеспечением экономической безопасности субъектов хозяйствования, в пределах экономических и правовых наук. При этом обеспечить экономическую безопасность субъектов хозяйствования в пределах методов и способов одной отрасли права будет достаточно сложно. И это будет достаточно проблематично, поскольку позволит обеспечить экономическую безопасность лишь какой-то части в деятельности и отношениях субъекта хозяйствования. Именно по этой причине считаем целесообразным рассматривать правовые отношения по обеспечению экономической безопасности субъектов хозяйствования с использованием механизмов различных правовых наук и в пределах новой юридической научной специальности.

Список использованных источников:

1. Абалкин Л. *Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение* / Л. Абалкин // *Вопросы экономики*. — 1994. — № 12. — С. 4—13.
2. Баженова О. В. *Економічна безпека України: сучасний етап* / О. В. Баженова // *Банківська справа*. — 2008. — № 1 (79). — С. 52—61.
3. *Основи економічної безпеки* / О. М. Бандурка, В. Є. Духов, К. Я. Петрова та ін. — Харків, 2003. — 236 с.
4. Бельков О. А. *Понятийно-категориальный аппарат концепции национальной безопасности* / О. А. Бельков // *Безопасность*. — 1994. — № 3. — С. 91—94.
5. Бурка О. М., Духов В. С., Петровка К. Я., Червяков І. М. *Основи економічної безпеки: Підручник*. — Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутрішніх справ, 2003. — 236 с.
6. Власюк О. С. *Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку: Монографія*. — К.: ВПЦ «Київський ун-т», 2008. — 48 с.
7. Гесць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Черняк О. І., Баженова О. В. та інші. *Моделювання економічної безпеки: держави, регіону, підприємства: Монографія* / За ред. В. М. Гейця. — Харків: ВД ІНЖЕК, 2006. — 239 с.
8. Долгополова М. М. *Деякі аспекти процесу забезпечення економічної безпеки держави* / М. М. Долгополова // *Вісник Запорізького юрид. інституту*. — 2010. — № 3. — С. 110—115.

9. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: Навчальний посібник. — К.: Атіка, 2003. — 432 с.
10. Мактулин В. Комплексная экономическая безопасность / В. Мактулин // Бизнес и безопасность. — 1999. — № 3. — С. 27—28.
11. Мірошніченко О. В. Теоретичні аспекти дослідження питання національної економічної безпеки / О. В. Мірошніченко // Вісник економічної науки України. — 2007. — № 2. — С. 110—115.
12. Мунтіян В. І. Економічна безпека України. — К.: Лібра, 1999. — 462 с.
13. Мясникович М. В., Полоник С. С., Пузиков В. В. Управление системой обеспечения экономической безопасности — Мн.: ООО «Право и экономика», 2006. — 235 с.
14. Пастернак-Тарануценко Г. Економічна і національна безпека України / Г. Пастернак-Тарануценко // Економіка України. — 1994. — № 2. — С. 30—36.
15. Пузиков В. В. Основы теории обеспечения национальной безопасности: курс лекций / Пузиков В. В., Ильина З. М., Шимова О. С. и др. / под ред. Пузикова В. В. — Мн.: ГИУСТ БГУ, 2013. — 512 с.
16. Степаненко А. В. Глобалізація, конкурентоспроможність й економічна безпека: проблеми взаємодії та взаємозв'язку / А. В. Степаненко // Продуктивні сили України. — 2007. — № 1. — С. 71-84.
17. Сухоруков А. І. Фінансова безпека держави: навч. посібник / А. Сухоруков, О. Ладюк. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 192 с.
18. Ісмаїлова Л.Л. Економічна безпека: сутність та основні її види / Л.Л. Ісмаїлова // Формування ринкових відносин в Україні. — 2010. — № 10 (113). — С. 126—129.
19. Абалкин Л. И. Выступление на круглом столе Совета Федераций // Приоритеты и механизмы экономической политики России в кризисный период. — М., 1999. — Вып. 8. — С. 3—37.
20. Бабанова Ю. В. Теоретико-методологические основы экономической безопасности хозяйствующих субъектов: дис. ... канд. экон. наук : 08.00.01 / Бабанова Юлия Владимировна. — Челябинск, 2004. — 210 с.
21. Федотова Е. А. Социально-экономические факторы экономической безопасности России : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 „Экономика и управление народным хозяйством (экономическая безопасность)” / Е. А. Федотова. — Москва, 2010. — 27 с.
22. Третьяк В. В. Економічна безпека : сутність та умови формування / В. В. Третьяк, Т. М. Гордієнко // Економіка та держава. — 2010. — № 1. — С. 6—8.
23. Пастернак-Тарануценко Г.А. Экономическая и национальная безопасность Украины / Г.А. Пастернак-Тарануценко // Экономика Украины. — 1994. — № 2. — С. 51—57.
24. Фалинский И. Ю. Теневая экономика как угроза экономической безопасности региона (на примере Южного федерального округа Российской Федерации) : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 „Экономика и управление народным хозяйством (экономическая безопасность)” / И. Ю. Фалинский. — Москва, 2009. — 30 с.
25. Экономическая безопасность организации / О.А. Грунин, С.О. Грунин. — СПб.: Питер, 2002. — 358 с.
26. Экономика и организация безопасности хозяйствующих субъектов / В.С. Гусев, В.А. Демин, Б.И. Кузин и др. — СПб.: Очарованный всадник, 2001. — 288 с.
27. Шелехов А.О. Щодо поняття економічної безпеки підприємства / А.О. Шелехов, А.С. Нікольсько-Ржевський // Південноукраїнський правничий часопис. — 2010. — № 4. — С. 212—214.
28. Про затвердження паспорту спеціальності 21.04.02 - економічна безпека суб'єктів господарської діяльності (економічні науки) : постанова президії ВАК України від 2 липня 2008 року № 66-08/6 / ВАК України // <http://pravo.levonevsky.org/bazaua09/postanov/sbor02/text02797.htm>
29. Про затвердження паспорту спеціальності 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право (юридичні науки) : постанова президії ВАК України від 21 травня 2008 року № 38-06/6 / ВАК України // <http://www.twirpx.com/file/247312/>

30. Про затвердження паспорту спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право : постанова президії ВАК України від 8 жовтня 2008 року № 45-06/7 / ВАК України // <http://www.twirpx.com/file/247320/>

УДК 346.548: 351.746

Громова Ольга Миколаївна

здобувач кафедри господарського та екологічного права
Донецького юридичного інституту МВС України

ПРАВОВА РОБОТА ІЗ САМОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ УКРАЇНИ

Статтю присвячено забезпеченню економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності недержавної форми власності. Розглянуто основних суб'єктів забезпечення економічної безпеки у недержавному секторі економіки. Зроблено висновок про необхідність ухвалення закону України «Про приватну детективну діяльність», а також розроблення на його основі єдиної концепції економічної безпеки усх суб'єктів господарювання.

Ключові слова: економічна безпека, суб'єкт господарювання, правове забезпечення, конкурентна розвідка, самозабезпечення, охорона.

Статья посвящена обеспечению экономической безопасности субъектов хозяйственной деятельности негосударственной формы собственности. Рассмотрены основные субъекты обеспечения экономической безопасности в негосударственном секторе экономики. Сделан вывод о необходимости принятия закона Украины «О частной детективной деятельности», а также разработки на его основе единой концепции экономической безопасности всех субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: экономическая безопасность, субъект хозяйствования, правовое обеспечение, конкурентная разведка, самообеспечение, охрана.

Article is devoted to ensuring the economic security of economic entities of non-state ownership. The main subjects of economic security in the private sector were considered. The conclusion about the need for the Law of Ukraine "About private detective work," as well as the development on its basis a unified concept of economic security of all business entities.

Keywords: economic security, business entity, legal support, competitive intelligence, self-reliance, security.

У сучасних умовах дедалі більшого значення для України набуває забезпечення економічної безпеки й дотримання відповідних національних інтересів країни. Система забезпечення економічної безпеки пов'язана з розв'язанням правових, економічних і правоохоронних завдань, із захистом економічних інтересів і прав власності держави, підприємств, організацій і суб'єктів господарської діяльності.

Українські підприємства й організації зазнають впливу численних внутрішніх і зовнішніх загроз, іноді кримінального характеру, що призводить до негативних наслідків для всього народного господарства. Тому забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання є одним із пріоритетних напрямів у системі економічної безпеки України.

Протидія економічним правопорушенням і злочинам на будь-якому суб'єкті господарської діяльності передбачає створення багатоцільової системи управління, облік норм міжнародних стандартів, застосування досконаліших технологій у прийнятті управлінських рішень, обґрунтування нових напрямів кадрової політики, багатопрофільну підготовку кадрів.

Розроблення, прийняття і здійснення обґрунтованих управлінських рішень у забезпеченні економічної безпеки суб'єктів господарювання є однією з найважливіших проблем сучасного менеджменту. Про це свідчить і зростання масштабів утрат у

результаті навіть незначних помилок, допущених під час прийняття рішень щодо забезпечення економічної безпеки.

Відзначимо, що в забезпеченні економічної безпеки держави, регіональних утворень провідну роль відіграють саме державні органи, покликані забезпечувати економічну безпеку, тоді як у забезпеченні економічної безпеки конкретного суб'єкта господарювання, його власників, працівників здебільшого беруть участь недержавні структури. Зазвичай взаємодія з державними структурами відбувається тоді, коли вичерпуються повноваження недержавних структур. У зв'язку з цим зростає потреба в системному дослідженні проблем самозабезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання з урахуванням вимог чинного законодавства, що зумовило вибір теми дослідження і визначило розглядуване коло питань.

Проблеми забезпечення економічної безпеки, зокрема й на рівні суб'єктів господарювання, досліджують багато українських і російських учених, серед яких Л. І. Абалкін, А. Є. Городецький, Б. В. Губін, С. С. Драчев, О. Г. Зельднер, Г. Б. Клейнер, Є. А. Олейніков, В. І. Павлов, В. А. Потапов, В. К. Сенчагов, В. Л. Тамбовцев, В. В. Шликов, В. І. Ярочкин та ін. Окремі аспекти розв'язання проблеми забезпечення економічної безпеки розкрито в працях зарубіжних теоретиків і практиків: К. В. Балдіна, С. М. Воробйова, Н. Л. Карданської, О. І. Ларічева, Б. З. Мільнера, В. Б. Ременнікова, Е. А. Смирнова, Дж. М. Джорджа, Г. Р. Джоунса, Ф. Ліса, М. Мескона, Л. Якоккі та ін.

Однак не всі аспекти самозабезпечення економічної безпеки на рівні суб'єктів господарювання набули достатньо повного вивчення. Зокрема, видається, що наразі є потреба пошуку ефективніших напрямів управлінських рішень щодо самозабезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання з урахуванням нових викликів і загроз, реального соціально-економічного стану українського суспільства. Саме реалізація заходів такого пошуку становить ціль статті.

Серед фахівців наявні різні підходи до організації забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання. Наприклад, на рівні суб'єкта господарювання економічна безпека забезпечується дієвістю нормативних, організаційних і матеріальних гарантій, а також своєчасним виявленням, профілактикою та дієвим припиненням посягань на підприємства, його фінанси, майно або інтелектуальну власність, ділові зв'язки, технологію, інформацію. Нині здебільшого економічну безпеку суб'єктів господарювання забезпечують шляхом реалізації двох підходів:

- запобігання загрозам;
- реагування на загрози.

Суб'єкти господарювання (підприємства й організації) відповідно до чинного законодавства прагнуть забезпечити економічну безпеку і своїми силами, тобто створюючи підрозділи, коло обов'язків яких охоплює і забезпечення безпеки, зокрема й економічної.

Самозабезпечення економічної безпеки суб'єктами господарювання ми розуміємо як комплекс заходів, здійснюваних безпосередньо самими суб'єктами господарювання або іншими компетентними недержавними структурами та спрямованих на забезпечення стійкого функціонування суб'єкта господарювання шляхом ліквідації або мінімізації ризиків і загроз його діяльності.

Самозабезпечення економічної безпеки суб'єктами господарювання досягають силами:

- служби безпеки самих суб'єктів господарювання, яка є структурним підрозділом підприємства (організації);

- суб'єктів господарювання, які надають послуги у сфері охорони, контролю за виконанням договірних зобов'язань, розшуку боржників та їхнього майна, добору і розстановки кадрів, веденням конкурентної розвідки тощо;

- інших недержавних суб'єктів забезпечення економічної безпеки.

Самозабезпечення економічної безпеки недержавних суб'єктів господарювання може здійснюватися і завдяки зміні організаційно-правової форми або частки майнової участі у діяльності суб'єкта господарювання. Так, Б. В. Деревянко з метою захисту прав власників майна приватних вищих навчальних закладів при їх реорганізації пропонує утворювати господарські об'єднання підприємств в організаційно-правовій формі асоціацій або корпорацій, великих приватних акціонерних товариств, товариств з обмеженою діяльністю, взаємопов'язаних або асоційованих підприємств, а також запроваджувати схему перехресного володіння пакетами акцій кількох асоційованих підприємств різними власниками [1]. Видається, що така схема стала б у нагоді і для самозабезпечення економічної безпеки як недержавних служб безпеки, так і інших суб'єктів господарювання.

Необхідно відразу ж наголосити, що спеціальних нормативно-правових актів, що визначають функціонування служб безпеки суб'єктів господарювання, немає. Служби безпеки комерційних підприємств функціонують згідно з положеннями, затвердженими керівниками цих підприємств. Штат і функціональні обов'язки працівників служби безпеки формують виходячи із завдань, що стоять перед нею.

До основних завдань і функцій служби безпеки суб'єктів господарювання можна віднести такі:

- розроблення та здійснення профілактичних заходів щодо захисту фінансових та інших операцій;

- збирання, обробку, зберігання й аналіз офіційної та конфіденційної інформації стосовно контрагентів і ділових інтересів компанії з метою запобігання угодам з недобросовісними контрагентами;

- організацію та проведення заходів щодо забезпечення безпеки персоналу компанії, основних фондів і фінансових активів у різних умовах повсякденної діяльності та в екстремальних ситуаціях;

- проведення робіт щодо захисту інформації;

- впровадження нормативних актів щодо організації фізичної охорони керівників і співробітників суб'єкта господарювання, обмеження доступу на територію суб'єкта господарювання;

- організацію взаємодії зі службами безпеки інших суб'єктів господарювання, правоохоронними й контрольними органами;

- провадження єдиної політики в питаннях охорони;

- забезпечення збереження конфіденційної інформації, проведення інструктажів і навчання працівників правил роботи з нею.

Варто зазначити, що приватизація безпеки є загальносвітовою тенденцією. Це підтверджують такі авторитетні джерела, як звіти Європейської Комісії й Управління ООН із протидії злочинності та поширенню наркотиків. Приватні компанії в багатьох країнах беруть під охорону державні об'єкти, що традиційно вважають особливо важливими. Наприклад, у США «приватники» охороняють і атомні електростанції, і в'язниці. У Великобританії, Німеччині, Швеції міністерства внутрішніх справ закладають до своїх бюджетів витрати на послуги приватних охоронних підприємств. У цих та інших країнах професійним об'єднанням ринку делеговано регуляторні функції, що раніше якимось намагалася виконувати держава.

З іншого боку, орієнтація лише на недержавних, а тим більше іноземних, інвесторів може сама становити загрозу економічній безпеці суб'єкта господарювання.

Так, згадуваний Б. В. Деревянко на прикладі освіти вказує, що мета діяльності іноземних інвесторів вітчизняних суб'єктів господарювання може бути різною. На жаль, іноземні суб'єкти господарювання і громадяни-іноземці можуть безоплатно надавати українським реципієнтам майно, що є морально або фізично застарілим; що вимагає непомірних за сучасними вимогами витрат енергії та інших ресурсів; що не виконує належним чином своїх функцій; що стимулює засвоєння учнями знань, вироблення вмінь і навичок, які деформують особистість тощо. І зовсім незначна частина майна, що передається інвесторами, має інноваційний характер. Саме таке майно пропонується вважати перспективними майновими активами та підтримувати їх колишніх власників - інвесторів на державному рівні [2, с. 61].

Діяльність недержавних суб'єктів забезпечення економічної безпеки в Україні регульовано передусім нормами Господарського кодексу, а також ухваленого 8 вересня 2012 року Закону України «Про охоронну діяльність». Зокрема, згідно з останнім суб'єкти охоронної діяльності можуть надавати на підставі договору такі види охоронних послуг: охорона майна громадян, охорона майна юридичних осіб, охорона фізичних осіб.

У договорах про надання послуг з охорони майна та фізичних осіб, відповідно до положень Цивільного кодексу України, визначаються умови відшкодування суб'єктом охоронної діяльності шкоди, завданої через неналежне виконання ним своїх зобов'язань.

Замовник послуг з охорони майна зобов'язаний надати суб'єкту охоронної діяльності для ознайомлення оригінали документів або завірені в установленому порядку їх копії, що підтверджують його право володіння чи користування на законних підставах майном, охорона якого становить предмет договору, а також правомірність перебування такого майна, транспортного засобу чи особи у визначеному місці охорони [3].

За статистикою, кількість охоронних підприємств в Україні збільшилася з 1005 у 2001 році до 3818 в 2010-му. Торік майже третину підприємств – 28 % – було зареєстровано в Києві, 8 % – у Донецьку, по 6 % – в Одесі, Львові і Дніпропетровську. Інші більш-менш рівномірно розподілилися по всій країні. Проте офіційна статистика не відбиває реальної картини, оскільки в одному регіоні на одну людину може бути зареєстровано до десятка фірм, що можна вважати бажанням власників отримати додаткові гарантії продовження бізнесу в разі позбавлення ліцензії однієї з фірм. Взагалі до сьогодні в Україні ніхто не провів комплексного і масштабного дослідження структури, місткості й динаміки охоронного ринку. Єдиним достовірним дослідженням можна вважати напрацювання Агентства індустріального маркетингу, фахівці якого оцінили інтегрований «білий» доход ринку приватної охорони за 2010 рік у 4,77 млрд гривень (що, до речі, приблизно в п'ятеро більше, ніж у 2002 році) [4].

За даними агентства, станом на серпень 2011 року структура ринку така, що, за підсумками минулого фінансового року, 5 компаній (не враховуючи ДСО) охоплюють 14 % усього обороту ринку. 71 підприємство, заробляючи від 10 до 100 млн грн. на рік, відповідає за 34 % річного обороту. Майже стільки ж разом заробили 587 компаній з річним оборотом від 1 до 10 млн грн. Решта – 19 % ринку – припадає на частку майже трьох тисяч охоронних підприємств [5].

Охоронні підприємства надають послуги передусім у галузі фізичної охорони й аналітичного забезпечення бізнесу. Це, зокрема, збирання й обробка інформації з відкритих джерел, причому з абсолютно легальних позицій.

До основних завдань конкурентної розвідки, здійснюваної в інтересах забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання, можна віднести:

- маркетингові дослідження;
- оцінку потенційних клієнтів і партнерів;

- пошук ринкових ніш;
- вивчення конкурентів;
- добір кадрів;
- систематизацію наявних інформаційних ресурсів і пошук нових.

Аналізуючи наведений – далеко не повний – перелік основних завдань конкурентної розвідки, можна відмітити її інтегральний характер. Причому ці завдання розв'язують численні маркетингові й консалтингові фірми, рекрутингові агентства, інформаційно-аналітичні агентства та ін.

Зазначимо, що теоретично конкурентна розвідка здійснюється на основі відкритих матеріалів (на відміну від промислового шпигунства, яке передбачає проникнення в конфіденційну інформацію). За оцінками багатьох фахівців з розвідки, не менше ніж 80–90% використовуваної інформації надходить саме з відкритих джерел, тому з метою забезпечення економічної безпеки потрібно контролювати, яка інформація про суб'єкта господарювання потрапила у відкриті джерела. З іншого боку, саме через ЗМІ організовується подання тієї інформації, яку топ-менеджерам або ключовим власникам необхідно донести до зацікавлених користувачів, для того щоб потім отримати запланований ефект (наприклад, викуп акцій у міноритарних акціонерів). У багатьох випадках подана інформація може бути й неправдивою.

Не можна також не зауважити, що у Верховній Раді України зареєстровано та розглянуто в першому читанні проект закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність», згідно з яким суб'єктами приватної детективної діяльності визнаються:

1) приватні детективи – громадяни України, які отримали в установленому законодавством порядку свідоцтво про право на здійснення приватної детективної (розшукової) діяльності;

2) приватні детективні агентства (бюро, товариства, контори, фірми), об'єднання приватних детективних підприємств та їхні філії, що отримали в установленому законодавством порядку дозвіл на реєстрацію та пройшли державну реєстрацію як юридичні особи.

Приватна детективна (розшукова) діяльність здійснюється задля пошуку, збирання та фіксації інформації, розшуку предметів, майна, людей і тварин, установлення фактів та з'ясування різних обставин на замовлення клієнтів.

Для досягнення означеної мети суб'єкти приватної детективної (розшукової) діяльності надають приватні детективні послуги із застосуванням засобів та методів, не заборонених чинним законодавством України.

Суб'єкти приватної детективної (розшукової) діяльності можуть надавати такі послуги:

- збирання відомостей у цивільних справах на договірній основі з учасниками процесу;

- вивчення ринку, пошук і збирання з відкритих джерел інформації з метою підготовки ділових переговорів, з'ясування фінансової, майнової та комерційної спроможності та надійності потенційних ділових партнерів (юридичних і фізичних осіб);

- з'ясування обставин неправомірного використання в підприємницькій діяльності фірмових знаків та найменувань, недобросовісної конкуренції, а також розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю;

- з'ясування біографічних та інших даних, що характеризують особу, стосовно окремих громадян (з їхньої письмової згоди) під час укладення ними трудових та інших договорів, виявлення їхніх ділових зв'язків, зокрема й у регіонах і за кордоном;

- пошук осіб, місцезнаходження яких невідоме, з'ясування причин і обставин зникнення, можливостей і умов їх повернення, розшук осіб, які втратили родинні та дружні зв'язки;

- розшук зниклого (втраченого або викраденого) майна, тварин;

- пошук, збирання та фіксація відомостей у кримінальних справах на договірній основі з учасниками процесу. Протягом доби з моменту укладення договору з клієнтом на збирання таких відомостей приватний розшукувач зобов'язаний письмово повідомити про це особу, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора або суд, у провадженні яких перебуває кримінальна справа;

- реалізація заходів для відтворення втраченої (зниклої) інформації щодо законних прав та інтересів замовників;

- пошук і збирання даних, які можуть бути приводом або підставою для звернення до правоохоронних органів або до суду;

- виявлення фактів незаконного (несанкціонованого) збирання з метою використання відомостей, що становлять комерційну таємницю замовника, а також фактів незаконного (несанкціонованого) збирання конфіденційної інформації стосовно фізичних осіб;

- пошук і виявлення фактів незаконного використання прав інтелектуальної власності, що належать замовнику;

- пошук боржників та осіб, які ухиляються від виконання своїх договірних обов'язків; вирішення в порядку, встановленому законодавством України, питань щодо повернення боргів та виконання договірних обов'язків.

Суб'єкти приватної детективної (розшукової) діяльності можуть надавати й інші детективні послуги, якщо вони не суперечать вимогам чинного законодавства України [6].

До інших недержавних суб'єктів забезпечення економічної безпеки деякі вчені та практики відносять:

- страхові компанії;

- третейські суди;

- торгово-промислової палату;

- недержавні освітні установи;

- кредитні бюро (бюро кредитних історій);

- такі некомерційні організації, як асоціації й об'єднання організацій, членами яких є багато юридичних і фізичних осіб, зайнятих у сфері забезпечення безпеки, а також багато інших організацій;

- деякі фахівці вважають, що як недержавні суб'єкти забезпечення економічної безпеки слід розглядати і профспілки, які покликані послідовно проводити в життя політику захисту економічних інтересів працівників, що працюють за наймом, вести боротьбу з безробіттям, домагатися повної зайнятості й поліпшення умов праці. У всьому світі профспілки відіграють значну роль у здійсненні інституту соціального партнерства, причому обґрунтована й ефективна політика профспілок щодо реалізації принципів соціального партнерства дає змогу забезпечити участь членів трудового колективу в розробленні колективних договорів і угод, в управлінні виробництвом, визначенні гідних умов, оплати праці, встановленні контролю за дотриманням оплати праці.

Підсумовуючи розглянутий матеріал щодо самозабезпечення економічної безпеки суб'єктами господарювання, можемо сформулювати певні висновки:

1. Економічну безпеку суб'єктів господарювання недержавної форми власності забезпечують здебільшого спеціалізовані приватні компанії або власні служби безпеки;

2. В Україні діяльність служб безпеки недержавних суб'єктів господарювання на законодавчо-нормативному рівні не врегульована, що створює передумови для порушення прав особистості й інтересів учасників господарської діяльності;

3. На наше переконання, необхідно посилити лобіювання ухвалення Верховною Радою закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» і на його базі розробити єдину концепцію економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Список використаних джерел:

1. Дерев'янко Б. В. Забезпечення прав власників майна приватних ВНЗ при їх реорганізації / Б. В. Дерев'янко // Форум права. — 2010. — № 4. — С. 286—291 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10dbvpir.pdf>.

2. Дерев'янко Б. В. Правові питання підвищення ефективності використання майнової основи господарювання навчальних закладів / Б. В. Дерев'янко // Вісник господарського судочинства. — 2012. — № 4. — С. 56—65.

3. Про охоронну діяльність: Закон України від 22 березня 2012 року № 4616-VI / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 2. — Ст. 8.

4. Красноперов А. Сценарии развития рынка охраны Украины / А. Красноперов // Охранная деятельность [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.psj.ru/saver_people/detail.php?ID=67557.

5. Агентство индустриального маркетинга [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.aimarketing.info/ru/rynki/ohrannye_uslugi_i_bezopasnost.htm.

6. Про приватну детективну (розшукову) діяльність: проект закону України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF4UO00I.html.

УДК 347.4

Кузьменко Сергій Георгійович

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, доктор наук з держ.управління, доцент

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ДЕЯКИХ СИСТЕМ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

В статті проведено аналіз деяких систем пенсійного страхування. Визначено місце і роль цивільного законодавства у системі пенсійного страхування. Розглянуто сучасний стан пенсійного забезпечення. Визначено рівень розвитку приватних пенсійних фондів і страхування пенсій.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, пенсійна система, обов'язкове пенсійне страхування, реформа пенсійної системи, солідарна пенсійна система, накопичувальна пенсійна система

В статье проведен анализ некоторых систем пенсионного страхования. Определено место и роль гражданского законодательства в системе пенсионного страхования. Рассмотрено нынешнее состояние пенсионного обеспечения. Определен уровень развития частных пенсионных фондов и страхования пенсий.

Ключевые слова: пенсионное обеспечение, пенсионная система, обязательное пенсионное страхование, реформа пенсионной системы, солидарная пенсионная система, накопительная пенсионная система

The article analyzes some of pension insurance. The place and role of civil law in the system of pension insurance. Review the current state of the pension system. The level of private pension funds and pension insurance.

Keywords: *pension, the pension system, mandatory pension insurance, pension reform, solidarity pension system, funded pension system*

Практично кожна людина на протязі свого працездатного періоду життя бере участь у формуванні особливого фонду – пенсії, яка повинна забезпечити їй гідний рівень життя після виходу на пенсію. Нині в Україні розробляються заходи, спрямовані на створення нової, більш ефективної системи пенсійного страхування, яка буде здатна забезпечити життя, а не виживання пенсіонерів. Значний внесок у дослідження цих проблем серед вітчизняних вчених зробили І. Шклярська, В. Присяжнюк, В. Бакуменко, О. Поліщук, М. Демченко, О. Орловський, І. Гнибиденко, О. Кириленко, А. Сидорчук та ін. Але, незважаючи на широкий спектр досліджень даного спрямування, постійно існує необхідність подальшого опрацювання розвитку, удосконалення та законодавчої регламентації системи пенсійного страхування.

Метою статті є проведення правового аналізу деяких систем пенсійного страхування через призму цивільного законодавства про пенсійне забезпечення.

Збільшення кількості пенсіонерів, зміна соціальних цінностей та неефективна соціальна політика, в результаті яких зростає навантаження на працюючу частину населення і на бюджет країни, зумовлюють необхідність реформування пенсійної системи.

Пенсійна система є невід'ємним елементом економічної системи країни. Вона значно впливає на інші елементи економічної системи та піддається відповідному впливу з їх сторони [1].

Проблема утримання громадян, які втратили працездатність, існувала у всі часи. Протягом багатьох віків літні люди працювали до тих пір, поки могли забезпечити своє незалежне існування, а потім, із втратою працездатності, переходили на посилене утримання своєї сім'ї або сільської громади.

З розвитком у середні віки ремісництва і його корпоративних структур (цехи, гільдії) виникають деякі елементи страхування життя на основі статутів або тимчасових угод. Спочатку, як єдиний страховий випадок при особистому страхуванні у межах цехової взаємодопомоги, розглядалася смерть члена союзу. Згодом перелік страхових випадків був розширений до виплат допомоги членам сім'ї загиблого і пенсій з інвалідності, внаслідок нещасного випадку на виробництві. Фонди для вказаних матеріальних виплат формувалися за рахунок вступних членських внесків.

Значну роль у подальшому розвитку особистого страхування відіграли англійські страхові товариства, які вже з кінця XVIII століття вводили і відпрацьовували основні елементи і методи страхування життя з використанням економіко-статистичних прийомів для побудови таблиць смертності й проведення актуарних досліджень. Паралельно в самій Великій Британії та інших країнах почали виникати інститути соціальної взаємодопомоги, добродійності, громадського піклування, у яких використовувалися свої місцеві традиційні системи, створювані на основі законодавства про бідних, пенсійного забезпечення військових і державних службовців, страхування життя.

Наприкінці XVIII і початку XIX століття з виникненням великого промислового виробництва, посиленням урбанізації та індустріалізації суспільного життя були створені економічні передумови для появи принципово нових видів страхування непрацездатних. Капіталістичний спосіб організації виробництва зруйнував патріархальну систему самоутримання і сімейного забезпечення непрацездатних, вносячи до життя суспільства поняття соціальних ризиків втрати заробленої плати найнятих робітників; соціальної незахищеності в умовах міського життя (без підтримки общини і великої сім'ї), підвищеного рівня економічних ризиків.

Така ситуація незмінно привела до думки, що в оплаті найманої праці доцільно передбачити деяку частку, яка б резервувалася в спеціальних відособлених від підприємств фондах для задоволення потреб працівника і членів його сім'ї на випадок втрати працездатності, пов'язані з хворобами, інвалідністю на виробництві, старістю і втратою годувальника.

Батьківщиною нової системи соціального захисту працюючого населення за правом вважається Німеччина, яка наприкінці XIX століття послідовно ухвалила такі закони: про обов'язкове страхування на випадок хвороби (1883 р.), про страхування від нещасних випадків на виробництві (1884 р.), про обов'язкове страхування з інвалідності і через старість (1895 р.) [2].

Суть самої системи полягала в тому, що кожна особа, яка відповідає вимогам указаним в законах, підлягала страхуванню незалежно від власної волі. Внески на страхування сплачувалися не лише працюючим за наймом, але й підприємцем. Забезпечення здійснювалося на основі правових норм, що давало можливість застрахованому мати тверді гарантії отримання допомоги. Визначалися єдині умови і розміри забезпечення. Така система поза сумнівом мала переваги перед раніше виниклою формою добровільного страхування, оскільки охоплювала більшість працюючого населення і гарантувала безумовне виконання зобов'язань перед застрахованими при настанні страхового випадку [2].

Визначальним значенням для неї стали однорідність і спільність інтересів страхованих при солідарному перерозподілі коштів, коли матеріальне забезпечення окремої людини при настанні страхового випадку здійснювалося за рахунок загальних коштів страхового співтовариства.

Надалі система набула назви «обов'язкового соціального страхування» і вже на початку XX століття з урахуванням національних особливостей була законодавчо прийнята в промислово розвинених країнах того часу: Великій Британії, Франції, Росії.

Нині обов'язкове соціальне страхування діє в більшості країн світу, за винятком окремих малорозвинених країн Азії, Африки і басейну Тихого океану. Так, у загальній декларації прав людини, прийнятій в 1948 р. на Генеральній Асамблеї ООН, було проголошено право кожної людини на матеріальне забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдівства, настання старості або іншого випадку втрати коштів для існування через незалежні від неї обставини. Засадничим документом при визначенні міжнародних стандартів соціального захисту населення стала Конвенція № 102 Міжнародної організації праці (далі – МОП) 1952 р. про мінімальні норми соціального забезпечення. Вона зокрема встановила наступні його види: допомога через старість, при нещасних випадках на виробництві, з інвалідності, у випадку втрати годувальника, з вагітності та інші [3].

Усі наступні конвенції і рекомендації МОП у визначенні набутих прав, або тих, що набуваються або працюючими непрацездатними в галузях обов'язкового соціального страхування ґрунтувалися на перерахованих стандартах. У Статуті Міжнародної Асоціації соціального забезпечення (далі – МАСЗ) галузями обов'язкового соціального страхування визнаються: страхування від нещасних випадків на виробництві та (або) професійних захворювань, страхування через старість та (або) інвалідності та (або) у випадку втрати годувальника, страхування від безробіття, сімейна допомога. Відповідні положення закріплені також у статтях 12-17 Європейської соціальної хартії 1996 р. [4, с. 9].

Найбільшу питому вагу в перерахованих галузях займають пенсії через старість, з інвалідності та у випадку втрати годувальника, на які припадає від 40 до 63 % загальних витрат на соціальне страхування.

Обов'язкове страхування через старість, з інвалідності і у випадку втрати годувальника об'єднані в єдине стійке поняття «обов'язкове пенсійне страхування». На відміну від інших напрямів страхування, у яких виплати зі страхових фондів мають короткочасний характер (наприклад: допомога з безробіття і пологів), в обов'язковому пенсійному страхуванні пенсії виплачуються протягом тривалого періоду часу і, як правило, довічно.

У більшості країн національні системи обов'язкового пенсійного страхування були засновані на примусовому страхуванні всіх найманих працівників незалежно від виробництва, де застосовуються їх праця, їх професійна підготовка і ступінь кваліфікації, вік, стать і стан здоров'я. Основний принцип обов'язкового пенсійного страхування полягає в солідарності працівників і підприємців у сплаті страхових внесків і перерозподілі закумуляованих коштів на користь тих, хто мають потребу при настанні страхового випадку, втрати заробітку в результаті досягнення пенсійного віку (непрацездатність через старість), установлення інвалідності (стійка, тривала втрата працездатності), смерті працівника (утримання малолітніх і престарілих осіб, які знаходилися на утриманні померлого).

Незважаючи на деякі відмінності в підходах до обов'язкового пенсійного страхування до середини ХХ ст. склалися його головні ознаки, наявні в усіх відомих системах: усі види обов'язкового пенсійного страхування мають примусовий (обов'язковий) характер; обов'язкове пенсійне страхування фінансується за рахунок страхових внесків працедавців і найнятих робітників з можливою додатковою участю держави; страхові внески акумулюються в спеціальних фондах (касах), які виплачують пенсії та (або) допомогу; надлишкові кошти від надходжень (доходів), що перевищують витрати на виплату пенсій і допомоги інвестуються, з метою отримання додаткових доходів; право на матеріальну виплату (пенсія або допомога) залежить від страхового стажу (період сплати страхових внесків), без урахування будь-яких критеріїв потреби у додаткових джерелах доходу; розмір страхових внесків і розмір виплат залежить в основному від заробітку або доходу застрахованого.

Реформування пенсійної системи співпало з ринковою перебудовою економіки в цілому і завдало додаткових проблем та труднощів. На розбалансування пенсійної системи активно впливають наслідки глибокої соціально-економічної кризи, падіння рівня зайнятості населення, тінізація економіки та низькій рівень доходів населення в цілому [5].

Важливою складовою пенсійної реформи є розвиток недержавного пенсійного забезпечення. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» визначає правові, економічні та організаційні засади недержавного пенсійного забезпечення в Україні та регулює правовідносини, пов'язані з цим видом діяльності [6].

Сутність реформи полягає у переході до трирівневої пенсійної системи: перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, третій – система недержавного пенсійного забезпечення (НПЗ). Правові засади реформування системи пенсійного забезпечення регламентуються Законами України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [7] та «Про недержавне пенсійне забезпечення» [8], які набули чинності з 1 січня 2004 р., нова редакція яких є дійсною з 1 січня 2015 р. Однак, повномасштабне здійснення пенсійної реформи, зокрема початок впровадження другого рівня пенсійної системи, відкладається з року на рік. Ще у 2009 р. уряд затвердив концепцію проведення реформи, згідно з якою: 2010-2014 рр. – реалізація заходів з підготовки впровадження другого рівня пенсійної системи, а 2014-2017 рр. – безпосереднє його запровадження [9]. При цьому, якщо перша та третя частина пенсійних виплат на сьогодні в Україні функціонують, то

питання запровадження накопичувальної частини пенсії – залишається відкритим і нерозв'язаним [10].

Наявна солідарна система пенсійного забезпечення є соціально несправедливою, у першу чергу і найбільшою мірою стосовно найбідніших верств населення. У мільйонів сільських пенсіонерів середня пенсія становить лише 949 грн., тим часом як у декого вона перевищує 14 тис. грн. Особливо обділені пенсіонери, які одержували високі заробітки і сплачували великі суми страхових внесків, але не належать до пільгових категорій і одержують пенсії відповідно до закону «Про пенсійне забезпечення». Розмір трудових пенсій слабо залежить від трудового стажу і сплачених пенсійних внесків. Через обмеження максимального розміру пенсій, які призначалися відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення», дві третини колишніх працівників та службовців отримують майже однакові пенсії. Наприклад, розмір мінімальної пенсії шахтаря на сьогодні складає 2847 грн. Ефективність пенсійного реформування залежить від того, як вона оцінюється самим населенням. Чи є вона, на його думку, справедливою. У теперішній час у людей похилого віку, завдяки різним технологіям розрахунку пенсій, різні пенсії. Адміністративне управління зростанням розмірів пенсій згладжує «трудове» навантаження особистого вкладу пенсіонера за період продуктивної праці. Але така система не має нічого спільного з соціальною справедливістю. Відтак зараз у нас відбувається регресивний перерозподіл коштів у пенсійній системі: не від багатих, а, навпаки, від бідних – до багатих [1].

У першому випадку встановлюється залежність розміру пенсії від страхового стажу, рівня оплати праці, страхових внесків і таке інше, але сама пенсія формується за солідарним (розподільним) принципом, тобто коли нинішнє покоління працюючих, фінансує попередні за рахунок страхових внесків, зібраних у поточному часі. З цього можна дійти висновку про те, що рівень благополуччя пенсіонерів повністю залежить від економічного стану і матеріального утримання нині працюючих і їх кількості.

У накопичувальній моделі пенсійної системи індивідуальні страхові внески акумулюються на іменному пенсійному, рахунку, а потім через систему спеціалізованих фінансових організацій розміщуються на фінансовому ринку з метою їх збільшення. Перевага такої моделі полягає в її незалежності від демографічних змін як працюючих, так і тих, хто вже вийшли на пенсію. Участь держави в такій системі зводиться до контролю за діяльністю спеціалізованих фінансових організацій і забезпечення правових гарантій пенсійних накопичень.

Накопичувальна пенсійна система дає можливість ефективно використовувати накопичені кошти для економічних потреб держави. Крім того, вона забезпечує диференціацію розмірів пенсій за накопиченими коштами на індивідуальних пенсійних рахунках та ефективно інвестування цих накопичень. Можна сказати, що накопичувальна система більшою мірою відповідає принципам ринкового господарювання ніж розподільна і цілком поєднується з системою конкуруючих пенсійних фондів, що дає змогу впровадити ринкові начала в саме пенсійне страхування і знизити економічне навантаження на державні потреби [11].

Проте за всієї привабливості переходу обов'язкового пенсійного страхування на накопичувальні принципи варто враховувати, що пенсійна система отримує незалежність від демографічних тенденцій, але потрапляє в залежність від темпів економічного зростання країни, інфляції та інших економічних макропоказників.

Ці і ряд інших чинників змушують багато урядів держав підходити до реформування своїх пенсійних систем дуже обережно і зважено. Найбільш поширеною формою модернізації національних пенсійних систем з урахуванням підтримки фінансової стійкості пенсійного забезпечення сьогодні є змішана форма, коли

поступово в домінуючу розподільну модель впроваджуються накопичувальні елементи.

Сучасний стан пенсійного забезпечення характеризується наявністю громадян, яким встановлено дострокові пенсії. За останні десять років коло осіб, які мають право на дострокову пенсію за професійною ознакою, суттєво розширилося. Політика держави відносно бездумного скорочення штатів, наприклад, правоохоронних органів привела до появи великої кількості «молодих» пенсіонерів. Так, в 1971 році її одержували 7 відсотків від усіх пенсіонерів, то в 2010 році – вже 20 відсотків. У 2010 році 30 відсотків людей, які вийшли на пенсію, були молодші від загального пенсійного віку. Подібна динаміка перш за все характерна для пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про міліцію» та до статті 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення» (за списками на пільгове пенсійне забезпечення за ознакою шкідливості та важкості умов праці – списки № 1 і № 2). Додамо, що проблема реформування пенсійного забезпечення, яка почалася в Україні не має способів ефективного розв'язання складних питань стосовно списку № 1 і списку № 2 [5].

Рівень розвитку приватних пенсійних фондів і страхування пенсій в тій або іншій країні залежить від рівня охоплення і надання пенсійних послуг з утримання непрацездатних державною пенсійною системою. Найбільшого поширення приватні або виробничі пенсійні фонди набули в США і Великій Британії, тоді як в країнах Скандинавії, Німеччині, Австрії – найменше через високорозвинені державні розподільні пенсійні системи в цих країнах.

На сьогодні в Україні процедура призначення та перерахунку пенсій надто складна та непрозора. Чинну пенсійну систему регулює понад 27 законодавчих актів і величезна кількість нормативно-правових документів. Це викликає непорозуміння та справедливі нарікання громадян. Ситуація погіршується тим, що приблизно 5 млн. чол. в Україні працюють за кордоном. Заробітну плату вони отримують, але відрахування до Пенсійного фонду не сплачують. Таким чином напружена демографічним чинником ситуація ускладнюється додатковим розривом між кількістю платників внесків та одержувачів пенсій за рахунок високої кількості тих, хто працює за кордоном. Наявність великої кількості законів та правових норм є, на нашу думку, ознакою недосконалості пенсійного законодавства, яке потребує суттєвої доробки [1].

За джерелами фінансування можна виокремити ще дві основні групи пенсійних систем, які називаються бюджетними (нефондовані) і страхові (фондовані) [12, с. 34]. Для більшості пенсійних систем характерне систематичне довгострокове накопичення коштів для забезпечення виплат пенсій, а баланс внесків і виплат визначається на основі страхових принципів.

До нефондованих систем можна віднести державні пенсійні фонди, які не займаються інвестуванням вільних коштів з метою отримання додаткових грошових надходжень. Вони існують за рахунок свого бюджету (акумуляція страхових внесків і їх розподіл на поточні виплати).

У зв'язку з тим, що пенсійні фонди відіграють соціально значущу роль у сучасному суспільстві, в більшості держав жорстко регламентується їх діяльність. Зокрема, регламентовані і стандартизовані фінансова звітність, методи визначення зобов'язань перед учасниками фондів, формування інвестиційного портфеля і т. д. Фонди зобов'язані подавати в контролюючі органи щорічні підсумки перевірок своєї діяльності, що проводяться незалежними актуаріями і аудиторами.

У той же час кожен пенсійний фонд є самостійною юридичною і фінансовою організацією, не пов'язаною з державною системою пенсійного забезпечення населення і працює згідно з власними правилами або статутом. Пенсійний фонд не відповідає за зобов'язковими організацій, при яких він створений і персонал яких обслуговує. Проте в

окремих випадках правила фонду можуть містити положення, відповідно до яких організація, що заснувала його, зобов'язана погасити або, принаймні, скоротити поточний дефіцит фонду. В основу більшості пенсійних фондів покладений принцип повного самофінансування (фондування) пенсії.

Учасником пенсійного фонду (обов'язковим або добровільним) є працівник на постійній або тимчасовій роботі в організації, на яку поширюється діяльність фонду. Фізична особа може послідовно брати участь, у декількох пенсійних фондах у зв'язку зі зміною роботи. Відповідно в кожному фонді ця особа забезпечує себе деякою часткою майбутніх пенсійних виплат.

Інвестиційний процес, що проходить в пенсійному фонді, можна умовно розбити на два етапи. На першому етапі, завдяки надходженню страхових внесків або платежів, створюється резерв. При цьому накопичення коштів відбувається прискорено, оскільки отримані грошові кошти постійно інвестуються для отримання прибутків і не витрачаються. На другому етапі починається повернення інвестицій у вигляді виплати пенсії. Теоретично створений пенсійний резерв до кінця життя пенсіонера має бути вичерпаний.

Водночас, через різну тривалість життя учасників фонду, точного балансу внесків і виплат для окремо взятого застрахованого отримати не можна. Наближення до цього балансу можливо тільки за групою людей одного віку і статі. Тому і у виробничому пенсійному фонді, і за індивідуального страхування пенсії використовуються ідентичні страхові принципи і актуарні розрахунки.

Наявні у світі системи пенсійного страхування різноманітні і не повторюють одна одну. Вони були побудовані винятково виходячи з національних інтересів і соціально-економічних умов у період їх створення. Проте можна зазначити, що кожній економічній формації відповідали свої специфічні види страхування при настанні страхових випадків, що стосуються стійкої втрати заробітку у зв'язку зі старістю, інвалідністю або смертю годувальника [13].

Всесвітнє старіння населення, збільшення тривалості життя, зменшення кількості працюючих примушують шукати нові шляхи в подальшому розвитку пенсійного страхування.

Недержавне пенсійне забезпечення являє собою складову частину системи пенсійного забезпечення, яка ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб у формуванні пенсійних нагромаджень, додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Одним із суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення є страхові організації які здійснюють свою діяльність шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду, результатом яких є подолання бідності та забезпечення гідного рівня життя пенсіонерів [14].

Висновок. Вважаємо, що найбільш ефективним способом переходу від однієї системи пенсійного забезпечення до іншої є тимчасове співіснування нової та старої пенсійних систем (стара пенсійна система зазвичай включається до нової і поступово змінюється так, щоб бути першим її рівнем), при якому відрахування від роботодавців та нині працюючих робітників направляються до солідарної й накопичувальної систем одночасно. При цьому встановлюється порядок, за яким робітники можуть вийти з солідарної та приєднатися до накопичувальної пенсійної системи: він може бути добровільним чи обов'язковим. Тільки поступовий перехід від розподільної (солідарної) пенсійної системи до накопичувальної дозволить уникнути надалі демографічних негативних явищ у пенсійному страхуванні, а розвиток поряд із державним приватних

інститутів пенсійного страхування позитивно відіб'ється на фінансовому ринку і в цілому на економіці та соціальній політиці держави.

Список використаних джерел:

1. Сутність пенсійного страхування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://revolution.allbest.ru/bank/00264196_0.html
2. Шклярська, І.Ю. Світовий досвід запровадження пенсійних реформ // Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «Управління». Вип. 4(6). Державне управління та місцеве самоврядування [Текст] / І.Ю. Шклярська / За заг. ред. В.К. Присяжнюка, В.Д. Бакуменка. – К.: Видавничо-поліграфічний центр Академії муніципального управління, 2008. – С. 244 – 252.
3. Конвенція Міжнародної Організації Праці «Про мінімальні норми соціального забезпечення» № 102. [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.ilo.org.
4. Збірник нормативних документів про соціальні послуги / Європейська соціальна хартія, Страсбург, 3 травня 1996 року [Текст] / Офіц. пер. в рамках проекту «Застосування інформаційно-комунікаційних технологій в процесі розробки муніципальної програми впровадження системи надання соціальних послуг в м.Чернівці» Міжнародного фонду «Відродження», 15.12.2005 р. – 175 с.
5. Сутність пенсійного страхування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://studopedia.net/11_94542_sutnist-pensijnogo-strahuvannya.html
6. Поліщук О.А. Реформування пенсійного страхування в Україні – актуальна необхідність сьогодення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.rusnauka.com/11_EISN_2010/Economics/63995.doc.htm.
7. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1058-15>.
8. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1057-15>.
9. Демченко М.В. Сучасний стан та проблеми розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні// Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20. – С. 9-12.
10. Орловський О.Я. Пенсійне законодавство України: питання застосування й ефективності// Науковий вісник Чернівецького університету. – 2008.-№478. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://lawreview.chnu.edu.ua/article.php?lang=ua&visnuk=38&article=859>.
11. Гнибиденко І. Пенсійна реформа в Україні: состояние, проблемы, перспективы [Текст] / И. Гнибиденко // Экономика Украины. – 2007. – № 4. – С. 4-11.
12. Статут міжнародної Асоціації соціального забезпечення. – Женева. МАСО. 2000. – С. 34
13. Господарське право. Навчальний посібник / За ред.. М.Л. Шелухіна. [Вишневецька В.О., Грудницька С.М. та ін.]. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 616 с.
14. Кириленко О. Недержавні пенсійні фонди на фінансовому ринку: Світовий досвід та реалії України / О. Кириленко, А. Сидорчук // Світ фінансів. – 2005. – № 3-4. – С. 11-13.

НАШІ АВТОРИ:

Бабошин Арсеній Миколайович – здобувач кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Булейко Артем Олександрович – аспірант, Класичний приватний університет

Верещінська Ірина Вікторівна – здобувач кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Веселова Лілія Юріївна – здобувач кафедри ОСДП ДАІ Донецького юридичного інституту МВС України

Гапотченко Геннадій Миколайович – доцент кафедри кримінально - правових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н., доцент

Горбачов Василь Павлович – завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат юридичних наук, доцент

Грібов Михайло Леонідович – доцент кафедри оперативно-пошукової роботи та документування факультету підготовки фахівців для спеціальних підрозділів Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Громова Ольга Миколаївна – здобувач кафедри господарського та екологічного права Донецького юридичного інституту МВС України

Давидова Дар'я Вікторівна – аспірант Донецького юридичного інституту МВС України

Деревянко Богдан Володимирович – професор кафедри цивільно-правових дисциплін та банківського права Державного ВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ»

Жовтан Петро Валерійович – суддя Комінтернівського районного суду Одеської області, здобувач ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка

Іскендерова Гульзіра Турганбаївна – аспірантка юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Кадурін Сергій Євгенович – здобувач кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Донецького юридичного інституту МВС України

Костенко Марина Анатоліївна – Помічник судді Верховного суду України

Крукевич Оксана Миколаївна – аспірант кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Кузьменко Сергій Георгійович – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України, доктор наук з держ.управління,

доцент

Лавський Віктор Петрович – ад’юнкт кафедри кримінального процесу Донецького юридичного інституту МВС України

Лосич Сергій Васильович – старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи Донецького юридичного інституту МВС України

Набруско Марія Степанівна – аспірант кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Нечипоренко Олександр Сергійович – ад’юнкт кафедри кримінального права та кримінології ФПС ХНУВС

Одерій Олексій Володимирович – начальник кафедри криміналістики Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н., доцент

Пономарьова Тетяна Ігорівна – науково-дослідний експертно-криміналістичний центр при ГУМВС України в Донецькій області, експерт.

Потильчак Олександр Іванович – суддя судової палати у господарських справах Верховного Суду України

Самойлов Станіслав Вадимович – науковий співробітник Науково-дослідного центру психотренінгових технологій Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н.

Сухачов Олексій Олександрович – заступник начальника Головного управління контррозвідувального захисту економіки держави СБ України, здобувач ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка

Сухорада Іван Олександрович – начальник сектору Головного управління контррозвідувального захисту економіки держави СБ України, здобувач ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка

Хараберюш Іван Федорович – начальник кафедри, Донецький юридичний інститут МВС України, доктор юридичних наук, професор

Хараберюш Олександр Іванович – заступник начальника відділу Управління СБ України в Донецькій області, кандидат юридичних наук

Яковенко Микола Олексійович – заступник начальника кафедри професійних та спеціальних дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, кандидат юридичних наук

ПОРЯДОК
подання матеріалів для публікації у збірнику наукових праць
«ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА
ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»

1. ОФОРМЛЕННЯ. Матеріали слід подавати у друкованому та електронному варіантах (на CD-диску або USB Flash-накопичувачі). Весь текст має бути набраний у текстових редакторах «MS Word-97–2007» із використанням стандартного шрифту Times New Roman 14-го кегля з міжрядковим інтервалом 1,5. Графіки, рисунки та діаграми виконуються за допомогою стандартного програмного забезпечення. Відступ зверху, знизу, ліворуч та праворуч має становити 20 мм. При такому форматі обсяг матеріалу має бути 6–12 сторінок, включаючи основний текст, анотації, список використаних джерел та інші елементи, що підлягають опублікуванню. Стаття має супроводжуватися шифром УДК.

2. СТРУКТУРА ТЕКСТУ. Стаття повинна містити такі елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

2. СУПРОВІДНІ МАТЕРІАЛИ. До тексту **обов'язково** додаються:

– рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором збірника або його заступником). Матеріали, що надходять, підлягають внутрішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редакційної колегії – фахівці відповідної галузі, крім поданих докторами наук і професорами, які працюють в Університеті;

– витяг із протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку;

– авторська довідка (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відомості про місце роботи, посаду, науковий ступінь, за їх відсутності – статус здобувача, ад'юнкта тощо навчального закладу (*вказані відомості підлягають опублікуванню*), а також поштову та електронну адреси і номер телефону);

– анотації (українською, російською та англійською мовами), що відповідають вказаним нижче вимогам.

3. АНОТАЦІЇ. Анотація включає характеристику основної теми, проблеми об'єкта, мети роботи та її результати. В анотації вказують, що нового містить у собі дане дослідження порівняно з іншими, спорідненими за тематикою і цільовим призначенням.

Залежно від мови публікації різними мовами подаються звичайні та розширена анотації. При цьому розширена анотація повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, а звичайні – інформацією про основні ідеї та висновки дослідження.

Мова. Анотації подають українською, російською та англійською мовою, одна з яких (українська) є мовою публікації.

Звичайні анотації подають українською та російською мовами, розширену – англійською.

Обсяг. Рекомендований обсяг звичайної анотації – 500 друкованих знаків, розширеної – 1800–2000 друкованих знаків, без урахування перекладу прізвища, ім'я, по батькові автора, назви дослідження та ключових слів.

Анотації друкують відповідно до вимог, встановлених до оформлення основного тексту дослідження.

Структура. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прізвище, ім'я, по батькові автора, назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Текст анотації повинен містити такі структурні елементи:

- 1) предмет, тему, мету роботи;
- 2) метод чи методологію дослідження, відомості, що свідчать про актуальність та наукову новизну роботи;
- 3) основні результати дослідження;
- 4) галузь застосування, практичне значення роботи;
- 5) висновки.

Викладення матеріалу в анотації повинно бути: стислим і точним; інформативним; змістовним; структурованим.

У тексті анотації слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій; застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Наприкінці кожної анотації наводяться *ключові слова* відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. *Кількість* ключових слів становить від п'яти до десяти. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому.

Якість анотацій. Відповідальність за якість підготовки анотацій (крім літературного редагування, який здійснюють фахівці редакції, і перекладу, який здійснюють чи погоджують уповноважені на це фахівці, вказані нижче) покладається одноосібно на авторів.

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до їх усунення автором, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

Порядок подання до редакції розширених анотацій англійською мовою. Розширена анотація англійською мовою повинна бути або завірена печаткою бюро перекладів, або погоджена за підписом керівника кафедри іноземних мов чи відділу міжнародних зв'язків Харківського національного університету внутрішніх справ. До вказаних погоджень можуть бути прирівняні відповідні погодження керівників аналогічних підрозділів інших закладів, установ та організацій, підписи яких належним чином завірені печаткою цих закладів, установ чи організацій.

4. ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ. При написанні статті обов'язковим є посилання на авторів і джерела використаних або цитованих матеріалів. Список посилань оформлюється за допомогою прикінцевих зносок відповідно до вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», а також на веб-сторінці видання.

**ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА
ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**
Збірник наукових праць
№ 4 (51)
2014

(Статті друкуються українською та російською мовами)

Редактор *Г.М. Горелікова*
Коректор *К.А. Кузінкова*
Комп'ютерний набір *С.І. Яковчук*
Дизайн *В.О. Пятько*
Друк *Н.В. Кавиришиної*

Видавець

Донецький юридичний інститут МВС України
Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг, вул. 7-й Зарічний мікрорайон, 24. Тел.: (056) 495 09 69
<http://mail.donbass.com/postmaster@dli.donetsk.ua>

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3573 від 03.09.2009.*

Підп. до друку 25.12.2014. Формат 60x84^{1/8}. Друк офсет.

Папір офсет. Ум. друк. арк. 22,5. Обл.-вид. арк. 16,8.

Наклад 100 прим. Зам. №15\14

Виготовлювач –

ТД «Золота миля», просп. Московський, 135-а, м. Харків
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3223 від 24.06.2008.